

UNIVERZITA KARLOVA

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut mezinárodních studií

Katedra německých a rakouských studií

Jakub Střelec

**Homo Sapiens nebo Homo Brutalis?
Psychiatrické vědění, násilí a kriminalita
v poválečném Československu, západním
Německu a Velké Británii (1945–1970)**

Disertační práce

Praha 2023

Autor práce: **Mgr. Jakub Střelec**

Školitel: **doc. Dr. phil. Rudolf Kučera, Ph.D.**

Rok obhajoby: 2023

Bibliografický záznam

STŘELEČ, Jakub. *Homo Sapiens nebo Homo Brutalis? Psychiatrické vědění, násilí a kriminalita v poválečném Československu, západním Německu a Velké Británii (1945–1970)*. Praha, 2023. 246 s. Disertační práce (Ph.D.) Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut mezinárodních studií, Katedra německých a rakouských studií. Školitel: doc. Dr. phil. Rudolf Kučera, Ph.D.

Abstrakt

Tato disertační práce se zabývá forenzní psychiatrií, násilím a kriminalitou v poválečné Evropě. Zaměřuje se na proměny vnímání násilného chování v psychiatrickém vědění a na posuzování násilné kriminality v trestních řízeních v Československu, západním Německu a Velké Británii od konce druhé světové války do přelomu šedesátých a sedmdesátých let. Cílem této práce je přispět k většímu porozumění vlivu expertního vědění o člověku, jeho chování a duševním zdraví v různých poválečných modernizačních projektech. Na úvod vymezuje disertační práce pojem odpovědnosti pachatelů s duševní poruchou v trestním právu v jednotlivých zemích a postavení psychiatrů jako znalců u soudu. Následně se zaměřuje na dvě hlavní části: v první zkoumá psychiatrické vědění o násilí a kriminalitě na základě rozboru odborných článků a publikací, které byly psychiatry a psychology publikovány ve sledovaném období. Zde se soustředí na různé interpretace násilného a agresivního chování u člověka, stejně tak na podobnosti a rozdíly v psychiatrickém vědění napříč železnou oponou. V druhé části se práce zaměřuje na posuzování násilné kriminality ze strany psychiatrů na základě vybraných sond do soudních spisů. Zabývá se tak dopady války na násilí v rodinném prostředí, infanticidou, sexuálními vraždami nebo etnicitou a násilnou kriminalitou. Práce vychází z komparativních přístupů a kombinuje rozbor expertního vědění s analýzou případových studií.

Abstract

The thesis deals with forensic psychiatry and violent crime in post-war Europe. It focuses on the changing perception of violent behaviour in psychiatric knowledge and its use in the assessments of violent crime in Czechoslovakia, West Germany, and the United Kingdom between 1945 and 1970. The aim of this thesis is to contribute to a better understanding of the impact of expert knowledge about human behaviour in the various post-war modernisation projects. The thesis begins by analysing the development of legal concepts of criminal responsibility and the role of psychiatrists as expert witnesses in court. The thesis is then divided into two main parts. The first part examines psychiatric knowledge about violence and crime through an analysis of articles and publications written by psychiatrists and other experts in the post-war period. It focuses on similarities and differences in psychiatric knowledge on both sides of the Iron Curtain, and on different interpretations of violent and aggressive behaviour. The second part studies psychiatric assessments of violent crimes in court, using selected case studies. It examines the impact of the war on domestic violence, infanticide, sexual homicide, and ethnicity and violent crime. The thesis is based on a comparative approach and combines the analysis of expert knowledge with the analysis of selected case studies.

Klíčová slova

forenzní psychiatrie, kriminalita, násilí, poválečná Evropa

Keywords

forensic psychiatry, crime, violence, post-war Europe

Rozsah práce: 513 025

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracoval samostatně a použil jen uvedené prameny a literaturu.
2. Prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného titulu.
3. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

V Praze dne 17.05.2023

Jakub Střelec

Poděkování

Rád bych poděkoval svému školiteli Rudolfu Kučerovi za dlouhodobou a soustavnou podporu během celého studia. Ať už se jednalo o pomoc s hledáním vhodných stipendijních a grantových příležitostí, pravidelné konzultace nebo detailní komentáře ke vznikajícímu textu. Poděkování patří také Otu Konrádovi, garantovi oboru Moderní dějiny na FSV UK, na jehož doktorských seminářích jsem měl možnost několikrát prezentovat první návrhy této práce. Naše společné diskuse o roli násilí v moderní společnosti mně navíc pomohly dále promyslet některá základní východiska tohoto projektu.

Disertační práce byla podpořena Grantovou agenturou UK v rámci projektu č. 164119 „Jak vyléčit válku? Vývoj psychiatrického vědění a jeho vlivu na utváření sociálních norem v Evropě mezi léty 1945 až 1968“ (2019-2021).

V letech 2019/2020 jsem působil jako PhD Fellow v CEFRESu, Francouzském ústavu pro výzkum ve společenských vědách v Praze. CEFRES představuje inspirativní prostředí, které mi umožnilo se věnovat akademické práci a podílet se na různých konferencích a seminářích.

Díky stipendiu DAAD jsem mohl v roce 2019 vyjet na měsíční stáž na Heinrich-Heine-Universität v Düsseldorfu. Podobně důležitou roli sehrály i workshopy, konference nebo semináře, kterých jsem se účastnil a které mi poskytly důležitou zpětnou vazbu.

Během studia jsem disertační projekt probíral s kolegy a kolegyněmi z různých institucí, jejich cenných rad a komentářů si vážím. Zvláště bych chtěl zmínit Adélu Gjuričovou, Vítězslava Sommera nebo Jana Veveru. Děkuji také všem kolegům a kolegyním z doktorského studia na IMS FSV UK.

Bez podpory všech zaměstnanců archivů a knihoven, ať už v České republice nebo zahraničí, by tato práce stěží vznikla. Ve všech případech jsem se setkal s profesionálním přístupem a ochotou.

Především děkuji Germaine za to, že mě celou dobu studia podporovala a že to se mnou v posledních měsících psaní disertační práce vydržela.

Vybrané části této disertační práce byly publikovány.

Obsah

Úvod	9
TŘI OBLASTI VÝZKUMU: POVÁLEČNÁ EVROPA, EXPERTNÍ VĚDĚNÍ A PSY-VĚDY, NÁSILNÁ KRIMINALITA	14
ZÁKLADNÍ TEORETICKÁ A METODOLOGICKÁ VÝCHODISKA	25
VÝBĚR PRAMENŮ.....	29
1. Trestní právo a odpovědnost pachatelů s duševní poruchou	34
Část I. Násilí a kriminalita v psychiatrickém vědění	45
2. Dlouhé stíny minulosti: forenzní psychiatrie v poválečném Německu	46
2.1 „VZNĚTLIVÍ PSYCHOPATÉ“ A PORANĚNÍ MOZKU	50
2.2 NOVÉ SMĚRY, STARÉ PROBLÉMY? DEBATA O AGRESI, ČLOVĚKU A NACISTICKÉ MINULOSTI	60
3. Třída, mozek a psychopaté: československá psychiatrie mezi stalinismem a destalinizací	70
3.1 „DIALEKTIKA ORGANISMU S PROSTŘEDÍM“ V ČESKOSLOVENSKÉ SOUDNÍ PSYCHIATRII	74
3.2 RECIDIVA A „AGRESIVNÍ PSYCHOPATÉ“ JAKO NOVÝ PROBLÉM SOCIALISTICKÉ SPOLEČNOSTI	85
4. Sociální stát, spravedlnost a rehabilitace: forenzní psychiatrie v poválečné Británii	96
4.1 DELIKVENTNÍ CHOVÁNÍ, MÁNIE A DEPRESE: PSYCHIATRIE A KRIMINALITA V BRITÁNII V DRUHÉ POLOVINĚ ČTYŘICÁTÝCH A V PADESÁTÝCH LETECH.....	99
4.2 OSOBNOST PACHATELE JAKO PŘEDMĚT MĚŘENÍ A TESTOVÁNÍ: BRITSKÁ PSYCHIATRIE V ŠEDESÁTÝCH LETECH	107
5. „Člověk se však liší od zvířat tím, že je vrahem.“ Násilí a krize evropské modernity	113
Část II. Násilná kriminalita před soudem	122
6. Rozpad rodinných vazeb po válce. Válečná zkušenost a domácí fyzické násilí ve forenzním vědění	123
7. Bída, deprese nebo „maloměšťácká“ morálka? Vražda novorozeného dítěte ve forenzní psychiatrii a trestním právem	142
8. „Domnívám se, že by neškodilo trochu tu morálku utáhnout.“ Sexuální vrazi mezi trestem, léčbou a medializací	161
9. „Je to dívka s normální inteligencí, ale primitivní kulturou.“ Etnicita a kriminalita v poválečné psychiatrii	182

Závěr	199
NEROVNOMĚRNÉ CESTY POVÁLEČNÉ MODERNIZACE	204
Použitá literatura a prameny	207
ARCHIVY A KNIHOVNY	207
SOUKROMÉ ARCHIVY	208
ČASOPISY A NOVINY	208
DOBOVÉ ČLÁNKY, KNIHY A UČEBNICE.....	209
LITERATURA	221
ONLINE ZDROJE	243
Seznam příloh	244
Přílohy	244

Úvod

Známý polský spisovatel sci-fi Stanisław Lem vydal v roce 1961 román, ve kterém se hlavní postava kosmonaut Hal Bregg vrací po vesmírné misi zpět na Zemi.¹ Deset let strávených ve vesmíru znamenalo více než sto let doma. Při svém návratu však Hal Bregg zažívá kulturní šok, na Zemi vznikla nová utopická společnost. Kromě toho, že lidé přestali materiálně strádat díky vědeckotechnickému rozvoji, neexistovaly války, zločin nebo agrese. Od útlého věku totiž celá populace podstupovala lékařský zákrok, tzv. betrizaci. Daný zákrok spočíval v aplikaci speciálních enzymů, jež potlačovaly agresi a násilné chování u jednotlivců. Hal Bregg, který nebyl „betrizovaný“, se tak stal cizincem na vlastní planetě. Zákrok totiž nešlo podstoupit zpětně v dospělém věku. Lidé na něj proto pohlíželi jako na barbara z dávných časů, který nedokázal ovládat své pudy a chování. Když se v jedné pasáži seznamoval s ženou jménem Nais, jež se záhy dozvěděla, že nebyl „betrizovaný“, reagovala zděšeně.² Hlavní hrdina románu je tak sám ztracený v novém světě a rozčarovaný z toho, kam se lidská civilizace posunula.

Lem v tomto románu zpracoval nejen charakteristická témata vědeckofantastického žánru šedesátých let spojená s cestováním do vesmíru a rozvojem vědy a techniky, zároveň se v této částečně dystopické práci zaměřoval na otázky spojené se sociálním inženýrstvím, vlivem vědeckého myšlení na řízení společnosti a původem agrese a násilí u člověka. Lem tak přdestřel téma, které se v období po druhé světové válce stalo předmětem zájmu psychiatrů a psychologů, kriminologů, odborníků na trestní právo, ale i státních institucí nebo mezinárodních organizací. Zvláště pak po konci druhé světové války, která měla za následek, že si velká část obyvatelstva prošla válečnou nebo násilnou zkušeností, ať už na frontě, v zázemí, nebo pracovních a zajateckých táborech, a v čase neustálého strachu z možného atomového konfliktu mezi dvěma velmocemi v období studené války, se mnozí odborníci, zabývající se duševním zdravím a lidským chováním, cítili zodpovědní za další vývoj lidské společnosti. V roce 1948 se tak v Londýně uskutečnila první konference Mezinárodní federace pro duševní zdraví (World Federation for Mental Health), na které byla role psychiatrů a dalších odborníků na duševní zdraví chápána jako zásadní pro další směřování společnosti v nadcházejících letech. V období probíhající první berlínské krize se na konferenci řešily problémy jako „agrese v dětském vývoji“;

---

¹ LEM, Stanisław. *Návrat z hvězd*. Praha: Mladá fronta, 1962. Poslední vydání z roku 2011.

² LEM, Stanisław. *Návrat z hvězd*. Praha: Labyrint, 2011, s. 36.

„vina“ nebo „duševní zdraví a světové občanství“.³ Psychiatri, psychologové a další experti začali hovořit o „plasticitě“ lidského chování, které mohlo být „modifikováno“ za účelem mírumilovnějšího společenského vývoje. Velmi podobně se ve své přednášce z roku 1946 vyjádřil předseda Světové zdravotnické organizace psychiatr Brock Chisholm: „Spolu s dalšími vědami musí psychiatrie nyní rozhodnout, jaká bude nejbližší budoucnost lidské rasy. Nikdo jiný to nemůže udělat. A to je hlavní zodpovědnost psychiatrie.“⁴ Přesvědčení, že lidské chování lze „modifikovat“, nebylo pouze doménou západní psychiatrie. Ačkoliv v jiné podobě a s jinými konotacemi, i v komunistických diktaturách ve střední a východní Evropě a v Sovětském svazu byla víra v možnosti aktivně formovat člověka součástí ideologického kánonu.⁵

Tato angažovanost expertů na duševní zdraví a lidské chování v poválečné obnově tak byla společná pro státy na obou stranách železné opony, stejně tak obavy z dopadů válečné zkušenosti na „zesurování“ společnosti. Přejít z válečného do mírového stavu tak doprovázel v některých zemích nárůst počtu vražd a dalších násilných trestných činů. Otázky spojené s původem lidské agrese a násilím se navíc znovu vynořily, snad ještě s větší vážností, v tváři tvář narůstajícímu zbraňovému arzenálu soupeřících velmocí a v souvislosti s proměnami modernizačního projektu na konci šedesátých a začátku sedmdesátých let.⁶

Z toho důvodu se předkládaná práce zabývá vlivem expertního vědění psychiatrů a psychologů na utváření společnosti po druhé světové válce. Studium toho, jak psychiatri a psychologové vysvětlovali, definovali a posuzovali fyzické násilí jakožto extrémní formy lidského chování, může poukázat na širší kulturní a politické souvislosti chápání člověka v různých projektech poválečné modernizace. Předmětem této práce je proto individuální fyzické násilí ve formě trestných činů (zvláště pak vraždy, pokusy o vraždu

---

³ World Federation for Mental Health, Proceedings 1948. *International Congress on Mental Health. Volume I. History, Development and Organisation*. London, 1948, s. 47–50. Konference se jako jeden z členů organizačního výboru účastnil i československý psychiatr Jaroslav Stuchlík.

⁴ CHRISHOLM, G.B. The Reestablishment of Peacetime Society. CHRISHOLM, G.B. (ed.). *The Psychiatry of Enduring Peace and Social Progress*. William Alanson White Psychiatric Foundation, 1947, s. 11.

⁵ SHAW, Claire, TOROPOVA, Anna. *Technologies of Mind and Body in the Soviet Union and the Eastern Bloc*. London: Bloomsbury, 2023.

⁶ PINKLER, Steven. *The Better Angels of our Nature. Why Violence has Declined*. Penguin Books, 2011, s. 107.

nebo těžká ublížení na zdraví) a jeho chápání a posuzování ze strany forezních⁷ psychiatrů, psychologů a dalších expertů v Československu, západním Německu a Velké Británii mezi léty 1945 až 1970.

V této disertační práci si kladu následující otázky: Jak psychiatři a psychologové vysvětlovali příčiny násilného chování v Československu, západním Německu a Velké Británii a jak bylo individuální násilí tematizováno ve vztahu k proměnám poválečných modernizačních projektů? V jakých souvislostech a do jaké míry měla válečná zkušenost pachatelů význam v posuzování násilné kriminality ze strany psychiatrů v trestních řízeních? Jak se v posudcích a forezně psychiatrickém vědění reflektovaly další kategorie jako sexualita nebo etnicita? Jakým způsobem přistupovala forezní psychiatrie a trestněprávní aparáty k násilnému kriminálnímu chování v jednotlivých státech a lze hovořit o podobnostech nebo rozdílech napříč železnou oponou?

Komparativní hledisko mezi Československem, západním Německem a Velkou Británií umožňuje nejen studovat přistupování k násilné kriminalitě v různých kontextech obnovy a modernizace, ale zkoumat výše uvedené otázky jako společný problém různých poválečných společností, a tím tak nabídnout jiný pohled na dějiny po roce 1945 než jako na soupeření dvou izolovaných bloků. A to i s vědomím toho, že se jednotlivé státy vydaly odlišnými cestami poválečného vývoje a často sledovaly i jiné cíle. Na druhou stranu všechny tyto země ve dvou poválečných dekádách představovaly vrcholné průmyslové společnosti, jež kladly důraz na robustní sociální politiku, plánování a víru v možnosti racionálně organizovat společnost a stát na základě odborného vědění.⁸ Dalším důležitým společným aspektem jejich vývoje po roce 1945 byl rozchod s předválečnou etapou a snaha vybudovat nový společenský systém.

Československo bylo během války okupované, následně se zařadilo k vítězné straně a poté se stalo součástí bloku komunistických států ve východní Evropě. Poválečná léta tak byla založena na budování komunistické utopie, již doprovázela národní očista, zrušení soukromého vlastnictví, násilná přeměna společnosti a perzekuce, stejně jako víra

---

⁷ Zatímco se pojem „forezní“ psychiatrie ustálil především v anglofonních zemích, v českém prostředí se často používá ekvivalent „soudní psychiatrie“. V tomto textu budu používat oba pojmy jako synonyma, i když lze poukázat na drobné významové rozdíly v jejich pojímání (forezní psychiatrie jako širší obor zabývající se i prevencí a predikcí kriminality, soudní psychiatrie pouze jako znalecká činnost u soudu).

⁸ SCOTT, James C. *Seeing like a State. How Certain Schemes to Improve the Human Condition Have Failed*. Yale University Press, 1998, s. 4–5.

v budoucnost a novou společnost.⁹ Spolková republika Německo zase představovala zemi ve válce poraženou, jejíž města byla z velké části srovnána se zemí. Vypořádávání se s nacistickou minulostí a zkušeností bezprostředního násilí, stejně tak ale úspěšný příběh hospodářského zázraku a „westernizace“ země patřily k formujícím poválečným charakteristikám nově vzniklého státu.¹⁰ Poslední jmenovaná země, Spojené království,¹¹ patřila k vítězným mocnostem, jež sice byly velmi poškozené válkou, ale zároveň neměly zkušenost okupace nebo fronty na svém území. I poválečná britská společnost si prošla zásadními změnami, ať už se jednalo o budování sociálního státu, znárodnění průmyslu, nebo proces dekolonizace.¹²

V první části textu se zaměřuji na rozbor forenzně psychiatrického vědění o příčinách individuálního násilí a kriminality. Především se zajímám o to, jak se násilí a agrese staly tématy odborných diskusí mezi psychiatry a psychology, jak se proměňovalo chápání příčin násilného chování a jaké bylo celkové rámování násilí v kontextu rozdílného společenského vývoje v jednotlivých zemích. V druhé části se zaměřuji na porovnání psychiatrického posuzování vražd a dalších násilných činů v trestních řízeních. Jedná se tak o sondy do soudních spisů a znaleckých posudků z Londýna a okolí, Severního Porýní s centrem v Düsseldorfu a z českých zemí, jež jsou doplňovány rozbořením konkrétních odborných článků nebo knih. V této části se zajímám o zachycení mechanismů soudních řízení a konstruování psychiatrických posudků, tzn. kdy a za jakých podmínek byli pachatelé uznáni za trestně neodpovědné z důvodu duševní

---

⁹ K dějinám poválečného Československa výběrově např. KALINOVÁ, Lenka. *Východiska, očekávání a realita poválečné doby: K dějinám české společnosti v letech 1945–1948*. Praha: ÚSDA AV ČR, 2004; HEUMOS, Peter. *Vyhrňme si rukávy, než se kola zastaví! Dělníci a státní socialismus v Československu 1945–1968*. Praha: ÚSD AV ČR, 2006; KAPLAN, Karel. *Kronika komunistického Československa. Kořeny reformy 1956–1968: společnost a moc*. Brno: Společnost pro odbornou, 2008; RÁKOSNÍK, Jakub. *Sovětské sociální státu: Lidově demokratický režim a sociální práva občanů v Československu 1945–1960*. Praha: FF UK, 2010.

¹⁰ Ke konceptu „amerikanizace“ nebo „westernizace“ Německa viz DOERING-MANTEUFFEL, Anselm. *Wie westlich sind die Deutschen? Amerikanisierung und Westernisierung im 20. Jahrhundert*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1999. Z novější literatury DIETZ, Bernhard, NEUMAIER, Christopher, RÖDDER, Andreas. *Gab es den Wertewandel? Neue Forschungen zum gesellschaftlich-kulturellen Wandel seit den 1960er Jahren*. Oldenbourg: Wissenschaftsverlag, 2014. K dějinám SRN výběrově např. HERBERT, Uhlrich. *Wandlungsprozesse in Westdeutschland. Belastung, Integration, Liberalisierung, 1945–1980*. Göttingen: Wallstein-Verlag, 2002; JARAUSCH, Konrad. *After Hitler: Recivilizing Germans, 1945–1995*. Oxford: Oxford University Press, 2008; HERBERT, Uhlrich. *Geschichte Deutschlands im 20. Jahrhundert*. München: C. H. Beck, 2014.

¹¹ Vzhledem k historickému a politickému vývoji na britských ostrovech se primárně zaměřuji na Anglii a Wales.

¹² K dějinám poválečné Británie výběrově např. DUTTON, David. *British Politics Since 1945: The Rise, Fall and Rebirth of Consensus*. London: Macmillan Press, 1996; MORGAN, O. Kenneth. *Britain since 1945. The People's Peace*. Oxford: Oxford University Press, 2001; HARRISON, Brian. *Seeking a Role: The United Kingdom 1951–1970*. Oxford: Oxford University Press, 2009.

poruchy, jak se stanovovaly hlavní motivy násilného chování nebo co bylo považováno za polehčující okolnosti. Konkrétně provádím čtyři odlišné sondy do trestních spisů.

V první zkoumám reflexi válečné zkušenosti pachatelů násilné kriminality ve znaleckých posudcích a jejich roli v soudních řízeních. V druhé se zaměřuji na případy infanticidy (vraždy novorozených dětí matkami) a způsoby stanovování hranic mezi psychiatrizací těchto trestných činů, jež vycházela z teorie o dopadech porodu na duševní zdraví, a dobovou morálkou o nemanželských dětech jako stigmatu žen. Následně zkoumám případy sexuálních vražd, které se staly diskutovaným problémem nejen mezi psychiatry, psychology nebo sexuology, ale promítly se i ve veřejné diskusi po rozsáhlé medializaci některých sexuálně motivovaných trestných činů. V poslední případové studii se zajímám o chápání kriminality a etnicity na příkladu přistěhovalců z Afriky a karibských ostrovů v Londýně, italských gastarbeiterů v západním Německu nebo Romů v Československu.

Jedním z hlavních typů pramenů, s nimiž pracuji v tomto disertačním projektu, jsou znalecké posudky z oboru psychiatrie zkoumající duševní zdraví a příčetnost pachatelů násilné kriminality. Jedná se o často opomíjený typ pramene, přestože nabízí různé možnosti studia, a to od rozboru expertního vědění přes zachycení dobové mentality až po fungování soudů. V těchto pramenech lze také upozorovat, že psychiatři navíc pracovali s posuvnou hranicí „příčetnosti“, kterou museli u jednotlivých případů stanovit. Posudky duševního zdraví byly často podobně strukturované a obsahovaly i cenné informace o každodenním životě lidí. Z některých posudků je patrné, že tam, kde vysvětlení obžalovaného bylo zmatené, postrádalo logiku nebo vycházelo z odlišného chápání reality, se často lékaři uchýlovali k závěru, že obžalovaný trpěl nějakou duševní chorobou a nebyl tak za svůj čin zodpovědný. Jednotlivé argumenty se navíc mohly měnit podle situace – v některých posudcích tak byla pachatelova neochota spolupráce a konverzace chápána jako důkaz duševní poruchy, v jiných případech zase jeho trestní odpovědnosti. Tato práce však nemá ambice ani možnosti posuzovat, zda psychiatři dokázali správně diagnostikovat stav obžalovaného, nebo jestli soud rozhodoval spravedlivě a na základě všech faktů. Zároveň se ale domnívám, že psychiatrické posudky násilné trestné činnosti a celá soudní řízení nabízejí rozsáhlé pole působnosti pro historickou analýzu, protože obsahují různé ambivalentní momenty, například stanovování hranic příčetného chování, medicínské vysvětlení motivů obžalovaného, posuzování příčin násilného chování nebo role kategorií jako etnicita nebo sexualita při stanovování finálního verdiktu. Právě rozbor těchto nejasných hranic a na první pohled protichůdných

aspektů může objasnit více o vztahu expertního vědění a moci. Proto si myslím, že je směřodatnější se zaměřit na to, jak psychiatři chápali, vysvětlovali a stanovovali hranici „příčetného“, tedy zdravého a rozumného chování, a kdy se naopak domnívali, že obžalovaní za své činy nebyli zodpovědní. To může vypovědět více o povaze expertního vědění a jeho proměnách, stejně tak i o tom, jak byl člověk jako subjekt politické moci chápán v různých variantách poválečných modernizačních projektů.

Tři oblasti výzkumu: poválečná Evropa, expertní vědění a psy-vědy, násilná kriminalita

Z hlediska časového vymezení zasazují práci do „poválečného“ období, které lze definovat obecněji jako dvě dekády vývoje po druhé světové válce a jež skončilo na přelomu šedesátých a počátku sedmdesátých let. Tato poválečná léta bývají chápána jako samostatné období i v současné literatuře zabývající se dějinami 20. století. Tony Judt ve své práci rozděloval vývoj po roce 1945 na léta bezprostředně po válce, jež byla ve znamení obnovy Evropy, nástupu studené války, ustanovení lidově demokratických režimů nebo počátků evropských integračních snah, a na období prosperity padesátých až počátku sedmdesátých let.¹³ Podobně Eric Hobsbawm definoval léta mezi roky 1950 až 1973 jako „zlaté období“ v dějinách západní Evropy a Spojených států amerických.¹⁴ I Konrad H. Jarausch ve své publikaci k dějinám Evropy ve 20. století pojímal léta 1945 až 1973 jako samostatné období, které bylo charakteristické pro obnovu a prosperitu, sociální reformy, hospodářskou integraci, ale i studenoválečný konflikt a budování komunistických diktatur.¹⁵ Přelom šedesátých a sedmdesátých let slouží jako další milník a symbolický konec této éry. Ať už se jednalo o neúspěšné revoluce roku 1968, ropnou krizi na počátku sedmdesátých let, vyčerpání poválečného ekonomického a společenského modelu nebo završení procesu dekolonizace. Společnými znaky poválečného období pro západní část Evropy byl ekonomický a společenský konsenzus založený na sociálně orientovaném tržním hospodářství, podporované rozsáhlým sociálním státem, plánováním a nárůstem konzumní společnosti. Vývoj států Sovětského bloku se nesl ve znamení stalinizace a sovětizace na přelomu čtyřicátých a padesátých

---

¹³ JUDT, Tony. *Poválečná Evropa. Její historie od roku 1945*. Praha: Prostor, 2017, s. 13–244, 245–655.

¹⁴ HOBBSAWM, Eric. *Age of Extremes. The Short Twentieth Century 1914–1991*. London: Abacus, 1995, s. 257–287.

¹⁵ JARAUSCH, Konrad H. *Out of Ashes. A New History of Europe in the Twentieth Century*. Princeton: Princeton University Press, 2015, s. 399–587.

let, a to s důrazem na těžký průmysl, zbrojení a kolektivizaci, v následujícím období došlo ke zpochybnění stalinismu a nástupu nových myšlenkových směrů v období destalinizace, jež se vyznačovaly pokusy o ekonomickou reformu a nárůst expertního vědění v řízení socialistických společností.

Bezprostřední roky po válce navíc bývají v historiografii označovány za období tzv. poválečné rekonstrukce. Starší historiografie se zaměřovala na toto období především perspektivou vzniku studenoválečného konfliktu a dějin mezinárodních vztahů.¹⁶ Později se výzkum zabýval sledováním evropských integračních snah nebo americkým zapojením do poválečné obnovy.¹⁷ V posledních letech ale začala být poválečná rekonstrukce vnímána jako delší proces, který formoval Evropu v různých společenských, politických i hospodářských sférách. Zmíněný typ historiografie se namísto studenoválečného pojmání poválečných dějin snažil poukazovat na společné vývojové aspekty v Evropě a zkoumat sociální a hospodářské podmínky poválečné obnovy. Zároveň takový výzkum poukazoval na provázanost poválečného období s válečnými léty, například v oblasti plánování, které vycházelo často ze zkušeností válečného hospodářství.¹⁸ I má badatelská perspektiva vychází z tohoto výzkumného zaměření, které zdůrazňuje, že většina států po druhé světové válce čelila podobným výzvám, ať už se jednalo o přechod z válečného do mírového stavu, vypořádání se s válečnou a násilnou zkušeností na individuální i kolektivní úrovni, nebo o budování hospodářství a společnosti na nových základech. Tento typ historiografie se navíc snaží zachytit poválečné dějiny v rámci vzájemné propojenosti mezi Východem a Západem.¹⁹ Jak navíc vyplývá ze současného výzkumu, jedním z hlavních společných zájmů poválečných států byla péče o zdraví jedince, jež byla chápána jako důležitá součást nové společenské smlouvy.²⁰ Porovnání napříč železnou oponou mezi západoevropskými státy a Československem však neznamena devalvací specifického vývoje jednotlivých zemí

---

¹⁶ HOGAN, M. *The Marshall Plan: America, Britain and the Reconstruction of Western Europe*. Cambridge University Press, 1987; MILWARD, Alan. *The Reconstruction of Western Europe, 1945-1951*. Routledge, 1987. Literatura zabývající se dějinami Studené války je rozsáhlá a rozděluje se do několika skupin. Viz McCAULEY, Martin. *Origins of the Cold War 1941-1949*. Routledge, 2009, s. 1–29. Dále také MAZOWER, Mark. Reconstruction. The Historiographical Issues. *Past and Present*. 2011, 210(Supplement 6): 17–19.

¹⁷ MAZOWER, Mark. Reconstruction. The Historiographical Issues. *Past and Present*. 2011, 210(Supplement 6): 17–19.

¹⁸ MAZOWER, Mark. Reconstruction, s. 22.

¹⁹ HAGEMANN, Karen, JARAUSCH, Konrad, HOF, Tobias. Introduction: Burdens and Beginnings: Rebuilding East and West Germany after Nazism. *Central European History*. 2020, 53(2): 289.

²⁰ Viz ERC Projekt „Taming the European Leviathan: The Legacy of Post-War Medicine and the Common Good“. [online]. Dostupné z: <https://cordis.europa.eu/project/id/854503> [14. 2. 2023].

ani znehodnocení utrpení lidí, kteří strádali pod komunistickou diktaturou, jde spíše o pokus zkoumat dějiny poválečné Evropy v jednom celku a zapojit do něj i československý případ, včetně stalinského období, přičemž se dějiny expertního vědění jeví jako dobré východisko tohoto bádání.

V dnešní době lze sledovat zvyšující se zájem historiků o výzkum expertního vědění v Evropě po roce 1945. Značná část této literatury se zároveň zaměřuje na roli humanitních nebo lékařských věd v moderní době.²¹ Z hlediska tohoto výzkumu se ustálila teze, podle které s postupujícím modernizačním procesem, a to zvláště od konce padesátých let minulého století, je možné identifikovat nárůst přítomnosti argumentů expertů v různých sférách lidské činnosti a jejich vlivu na řízení společnosti a státu.²² Poválečné období je tak považováno za vrcholná léta byrokratického plánování a řízení společnosti za pomoci odborného vědění expertů. Tento proces však není vnímán jako rovnoměrný, simultánní a nezvratný, ale spíše jako soubor jednotlivých kroků, strategií a mechanismů, které vycházely z pokusu najít nejvhodnější způsob, jak řídit a organizovat průmyslovou společnost. V současnosti vzniklo v tuzemském akademickém prostředí hned několik prací, jež se zabývaly dějinami expertního vědění v komunistickém Československu.²³ Zmínit lze především publikace *Řídit socialismus jako firmu*, která analyzuje technokratické vládnutí v Československu v letech 1956 až 1989.²⁴ Autoři poukazovali na styčné plochy mezi liberálně-demokratickými i státně

²¹ EGHIGIAN, Greg, LUENBERGER, Christine (ed.). *The Self as Project: Politics and the Human Sciences in the Twentieth Century*, *Osiris* 22, 2007; BRÜCKWEH, Kerstin, SCHIMANN, Dirk, WETZELL, Richard F., ZIEMANN, Benjamin (ed.). *Engineering Society. The role of the human and social sciences in modern societies, 1880–1980*. London: Palgrave Macmillan London, 2012.

²² Viz koncept „zvědečtění sociálna“, RAPHAEL, Lutz. Die Verwissenschaftlichung des Sozialen als methodische und konzeptionelle Herausforderung für eine Sozialgeschichte des 20. Jahrhunderts. *Geschichte und Gesellschaft*. 1996, 22: 165–193.

²³ OLŠÁKOVÁ, Doubravka. *Věda jde k lidu! Československá společnost pro šíření politických a vědeckých znalostí a popularizace věd v Československu ve 20. století*. Praha: Academia, 2014; SPURNÝ, Matěj. *Most do budoucnosti. Laboratoř socialistické modernity na severu Čech*. Praha: Karolinum, 2016; OLŠÁKOVÁ, Doubravka, JANÁČ, Jiří. *Kult jednoty. Stalinský plán na přetvoření přírody v Československu, 1948–1968*. Praha: Academia 2018. Také rozšířené vydání na celý Východní blok v angličtině OLŠÁKOVÁ, Doubravka, JOSEPHSON, P. R., ŠTANZEL, A., WYSOKIŇSKA, B., BORVENDÉG, Z., PALASIK, M. *In the Name of the Great Work. Stalin's Plan for the Transformation of Nature and its Impact in Eastern Europe*. New York: Berghahn Books, 2019; RANDÁK, Jan. Defektní a přece socialističtí? O normalitě žáků zvláštních škol v počátcích československé komunistické diktatury. *Historie–Otázky–Problémy*. 2018, 10: 44–59; RANDÁK, Jan, FAPŠO, Marek. Dobré osvícenství – špatný stalinismus? Komparace na poli tělesné výchovy. *Historie–Otázky–Problémy*. 2018, 10: 85–104. Ze zahraničních prací k výzkumu československé defektologie viz HENSCHEL, Frank. Embodiment of Deviance. The Biopolitics of the “Difficult Child” in Socialist Czechoslovakia. *East European Politics and Societies*, 2020, 34(4): 837–857.

²⁴ SOMMER, Vítězslav, SPURNÝ, Matěj, MRŇKA, Jaromír. *Řídit socialismus jako firmu: Proměny technokratického vládnutí v Československu, 1956–1989*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny – ÚSD AV ČR, 2019.

socialistickými zřízeními, jež v poválečné Evropě vycházely z víry v řízení a organizaci společnosti a státu na základě expertního vědění. Monografie *Architekti dlouhé změny* se zase zaměřovala na expertní formy vládnutí v Československu od osmdesátých let do poloviny devadesátých let s důrazem na kontinuitu vědění a praktik v období transformace.²⁵

Na důležitou roli psychiatrie a příbuzných věd v budování poválečných společností poukazuje také soudobá literatura, podle které se psy-vědy (obory zabývající se duševním zdravím a lidským chováním jako psychiatrie, psychologie, psychoterapie apod.) aktivně podílely na formování lidské subjektivity, a to ať už ve škole, na pracovišti, nebo v rodině.²⁶ V rámci tohoto výzkumu se stala vlivnou teze sociologa Nikolase Rose, který poukazyval na to, že psy-vědy aktivně přispěly k utváření „liberální subjektivity“ člověka v poválečné Británii.²⁷ Rose nezkoumal obrazy lidské subjektivity v populární kultuře, literatuře nebo filozofii, ale soustředil se na rozbor moderních psy-věd ve vztahu k politice a vládnutí. Podle něj expertní vědění psychiatrů a psychologů umožnilo, aby se lidé přetvářeli v subjekty [governable subjects], jež se pak mohly stát součástí liberálního řádu.²⁸ Právě internalizace představ o lidské subjektivitě vycházejících z vědění moderních psy-věd měla za následek, že nebylo nutné řídit individua pouze na základě autoritativního a hierarchického systému. Diskurz psy-věd spíše umožnil jedincům, aby se ustavovali jako subjekty slučitelné s liberálně demokratickými hodnotami. Expertní vědění psy-věd tak v Rosově práci nepředstavovalo nástroj k ovládnutí jedinců, ale spíše se zde zdůrazňovaly jeho produktivní dopady na utváření lidské subjektivity. „Psychologizace“ lidské subjektivity tak byla jednou z podmínek úspěšného ustavování se liberálně demokratického řízení společnosti.

Podobnou badatelskou perspektivu zvolil i historik Harry Oosterhuis, který ve svých textech analyzoval vztah expertního vědění psychiatrie a psychologie, duševního zdraví

---

²⁵ KOPEČEK, Michal (ed.). *Architekti dlouhé změny: Expertní kořeny postsocialismu v Československu (1980–1995)*. Praha: Argo, Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v.v.i., 2019.

²⁶ FOUCAULT, Michel, MARTIN, Luther H., GUTMAN, Huck. *Technologies of Self: A Seminar with Michel Foucault*. Massachusetts: University of Massachusetts Press. 1988; ROSE, Nikolas. Engineering the Human Soul: Analyzing Psychological Expertise. *Science in Context* 1992, 5: 351–399; ROSE, Nikolas. *Governing the Soul: The Shaping of the Private Self*. London: Routledge, 1989; HUISMAN, Frank, Harry OOSTERHUIS (ed.). *Health and Citizenship: Political Cultures of Health in Modern Europe*. London: Routledge, 2014.

²⁷ ROSE, Nikolas. *Governing the Soul: The Shaping of the Private Self*, 2nd edition. Michigan: Free Association Books, 1999.

²⁸ ROSE, Nikolas. *Governing the Soul*, 2nd edition, vii.

a občanství.²⁹ Na základě různých koncepcí seberozvoje člověka, prosazovaných nizozemskými psychiatry a psychology, Oosterhuis rozlišoval tři pojetí vztahu občanství a vědění psy-věd: řízený seberozvoj (1945–1968), spontánní seberozvoj (1965–1985) a autonomní seberozvoj (1985–2005).³⁰ Tato tři odlišná pojetí lidské subjektivity zároveň částečně odrážela proměny modernizačního projektu v Nizozemsku. V poválečné době se tak psychologové začali vidět jako „průvodci“, kteří mají společnosti nabídnout normativní koncepty chování.³¹ Od šedesátých let byl zase tento opatrovnický přístup postupně nahrazován důrazem na osobní svobodu, autentičnost a spontánnost, ostatně se mnozí psychiatři a další experti zapojovali i do různých sociálních hnutí. Tento model lidské subjektivity se ale podle Oosterhuis brzy vyčerpal: od devadesátých let minulého století narůstala morální kritika generace šedesátých let. V psychiatrické péči se tak začal klást důraz na standardizaci postupů, medikalizaci, racionalismus a efektivnost. Koncept občanství byl nově postaven především na zodpovědnosti a nezávislosti jedince, do jehož života by měl stát zasahovat minimálně. Seberozvoj tak přestal být věcí politickou nebo veřejnou, ale výhradně záležitostí soukromou.³²

Diskuse na téma vlivu psy-věd na formování „socialistické“ subjektivity, jež by odpovídala formám způsobu vládnutí ve státně socialistických režimech, je pořád spíše na začátku.³³ Jako jeden z prvních začal problematiku utváření subjektivity lidí v Sovětském svazu zčásti zpracovávat historik Jochen Hellbeck, který se zaměřil na analýzu vnitřního světa lidí ve stalinském Rusku na základě rozboru jejich osobních deníků.³⁴ Z novějších prací, jež by se soustředily na vztah psy-věd, kriminality a subjektivity, je možné zmínit především texty historika Grega Eghigiana,³⁵ který zkoumal vliv forenzní psychiatrie a psychologie na utváření představ o „deviantním“ a „asociálním“ kriminálním chování v Německé demokratické republice. Podle

---

²⁹ OOSTERHUIS, Harry. *Health and Citizenship: Political Cultures of Health in Modern Europe*.

³⁰ V originále „guided self-development“, „spontaneous self-development“, „autonomous self-development“.

³¹ OOSTERHUIS, Harry. *Self-development and Civic Virtue*, s. 231. Citované podle STŘELEČEK, Jakub. Genealogie socialistické subjektivity? Přístup k dějinám psy-disciplín v Evropě po roce 1945 v soudobé historiografii a sociologii. *Dějiny – teorie – kritika*. 2020, 17(2): 231–232.

³² Ibid.

³³ Ibid., s. 233–238.

³⁴ HELLBECK, Jochen. *Revolution on My Mind: Writing a Diary Under Stalin*. Cambridge: Harvard University Press, 2009.

³⁵ EGHIGIAN, Greg. The Psychologization of the Socialist Self: East German Forensic Psychology and its Deviants, 1945–1975. *German History*, 2004, 22, s. 181–204; EGHIGIAN, Greg. *The Corrigible and the Incurable: Science, Medicine, and the Convict in Twentieth-Century Germany*. Michigan: Michigan: Michigan University Press, 2015.

Eghigiana se od šedesátých let namísto třídního chápání kriminality začalo objevovat pedagogické nebo psychologické pojetí zločinu. Tyto obory navíc pracovaly s pojmem „osobnosti“ delikventů. Eghigian tak na příkladu proměny chápání kriminality a pachatelů v NDR poukazoval na to, že i východoněmecká společnost si prošla procesem „psychologizace“, ke kterému docházelo souběžně v západní Evropě. Zároveň ale zdůrazňoval její odlišný charakter zakládající se na marxisticko-leninském výkladu, v jehož rámci „deviace“ znamenala odklonění od výkladu historického materialismu a vývoje, kterého měli lidé v socialistické společnosti dosáhnout.³⁶ Greg Eghigian se také věnoval komparativnímu výzkumu nápravy trestanců v Německu ve 20. století.³⁷ Na příkladu porovnání různých politických systémů v Německu zkoumal, jak stát přistupoval k sexuálním delikventům a jejich rehabilitaci. Z hlediska metodologie se nezaměřoval na dějiny jednoho vědního oboru (např. forezních věd nebo penologie), ale spíše na soubor idejí, politik, strategií a objektů, které byly spojeny s veřejnými snahami resocializace recidivistů.³⁸ Sociální a kulturní dějiny psy-věd v komunistických diktaturách tak představují dnes široké badatelské pole, které se zvláště v posledních desetiletích rozrostlo o nové práce, které vycházejí z různých pozic a zaměřují se na odlišná témata. Společným badatelským východiskem těchto prací je zkoumání psy-věd ve vztahu k politickým, společenským a kulturním souvislostem. Nejedná se tak o dějiny jednoho vědního oboru za zdmi klinik a nemocnic, ale spíše o pokus analyzovat fungování státně socialistických režimů prostřednictvím působení psy-věd v různých sférách tehdejší společnosti.³⁹ V současné době navíc vznikají práce inspirované post-

³⁶ EGHIGIAN, Greg. *The Psychologization of the Socialist Self*, s. 203.

³⁷ EGHIGIAN, Greg. *The Corrigible and the Incurable. Science, Medicine, and the Convict in Twentieth-Century Germany*.

³⁸ EGHIGIAN, Greg. *The Corrigible and the Incurable*, s. 10. Srov. Tuto výzkumnou perspektivu poprvé zpracoval v EGHIGIAN, Greg. *Deinstitutionalizing the history of contemporary psychiatry. History of Psychiatry*. 2011, 22(86): 201–214.

³⁹ Např. HEALEY, Dan. *Bolshevik Sexual Forensics: Diagnosing Disorder in the Clinic and Courtroom, 1917–1939*. DeKalb: Northern Illinois University Press, 2009; ANTIĆ, Ana. The Pedagogy of Workers' Self-Management: Terror, Therapy, and Reform Communism in Yugoslavia after the Tito-Stalin Split. *Journal of Social History*, 2016, 50: 179–203; SAVELLI, Matt. Peace and Happiness Await Us Somewhere in the Distant Future and at that Level, Psychotherapy Can Act: Psychotherapy in Yugoslavia, 1945–1985. *History of the Human Sciences*. 2018, 31(4), 38–57; MARKS, Sarah. Suggestion, Persuasion and Work: Psychotherapies in Communist Europe. *European Journal of Psychotherapy & Counselling*. 2018, 20(1): 10–24; ANTIĆ, Ana. Raising a True Socialist Individual: Yugoslav Psychoanalysis and the Creation of Democratic Marxist Citizens. *Social History* 2019, 44: 86–11; AREND, Jan, ELBERFELD, Jens. Psychologien der Menschenführung: Gouvernamentalität und Therapeutisierung in Ost- und West (1960er–1980er Jahre). *Geschichte und Gesellschaft*. 2022, 48(2): 177–196. K přehlednému vývoji literatury na toto téma také viz SAVELLI, Mat. Beyond Ideological Platitudes: Socialism and Psychiatry in Eastern Europe. *Palgrave Communications*. 2018, 4(45). [online] dostupné z: [Beyond ideological platitudes: socialism and psychiatry in Eastern Europe | Humanities and Social Sciences Communications \(nature.com\)](https://www.nature.com/articles/s41599-018-0245-2) [15.04.2023].

koloniálními přístupy, jež se zaměřují na vliv „socialistických“ psy-věd v Africe po roce 1945.⁴⁰

Oproti zahraniční literatuře, ve které sociální a kulturní dějiny psychiatrie patří k zavedeným disciplínám s různými tématy a metodologickými přístupy,⁴¹ byly v českém prostředí po dlouhou dobu dějiny psychiatrie a příbuzných oborů vnímány buď jako lékaři psaná historie velkých jmen oboru,⁴² nebo představovaly pouze okrajovou záležitost zájmu historiků.⁴³ V rámci sociálních a kulturních dějin komunistického Československa však vznikly v nedávné době nové studie, které se tématu dotýkají. Jedná se především o výzkum utváření genderové kultury za socialismu, reprezentované sborníkem *Vyvlastněný hlas*, a další práce badatelek a badatelů zaměřující se na téma genderu a sexuality.⁴⁴ Zmínit je nutné také studii Adély Gjuričové o dějinách

---

⁴⁰ ANTIĆ, Ana. *Non-Aligned Psychiatry in the Cold War. Revolution, Emancipation and Re-Imagining the Human Psyche*. London: Palgrave Macmillan, 2021; ANTIĆ, Ana. Decolonising madness: Transcultural Psychiatry, International Order, and the Birth of a Global Psyche in the Aftermath of WWII. *Journal of Global History*. 2022, 17(1): 20–41.

⁴¹ K historiografii dějin psychiatrie více viz MICALE, Mark S. *Discovering the History of Psychiatry*. Oxford: Oxford University Press, 1994; PORTER, Roy. History of psychiatry in Britain. *History of Psychiatry*, 1991, 2(7): 271–279; SCULL, Andrew. Psychiatry and its historians. *History of Psychiatry*, 1991, 2(7): 239–250; HESS, Volker, MAJERUS, Benoit. Writing the history of psychiatry in the 20th century. *History of Psychiatry*. 2011 22(2): 139–145; ENGSTROM, Eric. Cultural and social history of psychiatry. *Current Opinion in Psychiatry*. 2008, 21, s. 585–592. Přehledové práce k dějinám psychiatrie SCULL, Andrew. *Madness in Civilization: A Cultural History of Insanity, from the Bible to Freud, and from the Madhouse to Modern Medicine*. Princeton: Princeton University Press and Thames and Hudson, 2015; SHORTER, Edward. *A History of Psychiatry. From the Era of the Asylum to the Age of Prozac*. Chichester: John Wiley & Sons, 1998. K dějinám psychiatrie Německa ve 20. století WEIßER, Ansgar (Hg.). *Psychiatrie – Geschichte – Gesellschaft. Das Beispiel Eiceklborn im 20. Jahrhundert*. Bonn: Psychiatrie-Verlag, 2009; BRINK, Cornelia. *Grenzen der Anstalt. Psychiatrie und Gesellschaft in Deutschland 1860–1980*. Göttingen: Wallstein Verlag, 2010; WOLTERS, Christine, BEYER, Christof, LOHFF, Brigitte (ed). *Abweichung und Normalität. Psychiatrie in Deutschland vom Kaiserreich bis zur Deutschen Einheit*. Bielefeld: transcript Verlag, 2013; MÜLLER, Thomas. *Zentrum und Peripherie in der Geschichte der Psychiatrie. Regionale, nationale und internationale Perspektiven*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2017; SCHWAMM, Christoph. *Irre Typen? Männlichkeit und Krankheitserfahrung von Psychiatriepatienten in der Bundesrepublik, 1948–1999*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag Stuttgart, 2018. K britským dějinám psychiatrie výběrově PORTER, Roy. *A Social History of Madness: The World Through the Eyes of the Insane*. London: Weidenfeld & Nicolson, 1988; JONES, Kathleen. *Asylums and After: A Revised History of the Mental Health Services: From the Early 18th Century to the 1990s*. Oxford: Athlone Press, 1993; HAYWARD, Rhodri. *The Transformation of the Psyche in British Primary Care, 1870–1970*. London: Bloomsbury, 2014.

⁴² VENCOVSKÝ, Eugen. *Čtení o psychiatrii*. Praha: Avicenum, 1983; VENCOVSKÝ, Eugen. *Sto let české psychiatrické kliniky: 1886–1986*. Praha: Karolinum, 1987; VENCOVSKÝ, Eugen, SLÍPKA, Jaroslav. *Psychiatrie dávných věků: od Hippokrata k Pinelovi*. Praha: Karolinum, 1996.

⁴³ TESAŘ, Jan. *Zamlčená diagnóza*. Praha: Triáda, 2003.

⁴⁴ HAVELKOVÁ, Hana, OATES-INDRUCHOVÁ, Libora (eds.). *The Politics of Gender Culture under State Socialism. An Expropriated Voice*. London: Routledge, 2014. V češtině doplněné vydání: HAVELKOVÁ, Hana, OATES-INDRUCHOVÁ, Libora (eds.). *Vyvlastněný hlas: proměny genderové kultury české společnosti 1948–1989*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2015. Dále SOKOLOVÁ, Věra. *Queer Encounters with Communist Power: Non-Heterosexual Lives and the State in Czechoslovakia, 1948–*

psychoterapie v Československu po roce 1968, ve které poukazovala na důležitost studia podmínek fungování psy-věd, stejně jako na jejich vztahy s politickou mocí.⁴⁵ Postavení psychoterapie v Československu připodobňovala k „bohatství pod neviditelným pláštěm“,⁴⁶ jež těžilo z nevyjasněných institucionálních hranic. Gjuričová spíše zdůrazňovala nutnost tázat se na „kulturní předpoklady a politické a ekonomické podmínky provozování psychoterapie a fungování jejího oborového společenství, její vztahy s politickou mocí, jakož i na vlastní sebepojímání a historickou reflexi“.⁴⁷ Problematikou utváření obrazů „nového socialistického člověka“ se zabývala ve svých textech rovněž historička Denisa Nečasová.⁴⁸ Tezi Nikolase Rose o „psychologizaci“ lidské subjektivity se pokusila prozkoumat ve svých pracích také Kateřina Lišková na tématu sexuality v komunistickém Československu.⁴⁹ Poukazovala na to, že normalizační sexuologie zdůrazňovala především hierarchické pojetí rodiny, jež se měla stát hlavní doménou lidské seberealizace. Normalizačním snahám, aby se lidé přestali zajímat o veřejné a uzavřeli se do soukromí svých rodin a domovů, tak konvenovala proměna sexuologického vědění, které podobně začalo prosazovat koncept rodiny jako výhradně soukromé záležitosti. Zde tak spatřovala podobnost s vývojem v liberálně-demokratických státech: „terapeutizace“ společnosti, jež vedla k větší individualizaci znamenala na Západě umožnění neoliberálního způsobu vládnutí, v socialistickém

---

1989. Praha: Karolinum, 2021; SEIDL, Jan. Homosexuálové v Československu v letech 1945–1989. In PAŽOUT, Jaroslav, PORTMANN, Kateřina. „Nechtění“ spoluobčané: Skupiny obyvatel perzekvovaných či marginalizovaných z politických, národnostních, náboženských i jiných důvodů v letech 1945–1989. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, Technická univerzita v Liberci, 2018, s. 154–164; DUDOVÁ, Radka. Regulation of Abortion as State-Socialist Governmentality: The Case of Czechoslovakia. *Politics and Gender*. 2012, 8(1): 123–144. K zahraničnímu výzkumu o československé sexuologii viz DAVISON, Kate. Cold War Pavlov. *History of the Human Sciences*. 2021, 34(1): 89–119.

⁴⁵ GJURIČOVÁ, Adéla. Proměna socialistického člověka v liberální individuum? Psychoterapie v Československu po roce 1968. In KOPEČEK, Michal (ed.). *Architekti dlouhé změny: expertní kořeny postsocialismu v Československu*. Praha: Argo, Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v.v.i., 2019, s. 186.

⁴⁶ GJURIČOVÁ, Adéla. Bohatství pod neviditelným pláštěm? K psychoterapii v Československu po roce 1968. *Soudobé dějiny*. 2017, 24(3): 311–334.

⁴⁷ *Ibid.*, s. 186.

⁴⁸ NEČASOVÁ, Denisa. *Nový socialistický člověk. Československo 1948–1956*. Brno: Host, 2018. Tato perspektiva byla dále prohloubena ve sborníku HANUŠ, Jiří, FASORA, Lukáš, NEČASOVÁ, Denisa (eds.). *Svědnost sociálního experimentu: Nový člověk 20. století*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2018.

⁴⁹ LIŠKOVÁ, Kateřina. *Sexual liberation, socialist style: Communist Czechoslovakia and the science of desire, 1945–1989*. Cambridge: Cambridge University Press, 2018; LIŠKOVÁ, Kateřina. Sex under Socialism: From Emancipation of Women to Normalized Families in Czechoslovakia. *Sexualities*. 2016, 19, s. 211–235.

Československu zase terapeutický diskurz pomohl stabilizovat normalizační „atomizovanou“ společností.⁵⁰

Téma násilí v historiografii dějin po druhé světové válce bylo zpracováno z velké části z pohledu dějin retribuce, migrace a etnických čistek.⁵¹ Mezi těmito studii lze zmínit i ty, jež se zaměřovaly na sexuální násilí vůči ženám.⁵² V nedávné době historici a historičky obrátili svou pozornost také na kolektivní násilí a jeho vliv na formování poválečného řádu.⁵³ Individuální násilné chování v každodenním životě však zůstává spíše stranou historického zájmu,⁵⁴ přestože může poukázat na problematické stránky přechodu z válečného do mírového stavu i vypořádávání se s válečnou zkušeností v rodině, komunitě a na individuální úrovni. Jak poukazují studie z nedávné doby, psychiatrie a psychologie hrála důležitou roli v tomto procesu vyrovnávání se s minulostí. Například historička Svenja Goltermann se ve svém výzkumu věnovala reflexi válečné zkušenosti německých veteránů z druhé světové války a aktivní roli psychiatrie v utváření kolektivní paměti německé společnosti.⁵⁵ V posledních letech se také historici začali více zabývat zapojením psychiatrie do léčby válečných veteránů po roce 1945.⁵⁶

---

⁵⁰ Teze K. Liškové se stala předmětem polemiky, viz SOMMER, Vítězslav. Výzkum sexuality za socialismu jako přivlastněný hlas. *Biograf*, 2020, 71–72: 113–127.

⁵¹ DEÁK, István, GROSS, Jan, JUDT, Tony. *The Politics of Retribution in Europe*. Princeton: Princeton University Press, 2000; NAIMARK, Norman M. *Fires of Hatred: Ethnic Cleansing in Twentieth-Century Europe*. Cambridge: Harvard University Press, 2002; GATRELL, Petr, BARON, Nick (eds.). *Warlands: Population Resettlement and State Reconstruction in the Soviet-East European Borderlands, 1945–50*. Basingstoke: Palgrave, 2009; REINISCH, Jessica, WHITE, Elizabeth (eds.) *The Disentanglement of Populations: Migration, Expulsion and Displacement in Postwar Europe, 1944–1949*. London: Palgrave Macmillan, 2011; THER, Philipp. *The Dark Side of Nation States: Ethnic Cleansing in Modern Europe*. New York: Berghahn Books, 2016.

⁵² NAIMARK, Norman M. Soviet Soldiers, German Women, and the Problem of Rape. In NAIMARK, Norman. *The Russians in Germany. A History of the Soviet Zone of Occupation, 1945–1949*. Cambridge: Harvard University Press, 1995; VIRGILL, Fabrice. *Shorn Women: Gender and Punishment in Liberation France*. Oxford: Oxford University Press, 2002.

⁵³ LOWE, Keith. *Savage Continent: Europe in the Aftermath of the World War II*. London: Penguin Books, 2013; MRŇKA, Jaromír. *Limity lidskosti. Politika a sociální praxe kolektivního násilí v českých zemích 1944–1946*. Praha: ÚSTR, 2019; KONRÁD, Ota, BARTH, Boris, MRŇKA, Jaromír. *Collective Identities and Post-War Violence in Europe, 1944–1948: Reshaping the Nation*. London: Palgrave Macmillan, 2021.

⁵⁴ Srov. WILSON, Claudia, HAGUE, Gill. *The Silenced Pain: Domestic Violence 1945–1970*. Bristol: Policy Press, 1996; D'CRUZE, Shani, CREWE, Ivor. *Everyday Violence in Britain, 1850–1950: Gender and Class*. London: Routledge, 2000; CRANE, Jennifer. *Child Protection in England, 1960–2000. Expertise, Experience, and Emotion*. London: Palgrave Macmillan, 2018.

⁵⁵ GOLTERMANN, Svenja. *Die Gesellschaft der Überlebenden. Deutsche Kriegsheimkehrer und ihre Gewalterfahrungen im Zweiten Weltkrieg*. München: Pantheon, 2011; GOLTERMANN, Svenja. Gewalt und Trauma: zur Verwandlung psychiatrischen Wissens in Ost- und Westdeutschland seit dem Zweiten Weltkrieg. In WOLTERS, Christine, BEYER, Christof, LOHFF, Brigitte. *Abweichung und Normalität: Psychiatrie in Deutschland vom Kaiserreich bis zur Deutschen Einheit*. Bielefeld: transcript Verlag, 2013.

⁵⁶ SHEPARD, Ben. *A War of Nerves. Soldiers and Psychiatrists in the Twentieth Century*. Cambridge: Harvard University Press, 2000; JONES, Edgar. *War and the Practice of Psychotherapy: The UK*

Současná lékařská věda rozlišuje mezi agresí, která je chápána jako fyziologická odpověď směřující k přežití organismu v přírodě, a násilným chováním, které označuje patologickou agresi s cílem záměrně někoho fyzicky poškodit.⁵⁷ Neurologie a psychiatrie navíc poukazují na význam biochemických procesů v mozku u vzniku násilného chování.⁵⁸ Sociální psychiatrie naopak zdůrazňuje roli okolností a situací, jež mají za následek spuštění násilného chování, stejně tak dehumanizace a anonymizace obětí.⁵⁹

Jednou z dalších oblastí, kde se psy-vědy dostávaly do přímého kontaktu s mocí státního aparátu a dalšími experty (právníky, kriminology apod.), byla násilná kriminalita. Již od poloviny 19. století začala psychiatrie čím dál více zasahovat do rozhodování trestněprávních aparátů a podílela se tak na proměně vnímání násilného trestného činu, který přestal být chápán jako morální prohřešek jedince, ale spíše jako výsledek „abnormálních rysů“ osobnosti pachatele, odchylky od normy chování, která mohla být vědecky popsána, zkoumána a do jisté míry i léčena.⁶⁰ Úkolem psychiatrů a psychologů navíc nebyla jen znalecká činnost, ale i prevence kriminality nebo výzkum vzniku kriminálního chování. Velká část historických publikací se zaměřovala především na vznik forenzní psychiatrie v 19. století.⁶¹ Téma sexuálního násilí zpracovala historička Janet Weston, která analyzovala vývoj přístupu medicíny a trestněprávních aparátů k sexuálním delikventům v poválečné Británii.⁶² Roli sexuologického diskurzu zkoumala

---

Experience 1939–1960. *Medical History*, 2004, 48(4): 493–510; WESSELY, Simon. Twentieth-Century Theories on Combat Motivation and Breakdown. *Journal of Contemporary History*. 2006, 41(2): 269–286; DALE, Robert. Testing the Silence: Trauma and Military Psychiatry in Soviet Russia and Ukraine During and After World War II. In KIVIMÄKI, Ville, LEESE, Peter. *Trauma, Experience and Narrative in Europe after World War II*. London: Palgrave Macmillan, 2022, s. 55–87.

⁵⁷ VEVERA, Jan, ČERNÝ, Martin. Zvládání agitovanosti a násilného chování. *Psychiatrie pro praxi*. 2011, 2(12): 69.

⁵⁸ VOLAVKA, Jan. The Neurobiology of Violence. *Neuropsychiatry*. 1999, 11(3): 307–317; MANCHIA, Mirko et. al. Neurobiology of Violence. In CARPINIELLO, Bernardo, VITA, Antonio, MENCACCI, Claudio (eds.). *Violence and Mental Disorders (Comprehensive Approach to Psychiatry 1)*. Berlin: Springer, 2020, s. 26.

⁵⁹ ZIMBARDO, Philip. *Luciferův efekt. Jak se z dobrých lidí stávají lidé zlí*. Praha: Academia, 2014, s. 262–276. Srov. BROWNING, Christopher. *Obyčejní muži: 101. záložní policejní prapor a „konečné řešení“ v Polsku*. Praha: Argo, 2002.

⁶⁰ EIGEN, Joel Peter, ANDOLL, G. From mad-doctor to forensic witness: the evolution of early English court psychiatry. *Journal of Law and Psychiatry*. 1986, 9: 159–169.

⁶¹ EIGEN, Joel Peter. Mad-doctors in the dock: Forensic psychiatry's early claims to expert knowledge. *Transactions and Studies of the College of Physicians of Philadelphia*. 1991, 13: 445–462; FREEMON, Frank. The origin of the medical expert witness: the insanity of Edward Oxford. *Journal of Legal Medicine*. 2001, 22: 349–373; HARRIS, Ruth. *Murders and Madness. Medicine, Law, and Society in the fin de Siecle*. Oxford: Oxford University Press, 1991; AEDER T. *Crime and Madness: The Origins and Evolution of the Insanity Defense*. New York: Harper & Row, 1985.

⁶² WESTON, Janet. *Medicine, the Penal System and Sexual Crimes in England 1919–1960s. Diagnosing Deviance*. London: Bloomsbury, 2017.

také badatelka Agnieszka Kościańska na příkladu Polska v druhé polovině 20. století.⁶³ V německém prostředí se zase mediálním obrazem sexuálních a masových vrahů, jejichž činy šokovaly poválečnou německou společnost, zabývala historička Kerstin Brückweh.⁶⁴ V nedávné době také začalo být zpracovááno téma etnicity a kriminality, zvláště pak v komunistickém Československu.⁶⁵ Ovšem vliv psy-věd na kriminální politiku a fungování trestněprávních aparátů komunistických diktatur ve střední a východní Evropě zatím nebyl dostatečně probádaný.⁶⁶ Lze zde pouze poukázat hlavně na starší studie zabývající se zneužitím psychiatrie k politické represi, zvláště pak v Sovětském svazu.⁶⁷ Zmínit je nutné práce, jež se zaměřovaly na otázky porušování „socialistického pořádku“, vězství nebo obrazy „delikventního“ chování.⁶⁸ K těmto

---

⁶³ KOŚCIAŃSKA, Agnieszka. *Gender, Pleasure, and Violence: The Construction of Expert Knowledge of Sexuality in Poland*. Indiana: Indiana University Press, 2021.

⁶⁴ BRÜCKWEH, Kerstin. *Mordlust. Serienmorde, Gewalt und Emotionen im 20. Jahrhundert*. Frankfurt/New York: Campus Verlag, 2009.

⁶⁵ VOJTĚCHOVSKÝ, Ondřej, PELIKÁN, Jan. „Jugoši“. Jugoslávci jako aktéři nelegálního přeshraničního obchodu v ČSSR. In VOJTĚCHOVSKÝ, Ondřej, PELIKÁN, Jan. *V čase odkvétání. Československo a Jugoslávie v období pozdního socialismu, 1969–1989*. Praha: Filozofická fakulta, Univerzita Karlova, 2021, s. 273–300; BALOUN, Pavel. Od „metly venkova“ k „příživníkům“, „fluktuantům“ a „kriminálně závadovým osobám“: reprezentace „cikánů“ v československé kriminologii mezi léty 1945 a 1970. *Soudobé dějiny*. V tisku. Děkuji autorovi za poskytnutí manuskriptu před jeho publikací. Pro starší období: ZIMERMANN, Volker. „Böhmischer Zirkel“ und „typischer Charakterzug der slavischen Kriminalität“. Zur Ethnisierung von Kriminalitätsdiskursen im Deutschen Kaiserreich und in der Habsburgermonarchie. *Střed*. 2020, 12(1): 80–107; DAVIES, Hannah Catherine. „Gastarbeiterkriminalität“ und die Anfänge der Polizeilichen Kriminalstatistik in der frühen Bundesrepublik. *Geschichte und Gesellschaft*. 2021, 47(3): 467–497; BALOUN, Pavel. *„Metla našeho venkova!“ Kriminalizace Romů od první republiky až po prvotní fázi protektorátu (1918–1941)*. Praha: Scriptorium, 2022.

⁶⁶ Srov. práce Grega Eghigiana.

⁶⁷ BLOCH, Sidney, REDDAWAY, Peter. *Soviet Psychiatric Abuse: The Shadow Over World Psychiatry*. London and New York: Routledge, 1985; SMITH, C. Theresa, OLESZCZUK, Thomas. *No Asylum: State Psychiatric Repression in the Former USSR*. New York: Palgrave Macmillan, 1996; SÜß, Sonja. *Politisch mißbraucht? Psychiatrie und Staatssicherheit in der DDR*. Berlin: Ch. Links Verlag, 2000. Kromě studie Jana Tesaře, *Zamčená diagnóza*, nebyla role psychiatrie v politické represi v českém prostředí ještě zmapována.

⁶⁸ PULLMANN, Michal, ZIMMERMANN, Volker. *Ordnung und Sicherheit, Devianz und Kriminalität im Staatssozialismus. Tschechoslowakei und DDR 1948/49–1989*. München: Vandenhoeck & Ruprecht, 2011; NICOLOSI, Riccardo, HARTMANN, Anne (eds.). *The Discourse on Criminality and the Practice of Punishment in Late Imperial Russia and Early Soviet Union. Interdisciplinary Approaches*. London: Transcript, 2017; KOLÁŘ, Jan. *O problému, který měl nebýt: drogy v socialistickém Československu*. Brno: Doplněk, 2018; DUŠKOVÁ, Lucie. “Yet It Is Still Necessary to Struggle for a Better World”: Media Images of Crime in Relation to Criminal Activities in People’s Democratic Czechoslovakia (1945–1961). *Střed*. 2020, 12(1): 108–140; MILLINGTON, Richard. State Power and „Everyday Criminality“ in the German Democratic Republic, 1961–1989. *German History*. 2020, 38(3): 440–460; PINEROVÁ, Klára, LOUČ, Michal, BUŠKOVÁ, Kristýna. *Vězení jako zrcadlo společnosti. Nerovný souboj vědy, politiky a humanity 1965–1992*. Praha: Karolinum, 2021.

historickým studiím lze také zařadit publikace, které zkoumaly kriminalizaci mladistvé delikvence nebo vypořádávání se s prostitutí.⁶⁹

Základní teoretická a metodologická východiska

Jako společný teoretický rámec pro studium vlivu psy-věd na řízení společnosti v poválečném období se nabízí specifická konfigurace evropského modernizačního procesu, která bývá v odborné literatuře nazývána různě, například „plánovaná modernita“,⁷⁰ „organizovaná modernita“⁷¹ nebo „vrcholná modernita“.⁷² Ačkoliv se v některých aspektech mohou tyto koncepty lišit, popisují často podobný vývoj vztahu mezi člověkem, společností a státem. Zmíněný druh vztahu se v různých obměnách prosadil ve většině evropských zemí. V poválečných dekádách tak můžeme sledovat především nárůst role expertů a expertního vědění v řízení společnosti a vnímání sociálního inženýrství jako nástroje plánované modernizace.⁷³ Docházelo také ke zvyšování homogenizace společnosti, utváření norem a konvencí chování, stejně tak se formovalo hierarchické uspořádání společnosti řízené skrze státní instituce a organizace jako odbory a masové strany. James C. Scott ve své knize *Seeing like a state* o sociálně-inženýrských projektech 20. století poukazoval na to, že většina těchto projektů vycházela z konceptu vrcholné modernity, specifického typu evropského modernizačního procesu, jehož nejvyšší bod se objevil v poválečných dekádách a který byl typický silnou vírou v roli vědeckého a technického pokroku ve společnosti a spoléháním se na vědce,

---

⁶⁹ BRENNER, Christiane, BRAUN, Karl, KASPER, Tomáš. *Jugend in der Tschechoslowakei. Konzepte und Lebenswelten (1918–1989)*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2015; KUDRNA, Ladislav, STÁREK, František. *Kniha v barvě krve. Násilí komunistického režimu vůči undergroundu*. Praha: ÚSTR-Academia, 2020; BRENNER, Christiane. Sex and Scientific Observation. Research on Prostitution in Socialist Czechoslovakia. *Mitteilungen des Sonderforschungsbereichs 1369 „Vigilanzkulturen“*. 2021, 1: 11–17; HEARNE, Siobha. *Policing Prostitution: Regulating the Lower Classes in Late Imperial Russia*. Oxford: Oxford University Press, 2021.

⁷⁰ RAPHAEL, Lutz. Embedding the Human and Social Sciences in Western Societies, 1880–1980: Reflections on Trends and Methods of Current Research. In BRÜCKWEH, Kerstin, SCHIMANN, Dirk a ZIEMANN, Benjamin (eds.). *Engineering Society. The role of the human and social sciences in modern societies, 1880–1980*. London: Palgrave Macmillan, 2012.

⁷¹ WAGNER, Peter. *A Sociology of Modernity. Liberty and Discipline*. London: Palgrave Macmillan, 1992. „Organizovaná modernita“ označuje širší časový úsek s počátky již na konci 19. století, nicméně poválečná léta jsou vrcholem této konfigurace.

⁷² HERBERT, Uhlrich. Europe in High Modernity. Reflections on a Theory of the 20th Century. *Journal of Modern European History*. 2007, 5(1): 5–21; Český překlad článku HERBERT, Uhlrich. Evropa v době vrcholné modernity: úvahy k teorii 20. století. *Střed*. 2010, 2: 101–116; SCOTT, James C. *Seeing like a State. How Certain Schemes to Improve the Human Condition Have Failed*. London: Yale University Press, 1998.

⁷³ Ve svém článku se Raphael zaměřuje především na západoevropský kontext, ačkoliv se podle něj samotný fenomén „zvědečtění sociální“ objevoval i v dalších částech světa. Viz RAPHAEL, Lutz. *Embedding the Human*, s. 43.

inženýry, byrokraty a intelektuály v řízení společnosti a státu, pokusy ovládnout přírodu (a i lidskou podstatu) za účelem naplnit potřeby moderní průmyslové společnosti a důrazem na racionální organizaci společnosti.⁷⁴ Scott dále poukazoval na to, že vrcholná modernita se mohla prosadit v různých časových i historických obdobích, stejně tak na odlišných geografických místech.⁷⁵ Tento koncept tak zdůrazňoval, že se v mnoha státech prosadilo přesvědčení o možnosti plánovat a organizovat společnost, lidskou subjektivitu i přírodu na základě technického a expertního základu. Německý historik Herbert Uhlrich, který se zabýval možnostmi využití konceptu vrcholné modernity pro výzkum moderních dějin Evropy, poukazoval na to, že lze vrcholnou modernitu chápat jako „společnou platformu“ pro srovnání různých národních dějin evropských zemí.⁷⁶ Modernita tak v jeho pojetí představovala spíše „experiment s otevřeným koncem“ než normativní kategorii.⁷⁷

Výzkum psy-věd má ale další rovinu bádání – a zvláště pak v případě forenzní psychiatrie –, která se vztahuje k reflexi člověka jako moderního subjektu. Zde především navazují na práce Michela Foucaulta a jeho genealogii lidské subjektivity, která se zaměřovala na analýzu historicky podmíněných „způsobů, jimiž jsou v naší kultuře lidské bytosti přetvářeny v subjekt“.⁷⁸ Foucault kladl důraz nejen na to, jak je člověk v moderních společnostech uchopován vědeckým diskurzem a politickou mocí, ale také tím, jak se učí chápat sebe sama prostřednictvím různých etických a morálních pravidel. Subjektivita tak není ve Foucaultových pracích brána jako nehybná a předem ustanovená entita, ale spíše jako průsečík různých společenských a politických strategií a mocenských vztahů, jež mají flexibilní charakter. Foucault se ve svých textech zaměřil na analýzu formování člověka jako objektu různých technologií moci⁷⁹ a následně na způsoby, jak se lidé přetvářeli v subjekt.⁸⁰ Předmětem jeho analýzy se tak staly „techniky

---

⁷⁴ SCOTT, James C. *Seeing like a State*, s. 4–5.

⁷⁵ Srov. SPURNÝ, Matěj. *Most do budoucnosti. Laboratoř socialistické modernity na severu Čech*. Praha: Karolinum, 2016.

⁷⁶ HERBERT, Uhlrich. *Evropa v době vrcholné modernity*, s. 116.

⁷⁷ *Ibid.*, s. 106.

⁷⁸ FOUCAULT, Michel. *Myšlení vnějšku*. Praha: Herrmann & synové, 1996, s. 195.

⁷⁹ FOUCAULT, Michel. *Dohlížet a trestat*. Staré Město pod Landštejnem: Dauphin, 2000.

⁸⁰ FOUCAULT, Michel. *Dějiny sexuality I. Vůle k věděni*. Praha: Herrmann & synové, 1999; *Dějiny sexuality II. Užívání slasti*. Praha: Herrmann & synové, 2003; *Dějiny sexuality III. Péče o sebe sama*, Herrmann & synové, 2003.

„já“,⁸¹ způsoby, jakým se člověk aktivně vztahoval sám k sobě jako tvárnému a formovatelnému subjektu. Právě přesvědčení, že za pomoci přísného sebezkuování lze o sobě říct pravdu, která je následně předmětem odborné analýzy vědy, patřilo k jednomu z hlavních způsobů, jak se lidé začali v moderní době chápat.⁸² Proto se ve Foucaultově genealogii stalo zásadní propojení praxe „technik já“ s vědeckým (lékařským) diskurzem. Utváření lidské subjektivity ve Foucaultových pracích bylo navíc úzce spojeno s jeho pojetím moci. Filozofka a politická myslitelka Hannah Arendt ve své slavné eseji popsala násilí jako protiklad moci. Moci rozuměla jako součásti politického společenství, ze kterého vychází a jež odpovídá „lidské schopnosti nejen jednat, ale jednat v souladu“,⁸³ zatímco násilí se od moci odlišovalo „instrumentální povahou“ a využíváním jakýchkoliv prostředků.⁸⁴ Spolu s Arendt ani Foucault moc nevnímal v tradičním slova smyslu jako schopnost fyzicky ničit věci nebo ovládat lidi (to Foucault nazýval slovem „kapacity“), ale spíše ji pojímal jako vztahovou záležitost, do které jsou všichni zapojeni.⁸⁵ V tomto pojetí měla moc ambivalentní charakter.⁸⁶ Moc také ve Foucaultově chápání otevírala další pole pro možnost jednat.⁸⁷ Takto pojatý koncept moci vycházel ze specifického způsobu řízení společnosti, jenž se ustanovoval od 16. století v západní Evropě a jež Foucault nazýval pojmem „governmentalita“.⁸⁸ Tento badatel se navíc v otázce vztahu moci a subjektivity zaměřoval na otázku „jak“, která předpokládala, že „moc neexistuje“. Proto zdůrazňoval nutnost ptát se nejen na způsoby manifestace moci, ale i na to, jak se vykonávala.⁸⁹ Tímto navazoval na své nominalistické pojetí genealogického projektu. Daný přístup měl zvláštní význam zejména pro sociální dějiny.⁹⁰

Posledním důležitým metodologickým rámcem této disertační práce je její komparativní hledisko. Zde se odkazují na klasickou historiografii, která se zabývala komparativními

---

⁸¹ V originále „techniques de soi“ (*Histoire de la sexualité 2. L'usage des plaisirs*. Paris: Gallimard, 1984, s. 17), v anglickém překladu „techniques of self“ (*The History of Sexuality Vol. 2: The Use of Pleasure*. New York: Vintage/Random House Books, s. 11), v českém překladu „techniky já“ (Foucault. *Dějiny sexuality*, s. 18).

⁸² DREYFUS, Hubert L., RABINOW, Paul. *Michel Foucault Za hranicemi strukturalismu a hermeneutiky*. Praha: Herrmann & synové, 2010, s. 267.

⁸³ ARENDT, Hannah. *O násilí*. Praha: OIKOYMENH, 1995, s. 34.

⁸⁴ *Ibid.*, s. 34.

⁸⁵ FOUCAULT, Michel. Subjekt a moc. In DREYFUS, Hubert L., RABINOW, Paul. *Michel Foucault. Za hranicemi strukturalismu a hermeneutiky*, s. 324.

⁸⁶ BUTLER, Judith. *The Psychic Life of Power: Theories in Subjection*. Stanford: Stanford University Press, 1997.

⁸⁷ FOUCAULT, Michel. Subjekt a moc, s. 328.

⁸⁸ *Ibid.*, s. 329.

⁸⁹ *Ibid.*, s. 210.

⁹⁰ JOYCE, Patrick. What is the Social in Social History? *Past and Present*. 2010, 206(1): 213–248.

a transnacionálními dějinami.⁹¹ Komparace nabízí historikům nejen nové pohledy, jak definovat výzkumné otázky, vysvětlit jednotlivé případy a hledat příčiny historických událostí, ale má i paradigmatický význam studia historie mimo národní hranice.⁹² Hlavním účelem komparativní historie je proto nalézat podobnosti nebo rozdíly mezi jednotlivými případy a nabídnout vysvětlení historické změny. S narůstajícím počtem komparovaných celků však dochází také k větší závislosti na sekundární literatuře a menší možnosti práce s vlastními archivními materiály. S příchodem prací z oblasti kulturních dějin začaly být navíc komparativní dějiny, jež se často zaměřovaly na sociální a ekonomické otázky, nahrazovány novými přístupy. Kritici mířili především na to, že komparace uměle separuje dva a více případů, které následně analyzuje, aniž by si všímala možných transferů a vzájemného ovlivňování. Komparace byly vnímány jako statické a zaměřené příliš na studium struktur.⁹³ Z toho důvodu začaly od devadesátých let získávat na popularitě mezi historiky dějiny kulturních transferů, komunikace a interakce v rámci širších regionů. Namísto porovnávání případů se do popředí zájmu dostalo studium sítí jako spleti propojených uzlů, v jejímž rámci cirkulovalo mezi jednotlivými aktéry vědění a sociální praxe.⁹⁴ V současné historiografii však tyto dva směry – komparace a dějiny transferů – nejsou chápány jako dvě protikladné perspektivy. Naopak je zdůrazňováno, že se mohou navzájem doplňovat.⁹⁵ Metoda srovnání byla navíc reflektována i v rámci dějin psychiatrie.⁹⁶ V poslední dekádě tak vznikly studie, jež se inspirovaly kulturními transfery a transnacionálními přístupy, zvláště pak se zaměřením na dějiny psychiatrie v koloniích.⁹⁷ V rámci komparativních dějin psychiatrie se však

---

⁹¹ KOCKA, Jürgen. Comparison and Beyond. *History and Theory*. 2003, 42(1): 40–41; HROCH, Miroslav. *Národy nejsou dílem náhody*. Praha: SLON, 2009. Srovnávací metodu zpopularizovali němečtí historici tzv. Bielefeldské školy, která se na stejnojmenné univerzitě ustavila na konci šedesátých let a trvala až do konce osmdesátých let, kdy jedna z jejích klíčových postav, Jürgen Kocka, přešla na Svobodnou univerzitu do Berlína. WELSKOPP, Thomas, HITZER, Bettina. *Die Bielefelder Sozialgeschichte. Klassische Texte zu einem geschichtswissenschaftlichen Programm und seinen Kontroversen*. Bielefeld: Transkript Verlag, 2010, s. 13.

⁹² KOCKA, Jürgen. Comparison and Beyond. *History and Theory*. 2003, 42(1): 40–41.

⁹³ THER, Philipp. Comparisons, Cultural Transfers, and the Study of Networks. Towards a Transnational History of Europe. In KOCKA, Jürgen, HAUPT, Heinz-Gerhard. *Comparative and Transnational History. Central European Approaches and New Perspectives*. New York: Berghahn Books, 2009, s. 205.

⁹⁴ *Ibid.*, s. 217–218.

⁹⁵ *Ibid.*, s. 204.

⁹⁶ PORTER, Roy, WRIGHT, D. *The Confinement of the Insane: International Perspectives 1800–1965*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003; HOFSTRA-GIJSWIJT, Marijke, OOSTERHUIS, H., *Psychiatric Cultures Compared: Psychiatry and Mental Health Care in Twentieth Century*. Amsterdam: University Press, 2006.

⁹⁷ ERNST, Waltraud a MUELLER, Thomas (eds.). *Transnational Psychiatries: Social and Cultural Histories of Psychiatry in Comparative Perspective, c. 1800–2000*. Cambridge: Cambridge Scholars

velká část prací zaměřovala buď na srovnání mezi státy západní Evropy, nebo naopak na vývoj sovětské a východoevropské psychiatrie. Studie, které by porovnávaly vývoj napříč železnou oponou, jsou zatím spíše ojedinělé.⁹⁸ Tato práce vychází spíše z klasického komparativního hlediska, jelikož porovnává tři odlišné případy poválečného vývoje. Zároveň ale poukazuje i na ty momenty, kdy docházelo k transferům vědění nebo vzájemné interakci mezi jednotlivými psychiatrickými obcemi, pokud byly dohledatelné v pramenech.

Výběr pramenů

Vzhledem ke komparativní perspektivě předkládané disertační práce jsem vycházel z materiálů z domácích i zahraničních archivů, primární a sekundární literatury. Vývoj forenzně psychiatrického vědění jsem studoval především na příkladu odborných časopisů a publikací, které ve všech třech zkoumaných státech vycházely. Jednalo se o časopisy z oboru psychiatrie, popř. o specializovaná periodika zaměřená na soudní lékařství a příbuzné vědy. Výběrově lze zmínit časopisy jako *Journal of Mental Science* / *British Journal of Psychiatry* nebo *British Journal of Delinquency* / *British Journal of Criminology*, pro německé prostředí pak časopisy jako *Deutsche Zeitschrift für die gesamte gerichtliche Medizin*, *Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft*, *Archiv für Psychiatrie und Nervenkrankheiten*, pro československou psychiatrii pak *Neurologie a psychiatrie československá* / *Československá psychiatrie*, *Československá neurologie*, *Časopis českých lékařů*, popř. *Kriminalistický sborník*. Stejně tak jsem se zaměřil na rozbor psychiatrických a soudně psychiatrických učebnic.⁹⁹ Tyto texty byly následně doplněny o další prameny podobného typu, ať už se jednalo o kriminologické studie, nebo trestněprávní expertízy. Kromě obecných učebnic, jež představovaly kodifikaci tehdejšího vědění a ovlivňovaly více generací psychiatrů, jsem se zaměřil také na rozbor specializovaných publikací, které se z forenzně psychiatrického nebo

---

Publishing 2010; DIGBY, Anne, ERNST, Waltraud, MUKHARJI, B. Projit. *Crossing Colonial Historiographies: Histories of Colonial and Indigenous Medicines in Transnational Perspective*. Cambridge: Cambridge Scholars Publishing, 2010.

⁹⁸ Srov. MARKS, Sarah, SAVELLI, Mat. *Psychiatry in Communist Europe*. London: Palgrave Macmillan, 2015.

⁹⁹ Výběrově HENDERSON, D., GILLESPIE, R. D. *Henderson and Gillespie's Textbook of Psychiatry for Students and Practitioners*. Oxford: Oxford Medical Publications, 1969; WYRSCH, Jakob. *Gerichtliche Psychiatrie*. Bern: Verlag Paul Haupt, 1946; LANGELÜDDEKE, Albrecht. *Gerichtliche Psychiatrie*. Berlin: De Gruyter, 1950; MYSLIVEČEK, Zdeněk. *Obecná psychiatrie*. Praha: SZN, 1959; KNOBLOCH, Ferdinand, KNOBLOCHOVÁ, Jiřina. *Soudní psychiatrie pro právníky a lékaře*. Praha: Orbis, 1965.

kriminologického hlediska zabývaly konkrétními trestnými činy. Množství publikací a periodik je dnes dostupné online, zbylá část výzkumu pak byla provedena především v Národní knihovně v Praze, Německé národní knihovně v Lipsku nebo v Saské zemské a univerzitní knihovně v Drážďanech. Některé materiály týkající se mezinárodních psychiatrických konferencí jsem také získal v londýnské Wellcome Library.

Další významnou část archivního výzkumu tvoří soudní spisy vražd a další závažné násilné trestné činnosti a znalecké posudky pachatelů, které byly vypracovány psychiatry a psychology v rámci trestních řízení nebo lékařských vyšetření. Důležité je podotknout, že se lišilo samotné postavení psychiatrů u soudu podle jednotlivých právních tradic daných zemí. Zásadní rozdíl byl mezi kontinentálním a britským systémem, jelikož u londýnského soudu tvořili velkou část posudků o duševním zdraví lékaři vězeňské služby, kteří nebyli vystudovaní psychiatři. Až postupem času lze sledovat nárůst posudků od externích forezních psychiatrů. V případě Německa nebo Československa se naopak jednalo o psychiatry, kteří pracovali na klinikách a k soudu byli zvaní jako znalci. Při analýze psychiatrických posudků také nelze zapomenout na některé praktické aspekty, které při jejich tvorbě hrály velkou roli. Jedním z nich je celková doba samotného vyšetření (mohlo se jednat o krátký rozhovor ve vazbě nebo dlouhodobější pozorování na klinice) nebo rozsah posudku. Zatímco se v Británii jednalo o poměrně krátké zprávy, německé posudky často obsahovaly podrobné citace ze spisů, čímž se zvýšil rozsah na několik desítek stránek. Postupem času se navíc délka posudků rozrůstala, což bylo dáno jak větší paletou diagnostických nástrojů, tak i tím, že kromě psychiatrů se začali u soudu objevovat i psychologové nebo sexuologové.

Pro britskou část práce jsem vycházel především z rozsáhlého materiálu Londýnského centrálního soudu (tzv. Old Bailey), který je uložen v Britském národním archivu v Londýně. Zde jsem prošel 118 trestních spisů vražd, zabití, pokusů o vraždu a těžkého ublížení na zdraví z let 1945 až 1968. Pro německé prostředí jsem se zaměřil na výzkum ve fondu Státního zastupitelství Düsseldorf v Zemském archivu Severního Porýní-Vestfálska, který se nachází v Duisburgu. Pod jurisdikci tohoto zastupitelství spadalo město Düsseldorf a jeho okolí. V archivech jsem proto narazil na případy z Leverkusenu nebo dalších měst, jako je Neuss, Ratingen nebo Erkrath. V tomto archivu jsem měl možnost projít 46 případů závažné násilné kriminality, přičemž jsem hledal stejné nebo podobné trestné činy jako v Londýně. Londýn patřil jako hlavní město Spojeného království k přirozenému vědeckému, politickému i hospodářskému centru země.

Přestože se nabízela možnost vybrat také německé hlavní město Berlín, nebylo vhodnou volbou vzhledem k rozdělení Berlína a jeho specifickému poválečnému vývoji. Proto jsem se rozhodnul zvolit pro západoněmecké prostředí příklad Düsseldorfu, který fungoval jako jedno z dalších center západního Německa. Düsseldorf a okolí představoval stejně jako Londýn důležité hospodářské centrum SRN, jež kombinovalo jak rozvinutý finanční sektor, tak i průmysl. Ovšem nejobtížnější archivní výzkum byl v České republice, jelikož fondy Krajského soudu i Krajské prokuratury v Praze jsou nezpracované nebo přístupné jen částečně. Pro Krajský soud se jedná o vzorový ročník 1955, ve kterém se ale trestní spisy vraždy se znaleckým posudkem nenachází. Podobná situace je i v některých dalších krajích České republiky, konkrétně pak například u fondů Krajského soudu v Brně, Pardubicích nebo Hradci Králové. Další možností bylo nahlédnout do Archivu bezpečnostních složek, na který se navíc nevztahují zákonná opatření omezující přístup k materiálům a který obsahuje archivní fondy Krajské správy Sboru národní bezpečnosti pro Prahu a Středočeský kraj. Odlišné uspořádání a povaha tohoto materiálu však představovala značnou obtížnost v hledání konkrétních násilných trestných činů, jež by navíc obsahovaly soudní znalecký posudek. Z toho důvodu jsem v českém prostředí musel kombinovat různé druhy archivních materiálů tak, aby obsahovaly psychiatrické posudky. Jednalo se nejprve o klasické trestní spisy, jež byly přístupné, např. ve fondu Krajského soudu Ústí nad Labem nebo fondu Okresního soudu v Kladně. Znalecké posudky jsem také získal z učebnic a skript, které byly koncipované jako výtah ze znalecké činnosti.¹⁰⁰ V českém prostředí jsem také dohledával některé pachatele v sekundárních pramenech (*Kriminalistický sborník*). Množství zpráv násilného chování jsem měl možnost studovat v rámci soukromého archivu fakultní kliniky Univerzity Karlovy. Zde se jednalo o 130 chorobopisů pacientů z let 1945 až 1970, kteří se chovali násilně na klinice během léčby, v domácím prostředí nebo na pracovišti. Zároveň se však nejednalo o pacienty, kteří by byli odsouzení za nějaký trestný čin nebo by jim byla nařízena ochranná léčba. Na druhou stranu byli původci těchto chorobopisů stále psychiatři, čímž se nabídl cenný vhled do toho, jak psychiatrické vědění posuzovalo násilné chování. Trestní spisy a jednotlivé znalecké posudky byly však používány především jako sondy s cílem pochopit, jak psychiatři posuzovali v odlišných společenských a politických souvislostech některé typy násilného chování. Nemělo se

---

¹⁰⁰ DUFEK, Miroslav. *Soudně psychiatrická expertíza. Sbírká výtahů soudně psychiatrických expertíz*. Praha: SPN, 1978.

jednat o kvantifikující výzkum, proto jsem se zaměřil na vybrané případové studie, u kterých mě zajímalo, jak byla posuzována válka, sexualita nebo etnicita.

S výzkumem v trestních spisech se pojí také práce s citlivým materiálem, který podléhá příslušným zákonům a etickým zásadám archivního bádání. Z toho důvodu také považuji za důležité se detailněji zmínit o průběhu samotného archivního výzkumu. V britském a německém archivu jsem měl možnost studovat spisy po schválení žádosti o přístupu k těmto materiálům. Jména aktérů i další osobní údaje jsem anonymizoval. Podmínkou historické práce je možnost zpětného ověření pramenů, odkazy na příslušné archivní fondy jsem proto ponechal. V Londýně jsem navíc některé spisy, jež obsahovaly citlivé materiály, mohl studovat pouze ve speciální místnosti pod větším dohledem zaměstnanců archivu. Spisy z české kliniky jsem měl připravené ke studiu anonymizovanou formou zápisků bez jmen s kódovým číslem, jejich výběr a anonymizaci provedl odborný personál kliniky. Vzhledem k povaze výzkumného materiálu jsem měl možnost pracovat s dokumenty, které často obsahovaly nešťastné osudy lidí nebo traumatizující události. Mým cílem nebylo tyto případy skandalizovat, proto jsem se nepouštěl do podrobného popisu, jak k některým násilným činům docházelo, a publikoval jsem jen to, co bylo nezbytné pro účely disertační práce.

Na závěr ještě několik poznámek k jazykové a formální úpravě celého textu. Práce vycházela z anglických, německých a českých zdrojů, proto jsem se rozhodl tam, kde to bylo možné, názvy institucí nebo toponym překládat. Pokud neexistoval český překlad nebo se v češtině používal zahraniční úzus, použil jsem originální termín. V některých komplikovaných případech uvádím do poznámky pod čárou vysvětlení, jak těmto pojmům rozumím a jak je v textu používám. Podobně jsem vycházel u odborných termínů z psychiatrie nebo práva z české terminologie, nejednalo-li se o citaci pramene. Příkladem toho mohou být lékařské diagnózy nebo trestněprávní termíny. Zde jsem vycházel z českého úzu a používal pojmy jako vražda, zabití, popř. (těžké) ublížení na zdraví. Ve všech třech právních systémech (československý, německý, britský) navíc existovaly podobné definice těchto trestných činů „proti člověku a zdraví“. Stejně jsem se snažil hovořit o lidech s duševním onemocněním nebo duševními problémy, abych se vyhnul jejich další stigmatizaci. Přestože v této práci rozebírám některé případy, ve kterých se lidé s duševní poruchou dopouštěli násilných trestných činů, upozorňuji na to, že se jedná pouze o výsek z celkové násilné kriminality. Ostatně nelze klást rovnítko mezi

duševní poruchu a násilné chování. Naopak se právě lidé s duševními problémy stávají mnohdy oběťmi násilí.

1. Trestní právo a odpovědnost pachatelů s duševní poruchou

Definice přičetného chování pachatele v trestních zákonech se v jednotlivých zemích vyvíjela v průběhu 19. a 20. století a vycházela z různých společenských, politických a právních tradic. Právní srovnávací věda rozlišuje v současné době tři základní právní systémy – kontinentální, anglo-americký a islámský,¹⁰¹ pro tuto práci je relevantní také tzv. sovětské právo, které bylo uplatňováno i v zemích bývalého Východního bloku a které vycházelo ze sovětského vzoru.¹⁰² Základní rozdíl mezi kontinentálním a anglo-americkým systémem spočívá v tom, že v kontinentálním právu soudcové právo nalézají, zatímco v anglo-americkém systému ho prostřednictvím precedentů vytváří. V anglo-americkém systému je tak zákonné právo chápáno jako základ pro normotvorbu soudců, která má v praxi větší váhu.¹⁰³ Soudní řízení má tak podobu veřejného rituálu s otevřeným koncem, ve kterém se střetávají dvě strany a o jehož výsledku rozhoduje soudce a laická porota. Sovětské právo, které se začalo vyvíjet od roku 1917 v Rusku a celkově poté Sovětském svazu, se postupně odlišovalo od kontinentálního práva nebo anglo-amerického práva. Jedním z hlavních znaků tohoto právního systému bylo třídní pojetí spravedlnosti, „zlidovění soudů“ a role prokuratury. Marxismus-leninismus a s ním spojený pojem třídy se tak staly výchozím bodem celé komunistické právní teorie.¹⁰⁴

Na britských ostrovech se z hlediska definice nepřičetného¹⁰⁵ chování stal přelomovým případ Daniela McNaughtona, který byl v roce 1843 souzen za vraždu Edwarda Drummonda, blízkého spolupracovníka předsedy vlády Roberta Peela. Podle svědků byl Drummond zrovna na cestě z Downing Street domů, když ho na ulici střelil do zad McNaughton.¹⁰⁶ Během soudního řízení bylo rozhodnuto o vyšetření jeho zdravotního stavu, přičemž na základě expertních posudků byl McNaughton zproštěn viny a z vězení

¹⁰¹ KNAPP, Viktor. *Velké právní systémy. Úvod do srovnávací právní vědy*. Praha: C. H. Beck, 1996, s. 106.

¹⁰² K dějinám práva v Československu po roce 1948: KUKLÍK, Jan. *Dějiny československého práva 1945–1989*. Praha: Auditorium: 2011; BOBEK, M., MOLEK, P., ŠIMÍČEK, V. (eds.). *Komunistické právo v Československu. Kapitoly z dějin bezpráví*. Brno: Masarykova univerzita, 2009.

¹⁰³ KNAPP, Viktor. *Velké právní systémy*, s. 165.

¹⁰⁴ PŘIBÁŇ, Jiří. Na stráži jednoty světa: marxismus a právní teorie. In BOBEK, M., MOLEK, P., ŠIMÍČEK, V. (eds.). *Komunistické právo v Československu. Kapitoly z dějin bezpráví*. Brno: Masarykova univerzita, 2009, s. 55; QUIGLEY, John. Socialist Law and the Civil Law Tradition. *The American Journal of Comparative Law*. 1989, 37(4): 783–784.

¹⁰⁵ V této práci budu používat český ekvivalent „nepřičetnost“, přestože jsem si vědom nepřesného překladu tzv. insanity defence (ve znění: „not guilty, on the ground of insanity“).

¹⁰⁶ DALBY, John. The case of Daniel McNaughton: Let's get the story straight. *The American journal of forensic psychiatry*. 2006, 27(4): 20.

přesunut do léčebny. Vzhledem k tomu, že se nejednalo o první případ,¹⁰⁷ kdy byl pachatel zbaven viny na základě jeho duševní poruchy, se ve Sněmovně lordů rozběhla diskuse nad nutností zpřesnit interpretaci trestního práva v této otázce. Z toho důvodu byl také pozván panel dvanácti soudců, kteří měli odpovědět na otázky související s posuzováním duševního zdraví pachatelů. Odpovědi soudců pak tvořily základ tzv. M’Naghten Rules,¹⁰⁸ instrukcí, na jejichž základě byly podobné případy v anglo-americkém právu následně souzeny a jejichž hlavní část zněla:

K stanovení obhajoby z důvodu šílenství musí být jasně prokázáno, že obviněný v době spáchání činu trpěl takovým narušením rozumu způsobeným duševní chorobou, že neznal povahu a kvalitu činu, který spáchal, nebo pokud ji znal, že nevěděl, že to, co dělá, je špatné.¹⁰⁹

K uznání nepřičetnosti obviněného tak musely být splněny tři aspekty: (a) „disease of mind“, tedy obviněný musel trpět duševní poruchou, která byla taková, že obviněný (b) nedokázal rozpoznat povahu činu, který spáchal, nebo pokud jí dokázal rozpoznat, (c) nevěděl, že to, co dělá, bylo nesprávné. Tato pravidla se pak stala standardem posuzování trestní odpovědnosti v anglo-americkém právu pro následující desetiletí a byla dále zpřesňována na základě jiných verdiktů. V různých zemích s anglo-americkým právem, například Austrálii, Kanadě nebo na Novém Zélandu, se navíc uplatňovala ve změněné podobě. V některých případech byla nahrazena úplně jiným verdiktem.¹¹⁰ Jedním z hlavních problémových bodů pravidel se navíc stala nejasně definovaná otázka toho, co bylo chápáno za „nesprávné“. V britském řízení z roku 1952 (R v. Windle) byl obviněn

---

¹⁰⁷ K předchozím případům a postavení lékařů před soudem viz JOEL, P., E., ANDOLL, G. From Mad-Docotor to Forensic Witness: The Evolution of Early English Court Psychiatry. *International Journal of Law and Psychiatry*. 1986, 9(2): 155–169; FREEMON, R. F. The Origin of the Medical Expert Witness, *The Journal of Legal Medicine*. 2001, 22(3): 349–373.

¹⁰⁸ Ačkoliv se McNaughton psal bez apostrofu, pravidla jsou většinou psána jako „M’Naghten Rules“. Na tuto chybu poukazuje ve svém článku DALBY, John. The case of Daniel McNaughton, s. 18.

¹⁰⁹ Citováno podle RIX, Keith J. B. Towards a more just insanity defence: Recovering moral wrongfulness in the M’Naghten Rules. *BJPsych Advances*. 2016, 22(1): 45. Překlad J. S. K tématu bylo jak z hlediska historie případu, tak kritiky jeho použití publikováno mnoho článků, výběrově: QUEN, Jacques M. An Historical View of the M’Naghten Rules. *Bulletin of the History of Medicine*. 1968, 4(1): 43–51; WEST, D. J., WALK, Alexander (eds.). *Daniel Mcnaughton: His Trial and the Aftermath*. Ashford/Kent: Headley for the British Journal of psychiatry, 1977; ANDOH, Benjamin. The M’Naghten Rules. The Story So far. *Medico-Legal Journal*. 1993, 61(2): 93–103.

¹¹⁰ K aplikaci v dalších zemích s anglo-americkým právem viz RIX, Keith J. B. Towards a more just insanity defence, s. 47–48.

muž za zavraždění své duševně nemocné manželky, kterou měl předávkovat léky. Manželka však dlouhou dobu mluvila o tom, že spáchá sebevraždu a že je nešťastná. Obhajoba požadovala zbavení viny pachatele na základě jeho neschopnosti rozpoznat „morální nesprávnost“ tohoto činu. To bylo odmítnuto s komentářem, že „nesprávnost“ podle McNaughtonových pravidel byla chápána ve smyslu pachatelovy neschopnosti rozpoznat legální, nikoliv morální podstatu činu.¹¹¹ I když tento případ vyjasnil některé nepřesnosti, napětí mezi legálností a morálkou a stejně tak těžko definovatelným pojmem „nesprávnosti“ přetrvávalo a zůstávalo zdrojem kritiky.

Podobnou roli jako McNaughton v Anglii sehrál v německém prostředí Maxmilián Josef Sefeloge, který se v roce 1850 pokusil zavraždit pruského krále Friedricha Viléma IV.¹¹² Přestože byl Sefelogeho případ zpočátku vnímán jako politický čin, do popředí se dostala otázka jeho duševního zdraví.¹¹³ Sefeloge byl vyšetřen týmem soudních znalců a lékařů, kteří došli k závěru, že trpěl tzv. monomanií. Monomanie označovala duševní stav, v jehož rámci byla podle lékařů chorobně zasažena jen část chování člověka, obvykle patologickou fixací na nějakou myšlenku, přičemž zbytek duševní činnosti byl nepoškozen.¹¹⁴ Tehdejší psychiatrické vědění řadilo monomanií do stejného okruhu nemocí, jako je melancholie nebo mánie. Na základě této diagnózy byl Sefeloge uznán za duševně nemocného. Znalci argumentovali tím, že pod vlivem nemoci nebyl schopen v době činu svobodně jednat [frei zu handeln gänzlichen unvermögend].¹¹⁵ Právě aspekt svobodného jednání byl v německé debatě o přičetnosti, která probíhala mezi právníky, filozofy i lékaři, zásadní. Německé trestní právo zdůrazňovalo schopnost jednat jako podmínku naplnění trestní odpovědnosti: člověk a jeho chování bylo svobodné, pokud byl schopný svobodně jednat.¹¹⁶ Z toho důvodu například navrhol Immanuel Kant, aby

¹¹¹ RIX, Keith J. B. Towards a more just insanity defence, s. 46.

¹¹² K vývoji trestního práva a problematiky duševně nemocných před soudem v Německu viz KRÖBER H. L. Entwicklungstendenzen der Forensischen Psychiatrie — von der Phrenologie zur klinischen Kriminologie. In SCHNEIDER, F. (ed.). *Entwicklungen der Psychiatrie*. Springer/Berlin: Heidelberg, 2006, 349–359; HAACK, Kathleen. Zur Geschichte der forensischen Psychiatrie unter besonderer Berücksichtigung der Kinder- und Jugendpsychiatrie und des Jugendstrafrechtes. In HÄßLER F., KINZE W., NEDOPIL N. (eds.). *Praxishandbuch Forensische Psychiatrie des Kindes-, Jugend- und Erwachsenenalters*. Berlin: MWV, 2015, 5–20; KÖHLER, D., SCHAMRACH, K. Zur Geschichte der Rechtspsychologie in Deutschland unter besonderer Betrachtung der Sektion Rechtspsychologie des BDP. *Praxis der Rechtspsychologie*. 2013, 23(2): 455–468.

¹¹³ HAACK, Katheel, KUMBIER, Ekkehardt, HERPERTZ, Sabine C. Der „Fall Sefeloge“. Ein Beitrag zur Geschichte der forensischen Psychiatrie. *Der Nervenarzt*. 2007, 78: 586–593.

¹¹⁴ EIGEN, Peter Joel. Delusion in the Courtroom: The Role Of Partial Insanity in Early Forensic Testimony. *Medical History*. 1991, 35: 34–35.

¹¹⁵ HAACK, Katheel, KUMBIER, Ekkehardt, HERPERTZ, Sabine C. Der „Fall Sefeloge“, s. 591.

¹¹⁶ *Ibid.*, s. 589.

rozhodování o odpovědnosti pachatele bylo přisouzeno filozofickým, a nikoliv lékařským fakultám.¹¹⁷ I přes tyto kompetenční spory hlavní autoritu v rozhodování nad duševně nemocnými pachateli získala lékařská věda. Oproti právu nebo filozofii její legitimita vycházela především z klinické praxe léčení pacientů s duševními poruchami.¹¹⁸

Z hlediska trestního práva se německý trestní zákoník z roku 1871 částečně lišil od britské úpravy. Definoval trestní odpovědnost následovně:

O trestný čin se nejedná, pokud se pachatel v době spáchání trestného činu nacházel ve stavu bezvědomí nebo patologického narušení duševní činnosti, která mu bránila ve svobodném rozhodování.¹¹⁹

Právě zde bylo zdůrazněno, že podmínkou zbavení odpovědnosti pachatele za trestný čin byla jeho neschopnost jednat podle své „svobodné vůle“ v důsledku ztráty vědomí nebo duševní poruchy. V porovnání s pravidly podle případu McNaughtona se německý trestní zákoník nezaměřoval tolik na schopnosti pachatele rozlišit správné jednání od špatného, ale spíše na jeho kapacitu svobodně jednat. V českých zemích byla v 19. století trestní odpovědnost pachatele ustanovena trestním zákoníkem z roku 1852. Ten předpokládal „zlý úmysl“ [böser Vorsicht] pachatele jako podmínku trestní odpovědnosti. „Zlý úmysl“ mohl být však vyloučen na základě různých kritérií, například:

a) když činitel zcela zbaven jest užívání rozumu; b) když skutek při střídavém pomnutí smysly vykonán v tom čase, pokud pomnutí trvalo, anebo; c) v úplném opilství, v kterémž se činitel připravil, zločinu v úmyslu nemaje (par 236 a 523), anebo v jiném pomatení smyslů, v němž sobě činu svého povědom nebyl (...).¹²⁰

---

¹¹⁷ Ibid.

¹¹⁸ Ibid., s. 592.

¹¹⁹ Strafgesetzbuch für das Deutsche Reich, 1871. [online]. Vierter Abschnitt, Gründe, welche die Strafe ausschließen oder mildern, § 51. [cit. 30. 11. 2021]. Dostupné z: [https://de.wikisource.org/wiki/Strafgesetzbuch_f%C3%BCr_das_Deutsche_Reich_\(1871\)#%C2%A7.51](https://de.wikisource.org/wiki/Strafgesetzbuch_f%C3%BCr_das_Deutsche_Reich_(1871)#%C2%A7.51) Překlad J. S.

¹²⁰ Zákon trestní o zločinech, přečinech a přestupcích, č. 117/1852 z 27. května 1852. [online] Díl první, hlavní první, § 2 [cit. 2. 12. 2021]. Dostupné z: <https://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=rbo&datum=1852&page=1865&size=45>.

Oproti německému trestnímu zákoníku, který zmiňoval „ztrátu vědomí“ [Bewusstlosigkeit] a „patologické narušení duševní činnosti“ [krankhafter Störung der Geistesthätigkeit] jako důvody pro uznání nepřičetnosti pachatele, zdůrazňovalo se v rakouském trestním právu platném na českém území „zbavení užívání rozumu“ [des Gebrauches der Vernunft ganz beraubt ist] nebo „pomatení smyslů“ [Sinnenverwirrung]. Tato úprava tak působí oproti německé jako méně lékařsky zaměřená. Spíše zdůrazňovala obecnou ztrátu soudnosti než poruchy duševní činnosti.

Ať už se jednalo o britský, německý nebo rakouský trestní řád, lze u všech sledovat rozdíly v tom, jak definovaly trestní odpovědnost pachatele. Německý trestní řád formuloval zbavení trestní odpovědnosti obecně jako narušenou schopnost „svobodně jednat“, zatímco britská úprava se zaměřovala na konkrétní podmínky (nemožnost rozpoznat podstatu trestného činu nebo jeho správnost), které by vedly ke zbavení trestní odpovědnosti. Na druhou stranu kladly právní úpravy ve všech případech důraz na narušení rozumu, tj. kognitivních funkcí člověka, v důsledku duševní poruchy. V německém prostředí lze také spatřovat vlivy kantovské filozofie, která definovala pojem přičetnosti (Kant používal latinský pojem *imputatio*) jako skutečnost, kdy člověk nebyl pouze původcem skutku, ale jeho autorem. To také předpokládalo svobodnou vůli daný čin vykonat.¹²¹ Duševní onemocnění pak vylučovalo tento předpoklad svobodného jednání, protože narušovalo rozumové schopnosti pachatele.

K proměně vztahu trestního práva a pachatelů s duševním onemocněním došlo v jednotlivých státech po roce 1945. Velká Británie sice vytvářela trestněprávní kontinuitu s meziválečným obdobím, zároveň však byly v poválečném období schváleny nové zákony, které výrazně ovlivnily přistupování ke kriminálnímu chování. V roce 1948 byly zrušeny některé typy tělesných trestů.¹²² Za necelých deset let pak byl vydán zákon, který zavedl institut snížené přičetnosti u pachatelů vražd. Ten byl definován následovně:

Pokud osoba usmrtí jinou osobu nebo se na jejím usmrcení podílí, nebude odsouzena za vraždu, pokud trpěla takovou abnormalitou mysli (vzniklou v důsledku snížené

---

¹²¹ BLÖSER, Klaudia. Degree of Responsibility in Kant's Practical Philosophy. *Kantian Review*. 2015, 20(2): 185.

¹²² Criminal Justice Act 1948. [online]. Dostupné z: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/Geo6/11-12/58> [cit. 6. 4. 2022].

schopnosti nebo opožděného vývoje nebo z vrozených příčin nebo vyvolanou nemocí či úrazem), která podstatně snížila její duševní odpovědnost za její jednání a opomenutí při usmrcení nebo při účasti na něm.¹²³

Podmínkou zmenšené přičetnosti bylo, aby pachatel trpěl „abnormalitou mysli“, která měla za následek „podstatné snížení“ jeho duševní způsobilosti. Pro psychiatry i právníky byl však zásadní problém definovat, co znamenalo „podstatné snížení“ jeho duševní způsobilosti, stejně tak přesné vymezení pojmu „abnormalita mysli“.¹²⁴

V tradici anglického práva bylo navíc chápání vražd a jejich posuzování výrazně ovlivněno utilitarismem. Pro anglického filozofa Jeremyho Benthama byla důležitá snaha zamezit dalším trestným činům. Právě aspekt „odstrašení“ se stal klíčovým v anglickém trestně právním myšlení v 18. a 19. století.¹²⁵ Dalším důležitým faktorem v posuzování vražd byl motiv. Podle anglického práva musel pachatel vraždy spáchat trestný čin již se zlým záměrem [malice aforethought], tzn. mít v úmyslu druhému ublížit.¹²⁶ Z toho důvodu se rozlišovala vražda [murder] a zabití [manslaughter], které bylo neúmyslné. Samotné vraždy pak byly souzeny na pravidelných sezeních soudu v centrálním Londýně (tzv. Old Bailey, dnes Hlavní trestní soud Anglie a Walesu). Ochranná léčba pachatelů s duševní poruchou byla nařízena ve střežené nemocnici v Broadmooru, která spadala od roku 1948 pod ministerstvo zdravotnictví. V literatuře bývá charakterizován přístup ke kriminalitě v poválečné Británii jako směsice tradičních institucí a trestněprávní politiky zdůrazňující roli trestu s novými nápravnými směry, které poukazovaly na důležitost rehabilitace zločinců.¹²⁷ Jednalo se tak o „hybrid“ liberální právní doktríny přiměřeného trestu, sociální péče, rehabilitací a kriminologické expertízy.¹²⁸ Hlavní příčiny

¹²³ Homicide Act 1957, Part I, 2. (1), [online]. Dostupné z: https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1957/11/pdfs/ukpga_19570011_en.pdf [cit. 6. 4. 2022]. Překlad J. S.

¹²⁴ Srov. HILL, Denis. Character and Personality in Relation to Criminal Responsibility. *Medicine, Science and Law*. 1962, 2(3): 222; KENNEFICK, Louise. Introducing a New Diminished Responsibility Defence for England and Wales. *The Modern Law Review*. 2011, 74(5): 765.

¹²⁵ BINDER, Guyora. *Homicide*. In DUBBER, D. Markus, HÖRNIE, Tathana (eds.). *The Oxford Handbook of Criminal Law. IV. The Utilitarian Critique of Homicide Law* [online]. Dostupné z: <https://www-oxfordhandbooks-com.ezproxy.is.cuni.cz/view/10.1093/oxfordhb/9780199673599.001.0001/oxfordhb-9780199673599-e-31#oxfordhb-9780199673599-e-31-div1-4> [cit. 9. 6. 2022].

¹²⁶ Ibid. V českém právu viz pojem „premeditace“. HORÁK, Jaromír. Trestněprávní a kriminologické aspekty vraždy. Disertační práce, PF UK, 2010, s. 242–255.

¹²⁷ GARLAND, David. *The Culture of Control: Crime and Social Order in Contemporary Society*. Chicago: University of Chicago Press, 2001, s. 27.

¹²⁸ Ibid.

kriminality byly spatřovány v chudobě a bídě, která měla být prostřednictvím ekonomického růstu a institucí sociálního státu postupně snižována.¹²⁹ Osoba kriminálního měla být rehabilitována a napravena v rámci těchto státních institucí. Zde hrály také důležitou roli odborné znalosti expertů, a to od penologů přes psychiatry až po sociální pracovníky, kteří se na tomto projektu nápravy podíleli.

V německém trestním zákonu z roku 1871 byla vražda definována jako zabití druhého člověka, za což byl trest smrti.¹³⁰ Vedle toho existovalo i neúmyslné zabití, za které se dostávaly nižší sazby. V roce 1941 došlo k rozšíření paragrafu a většímu zaměření na osobu pachatele. Přibyl tak nový odstavec, který definoval pachatele vraždy jako někoho, kdo měl touhu zabít, zabíjel pro uspokojení sexuálního pudu, z chamtivosti nebo z nízkých pohnutek. Nebo když vraždu spáchal zákeřným nebo krutým způsobem. Tato úprava se po roce 1945 výrazněji nezměnila.¹³¹ V poválečném období se však Německo muselo vypořádat především s dědictvím nacistického trestního práva. Zásadním tématem se tak stala reforma trestního práva, která měla vytvořit nový trestněprávní aparát, jenž by odpovídal demokratickému charakteru státu. Do německého trestněprávního řádu intervenovali Spojenci – po ustanovení okupačních zón v Německu se však nejprve museli zabývat nepřehledným právním prostředím, jelikož pro mnohé nebylo jasné, které ze zákonů z nacistické éry byly platné, popř. jak nadále spolupracovat s německými soudci, právníky a dalšími odborníky.¹³² Současný výzkum poukazuje na to, že v druhé polovině čtyřicátých a na začátku padesátých let existovala spíše personální i expertní kontinuita v oblasti forenzní medicíny a trestního práva s režimem před rokem 1945.¹³³ V roce 1953 tak započala reforma trestního práva pod vedením spolkového ministra Thomase Dehlera za FDP, načež pokračovala až do šedesátých let. Nástupce Thomase Dehlera, Fritz Neumayer, založil komisi k reformě trestního práva [Große Strafrechtskommission] složenou ze soudců, profesorů nebo členů Spolkového sněmu. Výsledkem práce komise byla série zákonů reformující trestní právo, přičemž první dva

---

¹²⁹ Ibid., s. 43.

¹³⁰ Strafgesetzbuch für das Deutsche Reich (1871). § 211 Wer vorsätzlich einen Menschen tödtet, wird, wenn er die Tödtung mit Ueberlegung ausgeführt hat, wegen Mordes mit dem Tode bestraft.

¹³¹ Srov. Bundesgesetzblatt, Nr. 55, 1953, § 211; Bundesgesetzblatt, Nr. 88, 1969, § 211.

¹³² EGHIGIAN, Greg. *The Corrigible and the Incurable. Science, Medicine, and the Convict in Twentieth-Century Germany*. Michigan: Michigan University Press, 2017, s. 127.

¹³³ Např. BAUMANN, Immanuel. *Dem Verbrechen auf der Spur: Eine Geschichte der Kriminologie und Kriminalpolitik in Deutschland 1880 bis 1980*. Göttingen: Wallstein Verlag, 2006, s. 127–140; HAACK, Kathleen. Zur Geschichte der forensischen Psychiatrie unter besonderer Berücksichtigung der Kinder- und Jugendpsychiatrie und des Jugendstrafrechtes, s. 17.

byly schváleny koalicí Kurta Kiesingera v roce 1969.¹³⁴ V roce 1976 byl schválen také nový vězeňský zákon. Reforma německého trestního práva se ovšem neobešla bez diskusí. Jednotlivé politické strany si od reformy slibovaly různé věci. Zatímco CDU/CSU spíše zdůrazňovala prvek potrestání pachatele, SPD doufala v založení trestního práva na principu rehabilitace nebo v prosazení dekriminálizace potratů.¹³⁵ Od konce šedesátých a na začátku sedmdesátých let začaly v německém prostředí sílit nové směry v penologii a kriminologii, inspirované anglickojazyčným odborným prostředím. Vliv nových přístupů zdůrazňujících prevenci kriminality a rehabilitaci pachatelů se otisknul i v konečné podobě zákonů reformujících trestní právo. Právě zde lze spatřovat americký vliv, podle kterého se měl trestněprávní systém v Německu začít orientovat především na „rehabilitaci“ a „reedukaci“ vězňů.¹³⁶

Co se týče československého prostředí, došlo s nástupem komunistů k moci k zásadním proměnám trestního práva, a to ať už se jednalo o tzv. zlidovění soudů, které zavedlo prvek účasti soudců z lidu do rozhodovací praxe, nebo o novou roli prokuratury, jež vylučovala nezávislost soudů. Proměnou si prošla i soudnická soustava, která byla trojstupňová: na nejnižší úrovni se jednalo o okresní soudy (také jako lidové soudy), dále pak krajské soudy a Nejvyšší soud. V roce 1948 byl navíc zřízen zvláštní státní soud, kde se soudily zejména politické záležitosti. Tento soud byl ovšem zrušen již v roce 1953.¹³⁷ Do funkce soudců z povolání nebo prokurátorů nastupovaly prověřené kádry dělníků a rolníků, které se vyučily ve zkráceném kurzu na právnické škole pro pracující zřízenou ministerstvem spravedlnosti.¹³⁸ Výsledkem tzv. právnické dvouletky byl také nový trestní zákon z roku 1950, který nahradil starý trestní řád, jehož kořeny spadaly až do období rakouského císařství. Tento nový trestní zákon byl formován stalinismem v Československu, jeho účelem tak bylo „chránit lidově demokratickou republiku, její socialistickou výstavbu, zájmy pracujícího lidu a jednotlivce a vychovávat k dodržování pravidel socialistického soužití“.¹³⁹ Za vraždu podle tohoto zákona bylo

---

¹³⁴ EGHIGIAN, Greg. The Corrigible and the Incurrible. *Science*, s. 134–135.

¹³⁵ *Ibid.*, s. 135.

¹³⁶ *Ibid.*, s. 128.

¹³⁷ MOTEJL, Otakar. Soudnictví a jeho správa. In BOBEK, M., MOLEK, M., ŠIMÍČEK, V. (eds.). *Komunistické právo v Československu. Kapitoly z dějin bezpráví*. Brno: Masarykova univerzita, 2009, s. 815.

¹³⁸ *Ibid.*, s. 817.

¹³⁹ Trestní zákon ze dne 12. července 1950, Hlava první, účel zákona, § 1. Více k zákonu např. GŘIVNA, T. Trestní právo hmotné. In BOBEK, M., MOLEK, P., ŠIMÍČEK, V. (eds.). *Komunistické právo v Československu. Kapitoly z dějin bezpráví*. Brno: Masarykova univerzita, 2009, s. 553–581.

patnáct až dvacet pět let, doživotí nebo trest smrti byl ukládán v případě násobné vraždy, popř. vraždy provedené se zvláštní surovostí nebo v případě dalších přitěžujících okolností. Zabití z nedbalosti mohlo být potrestáno maximálně dvěma, popř. pěti lety.¹⁴⁰

Z hlediska psychiatrie a trestního práva je však důležité, že tento zákon přišel také s novou definicí nepřičetného chování, která zněla takto:

Kdo pro duševní poruchu nemohl v době činu rozpoznat, že jeho jednání je pro společnost nebezpečno, nebo ovládat své jednání, není za takový čin trestně odpovědný.¹⁴¹

Na rozdíl tak od McNaughtonových pravidel, která byla v Anglii a Walesu po roce 1945 stále platná, nebo předchozího československého trestního zákona zdůrazňovala tato nová úprava, že obviněný mohl být uznán za nepřičetného, pokud v důsledku duševní poruchy (a) nemohl rozpoznat nebezpečnost svého jednání, nebo (b) nemohl ovládat své jednání. Duševní porucha tak vylučovala trestní odpovědnost, pokud byly porušeny nejen rozumové schopnosti, ale i volní schopnosti. Přičemž porušení jedné z těchto schopností již znamenalo možnost zbavení trestní zodpovědnosti obviněného.¹⁴² Kromě nepřičetného stavu československé trestní právo rozlišovalo stav také tzv. blízké nepřičetnosti, který mohl být brán jako polehčující okolnost. Zde se jednalo především o trestné činy, které byly spáchané v „silném rozrušení“ nebo se jednalo o pachatele, který byl blízký věku mladistvých.¹⁴³ Jestliže došlo k požití alkoholu, ale jednalo se o úmysl, trestný čin byl posuzován v plné trestní odpovědnosti.¹⁴⁴

V učebnici československé soudní psychiatrie z počátku padesátých let byla navíc tato definice nepřičetnosti, která neoddělovala od sebe jednotlivé duševní funkce, prezentována jako důkaz úspěchu „moderní psychiatrie“, inspirována sovětskou psychiatrií. Naopak se vymezovala vůči britskému úzu, který byl označován za

---

¹⁴⁰ Srov. Trestní zákon č. 86/1950, § 216 a § 222.

¹⁴¹ Trestní zákon ze dne 12. července 1950, Hlava druhá, základy trestní odpovědnosti, § 11.

¹⁴² ŠÍMÁK, Jaroslav. *Trestní zákon: komentář k zákonu ze dne 12. července 1950, č. 86 Sb.* Praha: Orbis, 1953, s. 45. K uznání nepřičetnosti tak museli být naplněny následující podmínky: a) pachatel trpěl duševní poruchou, b) byl zbaven schopnosti rozpoznat nebezpečnost svého jednání nebo ovládat své jednání, c) ztráta těchto schopností byla následkem duševní poruchy, d) tato ztráta schopností se vyskytla v době činu. KNOBLOCH, Ferdinand, KNOBLOCHOVÁ, Jiřina. *Soudní psychiatrie pro právníky a lékaře.* Praha: Orbis, 1957, s. 15.

¹⁴³ Trestní zákon ze dne 12. července 1950, § 21.

¹⁴⁴ ŠÍMÁK, Jaroslav. *Trestní zákon: komentář k zákonu ze dne 12. července 1950, č. 86 Sb., s. 45.*

„zastaralý“.¹⁴⁵ Psychiatři tak poukazovali na to, že duševní porucha především narušovala „celý duševní život“ člověka a „rovnováhu“ jeho osobnosti.¹⁴⁶ Československá definice nepřičetnosti tak oproti jiným úpravám rozšiřovala možnosti medikalizace trestné činnosti. Navíc českoslovenští psychiatři sledovali vývoj trestního práva a psychiatrie i v dalších zemích, o čemž hovoří jejich kritická poznámka k britskému právu.¹⁴⁷

Soudní psychiatři v padesátých letech v Československu působili v systému trestního práva především jako poradci. Soudní psychiatrie nebyla považována za samostatnou oblast výzkumu, ale spíše za součást klinické psychiatrie. Neexistoval specializovaný výzkumný ústav, jenž by se zabýval soudní psychiatrií, ani postgraduální vzdělávací program v této oblasti. Hlavním úkolem psychiatrů bylo poskytnout odborné odpovědi na otázky soudu, zda je pachatel odpovědný za své jednání, a určit, zda pachatel v době spáchání trestného činu trpěl duševní poruchou. Postavení znalců zpřesňoval dále trestní řád, podle kterého měla prokuratura přibrat dva znalce k posouzení případu.¹⁴⁸ Samotné vyšetření obviněného mohlo probíhat ambulantně, ve vazbě nebo v příslušném léčebném ústavu. V roce 1967 vešel v planost nový zákon o znalcích a tlumočnících, který zpřesňoval podmínky znalecké činnosti.¹⁴⁹ Zatímco byly do té doby posudkovou činností pověřeny jednotlivé ústavy, po roce 1967 tyto posudky vypracovávali již konkrétní znalci. Podle výpovědi pamětníka často záleželo na vedení samotného ústavu, kterého zaměstnanec na vypracování posudku pověří, přičemž velký zájem o danou činnost nebyl. Situaci zlepšil až zmíněný zákon o znalcích, který zavedl stálé seznamy znalců u soudů, do kterých se mohli psychiatři přihlásit, a tím si i přivydělat.¹⁵⁰ Samotný proces v rámci Československého státu probíhal následovně. Jestliže byl pachatel shledán za nepřičetného, ale jeho pobyt na svobodě byl nebezpečný, mohl soud na návrh prokurátora ochranné léčení, které bylo vykonáváno v léčebném ústavu. O propuštění z ochranného léčení rozhodoval soud, v jehož obvodu se léčení vykonávalo, na základě návrhu prokurátora, léčebného ústavu nebo zákonného zástupce.¹⁵¹ Ochranná léčba byla

---

¹⁴⁵ KNOBLOCH, Ferdinand, KNOBLOCHOVÁ, Jiřina. *Soudní psychiatrie pro právníky a lékaře*, s. 17.

¹⁴⁶ *Ibid.*, s. 15.

¹⁴⁷ Jeden z autorů učebnic, Ferdinand Knobloch, byl v poválečném období na stáži ve Velké Británii. Viz kapitola „Dialektika organismu s prostředím“ v československé soudní psychiatrii.

¹⁴⁸ Zákon o trestním řízení soudním (trestní řád) ze dne 12. července 1950, § 114. Pozvání dvou soudních znalců bylo již součástí trestního řádu z období Rakouska-Uherska.

¹⁴⁹ Zákon č. 36/1967 Sb. Zákon o znalcích a tlumočnících.

¹⁵⁰ VEVEŘA, Jan, STŘELEČEK, Jakub. Rozhovor s panem doc. Pavlem Pavlovským o studiu psychiatrie v šedesátých letech, vývoji soudní psychiatrie i současných lékařských výzvách. *Česká a slovenská psychiatrie*. 2022, 118(2): 89–92.

¹⁵¹ Zákon o trestním řízení soudním (trestní řád) ze dne 12. července 1950, § 200.

vykonávána ve speciálním pavilonu ve Státní psychiatrické léčebně v Bohnicích, který spadal pod vězeňskou službu krajského soudu v Praze.

Zatímco v 19. století se role psychiatrů v trestních řízeních teprve ustavovala, stala se postupem času otázka přičetnosti pachatele výhradně psychiatrickou záležitostí. Jednotlivé právní systémy ovšem chápaly definici nepřičetného chování jinak: v anglo-americkém právu se zdůrazňovala neschopnost rozlišení podstaty trestného činu nebo jeho protiprávnost, německý trestní zákoník z roku 1871 zase hovořil o nemožnosti svobodného rozhodování a rakouský zákoník poukazoval na zbavení „užívání rozumu“ u obviněného. Ve všech případech však bylo chápání trestní odpovědnosti podmíněné nenarušenými intelektuálními schopnostmi rozpoznat podstatu trestného činu. Oproti tomu nový československý trestní zákon z roku 1950, který vycházel z třídního chápání trestního práva v lidově-demokratickém režimu, vymezoval nepřičetnost obviněného nejen rozumovými, ale i volními schopnostmi. Kromě toho, že československá psychiatrie prezentovala tuto definici nepřičetnosti jako příklad vyššího vývojového stupně psychiatrie, znázorňovalo to i odlišné chápání člověka a jeho duševního života. Psychiatrie a trestní právo v komunistických zemích nerozuměly chování člověka pouze jako rozumovému nebo intelektuálnímu procesu, ale také jako tělesnému projevu. Mysl a tělo tak měly být chápány dohromady jako spojené funkce duševního života.

Část I. Násilí a kriminalita v psychiatrickém vědění

2. Dlouhé stíny minulosti: forenzní psychiatrie v poválečném Německu

V důsledku válečné zkušenosti, nacistické vlády a celkového kolapsu státu, jenž byl doprovázen všudypřítomným nedostatkem, se velká část německých kriminologů po roce 1945 zvláště obávala nárůstu násilí ve společnosti. Sociolog Karl S. Bader ve své publikaci *Sociologie německé poválečné kriminality* [Soziologie der deutschen Nachkriegskriminalität; 1949] upozorňoval na to, že válečná zkušenost může vést ke „zhrubění“ a „zesurování“ společnosti.¹⁵² Bader argumentoval, že zatímco předchozí válečné konflikty byly spojené s představami o osobní statečnosti, odvaze a cti, které měly spíše pozitivní dopady na lidskou psychiku, moderní války vedly k „zprimitivnění“ hodnot.¹⁵³ Zdůrazňoval, že násilí všeho druhu, které doprovázelo druhou světovou válku, mělo za následek zpochybnění lidské integrity a důstojnosti. Nejen vojáci, ale i ženy nebo mladiství si postupem času zvykli na násilí různého druhu v každodenním životě. Z této atmosféry se podle Badera utvářelo specifické společenské podhoubí, ze kterého vyrůstala i násilná kriminalita.¹⁵⁴ Někteří autoři hovořili dokonce o „kriminalitě kolapsu“ [Kriminalität des Zusammenbruchs], která vycházela z celkového hospodářského a společenského rozvratu na konci války.¹⁵⁵

Kolaps, doprovázený mocenským vakuem mezi rozpadem nacistického režimu a ustanovením spojenecké správy nad německým územím, byl proto experty označen jako jedna z hlavních příčin narůstající zločinnosti ve společnosti. Bader měl strach především z nucené migrace velké části obyvatelstva, která měla vytvářet vhodné podmínky pro kriminalitu, a z dopadů války na nejmladší generace. Poukazyval na to, že celá situace byla umocněna:

(...) přílivem lidí z Východu a nárůstem počtu uprchlíků v zemi a s tím spojenou, téměř nekontrolovatelnou infiltrací podezřelých živlů; všeobecným vykořeněním; přítomností okupačních vojsk se všemi nebezpečími pro mužskou a zejména ženskou mládež; divokostí generace „dětských vojáků“, kteří byli ve svých formativních letech bez

---

¹⁵² BADER, S. Karl. *Soziologie der deutschen Nachkriegskriminalität*. Dabingem: J. C. B. Mohr, 1949, s. 124.

¹⁵³ *Ibid.*, s. 125.

¹⁵⁴ *Ibid.*

¹⁵⁵ HENTIG, Hans v. Die Kriminalität des Zusammenbruchs. *Schweizerische Zeitschrift für Strafrecht*. 1947, 62: 337–341.

rodičovského (otcovského) dohledu a kteří vstřebali především negativní zkušenosti z válečných a poválečných let.¹⁵⁶

Tento nepřehledný terén měl za následek i nárůst násilné kriminality, zvláště pak vražd. Bader sice zdůrazňoval, že výskyt vražd byl typický doprovodný jev každé poválečné situace, ve srovnání s předchozími konflikty však byla podle něj míra brutálnosti i počet vražd v Německu po druhé světové válce mnohem větší. Tento vývoj je doložen i v kriminální statistice a nárůstu počtu vražd v měsících po konci války. Zatímco mezi léty 1929 až 1938 došlo v Berlíně k celkem 390 vraždám, v roce 1945, od srpna do konce roku, to bylo 296 a následující rok až 311.¹⁵⁷ Mnozí se obávali, že tato situace mohla vést k ohrožení samotné sociální stability a společenského řádu německé společnosti.¹⁵⁸

Baderova interpretace, ve které kladl důraz na různé společenské a politické aspekty konce války jako hlavních příčin poválečné kriminality, navazovala na tradici německé sociální kriminologie a výzkumů po první světové válce. Ostatně v publikaci odkazoval na práce německých a rakouských kriminologů, kteří se ve dvacátých letech zaměřovali právě na dopady první světové války na kriminalitu.¹⁵⁹ Ti poukazovali na to, že poválečná kriminalita byla způsobena především negativními sociálními a ekonomickými jevy, jakými byla například finanční nouze, alkoholismus, nedostatek potravin nebo špatné pracovní podmínky.¹⁶⁰ Na tento argument navazoval i Bader, který však kladl důraz i na politický rámec vývoje Německa od třicátých let. Příčiny

---

¹⁵⁶ BADER, S. Karl *Beobachtungen zur Nachkriegskriminalität unter besonderer Berücksichtigung der Gewaltverbrechen*, Biel, 1952. Citováno podle: KLEMPER, Claudia. Wann ist der Krieg vorbei? Gewalterfahrungen im Übergang vom Nachkrieg zum Frieden. In *Zeithistorische Forschungen/Studies in Contemporary History*. 2018, 15(2) 354. Překlad J. S.

¹⁵⁷ BADER, S. Karl. *Soziologie der deutschen Nachkriegskriminalität*, s. 23.

¹⁵⁸ Ibid. V porovnání s ostatními německými městy Berlín převyšoval všechny v počtech vražd – to mohlo být dáno různými faktory, např. jeho symbolického významu jako hlavního města, kde se vedly těžší boje než v menších a odlehlejších městech.

¹⁵⁹ EXNER, Franz. *Krieg und Kriminalität*. Leipzig: Ernst Wiegandt, 1926; LIEPMANN, Moritz. *Krieg und Kriminalität in Deutschland*. Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt, 1930.

¹⁶⁰ WETZELL, F. Richard. *Inventing the Criminal. A History of German Criminology 1880–1945*. The University of North Carolina Press, 2003, s. 144. K základům kriminální biologie dále také BECKER, Peter. *Verderbnis und Entartung. Eine Geschichte der Kriminologie des 19. Jahrhunderts als Diskurs und Praxis* (= *Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte. Band 176*). Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2002; ZIMMERMANN, Volker. Race and Ethnicity in German Criminology. On Crime Rates and the Polish Population in the Kaiserreich (1871–1914). In DAY, Lara, HAAG, Oliver (eds.). *The Persistence of Race. Continuity and Change in Germany from the Wilhelmine Empire to National Socialism*. New York/Oxford: Berghahn Books, 2017, s. 129–153.

poválečné kriminality spatřoval spíše v nástupu nacistů k moci, což mělo za následek likvidaci právního státu a v samotném kolapsu státu na konci války. Právě zkušenost společenského rozpadu, doprovázeného uprchlickými vlnami, tak podle dobových kriminologů odlišovala poválečnou kriminalitu po první a druhé světové válce.¹⁶¹

Vedle této více sociologicky změřené kriminologické tradice měla také důležité postavení ve čtyřicátých a padesátých letech v Německu kriminální biologie, která se stala populární především v období Výmarské republiky.¹⁶² Zločinnost byla v očích zastánců kriminální biologie otázkou predispozic, které mohly za určitých okolností vést k dané trestné činnosti.¹⁶³ Kriminální biologie kladla důraz na nedostatečný tělesný vývoj pachatele a jeho vrozené a dědičné aspekty. V období nacismu se kriminální biologie stala součástí nacistické rasové politiky a vedla k represí různých skupin obyvatelstva. Vycházela také z psychiatrického vědění, které poukazovalo na důležitost vztahu mezi zděděnými predispozicemi a prostředím. V učebnici soudní psychiatrie od Albrechta Langelüddekeho, která vyšla v roce 1950, bylo poukázáno na to, že by soudní psychiatrie měla přistupovat k člověku jako celku, který je složen jak z vrozených předpokladů, tak soustavně ovlivňován svým okolím, přičemž obě složky navzájem reagují.¹⁶⁴ U některých poruch s nejasným původem, jako je epilepsie nebo specifické depresivní stavy, však měla být ke stanovení diagnózy hlavním vodítkem dědičnost. Pokud tak obhájce věděl, že pachatel pocházel z „těžce zatížené rodiny“, měl si vyžádat psychiatrický posudek, který by určil, do jaké míry dědičnost některých poruch ovlivnila duševní stav pachatele.¹⁶⁵ Vedle těchto vrozených faktorů, tzv. genotypů, ovlivnilo chování člověka pak jeho vnější prostředí, mezi které řadil Langelüddeke především výchovu v rodině a ve škole, vliv církve, přátel nebo pracovního kolektivu. Langelüddekeho učebnice patřila v poválečném Německu mezi zásadní publikace na poli soudní psychiatrie, dočkala se čtyř vydání, přičemž poslední bylo ze sedmdesátých

---

¹⁶¹ BADER, S. Karl. *Soziologie der deutschen Nachkriegskriminalität*, s. 8.

¹⁶² WETZELL, F. Richard. *Inventing the Criminal. A History of German Criminology 1880–1945*. The University of North Carolina Press, 2003, s. 230.

¹⁶³ Exnerova kniha obsahovala pasáže k vývoji kriminality a rasových odlišností mezi jednotlivými skupinami. Vysokou trestnou činností afroamerického obyvatelstva, a naopak nízkou kriminalitu v severozápadním Německu tak Exner vysvětloval jako důsledek odlišných genofondů. WETZELL, F. Richard. *Inventing the Criminal*, s. 215.

¹⁶⁴ LANGELÜDDEKE, Albrecht. *Gerichtliche Psychiatrie*. Berlin: De Gruyter, 1950.

¹⁶⁵ *Ibid.*, s. 4.

let.¹⁶⁶ Langelüddeke byl od roku 1937 ředitelem psychiatrické nemocnice v Marburgu a o tři roky později začal vyučovat soudní psychiatrii jako profesor na univerzitě v tomtéž městě.¹⁶⁷ I když byl členem NSDAP, pokračoval i v poválečném období ve své profesi.

Podobnou koncepci duševní činnosti představil ve své učebnici i další psychiatr – Jakob Wyrsh ze Švýcarska, který byl od roku 1945 přednostou ústavu soudní psychiatrie na univerzitě v Bernu.¹⁶⁸ Ten hovořil o tom, že by se moderní psychiatrie měla vyvarovat dvou převládajících omylů v etiologii duševních poruch, které zdůrazňovaly buď onemocnění mozku, nebo dědičnost jako jediné příčiny duševních problémů.¹⁶⁹ Wyrsh argumentoval, že vznik duševních poruch byl dán různými příčinami od vnějších vlivů (otravou, poraněním) přes organické proměny až po psychologické problémy (vnitřní konflikt, jednání v afektu).¹⁷⁰ Na druhou stranu to neznamenal, že by se Wyrsh zřekl role dědičnosti u duševních poruch, ale spíše namísto přímé „dědičné zátěže“ hovořil o predispozicích, které se mohly dále rozvinout.

Wyrsh rozlišoval duševní poruchy na tři hlavní skupiny: první byly tzv. abnormální stavy, kam patřily slabomyslní nebo psychopaté, do druhé řadil organické psychózy a poruchy způsobené zraněním mozku a třetí zahrnovala tzv. abnormální reakce a neurózy, kam patřily různé „primitivní“ reakce, sexuální „perverze“ a neurotické stavy.¹⁷¹ Oproti tomu Langelüddeke ve své učebnici rozlišoval pouze dvě velké skupiny: psychózy a psychopatie.¹⁷² Do první skupiny řadil celou škálu různých poruch, které byly způsobeny především infekčními onemocněními, poruchami fungování vnitřních orgánů, otravami nebo onemocněním mozku. Do této skupiny patřily i „reaktivní psychózy“, které vznikaly jako reakce na silný zážitek. Druhou, samostatnou skupinu pak tvořily psychopatie, které chápal jako vlastní kategorii, zatímco Wyrsh je řadil spolu se slabomyslností do společné skupiny „abnormálních stavů“. Lze si tak všimnout, že německá soudní psychiatrie rozlišovala celou řadu poruch a nemocí: dědičné a vrozené stavy slabomyslnosti, duševní poruchy způsobené zánětem mozku, duševní

---

¹⁶⁶ WULF, Stefan. „Schlagt das Hitlerei zu Brei.“ Politische Strafsachen, Psychopathie und verminderte Zurechnungsfähigkeit im Spiegel psychiatrischer Gutachten Albrecht Langelüddekes, 1937–1945. *Medizinhistorisches Journal*. 2020, 55(1): 50

¹⁶⁷ *Ibid.*, s. 50.

¹⁶⁸ WYRSCH, Jakob. *Gerichtliche Psychiatrie*. Bern: Verlag Paul Haupt, 1946.

¹⁶⁹ *Ibid.*, s. 31.

¹⁷⁰ *Ibid.*, s. 31–32.

¹⁷¹ *Ibid.*, viz obsah.

¹⁷² LANGELÜDDEKE, Albrecht. *Gerichtliche Psychiatrie*, viz obsah.

poruchy následkem syfilidy, encefalitidu, duševní poruchy ve stáří a jiná organická onemocnění mozku, dále alkoholismus, epilepsii, schizofrenii, manicko-depresivní poruchy, psychopatické osoby, duševní poruchy u žen způsobené generačními přechody.¹⁷³

Podle Langelüddekeho představovaly poruchy emocí, nálad a afekty jednu z obecných příčin agresivního chování. Některé nemoci, jako jsou organická onemocnění mozku, paralýza, arterioskleróza nebo senilita, byly charakteristické pro selhání „etického citění“. To mělo být zvláště patrné u deliktů páchaných lidmi, kteří podle autora nejčastěji trpěli nějakou z výše uvedených nemocí. Speciální kategorii pak tvořili ještě „morálně slabomyslní“, kteří měli postrádat chápání etiky a morálky.¹⁷⁴ Mezi další duševní poruchy spojené se sklonem k agresivnímu jednání patřili i někteří epileptici, maniáci, paralytici, lidé s poraněním hlavy nebo organickým poškozením mozku. Důležitou roli v soudně psychiatrickém posuzování agresivního chování hrály také akutní afekty, kam se řadily šok, strach, hněv, zlost, zoufalství. Přičemž podle tehdejšího přesvědčení „normální“, „harmonický“ a „vyrovnaný“ člověk dokázal tyto stavy lépe kontrolovat, zatímco např. u psychopatů stačil poměrně malý podnět k výbuchu afektu. A právě lidé s tzv. „psychopatickými konstitucemi“ představovali jednu z nejčastějších skupin násilné kriminality v poválečné německé soudní psychiatrii.

2.1 „Vznětliví psychopaté“ a poranění mozku

Psychopaté tvořili v rámci německé soudní psychiatrie samostatnou a jednu z nejdůležitějších skupin, jelikož se měli dopouštět nejčastěji (násilné) trestné činnosti.¹⁷⁵ Teoretické základy poválečného vědění o psychopatech vycházely z výzkumu psychiatrů Kurta Schneidera a Karla Birnbauma z počátku 20. století, kteří se zaměřovali na roli psychopatů ve společnosti.¹⁷⁶ Kniha Kurta Schneidera *Psychopatické osobnosti* [Die psychopathischen Persönlichkeiten], která vyšla poprvé v roce 1923 a dočkala se devíti vydání (poslední v roce 1950), představovala jednu

---

¹⁷³ LANGELÜDDEKE, Albrecht. *Gerichtliche Psychiatrie*. Viz „Spezielle gerichtliche Psychopathologie“, s. 243–342.

¹⁷⁴ *Ibid.* s. 228.

¹⁷⁵ *Ibid.*, s. 327.

¹⁷⁶ SCHNEIDER, Kurt. Die psychopathischen Persönlichkeiten. In ASCHAFFENBURG, Gustav (ed.). *Handbuch der Psychiatrie*. Leipzig: Spezieller Teil, 1923; BIRNBAUM, Karl. *Die psychopathischen Verbrecher. Die Grenzzustände zwischen geistiger Gesundheit und Krankheit in ihren Beziehungen zu Verbrechen und Strafwesen*. Leipzig: Thieme, 1914.

z nevlivnějších publikací v oblasti německé psychiatrie a kriminality ve 20. století.¹⁷⁷ Schneiderova definice psychopatů jako těch, „kteří sami trpěli svou abnormálností nebo jejichž abnormalitou trpěla společnost“, se stala brzy velmi populární a citovanou v pracích zabývajících se psychopatiemi.¹⁷⁸ Schneider totiž kladl důraz na odchylku od průměru společnosti při definici psychopatie, namísto pohledu na psychopatie jako deviace od daného ideálu.¹⁷⁹ Schneider také představil typologii psychopatů, která byla v různých variacích později hojně přebírána.¹⁸⁰

Výzkum kriminálního chování psychopatů rozpracoval psychiatr Karl Birnbaum ve své publikaci *Psychopatičtí pachatelé* [Die psychopathischen Verbrecher], ve které zdůrazňoval biologické a dědičné aspekty psychopatických osobností. Psychopaté pro něj představovali specifickou kategorii psychického a fyzického „vychýlení“, které spočívalo v abnormální predispozici, tzv. „psychopatické konstituci“. Birnbaum definoval tuto abnormalitu jako od „biologické“ normy vychýlenou a „zdeděnou“ charakteristiku člověka.¹⁸¹ Psychopatie tak byly především „dědičně-degenerativní“ podstaty a pocházely ze „zatížené“ rodiny. Vedle této dědičné stránky měly rozhodující vliv na vznik psychopatií i vrozené vývojové vady, které byly zapříčiněny např. otravou alkoholem nebo různými onemocněními v prenatálním stavu jedince. „Psychopatická konstituce“ se projevovala i ve fyzickém vzezření člověka, různými tělesnými anomáliemi, ale i degenerací osobnostní struktury člověka, která měla různé stupně: od méně výrazné až k „psychopatickým charakterovým predispozicím“ a „degenerativně psychotickým stavům“.¹⁸² Birbaum také poukazoval na to, že psychopaté trpěli „patologickou impulzivností“, jež byla charakteristická tím, že jedinec nebyl schopen ovládat své pudy.¹⁸³ Z hlediska trestné činnosti psychopatů Birnbaum zdůrazňoval rozhodující roli různých pudů, jakým byl pud k zabití, ke žhárství nebo ke krádeži. Jednotlivé pudy navíc mohly být zkombinovány s dalšími: pud k zabití tak byl často

---

¹⁷⁷ WETZELL, F. Richard. *Inventing the Criminal*, s. 146.

¹⁷⁸ SCHNEIDER, Kurt. *Die psychopathischen Persönlichkeiten*. Deuticke: Wien, 1943, s. 3. Tuto definici pak přebrala velká část publikací zabývajících se psychopatiemi. Viz například LANGELÜDDEKE, Albrecht. *Gerichtliche Psychiatrie*, s. 327. K dějinám pojmu psychopatie viz EGHIGIAN, Greg. *Drifting Concept for an Unruly Menace: A History of Psychopathy in Germany*. *Isis*. 2015, 106(2): 283–309.

¹⁷⁹ SCHNEIDER, Kurt. *Die psychopathischen Persönlichkeiten*. Deuticke: Wien, 1943, s. 2.

¹⁸⁰ *Ibid.*, s. 50–114.

¹⁸¹ BIRNBAUM, Karl. *Die psychopathischen Verbrecher. Die Grenzstände zwischen geistiger Gesundheit und Krankheit in ihren Beziehungen zu Verbrechen und Strafwesen*. Lipsko: Georg Thieme Verlag, 1926, s. 3.

¹⁸² *Ibid.*, s. 4.

¹⁸³ *Ibid.*, s. 88.

propojen se sexuálním pudem, zvláště pak u sexuálních vrahů. Kromě těchto dědičných a vrozených aspektů poukazoval Birnbaum i na aspekt vnějšího prostředí u vzniku psychopatických osobností: „méněcenné“ prostředí, do kterého byli psychopaté často narozeni, vedlo k vypěstování „asociálního charakteru“.¹⁸⁴

Birnbaum se zároveň kriticky stavěl k tehdejší vlivné kriminálně antropologické koncepci „rozeného zločince“ představené v pracích Cesareho Lombrosa. Birnbaum poukazoval na to, že Lombrosův „rozený zločinec“ byl pouze jeden z druhů psychopatů, které rozlišoval (nejblíže měl mít k „morálně defektnímu psychopatovi“).¹⁸⁵ Podle Birnbauma navíc specifické tělesné a duševní vlastnosti zločince, které Lombroso označoval jako definiční znak kriminálního chování, nepředstavovaly predispozice ke zločinnosti, ale spíše obecné „degenerativní“ znaky charakteristické pro psychopaty. Stejně tak odmítal Birnbaum pojmání „rozeného zločince“ u Lombrosa jako atavistického a méně vyvinutého jedince. Naopak zdůrazňoval, že jednotlivé tělesné nebo psychické deformace, podle kterých se atavismus u zločinců měl rozpoznat, vycházely spíše z vlivu nezdravého prostředí a jako důsledek různých onemocnění.¹⁸⁶ Birnbaum navazoval také na Kretschmerovu tělesnou typologii, další významnou tehdejší teorii. Ta mohla být do budoucna příspěvkem ke studiu psychopatií, v tehdejší fázi ale podle něj nenabízela zásadně nový pohled na kriminalitu duševně nemocných. Tělesná stavba Kretschmerových „cykloidních“ osobností se podle Birnbauma podobala stavbě zdravého člověka, a proto se u nich nedal očekávat velký podíl na kriminalitě. Naopak „schizoidní“ osobnosti se zase podobaly různým psychopatickým typům, které Birnbaum rozlišoval.¹⁸⁷ Poukazoval také na to, že různé psychodynamické mechanismy nebo pudy měly důležitou roli v kriminálním chování, což znamenalo, že psychoanalýza byla do jisté míry kompatibilní s jeho teorií o psychopatech.¹⁸⁸

Koncept psychopatie představený psychiatry Kurtem Schneiderem a Karlem Birnbaumem vedl k odmítnutí tří předchozích dominantních interpretací „abnormálních osobností“ a jejich kriminality: buď jako výsledku vnějších vlivů (např. podvýživa, špatná předporodní péče), traumatické zkušenosti (psychoanalýza) nebo postupné

---

¹⁸⁴ Ibid., s. 150.

¹⁸⁵ Ibid., s. 155.

¹⁸⁶ Ibid., s. 156.

¹⁸⁷ BIRNBAUM, Karl. *Die psychopathischen Verbrecher*, s. 157.

¹⁸⁸ Ibid., s. 158.

degenerace pod vlivem duševní nemoci.¹⁸⁹ Historik Greg Eghigian poukazoval na to že, Birnbaum přispěl k posunu vnímání psychopatie, jež začala být asociována s kriminálním chováním a recidivou.¹⁹⁰ „Kriminální psychopaté“ se tak stávali jasně ohraničenou a pro společnost nebezpečnou skupinou. Po uchopení moci nacisty a pod vlivem kriminální biologie se tento pojem začal navíc přizpůsobovat potřebám eugenické a rasové politiky Třetí říše.¹⁹¹ Jak se ale pokusím ukázat, vnímání násilného chování jako důsledku „psychopatické“ konstituce člověka zůstávalo i v období po roce 1945.

V únoru 1950 našli policisté v malém bytě v Düsseldorfu zavražděnou těhotnou ženu. Brzy se zjistilo, že pachatelem tohoto činu byl její přítel, dvaceti tříletý W. E., který jí způsobil smrtelná zranění úderem pohrabáčem do hlavy. Vyšetřování ukázalo, že se tento pár nacházel v těžké sociální situaci, tajně se scházel v bytě u matky pachatele, kde navíc ještě žil jeho bratr. Návrh přítelkyně, že by se mohli přestěhovat do Lipska k její matce, pachatel odmítl. Sám pak vypověděl, že nevěděl, jak dále těžkou sociální situaci řešit, a proto se rozhodl svou přítelkyni zabít. Odsouzen byl na dvanáct let. Ve vězení se však W. E. choval výstředně, jeho chování bylo popsáno jako „autistické“, „impulzivní a násilné“, měl trpět „bludem pronásledování“, a tak soud nařídil jeho psychiatrické vyšetření.¹⁹² W. E. byl navíc již v dětství léčen na psychiatrii. Nejprve v roce 1936 v Bonnu, kde byl popsán jako osoba s malým „intelektuálním nadáním a přirozeně sníženou výkonností způsobenou značnou nesoustředěností, povrchností a lhostejností.“¹⁹³ Ve spise byl diagnostikován jako „vznětlivý psychopat“. O dva roky později byl opět léčen, tentokrát v Essenu, odkud byl následně v roce 1942 poslán do ústavu v Krefeldu, kde byl sterilizován. V roce 1944 byl odveden do wehrmachtu a následně skončil v americkém zajetí. Po válce měl četné problémy se zákonem, které vyvrcholily zmíněným zavražděním jeho přítelkyně. Psychiatr Manfred Fuhrmann, který posudek připravil, vycházel z předchozích vyšetření a zpráv z dětských psychiatrických ústavů a došel k podobnému závěru. Podle něj se jednalo o „lehce slabomyslného, explozivního psychopata“ a „vznětlivého mladíka“, který přesně věděl,

---

¹⁸⁹ WETZELL, F. Richard. *Inventing the Criminal*, s. 148.

¹⁹⁰ EGHIGIAN, Greg. *Drifting Concept for an Unruly Menace*, s. 290–291.

¹⁹¹ *Ibid.*, s. 297.

¹⁹² Landesarchiv NRW Abteilung Rheinland, Staatsanwaltschaft Düsseldorf, Gerichte Rep. 456, 19 Ks 1/59, Nr. 2137, Fachärztliches Gutachten, s. 48.

¹⁹³ *Ibid.*

„co je správně a co špatně“.¹⁹⁴ Jeho chování popsal jako „pudové, impulzivní a lehce ovlivnitelné.“¹⁹⁵ Fuhrmann také vyloučil, že by se na něj měl uplatňovat paragraf o nepřičetnosti. Zároveň potvrdil, že W. E. se dopustil vraždy úmyslně a s rozmyslem. Celý případ ale tímto neskončil. Obhájce W. E. se odvolal a soud v Karlsruhe nařídil nové řízení. Případ tak pokračoval ještě dále, přičemž nové psychiatrické posudky ukázaly, že W. E. nebyl psychopat, ale schizofrenik, který měl být léčen v ústavu.

V posuzování trestného činu W. E. lze rozpoznat dozvuky poválečné kriminality popsané sociologem K. Baderem: od tíživých materiálních podmínek, které se zrcadlily v neschopnosti najít bydlení pro rodinu přes důsledky jeho léčby v dětských ústavech během nacismu. Na druhou stranu ani soudní psychiatr výrazně nezpochybnil předchozí zacházení s pachatelem v dětských léčebných ústavech a jeden z dalších psychiatrů dokonce postavil svůj posudek právě na původních lékařských zprávách, přičemž se shodnul i na diagnóze W. E. jako „vznětlivého psychopata“. Tato kategorie psychopatických osobností byla podle tehdejší soudní psychiatrie zodpovědná za značnou část násilných trestných činů. „Vznětliví psychopaté“ byli popsáni jako osoby neschopné kontrolovat své činy, přičemž jejich typickou reakcí bylo „zkratkovité jednání“, které se mělo projevat agresivitou a násilím. Mezi typické trestné činy, kterých se tito psychopaté dopouštěli, pak měly patřit urážky veřejného činitele, poškozování majetku nebo ublížení na zdraví. Jako zásadní problém se ukázalo i jejich působení v armádě, kdy se často dopouštěli různých revolt proti nadřízeným a pravidlům.¹⁹⁶ Případ W. E. tak představoval kontinuitu soudně psychiatrického vědění od meziválečného období přes nacismus až k padesátým létům v oblasti soudně psychiatrického posuzování. Vyšetřující psychiatr v posudku uvedl, že se jednalo o „impulzivního a lehce ovlivnitelného“ muže, který měl „povrchní povahu bez výčitek svědomí“ a který byl na svůj věk až „děsivě“ otevřený v odpovědích na svou sexualitu.¹⁹⁷ Některé tyto charakterové vlastnosti tak odpovídaly definici „vznětlivého psychopata“ v učebnici soudní psychiatrie od Langelüddekeho. Na případu W. E. si také lze všimnout dlouhodobosti podobných trestných případů, u kterých se v pozdějších

---

¹⁹⁴ Landesarchiv NRW Abteilung Rheinland, Staatsanwaltschaft Düsseldorf, Gerichte Rep. 456, 19 Ks 1/59, Nr. 2134, Psychiatrisches Gutachten, 19. 6. 1950, Düsseldorf.

¹⁹⁵ Ibid.

¹⁹⁶ LANGELÜDDEKE, Albrecht. *Gerichtliche Psychiatrie*, s. 333. Srov. BIRNBAUM, Karl. *Die psychopathischen Verbrecher*, s. 19–28.

¹⁹⁷ Landesarchiv NRW Abteilung Rheinland, Staatsanwaltschaft Düsseldorf, Gerichte Rep. 456, 19 Ks 1/59, Nr. 2134, Psychiatrisches Gutachten, den 19. 6. 1950, Düsseldorf.

letech začala řešit otázka, kdy měli být osouzení propuštěni z ochranné léčby. K určitým změnám docházelo v sedmdesátých letech, kdy byla W. E. naordinovaná léčba v rámci skupinové terapie. S postupem času mu byly dokonce umožněny vycházky z kliniky do města. Případ W. E. tak může být také chápán jako ukázka širšího procesu (de)institucionalizace psychiatrie.¹⁹⁸

Nelze rovněž zapomenout na to, že W. E. prošel jako mladý během svého pobytu v léčebně kastrací. Důsledkům kastrace na psychopatické osobnosti se věnovali i psychiatři po druhé světové válce. V jednom odborném článku autor upozornil na případ pachatele, jenž byl obžalován z krádeže a který si prošel boji v první i druhé světové válce, přičemž v roce 1940 přišel o varle.¹⁹⁹ Zároveň autor dodal, že se jednalo o „labilního“, „sentimentálního“, „citlivého“ a „psychopatického“ muže, u něhož kastrace pouze zintenzivnila tyto charakterové rysy.²⁰⁰ Psychopatii tak chápal jako něco vrozeného, přičemž kastrace pak představovala vnější „spouštěcí“ faktor jeho následného abnormálního a kriminálního chování.

Za psychopaty byla označena i velká část odsouzených vrahů u soudu v Düsseldorfu z let 1946 až 1960. Na základě sondy do trestních spisů düsseldorfského státního zastupitelství bylo z patnácti vražd sedm pachatelů charakterizovaných jako „asociální“, „primitivní“, „bezcitní“ a „labilní“ psychopaté. Zároveň byla většina z nich odsouzena do vězení s vysokými tresty, z nichž některé byly v pozdějších letech revidovány. Psychopatie totiž nebyly chápány jako důvod pro uznání nepřičetnosti. Tři případy byly bez jakéhokoli psychiatrického posudku, a u jednoho shledal lékař, že pachatel byl zdrav. Zbylé čtyři případy představovaly vraždy novorozenců dětmi matkami nebo se jednalo o pachatele s jinými poruchami. Většina posudků u düsseldorfského soudu v padesátých letech byla vypracována již zmiňovaným soudním znalcem Manfredem Fuhrmannem, který ve svých posudcích často poukazoval na „psychopatické“ rysy

---

¹⁹⁸ Samotný trestní spis obsahuje i dokumenty z pozdějších let a dobře ilustruje postupnou proměnu německé trestní politiky a léčby duševně nemocných pachatelů. V sedmdesátých letech pobýval W. E. na psychiatrické klinice v Dürenu, kde navštěvoval skupinovou terapii. Lékaři mu povolili i volnější režim s vycházkami do města v doprovodu personálu. Na klinice také pracoval a brzy mohl do města i bez doprovodu. Z kliniky ale podle dostupných materiálů propuštěn nebyl. Viz Landesarchiv NRW Abteilung Rheinland, Staatsanwaltschaft Düsseldorf, Gerichte Rep. 456, Nr. 2139, Rheinischs Landskrankenhaus Düren, dopis z 10. 5. 1973; Ibid., dopis z 3. 12. 1976.

¹⁹⁹ DONALIES, Gustav. Ein forensischer Beitrag zur Psychopathologie der Spätkastration des Mannes. *Deutsche Zeitschrift für gerichtliche Medizin*. 1951, 40, s. 611–616.

²⁰⁰ HOHEISEL, H.P. Kriminalität bei Hirnverletzten unter Bezugnahme auf den Ort der Verletzung. *Deutsche Zeitschrift für gerichtliche Medizin*. 1954, 43: 62.

pachatelů. Například v roce 1956 byl u soudu v Düsseldorfu odsouzen na doživotí H. S., který v bytě uškrtil svou těhotnou manželku. Následně napsal dopis na rozloučenou a pokusil se o sebevraždu.²⁰¹ Soud došel k závěru, že se jednalo o úmyslné zabití, zvláště když svou ženu škrtil skoro pět minut, přičemž velkou část této doby byla při vědomí. Podle spisu pocházel pachatel H. S. z bohaté hamburské rodiny, jako dítě trpěl vývojovými problémy, a proto mu bylo odoperováno jedno varle. Během druhé světové války sloužil u námořnictva. Fuhrmann ve svém posudku zdůrazňoval, že se jednalo o

(...) nadprůměrně inteligentního, ale labilního psychopata se silnou potřebou uznání, hochštaplerskými manýry a abnormální vůlí a city, které se projevovaly především vyhýbáním se práci, nadměrným sexuálním pudem a nezřízenou, bezohlednou sebeláskou.²⁰²

Dále byla zdůrazněna jeho tělesná slabost a její vztah k celkovému charakteru:

Tato slabá fyzická konstituce podpořila podrážděnost a nervozitu obviněného. Má nadprůměrně vyvinutý sexuální pud. Kromě této fyzické slabosti a sexuální citlivosti má obviněný obzvláště silnou potřebu se předvádět. Má sklon k teatrálnímu vystupování, které neodpovídá jeho skutečným schopnostem a jež má zřejmě kompenzovat jeho slabiny.²⁰³

Vůči rozsudku, který byl založen na Fuhrmannově expertíze, se odvolala obhajoba pachatele, která argumentovala, že by bylo vhodné umístit H. S. do léčebny na dlouhodobější pozorování, protože Fuhrmann nevzal v úvahu hned několik zásadních faktorů, které mohly mít dopad na přičetnost obviněného: ať už se jednalo o jeho vývojové problémy v dětství a odebrání varlete, pohlavní nemoci, kterými jako voják trpěl, nebo návaly nervozity, které se projevovaly třesem rukou.²⁰⁴ Obhajoba také napadla věrohodnost vyšetření, když argumentovala, že Fuhrmann dospěl k závěru, že

---

²⁰¹ Landesarchiv NRW Abteilung Rheinland, Staatsanwaltschaft Düsseldorf, Gerichte Rep. 456, 16 Ks 1/56, Nr. 2127, Urteil, s. 8.

²⁰² Ibid., s. 18–19.

²⁰³ Ibid., s. 19.

²⁰⁴ Landesarchiv NRW Abteilung Rheinland, Staatsanwaltschaft Düsseldorf, Gerichte Rep. 456, 16 Ks 1/56, Nr. 2126, Antrag der Voruntersuchung, Dr. Alex Wehner, Dr. Ernst Rameil, 27. July 1956.

H. S. byl „psychopat a neuropat s hysterickými rysy“, na základě „vyšetření trvajících jen několik minut“.²⁰⁵ Fuhrmann většinu těchto námitek odmítl v krátkém dopise soudu a obhajoba se svou žádostí o nové přezkoumání neuspěla.

V obdobném případě se pokusil obhájce taktéž poukázat na možnou sníženou přičetnost obviněného a zajistit si další lékařský přezkum. Pachatel A. M. v roce 1964 zavraždil ženu, která mu pronajímala ubytování, následně ji obral o šperky a vykradl její byt. Podle trestního spisu ji A. M. čtyřikrát udeřil pěstí do hlavy a pak ji začal dusit, k čemuž použil různé kusy oblečení, které obvázal okolo jejího obličeje, aby nebylo nic slyšet.²⁰⁶ Podle soudu se jednalo o úmyslnou vraždu, která nevzešla z afektu (sám se ale hájil tím, že „ztratil nervy“, protože mu nadávala do „prasat“). Vzhledem k brutálnímu provedení vraždy a následné krádeži však soud argumentoval tím, že se nemohlo jednat o zkratkovité jednání. Vypracováním psychiatrického posudku byl opět pověřen Fuhrmann, který zdůrazňoval, že se jednalo o „primitivního“, „slabomyslného“ a „zdegenerovaného psychopata bez zábran“.²⁰⁷ Podle spisu měl A. M. problematické mládí, narodil se do cirkusácké rodiny, nezískal řádné vzdělání a většinu svého života prožil ve vězení (měl poměrně dlouhý rejstřík trestných činů, většinou se jednalo o krádeže). Na konci třicátých let byl navíc internován ve věznici v Rendsburg. Tyto životní peripetie zdůrazňovala i obhajoba, když poukazovala na to, že A. M. velkou část svého dospělého života prožil v různých věznicích a nápravných zařízeních a že se nakazil tyfem a následně po konci války musel být dva roky ve zdravotnické péči.²⁰⁸ Obhajoba také vyčítala Fuhrmannovi, že postavil svůj posudek na předchozí lékařské zprávě z jiného trestního řízení, která měla vzniknout pod „tlakem nacistických metod“ a ve které soudní znalec neuznal A. M. jako nepřičetného ve vlastním zájmu, aby ho údajně uchránil před kastrací, která mu v době nacismu hrozila. Tyto námitky nakonec nebyly uznány a A. M. byl jako nebezpečný recidivista odsouzen na doživotí.

Vedle těchto případů „psychopatických konstitucí“ u pachatelů násilné kriminality měl důležitou roli v chápání násilného chování v poválečné německé soudní psychiatrii také výzkum poranění mozku a jeho vlivu na změnu duševní činnosti člověka. Již zmiňovaný

---

²⁰⁵ Ibid.

²⁰⁶ Landesarchiv NRW Abteilung Rheinland, Staatsanwaltschaft Düsseldorf, Gerichte Rep. 456, 19 Ks 4/54, Nr. 2141, Urteil, s. 9–10.

²⁰⁷ Ibid., s. 17.

²⁰⁸ Landesarchiv NRW Abteilung Rheinland, Staatsanwaltschaft Düsseldorf, Gerichte Rep. 456, 19 Ks 4/54, Nr. 2141, Dr. Tittl, dopis ze dne 9. 4. 1954.

Albrecht Langelüddeke poukazoval například na to, že porušení čelního laloku mohlo vést k zásadním změnám osobnosti, které se projevovaly podle čtyř základních vlastností: euforie, apatie, vznětlivost a „morální šílenství“.²⁰⁹ „Vznětlivost“ byla doprovázena sklony k násilí, explozivností a nedisciplinovaností. Na soudně psychiatrický význam poranění mozku poukazovali v padesátých letech i další soudní psychiatři: v roce 1954 na Ústavu pro poranění mozku v Bad Homburgu zjišťovali, kolik jejich pacientů mělo kriminální minulost. Došli k závěru, že z 815 pacientů, již se u nich léčili mezi léty 1951 až 1952, bylo trestně stíháno 4,17 %. To bylo o tři procenta více v porovnání s běžnou populací.²¹⁰ Drtivá většina z těchto trestaných pachatelů navíc byla zraněna během první nebo druhé světové války v boji. Nejčastěji se dopouštěli krádeží, podvodů a další méně závažné kriminality, zároveň se ale mezi nimi našli i pachatelé násilné trestné činnosti, jakou byly vraždy nebo těžká ublížení na zdraví. Německá lékařská věda rozlišovala dva základní typy poranění mozku, které měly vést k trestné činnosti, a to poranění předního čelního laloku a poranění mezimozku. Zatímco první typ poranění měl mít vliv především na ztrátu etických a morálních pravidel a na proměnu osobnosti, u druhého typu se pak jednalo o ztrátu pudových zábran a změny temperamentu.²¹¹ Důležitým faktorem byla také lokalita poškození mozku. Násilné chování tak bylo navázáno na poranění specifického místa lebky. Kromě toho také důležitou roli v násilném chování mělo mít poškození očníce.²¹²

V jednom případě psychiatři referovali o muži, který utrpěl vážné poranění lebky a mozku během autonehody v roce 1928. Již před tím se mělo jednat o „lehkomyšlného“ a „labilního“ jedince, který začal páchat násilnou trestnou činnost, přičemž v roce 1931 zavraždil dokonce člověka. Jeho chování mělo vykazovat „značnou brutalitu“. Autor zdůrazňoval, že takto závažné a brutální kriminality se pachatel v předchozí době

---

²⁰⁹ LANGELÜDDEKE, Albrecht. *Gerichtliche Psychiatrie*, s. 250. Pojem „morální šílenství“ [moral insanity], jehož průkopníkem byl anglický lékař James Prichard (1786–1848), označoval kategorii duševních poruch typických pro abnormální chování a neschopnost sebeovládání, aniž by docházelo k poruše rozumu. V německém prostředí se používal pojem psychopatie, který ale zahrnoval širší škálu chování a nemusel být vždy spojen s kriminálním chováním. Více viz RIMEK, Heidi, HUNT, Alant. From Sinners to Degenerates: The Medicalization of Morality in the 19th Century. *History of the Human Sciences*. 2002, 15(1): 70.

²¹⁰ HOHEISEL, H. P. Kriminalität bei Hirnverletzten unter Bezugnahme auf den Ort der Verletzung, s. 63.

²¹¹ Ibid., s. 62.

²¹² Ibid., s. 70.

nedopouštěl a že byla bezpochyby důsledkem jeho vážného poranění mozku, kdy došlo k „organické proměně [jeho] charakteru“.²¹³

Poraněním mozku a jeho vlivu na proměny chování člověka se ve svém poválečném výzkumu věnoval také psychiatr Ernst Kretschmer, který v článku z roku 1949 poukazyval na to, že různá poranění hlavy mohou vést k odlišným typům duševních poruch.²¹⁴ U poranění v oblasti klínové kosti, kde se nachází hypofýza, tak mělo docházet k poruchám sexuality, zvláště pak k odstranění zábran vedoucích k homosexuálnímu, pedofilnímu nebo exhibicionistickému chování; dále k agresivnímu chování, manifestovanému vztekem nebo „cynickým ohrožujícím amoralismem“; a jako poslední docházelo k poruchám pocitu hladu, žízně a chuti.²¹⁵ Poranění mozku v oblasti čelního laloku zase vedla k „dezintegraci“ osobnosti a poruchám řečových, motorických a intelektuálních schopností.²¹⁶

Výzkum poranění mozku a jeho vztahu ke kriminalitě pokračoval i v následujících letech. V roce 1960 Walter Geller z Rýnské kliniky v Bonnu publikoval článek, který podrobněji rozpracoval typologii kriminality podle charakteru poškození mozku. Především zdůrazňoval, že poranění mozku ještě automaticky nezakládalo nárok na uznání nepřičetnosti pachatele, ale že muselo být doprovázeno závažnou proměnou duševní činnosti a osobnosti.²¹⁷ Geller zpracoval rozsáhlý vzorek pacientů na klinice, kteří byli trestáni za různé delikty (zneužívání dětí, alkoholismus, krádež, ublížení na zdraví atd.), a poukazyval na charakteristické spojitosti mezi specifickou trestnou činností a částí poranění mozku. Exhibicionismus tak měl být typický pro poškození čelního laloku, zatímco zneužívání dětí se zase vztahovalo k poranění očné.²¹⁸ Podle lokality poranění se také odvíjelo další soudně psychiatrické vyšetřování, protože některé typy poranění ve většině případů nevedly k hlubokým proměnám osobnosti, a tak byly z hlediska uznávání nepřičetnosti irelevantní. Pokud se jednalo ale o poranění

---

²¹³ Ibid., s. . 61.

²¹⁴ KRETSCHMER, Ernst. Die Orbitalhirn- und Zwischenhirnsyndrome nach Schädelbasisfrakturen. *Archiv für Psychiatrie und Zeitschrift Neurologie*. 1949, 182: 452–477.

²¹⁵ Ibid., s. 457.

²¹⁶ Ibid., s. 466.

²¹⁷ GELLER, Walter. Die Beurteilung der Zurechnungsfähigkeit hirnerkrankter Täter. *Deutsche Zeitschrift für gerichtliche Medizin*. 1960, 49: 393.

²¹⁸ Ibid., s. 398. Také viz LAUBER, Hans-Ludwig. Sexuelle Enthemmung und Exhibitionismus bei Frontalhirnverletzten. *Archiv für Psychiatrie und Nervenkrankheiten*. 1958, 197: 293–306; MEYER, Joachim-Ernst. Die sexuellen Störungen der Hirnverletzten. *Archiv für Psychiatrie und Nervenkrankheiten*. 1955, 193: 449–469.

v oblasti čelního laloku, bylo doporučeno prozkoumat možné změny osobnosti, které by opravňovaly použít paragrafy o snížené přičetnosti nebo nepřičetnosti.

Velká část pachatelů vražd, která byla na konci čtyřicátých a v padesátých letech souzena trestním soudem v Düsseldorfu, měla válečnou zkušenost (často jako vojáci wehrmachtu), přičemž na konci války se ocitla v zajateckém táboře a poté živořila. Soudní znalci jako Fuhrmann traumatickým zážitkům pachatelů moc velkou pozornost nevěnovali. Čeho si naopak všímali, byla různá fyzická poranění, především mozku, která byla dávána do spojitosti s násilným chováním, a která mohla mít vliv na uznání nepřičetnosti pachatele. Z hlediska soudně psychiatrického vědění byli pachatelé vražd chápáni jako „psychopaté“ s „primitivní“ strukturou osobnosti, neschopností kontrolovat své sexuální pudy a špatnou pracovní morálku. Jestliže se někdo pokoušel zdůraznit negativní vliv válečné zkušenosti na zdraví obviněných (ať už šlo o poranění v boji, nebo různá onemocnění), byla to především obhajoba, která se snažila získat pro své klienty nové lékařské přezkoumání, jež mělo vést k upravení verdiktu a snížení konečné trestní sazby. To ale soudy ne vždy musely uznat – ostatně v trestních řízeních pachatelů H. S. a A. M., řešených v Düsseldorfu, byly tyto pokusy zamítnuty.

2.2 Nové směry, staré problémy? Debata o agresi, člověku a nacistické minulosti

V roce 1967 vstoupila policie do jednoho bytu v Leverkusenu, poté co sousedé nahlásili, že jeho obyvatelé byli tři dny nezvěstní. Při prohlídce bytu policisté našli v posteli dvě mrtvá těla v kaluži krve. Jednalo se o ženu a jedenáctiletého hochu, přičemž podle následného vyšetření bylo zjištěno, že oba byli zabiti sekerou. Podezření padlo na partnera ženy J. H., 54letého zedníka, který nebyl již několik dní viděn a které byl následně obviněn z dvojnásobné vraždy.²¹⁹ Svědkové poukazovali na to, že jeho partnerka si stěžovala, že všechny peníze propíjel a že často měnil práci, dva dny před trestným činem se měli pohádat. J. H. pak přespával ve sklepě. Podle policejní verze měl v den činu vejít do bytu, kde našel účet za opravu televize, to ho rozhněvalo, načež vzal sekeru a zavraždil jak svou partnerku, tak jejího syna. Následně jel stopem do Dortmundu a pak do Hannoveru, poté navštívil sestřenicu, která ho nahlásila na policii.

---

²¹⁹ Landesarchiv NRW Abteilung Rheinland, Staatsanwaltschaft Düsseldorf, Gerichte Rep. 456, 5 Ks 13/63, Nr. 79–81.

Podle spisu měl J. H. poměrně komplikovaný život: narodil se do německé rodiny v Rumunsku, vyučil se zedníkem, během druhé světové války bojoval na různých frontách jako parašutista (Sovětský svaz, Kréta, Itálie), zároveň měl ale být odsouzen vojenským soudem za podrývání morálky a pomoc partyzánům před osvobozením Itálie Spojenci.²²⁰ Po válce hledal svou rodinu a procestoval tak velkou část střední Evropy, nejprve se setkal se svou sestrou ve Vídni, následně se přesunul do východní okupační zóny Německa, kde se dozvěděl, že by jeho žena mohla být v Sasku-Anhaltsku, konkrétně pak ve městě Halberstadt, zde se ale nacházela pouze její sestra. Po dalších peripetiích se setkal se svou ženou v Bitterfeldu, kde se na čas usadil. Následně se živil jako převaděč přes hranice z Východu na Západ, sám se pokusil utéct na Západ, ale ve vlaku byl chycen, odsouzen a umístěn do vězení.²²¹ V padesátých letech se usadil v Leverkusenu, kde se seznámil se svou partnerkou a jejím synem. Jeho žena zůstala v NDR.

Během vyšetřování byl J. H. podroben jak psychiatrickému, tak psychologickému zkoumání. V rámci psychologického posuzování podstoupil řadu různých testů,²²² na jejichž základě došel vyšetřující k závěru, že se jednalo o „introvertní“ osobu s neschopností se prosadit. Psycholog poukazoval také na jeho dobrý vztah k matce v dětství a dospívání, který měl za následek, že ve styku s opačným pohlavím dával přednost „mateřsko-autoritativním“ ženám, kterým se měl skoro až „masochistickým“ způsobem podřizovat. Zároveň zdůraznil, že trpěl pocitem méněcennosti, který narušoval jeho kontakt s dalšími lidmi.²²³ U pachatele dále psycholog pozoroval neschopnost vypořádat se s vlastní frustrací, která, pokud trvala dlouho, mohla vést k „eruptivním, masivním agresivním výbuchům“. Zásadní roli však přisuzoval jeho vztahu k partnerce a jejímu synovi: J. H. měl mít k jedenáctiletému hochovi silnou citovou vazbu. Psycholog se tak domníval, že jedno z vyjádření jeho partnerky o tom, že nebyl biologickým otcem dítěte, mohlo představovat spouštěcí moment činu.²²⁴ Výsledky jeho psychologických testů navíc ukazovaly známky zvýšené sexuální touhy. Podle psychologa tak u J. H. existoval rozpor mezi libidem a potencí, který přispíval k jeho pocitu méněcennosti, dále

---

²²⁰ Landesarchiv NRW Abteilung Rheinland, Staatsanwaltschaft Düsseldorf, Gerichte Rep. 456, 5 Ks 13/63, Nr. 81, Fachärztliches psychiatrisch-neurologisches Gutachten, s. 54.

²²¹ Ibid., s. 23.

²²² Konkrétně se jednalo o test inteligence, Rorschachův test, Eyseneckův Maudsley Personality Inventory Test, Warteggův kresebný test, tematický apercepční test a Rosenzweig Picture-Frustration test.

²²³ Landesarchiv NRW Abteilung Rheinland, Staatsanwaltschaft Düsseldorf, Gerichte Rep. 456, 5 Ks 13/63, Nr. 81, Psychologisches Zusatzgutachten, s. 4.

²²⁴ Ibid., s. 5.

umocňovaném kritickými poznámkami jeho partnerky při souloži.²²⁵ Reálná hrozba ukončení celého vztahu, stejně tak vyhoštění z bytu znamenaly pro J. H. ohrožení jeho existence a také ztrátu osob, na kterých byl závislý. Psycholog proto zakončil svůj posudek tím, že se jednalo o muže „průměrné inteligence, jehož osobnost vykazuje hysterické, agresivní, vznětlivé a jen málo odolné složky (...). Psychologické nálezy neodhalily žádné psychické poruchy, které by bylo možné považovat za patologické.“²²⁶ Velmi podobně pak hovořil o J. H. ve svém posudku i psychiatr, který zdůrazňoval vztah J. H. k partnerce, na které měl být závislý, a k jejímu synovi. Podle psychiatra potřeboval toto pouto, aby potvrdil své ego a posílil pocit vlastní hodnoty. Časté hádky a problémy, které vedly k rozchodu, ho tak měly těžce zasáhnout. J. H. se ocitnul „v izolaci, vyvržený, nepochopený, neschopný kriticky zvážit vlastní vinu“.²²⁷ V noci spal ve sklepě, přes den se toulal, málo jedl a zřejmě častěji chodil do hostinců. Na druhou stranu ani psychiatr nenašel u J. H. žádnou závažnou duševní poruchu, která by vedla ke snížení jeho přičetnosti. Mělo se tak jednat o „labilní, nejistou, introvertní, málo společenskou, citově málo odolnou osobnost se sklonem k hysterii a impulzivnosti“.²²⁸ Tyto abnormality ale nebyly tak zásadní, aby mohly být kvalifikovány jako onemocnění.

Z obou posudků je tak patrný příklon k posuzování dynamiky vnitřních pochodů pachatele, jeho sexuálního života a mezilidských vztahů. Soudní psychiatři a další odborníci se začali zaměřovat na problematiku lidských pudů, které měly být hlavním motorem afektivního jednání a násilných činů. Například přednosta Institutu pro sociální a soudní medicínu na univerzitě v Kielu Wilhelm Hallermann ve svém textu z roku 1963 rozlišoval pachatele násilné kriminality, kteří byli motivováni afektivním nebo pudovým jednáním. Poukazoval na to, že tito pachatelé měli často vnitřní vazbu na „objekt“, tzn. budoucí oběť svého činu.²²⁹ Stejně tak zdůrazňoval, že ponížení v oblasti sexuální sféry mohlo vést u žárlivého afektivního pachatele k iniciování agresivních pudů. Pocity sexuálního znehodnocení tak měly být transformovány v agresivní jednání.²³⁰ Oba tyto poznatky mimo jiné vyzdvihl i psychologický posudek u J. H. Hallermann zároveň přišel s rozdělením afektivního činu do tří fází: první, ve které se ustavovaly podmínky

---

²²⁵ Ibid., s. 7.

²²⁶ Ibid.

²²⁷ Ibid., s. 61.

²²⁸ Ibid.

²²⁹ HALLERMANN, Wilhelm. Affekt, Triebdynamik und Schuldfähigkeit. *Deutsche Zeitschrift für gerichtliche Medizin*. 1963, 53: 221.

²³⁰ Ibid., s. 220.

pro budoucí rozvinutí afektu (v této fázi ještě nebyl utvořen vztah k oběti),²³¹ druhá fáze, konfliktní, v níž se u pachatele měla začít rozvíjet myšlenka na budoucí trestný čin (na jejím konci pak již byl rozpoznatelný motiv i rozhodnutí k samotnému činu), a ve třetí fázi pak mělo dojít k vypuknutí afektu na základě vnějšího, často i náhodného spouštěcího mechanismu. Vedle tohoto afektivního jednání Hallermann ještě poukazyval na zločiny spáchané pod vlivem pudů, které byly typické pro sexuální trestné činy a které se lišily v některých ohledech od prvního typu pachatelů (např. v náhodném výběru oběti a absenci hlubšího vztahu k ní). Zároveň ale i v případě těchto trestných činů Hallermann zdůrazňoval jejich specifickou dynamiku, která měla podobné tři fáze (od iniciace pudu na základě vnějšího nebo vnitřního podnětu přes jeho postupné přerůstání až k jeho vypuknutí).²³²

Na Hallermanův text navázal jeho kolega z institutu Emanuel Steigleder, který se zabýval problematikou pachatelů násilné trestné činnosti, zvláště pak vražd.²³³ Steigleder poukazyval na nutnost zaměřit se na osobnost zločinců, její strukturu a různé biologické a sociální faktory, které ji ovlivnily. Ve svém výzkumu se zabýval převážně pachateli vražd, kteří netrpěli žádnou duševní poruchou a které řadil mezi tzv. „abnormální osobnosti“.²³⁴ Tímto pojmem chtěl Steigleder nahradit podle něj zastaralý koncept psychopatie, který vnímal jako hodnotově zatížený. Na základě rozsáhlého vzorku pachatelů, který jako lékař soudní medicíny v Kielu měl k dispozici, Steigleder stanovil tři základní typy vražd: afektivního pachatele [Affekttäter], pudového pachatele [Triebtäter] a racionálního pachatele [Rationaltäter]. Podle něj měly zásadní vliv na provedení trestného činu především emoce, pudy a rozum, které tvořily také základ této typologie.²³⁵ V případě, že převážila emoční stránka během trestného činu, se jednalo o afektivního pachatele, který se vyznačoval úzkým emočním vztahem k oběti, egoismem, poruchou emocí, pocitem méněcennosti a nejistoty.²³⁶ U sexuálních vražd se pak jednalo o pudového pachatele, jenž byl popsán jako méně inteligentní a egoistická

---

²³¹ Ibid.

²³² Ibid.

²³³ Ibid., s. 222.

²³⁴ STEIGLEDER, Emmanuel. Gewalttaten unter protrahiertem Affekt. *Deutsche Zeitschrift für gerichtliche Medizin*. 1967, 59: 141–147; STEIGLEDER, Emmanuel. *Mörder und Totschläger*. Die forensisch-medizinische Beurteilung von nicht geisteskranken Tätern als psychopathologische Problem. Stuttgart: Ferdinand Enke Verlag, 1968.

²³⁵ STEIGLEDER, Emmanuel. *Mörder und Totschläger*, s. 28.

²³⁶ STEIGLEDER, Emmanuel. Gewalttaten unter protrahiertem Affekt. *Deutsche Zeitschrift für gerichtliche Medizin*. 1967, 59: 142.

²³⁷ STEIGLEDER, Emmanuel. *Mörder und Totschläger*, s. 164.

osobnost bez většího vztahu k oběti. Tzv. eticko-morální charakter, jedno z důležitých kritérií „abnormálních osobností“ vedle inteligence nebo temperamentu, byl u tohoto pachatele podle Steigledera nedostatečně vyvinutý. Tento pachatel se dále vyznačoval poruchami sexuality, silnou instinktivností a zkratkovitým jednáním.²³⁷ Třetí typ vrahů, „Rationaltäter“, se vyznačoval velkou mírou egoismu, nedostatkem emocí a absencí eticko-morálního charakteru. Jednalo se převážně o pachatele více promyšlených a plánovaných trestných činů.²³⁸ U těchto jednotlivých „ideálních typů“, jak je Steigleder nazýval, se projevovala agrese různě. Zvláště u afektivních pachatelů poukazoval Steigleder na tzv. prodloužený afekt, který byl typický dlouhodobým působením a akumulací afektu, přičemž byla samotná akutní fáze výrazně zpožděná. Ať už to byl Hallermann, nebo Steigleder, zdůrazňovali oba, že intenzita pudového jednání byla sice neměnná a vycházela z predispozic dané osobnosti, ale míra jejího propuknutí i důsledky činů spáchaných pod jejím vlivem závisela také na vůli člověka. Ta byla podle nich u „abnormálních osob“ nedostačující.

Vrátím-li se krátce k případu J. H., psycholog v posudku také poukazoval na vztah obviněného ke své partnerce, který měl být založený na jeho patologickém vztahu k matce. Pocit méněcennosti a ztráta osob, na kterých byl závislý, tak měly být hlavní příčinou vraždy. Ostatně více psychologicky a psychodynamicky inspirovaný pohled na kriminální chování člověka získával v šedesátých letech v Německu na popularitě. A to i v rámci samotného vyšetřování, kdy se uplatňovaly různé metody a techniky ověřování výpovědi pachatele, jež byly založené například na slovním asociačním experimentu, pozorování tělesných příznaků nebo polygrafických metodách, které zahrnovaly využití detektorů lži, jež měřily různé tělesné hodnoty.²³⁹ Tzv. kriminální psychologie zdůrazňovala vztah mezi pudy a jednáním člověka, který ovšem nebyl chápán jednostranně, jako by byl člověk pouze poháněn vlastními instinkty, ale naopak poukazovala na zásadní roli lidské vůle.²⁴⁰ Z toho důvodu měly být i případy „zkratkovitého jednání“ posuzovány ve smyslu snížené nepřičetnosti pouze ve

---

²³⁷ Ibid.

²³⁸ STEIGLEDER, Emmanuel. *Gewalttaten unter protrahiertem Affekt*, s. 142.

²³⁹ TENT, Lothar. *Psychologische Tatbestandsdiagnostik (Spurensymptomatologie, Lügendetektion)*. In UNDEUTSCH, Udo (ed.) *Handbuch der Psychologie. Forensische Psychologie. Band 11*. Göttingen: Verlag für Psychologie, 1967, s. 197–248.

²⁴⁰ BAEYER, Ritter Von Walter. *Neurose, Psychotherapie und Gesetzgebung*. In FRANKL, Viktor Emil. *Handbuch der Neurosenlehre und Psychotherapie*. München: Urban & Schwarzenberg, 1959, s. 634.

výjimečných situacích.²⁴¹ Základním předpokladem této „moderní antropologické psychologie“ ve forenzním posuzování tak měla být analýza vnitřního propojení mezi volní stránkou pachatele a různými vlivy, jakými byly pudy, komplexy, charakter osobnosti nebo jeho biografie.²⁴²

I přes tyto nové práce na poli forenzní psychiatrie a psychologie, jež popisovaly příčiny násilného chování novým jazykem v porovnání s koncem čtyřicátých a počátkem padesátých let, zůstával v centru zájmu expertů stále pachatel a jeho „abnormální“ osobnost. Základní obrysy chápání násilného chování se tak v rámci německého expertního vědění měnilo jen pomalu. Větší rozdíl oproti poválečným letům však byl širší zájem o téma násilí a agrese. Už se proto nejednalo o problém vyhrazený pouze pro úzký okruh expertů, otázka násilí se stala rovněž veřejným tématem v německém prostředí v šedesátých letech. Zvláště vydání populární knihy *Takzvané zlo*²⁴³ v roce 1963 od Konrada Lorenze, rakouského zoologa, zakladatele etologie a držitele Nobelovy ceny za fyziologii a medicínu, vzbudilo v německé společnosti poprask. Lorenz na základě rozsáhlého studia chování zvířat v jejich přirozeném prostředí poukazyval na to, že mezidruhovú agrese fungovala jako princip zachování budoucnosti druhu: „Agrese, jejíž účinky bývají často pokládány za účinky pudu smrti, je pud jako každý jiný a v přirozených podmínkách slouží rovněž k zachování života i druhu.“²⁴⁴ Jejím účelem bylo stejnoměrné rozdělení daného druhu v určitém omezeném prostředí. Agrese nebyla podle Lorenze až tak škodlivá, pokud byla namířena proti vlastnímu druhu, naopak byla „nepostradatelným instinktem pro jeho udržení“.²⁴⁵ Tento mechanismus vnitrodruhovú selekce měl působit i na moderního člověka, který jej zdědil po předcích. Lorenz také upozorňoval na spontánnost agresivního chování, které podle něj nelze chápat pouze jako reakci na vnější podmínky. Agrese měla „vyvěrat“ z nitra člověka a nebylo možné ji jednoduše přeučit nebo převychovat.²⁴⁶ Přestože Lorenz nebyl psychoanalytik, k některým Freudovým tezím se později hlásil. Sám poukazyval na to, že jeho koncept má blíž k Freudovi než např. k učení I. P. Pavlova o reflexech. Lorenz spolu s Freudem

---

²⁴¹ Ibid., s. 635.

²⁴² Ibid., s. 636.

²⁴³ LORENZ, Konrad. Das sogenannte Böse: zur Naturgeschichte der Aggression. Wien: G. Borotha-Schoeler, 1963. České vydání: LORENZ, Konrad. *Takzvané zlo*. Praha: Mladá Fronta, 1992.

²⁴⁴ LORENZ, Konrad. *Takzvané zlo*. Praha: Portál, 2009, s. 3.

²⁴⁵ Ibid., s. 61.

²⁴⁶ Ibid., s. 62.

argumentoval, že chování člověka nebylo reaktivní, tzn. lidé nefungovali jako „stroje“, které by reagovaly na prostředí.²⁴⁷

Na Lorenze navázal také psychoanalytik Fridrich Hacker v knize *Agrese. Brutalizace moderního světa* [Aggression. Die Brutalisierung der modernen Welt].²⁴⁸ Hacker vyrůstal ve Vídni a po uchopení moci nacisty utekl do Švýcarska a pak do Spojených států amerických, kde se stal známým psychiatrem, který komentoval veřejné dění a byl často zván do televizních diskusí. V publikaci varoval čtenáře o všudypřítomnosti násilí ve světě a poukazoval na to, že se násilí stalo součástí každodenního života člověka ve 20. století. Kniha vyšla na začátku sedmdesátých let a je z ní vidět patrný strach z dalšího vývoje světa:

Náš věk krutosti a nejistoty vynalezl atomovou bombu a Molotovův koktejl, revolučně změnil technologii teroru a hrůzy techniky (...). Jak stará samozřejmost ustupovala novému sebeobrazu, homo sapiens, koruna stvoření, se proměnil v homo brutalis, nespoutanou šelmu bez zábran.²⁴⁹

Na základě odlišných případů násilného chování (vyvraždění Lidic nacisty, rituální vraždy Yukia Mishimy v Japonsku až po vraždu Sharon Tate) se pokusil vyložit povahu násilí v moderní společnosti a upozornit na to, jak se společnost „brutalizovala“. Z hlediska zdrojů agresivního chování poukazoval Hacker na „biologické“ naprogramování člověka, jehož nedílnou součástí bylo i agresivní chování.²⁵⁰ Zároveň ale zdůrazňoval roli moderních institucí: agresivní pud člověka byl podle něj skrze různé společenské instituce a rituály kontrolován a usměřován tak, aby bylo vůbec možné soužití mezi lidmi. Agrese vázaná v institucích se stala silou usměřování a kontroly sebe samé.²⁵¹ Hackerovy teze byly v lecčem blízké i koncepci Konrada Lorenze, ostatně ten napsal k Hackerově publikaci úvodní slovo. Oba autoři kladli důraz na to, že agrese měla

---

²⁴⁷ HACKER, Friedrich. *Aggression. Die Brutalisierung der modernen Welt*. Hamburg: Rowohlt Taschenbuch Verlag GmbH, 1973, s. 9.

²⁴⁸ Ibid.

²⁴⁹ Ibid., s. 17.

²⁵⁰ Ibid., s. 143.

²⁵¹ Ibid., s. 81.

vlastní spontánní pudovou sílu místo toho, aby byla podmíněna frustrací, úzkostí nebo stresem.

Lorenzův koncept, zvláště v německém prostředí necelých dvacet let po vládě nacistického teroru a v kontextu nástupu nových pacifistických a anti-establishmentových hnutí, které varovaly před atomovým konfliktem mezi Západem a Východem, se stal brzy předmětem veřejné kritiky. Lorenz, podle kterého byla „vnitrodruhová útočnost“ pozitivním motorem druhového přežití a agrese nedílnou součástí člověka, byl obviňován z podněcování válečného rizika, šíření agrese nebo pokusu zbavit viny německou společnost z nacistické minulosti.²⁵² Historička Dagmar Herzog, která se zabývala dějinami psychoanalýzy, poukazovala na to, že někteří intelektuálové reagovali na úspěch Lorenzovy knihy zvláště kriticky a vyčítali jí, že nabízí exkulpací těm, kteří se za nacistického režimu provinili. Nesouhlasili s tím, že v Lorenzově podání byla agrese inherentní vlastností člověka, která se nedala ovládat, a tím tak dělala lidi vlastně za své chování neodpovědné.²⁵³ Stejným způsobem se i Hacker dostal pod palbu kritiky ze strany propagátorů sexuálního osvobození, kteří zdůrazňovali roli sexuální frustrace jako příčiny agrese a napadali Hackera za jeho konzervativní postoje.²⁵⁴

Do této veřejné diskuse s Hackerem a Lorenzem se zapojil i známý německý intelektuál Erich Fromm, jenž představil vlastní koncept agresivního chování v publikaci *Anatomie lidské destruktivity*.²⁵⁵ Fromm nesouhlasil s Lorenzovou teorií, kterou vnímal jako „zjednodušující“, jelikož pouze konstatovala, že lidem nezbývalo nic jiného než pochopit zákony evoluce a řídit jimi. Stávala se tak „ideologií“, jež zdůvodňovala pocit bezmoci lidí.²⁵⁶ Fromm proto rozlišoval dva typy agrese. První, kterou definoval jako společnou pro člověka i zvířata a která odpovídala Lorenzově „fylogeneticky programované“ agresi, jež se spouštěla, jakmile byly ohroženy životní funkce organismu. Jednalo se tak o „obrannou“ nebo také „benigní“ agresi, která sloužila k přežití druhu. Podle Fromma Lorenz mylně tento typ agrese vztahoval na celou škálu lidské agrese, včetně např.

---

²⁵² HERZOG, Dagmar. „The aggression problems of our time“, s. 96.

²⁵³ Ibid.

²⁵⁴ BORNEMAN, Ernst. Warum etwas dagegen tun? [online]. Der Spiegel 52/1971. Dostupné z: <https://www.spiegel.de/kultur/warum-etwas-dagegen-tun-a-f6b89e76-0002-0001-0000-000044914589>. [cit. 22. 11. 2021]

²⁵⁵ FROMM, Erich. *Anatomie lidské destruktivity. Můžeme ovlivnit její podstatu a následky?* Praha: NLN, 1997. Anglické vydání FROMM, Erich. *The Anatomy of Human Destructiveness*. New York: Holt, Rinehart and Winston, 1973.

²⁵⁶ FROMM, Erich. *Anatomie lidské destruktivity*, s. 15.

nutkání zabíjet nebo mučit, jako kdyby snad měly být projevem biologické potřeby.²⁵⁷ Z toho důvodu hovořil Fromm o „maligní“ nebo „destruktivní“ agresi, která byla typická pouze člověku a měla představovat „skutečný problém a nebezpečí pro přežití lidského druhu“.²⁵⁸ Zásadní roli měl pro Fromma vedle pudu i charakter člověka, který byl klíčový právě u „destruktivní“ agrese. Fromm argumentoval, že vášně jako touha po moci, ničení nebo sadismus a masochismus byly reakcí na existenciální potřeby člověka, a byly proto něco výlučně lidského. Zároveň nedostatek těchto existenciálních potřeb kladl do souvislosti s odcizeným postavením člověka v moderní společnosti. Podle něj se destruktivní agrese plně rozvinula až s růstem „produktivity, dělbu práce, vytvářením velkých přebytků a zřizováním států s mocenskými hierarchiemi a elitami“.²⁵⁹ Maligní formy agresivity tak neměly být vrozené, ale společensky podmíněné. Fromm byl přesvědčený, že pokud by se dokázaly tyto podmínky změnit a pokud by došlo k „uspokojování skutečných potřeb“ a „uplatňování skutečných schopností člověka“, vedlo by to i k redukci maligní agrese.²⁶⁰

Právě toto veřejné rámování agrese, která se v důsledku vydání knihy Konrada Lorenze stala předmětem veřejné diskuse o postavení člověka v moderní průmyslové společnosti, představovalo jeden z hlavních rozdílů oproti padesátým letům. V poválečných letech velká část německé psychiatrie vycházela z představy, že násilné chování u pachatelů bylo výsledkem buď poranění mozku, nebo dalších fyzických zranění, jež měla za následek proměnu charakteru a zbavení pachatele „etických“ zábran nebo vrozené „psychopatické konstituce“. Oba tyto aspekty byly často zkombinované. Zároveň se psychiatři tolik nezajímali o širší souvislosti příčin agresivního nebo násilného chování a ani se těmto fenoménům nevěnovali tolik ve svém výzkumu. V průběhu šedesátých let se ale tento přístup začal proměňovat. Namísto jednostranného posuzování pachatelů vražd jako „psychopatů“ se na základě psychologického testování posudky v šedesátých letech pokoušely popsat celkový charakter pachatele, včetně emočního stavu v době trestného činu. Soudní psychiatrie se tak začala více soustředit na popis „abnormální osobnosti“ pachatele, její vývoj a typologii. K tomuto odlišnému vnímání agresivního chování došlo jak v důsledku vlivu více psychodynamicky orientovaných směrů, tak i v důsledku nové společenské situace. Diskuse o lidské agresi se stala postupně

---

²⁵⁷ Ibid., s. 17.

²⁵⁸ Ibid.

²⁵⁹ Ibid., s. 426.

²⁶⁰ Ibid., s. 427.

katalyzátorem veřejné debaty o nacistické minulosti i o budoucnosti obav, zvláště pak v kontextu narůstajícího strachu z atomové války.

3. Třída, mozek a psychopaté: československá psychiatrie mezi stalinismem a destalinizací

Jestliže se v Německu bezprostředně po válce kriminologové a další experti obávali „brutalizace“ společnosti a nárůstu kriminality, odvíjely se v Československu diskuse odborníků na trestní právo a kriminalitu trochu jiným směrem. Před nástupem komunistů k moci se debata zaměřovala především na negativní morální dopady okupace na československé obyvatelstvo, zvláště pak mládež. V Košickém vládním programu se tak lze dočíst, že okupace za šest let způsobila mnoho hmotných škod, ve svých důsledcích však byly „nebezpečné morální a intelektuální škody cizácké nadvlády, zejména v řadách mládeže“.²⁶¹ Českoslovenští politici se tak obávali dopadů „jedu fašismu“, který nacisté po celou dobu okupace „vbíjeli“ do mládeže.²⁶² Pedagogové zase upozorňovali na to, že válka a okupace zvýšily počty „mladistvých prostitutek, mladistvých tuláků a zlodějů“.²⁶³ Velmi podobně argumentoval i přední československý psychiatr Jaroslav Stuchlík, který v roce 1946 ve svém článku *Válka a duševní zdraví* upozorňoval na to, že:

Krádež, loupež, vražda, znásilnění, útisk, podvod, svržení autorit – to všecko v určitých rámcích a s určitými tendencemi válka, zvláště totální válka a germánská k tomu, povýšila na „záslužnosti“. Jaký div, že ještě dlouho potom se budeme potkávat se zločinností vyrůstající právě z persistence asociálních postojů nebo koncepcí.²⁶⁴

Podle něj však mohly mít traumatické zážitky války patologický dopad jen na duševní zdraví u lidí s nedostatečnou „konstituční odolností“.²⁶⁵ Stuchlík z toho důvodu varoval před přehnanou péčí a uznáváním různých duševních nemocí způsobených válkou jako polehčující okolnosti, zvláště u psychopatů nebo neurotických osobností. Poukazoval na to, že bylo nutné očekávat nárůst různých „pseudoneurotických“ onemocnění, a proto

---

²⁶¹ Košický vládní program [online]. 1945, XV., s. 13 [cit. 27. 11. 2021]. Dostupné z: http://www.totalita.cz/txt/txt_kv.pdf.

²⁶² Ibid.

²⁶³ BEKROVÁ, M. Válka a mladiství provinilci. *Pedologické rozhledy*. 1946, 4–5(1): 260. Nárůst prostituce po druhé světové válce byl vnímán jako společenský problém i represivními složkami státu nebo politiky. Viz DUŠKOVÁ, Lucie. „Yet It Is Still Necessary to Struggle for a Better World“. *Media Images of Crime in Relation to Criminal Activities in People's Democratic Czechoslovakia (1945–1961)*. *Střed.* 2020, 1: 117.

²⁶⁴ STUHLÍK, Jaroslav. Válka a duševní zdraví. *Zdravotnické revue. Věstník Ministerstva zdravotnictví*. 1946, 21(1): 8.

²⁶⁵ Ibid., s. 10.

i zdůrazňoval, že nemá docházet k „pěstování lenochů a povalečů“ v ozdravovnách.²⁶⁶ Stuchlíkova interpretace tak nijak nevybočovala z tehdejšího středoevropského psychiatrického vědění o vztahu válečné zkušenosti a duševního zdraví. Toto přesvědčení psychiatrů vyjádřil i německý psychiatr a děkan Lékařské fakulty Univerzity ve Freiburgu Kurt Beringer, který v roce 1947 napsal: „Když jde o holý život, člověk nemá čas onemocnět.“²⁶⁷ Velmi podobnou formulaci můžeme najít ve Stuchlíkové textu, který s narážkou na tvrdost válečné zkušenosti hovořil o tom, že „realita vylučuje neurosu“.²⁶⁸ Bezprostředně po válce tak ve středoevropském prostoru převažoval mezi psychiatry názor, že samotná válečná zkušenost nebyla příčinou duševních problémů u demobilizovaných vojáků, ale spíše se jednalo o „psychopatické osobnosti“ nebo o následky různých vnějších vlivů, jakými bylo např. vystavení vojáků dlouhodobému hladu v zajateckých táborech.²⁶⁹

Stejně i v otázkách kriminality pachatelů s duševní poruchou lze sledovat v poválečné československé psychiatrii vlivy německé kriminální biologie. V roce 1945 měl například psychiatr Jan Prokop v České biotypologické společnosti v Praze přednášku na téma zločinnosti a duševních poruch.²⁷⁰ V ní poukázal na spojitost duševních poruch a kriminálního jednání. Argumentoval, že „(...) každý zločinec je aspoň v okamžiku svého činu v duševně abnormálním stavu“.²⁷¹ Prokop se zvláště zaměřoval na problematiku psychopatů, kteří podle něj představovali hlavní skupiny pachatelů trestné činnosti. S odkazem na dobovou literaturu tvrdil, že je možné rozlišit charakterové vlastnosti typické pro většinu kriminálních („citová chladnost a brutalita“, „dráždivost a explosivnost“, „nezdrženlivost a slabost vůle“, „snaha po uplatnění“), které odpovídaly jednotlivým konstitučním typům psychopatů.²⁷² Na základě typologie německého psychiatra Ernsta Kretschmera dále Prokop zdůrazňoval, že např. pachatelé násilných zločinů byly nejčastěji „vasolabilní atletikové, duševně primitivní, kteří vykazují ve své

---

²⁶⁶ Ibid., s. 9.

²⁶⁷ GOLTERMANN, Svenja. Gewalt und Trauma: zur Verwandlung psychiatrischen Wissens in Ost- und Westdeutschland seit dem Zweiten Weltkrieg. In WOLTERS, Christine, BEYER, Christof, LOHFF, Brigitte. *Abweichung und Normalität: Psychiatrie in Deutschland vom Kaiserreich bis zur Deutschen Einheit*. Bielefeld: Transkript Verlag, 2013, s. 283.

²⁶⁸ STUHLÍK, Jaroslav. *Válka a duševní zdraví*, s. 8.

²⁶⁹ GOLTERMANN, Svenja. *Die Gesellschaft der Überlebenden. Deutsche Kriegsheimkehrer und ihre Gewalterfahrungen im Zweiten Weltkrieg*. München: Pantheon, 2011, s. 177 a 200.

²⁷⁰ PROKOP, Jan. O zločinnosti s hlediska psychiatrického. *Thomayerova sbírka přednášek a rozprav z oboru lékařského*. 1947, 246(9): 1–26.

²⁷¹ Ibid., s. 26.

²⁷² Ibid., s. 18.

povaze určitou indolentní napjatost, strohost, a mají sklon k brutálním a ofensivním výbuchům, explosím prechlivosti a zlosti“.²⁷³ Sklon atletiků k násilné kriminalitě měl vycházet z jejich povahy, která oscilovala mezi flegmatismem a explozivností, přičemž u „psychopatických atletiků“ vstupovala do popředí právě jejich explozivnost. Prokop tak poukazoval na to, že existovaly jisté zákonitosti mezi typem kriminální činnosti a charakterovými vlastnostmi pachatelů. Vražd nebo ublížení na zdraví se proto dopouštěli především „vzrušiví psychopati, dále alkoholikové, epileptici a lidé nacházející se ve výjimečných duševních stavech, v obuzení při prudkém afektu atd.“²⁷⁴ Tyto osoby nebyly schopné „brzdit“ rozumovými schopnostmi násilné impulzy. Jako obecný návod pro boj proti kriminalitě psychopatů Prokop zdůrazňoval roli eugeniky, která měla zamezit manželství partnerů s „psychopatickým zatížením“.

S nástupem sovětizace psychiatrie a budování nové socialistické společnosti pod vedením komunistické strany po roce 1948 však došlo k zásadní proměně chápání kriminality i duševních poruch, odmítající výše uvedené koncepty zdůrazňující dědičnost nebo konstituční typologii pachatelů. Do popředí se naopak dostávalo vnímání kriminality především v rámci perspektivy třídního boje. Podle klasiků marxismu-leninismu měla utopistická komunistická společnost být bez zločinnosti, protože měly být odstraněny všechny třídní rozdíly, které byly chápány jako hlavní příčina kriminality.²⁷⁵ Českoslovenští kriminalisté tak v padesátých letech s odkazem na sovětskou trestněprávní doktrínu argumentovali, že se společnost nacházela v „přechodném“ období od kapitalismu k socialismu. V tomto období byla kriminalita chápána buď jako snaha buržoazní třídy nastolit starý režim, anebo jako reziduum staré mentality mezi lidmi, která se „opožďuje“ za vývojem materiálních podmínek.²⁷⁶ Stalinská teorie trestního práva zdůrazňovala, že „[z]droj zločinnosti nelze spatřovat v lidské povaze, nýbrž antagonistickém uspořádání společnosti, v systému vykořisťování člověka člověkem“.²⁷⁷

---

²⁷³ Ibid., s. 20.

²⁷⁴ Ibid.

²⁷⁵ *Základy kriminalistiky*. Ministerstvo vnitra: Hlavní správa Veřejné bezpečnosti, 1954, s. 13. K tomu více viz ZIMMERMANN, Volker. Kriminalität und Kriminologie im Staatssozialismus. In ZIMMERMANN, Volker, PULLMANN, Michal. Ordnung und Sicherheit, Devianz und Kriminalität im Staatssozialismus: Tschechoslowakei und DDR 1948/49-1989. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2014, s. 57–83. K mediálním obrazům kriminality v komunistickém Československu více viz DUŠKOVÁ, Lucie. „Yet It Is Still Necessary to Struggle for a Better World“, s. 108–140.

²⁷⁶ *Základy kriminalistiky*, s. 21.

²⁷⁷ Ibid., s. 20.

Řada dosavadních soudně psychiatrických a kriminologických teorií tak byla chápána jako represivní nástroj „kapitalistické“ třídy:

Když však bylo později bez zvláštní námahy dokázáno a praxe to plně potvrdila, že zmíněné znaky zločinců scházejí, tu pro spásu biologického pojetí zločinnosti se uváděla různá, právě tak nesmyslná tvrzení, jako že zločiny jsou „smutnou odrůdou duševních chorob apod.“ Později toto přičítání zločinnosti anthropologickým, fyziologickým a psychickým znakům zločincovým poskytovalo pseudovědeckou základnu pro trestně právní diskriminaci celých národů, jak jsme se o tom již zmínili.²⁷⁸

Mezi směry, které zdůrazňovaly vrozenost kriminálního chování a které sovětská věda odmítala, patřila Lombrosova „kriminální antropologie“ nebo Prichardův koncept „morálního šílenství“. Na druhém pólu pak stály „sociologické směry“ v kriminologii, které sice podle stalinské kriminologie ukazovaly na hospodářskou nebo sociální podmíněnost trestného činu, ale pouze za účelem „obranu kapitalismu“. Sovětská forenzní psychiatrie se stavěla kriticky také vůči „mechanické lokalizaci“ duševních poruch, typické například pro lobotomii, která byla v Sovětském svazu v padesátých letech zakázána.²⁷⁹ Navíc politické měřítko bylo uplatňováno kriminalisty i v posuzování příčin násilné trestné kriminality jako v případě vražd. Ty byly rozlišovány do několika skupin, přičemž na prvním místě byly „vraždy politické“, které byly páchany „speciálně vycvičenými zahraničními agenturními centrály“, „vraždy s motivem hmotným“, „vraždy s motivem osobním“, kam patřily především vraždy ze msty, a až na posledních místech byly „vraždy sexuální“ a „vraždy spáchané nepřítelny osobami“.²⁸⁰

Stalinská teorie kriminality vycházela z třídního charakteru zločinu a velkou část různých forezních teorií chápala jako pokusy zastínit pravou podstatu kriminality. Na druhou stranu, jak následující podkapitola ukáže, rok 1948 neznamenal pouze zlom v trestním právu a kriminologii, ale naopak také kontinuitu s předchozím obdobím na úrovni odborného vědění i praxe. Zvláště pak v případě soudní psychiatrie se dosavadní vzorce

---

²⁷⁸ Ibid., s. 18.

²⁷⁹ ZAJICEK, Benjamin. Banning the Soviet Lobotomy: Psychiatry, Ethics, and Professional Politics during Late Stalinism. *Bulletin of the History of Medicine*. 2017, 91(1): 33–61.

²⁸⁰ *Základy kriminalistiky*, s. 218.

chápaní duševní nemoci kombinovaly se sovětskou psychiatrií propagovanou na začátku padesátých let.

3.1 „Dialektika organismu s prostředím“ v československé soudní psychiatrii

Největší změny na poli psychiatrie zaznamenalo Československo po uchopení moci komunisty. Psychiatrická péče měla být organizována podle sovětského modelu, který byl charakteristický znárodněním (které již v některých zdravotnických odvětvích započalo po roce 1945), centralizací a plánováním.²⁸¹ V roce 1953 tak byla na Vědecké radě při ministerstvu zdravotnictví projednána a odsouhlasena nová koncepce psychiatrické péče v Československu.²⁸² Psychiatrie měla vycházet z učení I. P. Pavlova, marxismu-leninismu a zaměřovat se na „psychiatrickou profylaxi“.²⁸³ Hlavním těžištěm péče v poválečném období však zůstávaly léčebny, většina postavených na konci 19. a začátku 20. století.²⁸⁴ Z toho důvodu si koncepce kladla za cíl zajistit dostatečné množství ambulantní péče, která by léčbu v klasických léčebnách doplňovala. Ambulantní péče měla být zajišťována po celé republice v rámci psychiatrických oddělení v okresních a krajských zdravotnických střediscích a v závodních zdravotních střediscích. Na tuto síť měla být navázána lůžková péče v psychiatrických klinikách, v léčebnách a sanatoriích. I přes tyto deklarované cíle psychiatrie nepředstavovala v hospodářské politice stalinského režimu prioritu, a proto velká část plánů zůstala pouze na papíře. To ostatně konstatovali i o deset let později autoři *Zprávy o stavu psychiatrické péče v ČSSR*, která byla vypracovaná pro Ministerstvo zdravotnictví a ve které poukazovali na přeplněnost a zastaralost psychiatrických léčeben, stejně tak na nedostatečný posun v ambulantní péči.²⁸⁵ Z hlediska léčby pacientů s duševními chorobami se československá psychiatrie tolik nevymykala od ostatních států. Převládala

²⁸¹ RÁKOSNÍK, Jakub, TOMEŠ, Igor. *Sociální stát v Československu. Právně-institucionální vývoj v letech 1918–1992*. Praha: Auditorium, 2012, s. 304. K procesu sovětizace více BALÁZS Apor, PÉTER Apor, REES, E. A. (eds.). *The Sovietization of Eastern Europe: New Perspectives on the Postwar Period*. Washington: New Academia Publishing, 2008.

²⁸² Národní archiv (NA), Ministerstvo zdravotnictví (1945–1968), sign. 001641/00, Porady kolegia MZdr. 1952–1968, kart. 5, Koncepce psychiatrické péče v ČSR, XXI. porada, 4. 6. 1953, č.j. 73340/3737-53.

²⁸³ *Ibid.*, 2.

²⁸⁴ Např. Kosmonosy (1869), Dobřany (1881), Horní Beřkovice (1891), Kroměříž (1909), Bohnice (1909).

²⁸⁵ NA, f. Ministerstvo zdravotnictví (1945–1968), sign. 001642/00, Materiály pro schůzi vlády, kart. 5, Zpráva o stavu psychiatrické péče v ČSSR a návrh opatření k jejímu rozvoji, 14. 3. 1962, č.j. LP/3-270-27.2.1962. V roce 1953 mělo být pouze dvacet lékařů pracujících v ambulantní péči. Viz NEVOLE, Světozár. *Psychiatrická péče v ČSSR*. Praha: Státní zdravotnické nakladatelství, 1960, s. 38.

léčba inzulínovými šoky, elektrošoky, pyroterapie, léčba spánkem, po rozšíření psychofarmak pak využití chlorpromazinu, reserpinu a dalších léků.²⁸⁶ Vedle institucionální léčby fungovaly v Československu i terapeutické komunity.²⁸⁷ Kromě známé protialkoholní léčby Jaroslava Skály u Apolináře lze zmínit také terapeutickou komunitu Ferdinanda a Jiřiny Knoblochových, kterou založili nejprve v Doksanech v roce 1952, ale v roce 1954 ji přesunuli do Lobče.²⁸⁸ Knobloch absolvoval stáž ve Velké Británii v letech 1948 až 1949, mimo jiné u Anny Freud. Navštívil také terapeutickou komunitu vedenou Maxwellem Jonesem. Ke svému zážitku z Jonesovy komunity a dalším inspiračním zdrojům Knobloch napsal:

Pocítil jsem okamžitě, že tady jsou v akci mohutné síly, které chybějí jak v individuální, tak ve skupinové terapii. Byl jsem připraven pro tuto zkušenost předválečným filmem o Makarenkově komunitě delikventních hochů a svými sny o jakési terapeutické komunitě, které jsem míval před spaním v komunitě traumatické v německém koncentračním táboře. Ale zatímco Jonesova velká terapeutická komunita neměla „náročné psychoterapeutické cíle“, mně šlo o malou terapeutickou komunitu s nejnáročnějšími cíli.²⁸⁹

Vedle Knoblochovy terapeutické komunity je také nutné zmínit projekt SUR (Skála, Urban, Rubeš), který byl založený v roce 1967 a představoval systém psychoterapeutického výcviku²⁹⁰ nebo experimentální výzkumy ve Výzkumném ústavu psychiatrickém v šedesátých letech.²⁹¹

---

²⁸⁶ MYSLIVEČEK, Zdeněk. *Obecná psychiatrie*. Praha: SZdN, 1959, s. 175–187.

²⁸⁷ K shrnutí jejich vývoje viz KALINA, Kamil. *Terapeutická komunita. Obecná model a jeho aplikace v léčbě závislosti*. Praha: Grada, 2008.

²⁸⁸ STŘELEČEK, Jakub. Historické souvislosti současné reformy péče o duševní zdraví v České republice, *Fórum sociální práce*. 2021 (speciální číslo [červen]): 40.

²⁸⁹ KNOBLOCH, Ferdinand, KNOBLOCHOVÁ, Jiřina. *Integrovaná psychoterapie*. Praha: Grada, Avicenum, 1999, s. 19. Citováno podle: STŘELEČEK, Jakub. *Československá psychiatrie mezi Východem a Západem: percepce psychoterapeutického vědění napříč železnou oponou v 60. letech 20. století*. Diplomová práce. Ústav hospodářských a sociálních dějin FF UK, 2018, s. 62.

²⁹⁰ K dějinám SUR více GJURÍČOVÁ, Adéla. Bohatství pod neviditelným pláštěm? K psychoterapii v Československu po roce 1968. *Soudobé dějiny*. 2017, 24(3): 311–335.

²⁹¹ K tomu více MARKS, Sarah. From Experimental Psychosis to Resolving Traumatic Pasts: Psychedelic Research in Communist Czechoslovakia, 1954–1974. *Cahiers du monde russe*, 2015, 56(1). HAUSNER Milan, SEGALOVÁ, Erna. *LSD – výzkum a klinická praxe za železnou oponou*. Praha/Kroměříž: Triton, 2016.

Na začátku padesátých let docházelo v Sovětském svazu k propagaci Pavlovova učení jako jediné oficiální doktríny v psychiatrii a medicíně. Tyto tzv. Pavlovovy semináře měly také za následek zákaz různých „západních“ psychiatrických teorií a proběhnutí anti-semitsky motivované čistky mezi lékaři.²⁹² V menší míře došlo i v Československu na začátku padesátých let k podobnému procesu. Zvláště pak v časopisu *Neurologie a psychiatrie československá* nebo *Pedagogika* se začaly objevovat články propagující sovětskou vědu, které zároveň brojily proti „buržoazní“ a „imperialistické“ západní psychiatrii, jež měla vycházet z „idealistických“ koncepcí duševních poruch.²⁹³ V učebnici *Repetitorium psychiatrie* z roku 1953 od Josefa Hádlíka se tak lze dočíst, že „[d]uševní činnost, psychika, je vlastnost vysoce organisované hmoty, v tomto případě mozku“.²⁹⁴ V Hádlíkově pojetí, které vycházelo ze sovětské psychiatrie, byla duševní činnost chápána jako výsledek dlouhodobého vývoje nervové soustavy, která se přizpůsobovala a reagovala na vnější podmínky a prostředí. Na rozdíl od zvířat, u kterých se vytvořila pouze první signální soustava, řízená především podmíněnými reflexy, se u člověka vytvořila i druhá signální soustava, která tvořila základ abstraktního a logického myšlení. Podle klasiků marxismu-leninismu tak práce a řeč představovaly dva hlavní aspekty, které měly za následek, že se „mozek opice poněmáhle přetvořil v lidský mozek“.²⁹⁵

Zásadní reforma v oblasti psychiatrické péče se měla odehrát také na poli osvětové práce a prevence duševních onemocnění v závodech, u mládeže a ve školách. Zdravotnická osvěta se měla stát „nutnou a samozřejmou částí“ práce každého psychiatra. K tomu byly

---

²⁹² HEALEY Dan. Russian and Soviet forensic psychiatry: Troubled and troubling. *International Journal of Law and Psychiatry*. 2014, 1(37): 79. Více také viz ZAJICEK Benjamin, *Scientific psychiatry in Stalin's Soviet Union: The politics of modern medicine and the struggle to define 'Pavlovian' psychiatry, 1939–1953*. Doktorská práce, University of Chicago, 2009.

²⁹³ Výběrově „Cesty rozvoje Pavlovových idejí v oboru pathofysiologie vyšší nervové činnosti“ (referát profesora A. G. Ivanova-Smolenského na vědeckém zasedání Akademie věd SSSR a Akademie lékařských věd SSSR 29. června 1950). *Neurologie a psychiatrie československá*. 1950, 14(1): 5–19; I. Československo-sovětské lékařské dny v Praze 2.–4. března 1951. *Neurologie a psychiatrie československá*. 1951, 14(1): 1; PAVLOV, Ivan P. Psychiatrie jako pomocnice fyziologie mozkových hemisfér. *Neurologie a psychiatrie československá* 1951, 14(2): 46–56; VLČEK, Evžen. K otázce objektivismu a kosmopolitismu v psychiatrii. *Neurologie a psychiatrie československá*. 1953, 16(3): 134–141; HORVAI, Ivan. Za lepší vědeckou práci časopisu *Neurologie a psychiatrie československá*. *Tvorba*, 1950, 38: 919–920; LINHART, Josef. Pavlovovo učení a kus obecné psychologie na pedagogických gymnásiích. *Pedagogika*. 1951, 1–2: 85–93; TARDY, Vladimír. Význam učení I. P. Pavlova pro pedagogiku. *Pedagogika*. 1952, 9–10: 595–602. Více k tématu také viz BORECKÝ, Vladimír. Psychoanalýza v ilegaltě. Osudy Freudova učení v českých zemích. *Dějiny a současnost*. 2006, 28(4): 34–36.

²⁹⁴ HÁDLÍK, Josef. *Repetitorium psychiatrie*. Praha: SPN, 1953, s. 3.

²⁹⁵ SPRIKIN, A.G. Učení I. P. Pavlova o dvou signálních soustavách ve světle marxisticko-leninské teorie poznání. *Pedagogika*. 1951, 7–8: 457.

využívány přednášky, besedy, články nebo filmy.²⁹⁶ Vzhledem ke kontextu budování socialistické společnosti v padesátých letech měla tato populárně naučná a osvětová činnost především politicko-výchovný charakter.²⁹⁷ Například psychiatr Ivan Horvai ve své knize *Záhady duševního života* varoval před tím, že o duševní činnosti převládaly ve společnosti stále „falešné představy“, které vycházely z náboženské víry a různých pověr.²⁹⁸ Proto bylo jeho cílem poučit čtenáře o „materialistických“ základech duševního života a vyvrátit „bludy“ o „idealistické“ koncepci duše. Oproti chápání duše jako něčeho nadpřirozeného a nehmotného, co stálo v opozici vůči tělesnému, Horvai prosazoval „materialistickou“ koncepci duše, podle které měla být veškerá psychická činnost výsledkem organizované hmoty.²⁹⁹ O dva roky později navázal Horvai další knihou namířenou proti náboženství a katolické církvi.³⁰⁰ V ní se z pohledu psychiatra pokoušel analyzovat různé aspekty víry a poukázat na jejich psychopatologický základ. Tímto neměla být psychiatrie v komunistické společnosti pouze medicínským oborem, který by léčil duševní poruchy, nýbrž měla být použita také jako nástroj (pře)výchovy lidí. Psychiatři se měli stát propagátory medicíny založené na učení I. P. Pavlova jako nejpokročilejší teorie v přírodních vědách a „osvobodit“ lidi od pověr a víry. Téměř stejně jako v době osvícenství Horvai prohlásil, že díky učení I. P. Pavlova „[d]uše, zbavená svých nadsmyslných, údajně nepoznatelných vlastností, ocitla se v laboratoři vědců“.³⁰¹

Na druhou stranu a v kontrastu s veškerým protináboženským působením, které Horvai propagoval ve svých textech, nebylo slovo psychiatrů v rámci trestních řízení s členy náboženských skupin vždy rozhodující. To si lze ukázat na sondě do trestních případů s náboženským podtextem z padesátých let v Liberci a Ústí nad Labem.³⁰² Například v roce 1959 se vedlo řízení proti skupině obviněných, kteří byli příslušníci svědků

²⁹⁶ NA, f. Ministerstvo zdravotnictví (1945–1968), sign. 001641/00, Porady kolegia MZdr. 1952–1968, kart. 5, Koncepce psychiatrické péče v ČSR, XXI. porada, 4. 6. 1953, č.j. 73340/3737-53.

²⁹⁷ K roli vědy v politické osvětě v Československu viz OLŠÁKOVÁ, Doubravka. *Věda jde k lidu! Československá společnost pro šíření politických a vědeckých znalostí a popularizace věd v Československu ve 20. století*. Praha: Academia, 2014.

²⁹⁸ HORVAI, Ivan. *Záhady duševního života*. Praha: Naše vojsko, 1957, s. 6.

²⁹⁹ *Ibid.*, s. 8.

³⁰⁰ HORVAI, Ivan. *Zázraky očima psychiatrie*. Praha: SNPL, 1959.

³⁰¹ HORVAI, Ivan. *Záhady duševního života*, s. 46.

³⁰² Tato část práce vychází z publikovaného textu STŘELEČEK, Jakub. From Psychosis to Psychopathy. Psychiatry and Crime in Communist Czechoslovakia between 1948 and 1970. In SHAW, Claire, TOROPOVA, Anna (eds.). *Technologies of Mind and Body in the Soviet Union and the Eastern Bloc*. London: Bloomsbury, 2023. V tisku.

Jehovových. Obžalováni byli za podvracení republiky a založení „ilegální“ organizace.³⁰³ Obvinění ve svých výpovědích uvedli, že se pravidelně scházeli ke studiu Bible a dalších textů a snažili se o své víře přesvědčit lidi z okolí. Soud především zdůrazňoval, že jejich aktivity vedly k podkopávání důvěry lidí v lidově demokratické zřízení, odrazování lidí od vojenské služby, podrývání práv žen a odmítání plnění „budovatelských pracovních úkolů“.³⁰⁴ V rozsudku se navíc poukazovalo na to, že jako kazatelé měli šířit různé tiskoviny, zvláště pak ze zahraničí a z USA, s cílem narušit stabilitu lidově demokratického zřízení. Odsouzeni byli nakonec na rok. Mezi polehčující okolnosti totiž patřil jejich „dělnický původ“, stejně tak skutečnost, že jejich učení nenalezlo „širokého ohlasu“.³⁰⁵

Z třinácti takových případů, v nichž byly osoby obviněny v souvislosti s jejich vírou či z příslušnosti ke svědkům Jehovovým, obsahoval jeden psychiatrický posudek. V něm byla M. R. obviněna z podpory a propagace fašismu, za což jí hrozilo až deset let vězení. V roce 1958 rozesílala obviněná dopisy s „náboženským obsahem“ na různé státní instituce s tím, že jim hrozila koncem světa. Pro vyšetřovatele byla „fanatickým vyznavačem víry“, jak ji ve zprávě označil, přičemž její jednání mělo být „společensky nebezpečné“, porušující „zásadní pravidla občanského soužití“ a hlásající „církevní zášť“.³⁰⁶ M. R. žila se svým bratrem, protože její muž zahynul v koncentračním táboře v Osvětimi. Ve své výpovědi uvedla, že byla pověřena Bohem, aby rozeslala dopisy, a že šla v jeho šlépějích.³⁰⁷ Samotný obsah dopisů měl být urážející, plný nadávek a výhrůžek. První lékařský posudek došel k závěru, že M. R. trpěla vzácnou poruchou, „folie à deux“, která byla kombinována s bludy náboženského pronásledování. Z toho důvodu měla být také uznána za trestně neodpovědnou.³⁰⁸ Pojem „folie à deux“ představil poprvé ve své práci francouzský psychiatr Charles Lasègue se svým kolegou Julesem Farletem na konci 19. století. Zmíněný termín popisoval přenos bludů z jedné osoby na druhou.³⁰⁹ Zde se mělo jednat o M. R. a jejího bratra. Proti tomu se však ohradila prokuratura, podle které

---

³⁰³ Státní oblastní archiv Litoměřice (SOA Litoměřice), f. Krajský soud Ústí nad Labem, sign. T1/59, Rozsudek, 23. února, 1959.

³⁰⁴ Ibid.

³⁰⁵ Ibid.

³⁰⁶ SOA Litoměřice, f. Krajský soud Liberec, sign. T 3/59, Obvodní oddělení VB, vyšetřovací skupina Varnsdorf, Návrh konečného opatření, 20. března 1959.

³⁰⁷ SOA Litoměřice, f. Krajský soud Liberec, sign. T 3/59, Protokol o výslechu obviněného, s. 26–27.

³⁰⁸ SOA Litoměřice, f. Krajský soud Liberec, sign. T 3/59, Lékařský nálezh a posudek, Mudr. Bohuslav Vitík, 13. 6. 1959, s. 3.

³⁰⁹ V současné době se používá pojem „sdílená psychotická porucha“ [shared psychotic disorder]. Viz KRÍŽEK, G. O. Vzácné psychiatrické poruchy. *Česká a slovenská psychiatrie*. 2006, 102(5): 262.

mělo být nařízeno nové vyšetření duševního stavu, jelikož byl zmíněný posudek „nejednoznačný“, měl se opírat o „pouhé domněnky“ a nereflektovat „obecný názor v soudní psychiatrii“, podle kterého bylo náboženské blouznění pokládáno za „psychopatický projev, aniž by byla dotčena trestní odpovědnost“.³¹⁰ Proto byla M. R. poslána na delší sledování na speciální oddělení v pražských Bohnicích za účelem potvrzení závěrů posudku o nepřičetnosti pachatelky. Pražští psychiatři uvažovali nad tím, zda se mělo jednat o „náboženskou fanatickou psychopatii“, nebo o druh psychózy. Nakonec se přiklonili k tomu, že M. R. trpěla parafrenií, typem duševní poruchy, která měla blízko schizofrenii, vyskytovala se však především u starších lidí.³¹¹ Jako hlavní argumenty psychiatři uvedli některé typické aspekty tohoto onemocnění, jako jsou poruchy myšlení, bludy a halucinace nebo poruchy jednání.³¹² Psychiatři tak došli k závěru, že M. R. byla za své činy neodpovědná a měla by být léčena.

V tomto případě je tak zajímavý střet pohledů mezi prvním lékařským posudkem a prokuraturou, která diagnózu „folie à deux“ chápala jako zastaralý pojem, jenž neodpovídal tehdejšímu soudně psychiatrickému vědění. Z toho důvodu bylo navrženo i další přezkoumání duševního stavu obviněné. Zároveň ve většině uvedených trestních řízeních komunistický trestní aparát zdůrazňoval především politický aspekt trestného činu, který měl spočívat nejen v příslušnosti k „ilegální“ náboženské skupině, ale i v negativním postoji k povinné vojenské službě nebo práci, které patřily k jedněm z hlavních pilířů nově nastoleného režimu. Tyto politické argumenty tak byly často důležitější než lékařský pohled. A to i v případě definování polehčujících okolností, mezi které patřil především třídní původ nebo vztah k novému režimu.

V československé soudní psychiatrii přístup inspirovaný sovětskou vědou reprezentovala první učebnice soudní psychiatrie vydaná po roce 1948 od Ferdinanda a Jiřiny Knoblochových (1957).³¹³ Podobně jako sovětská kriminologie se i Knoblochovi vymezovali proti výkladu kriminálního chování jako jednostranného působení organického onemocnění nebo vrozených dispozic:

---

³¹⁰ SOA Litoměřice, f. Krajský soud Liberec, sign. T 3/59, Krajská prokuratura v Liberci, dopis ze dne 18. června 1959, 1 kv 22/59-31.

³¹¹ Heslo „Paraphrenia“, MYSLIVEČEK, Zdeněk. *Speciální psychiatrie*. Praha: SZN, 1950, s. 204–205.

³¹² SOA Litoměřice, f. Krajský soud Liberec, sign. T 3/59, Posudek, 7. září 1959, J. Semotán, K. Hofmeister, s. 5.

³¹³ KNOBLOCH, Ferdinand, KNOBLOCHOVÁ, Jiřina. *Soudní psychiatrie pro právníky a lékaře*. Praha: Orbis, 1957.

Nesprávné a škodlivé však bylo, jestliže již sama abnormálnost chování byla pokládána za důkaz dědičně konstituční odchylky nebo organické mozkové změny. Vyplýval z toho neoprávněný pesimistický názor odmítající možnosti převýchovy nebo léčení, který se zejména týkal tzv. kriminálních psychopatů.³¹⁴

V duchu sovětské vědy Knoblochovi zdůrazňovali „dialektickou jednotu organismu a prostředí“ u duševní činnosti člověka. Příčiny duševních poruch viděli především ve škodlivých vlivech vnějších podmětů, které způsobovaly „vzruchy v nervových drahách“ a měly za následek „hmotné změny v mozku člověka“.³¹⁵ S odkazem na Marxovy teze o podstatě člověka jako souhrnu jeho společenských vztahů autoři tyto vnější podmínky chápali jako vliv determinovaných společenských vztahů. Podobně argumentovali Knoblochovi i u vzniku kriminality ve společnosti. Historický materialismus měl podle nich nabídnout vysvětlení zvyšujícího se výskytu trestných činů i duševních poruch v kapitalistických zemích, které představovaly produkt třídních rozporů. „Společenské bytí“ tak mělo determinovat duševní život lidí i jejich kriminální chování, přičemž „reakční směry“ podle nich tuto determinovanost ignorovaly, anebo zdůrazňovaly jinou, ale zato „falešnou“.³¹⁶

Mezi příčiny agresivního chování řadili Knoblochovi tzv. chorobné duševní reakce, které představovaly reakci organismu na těžkou životní situaci. Často byly také nazývány jako „psychopatické reakce“, přestože se nevyskytovaly pouze u psychopatických osobností. Výbuchy zlosti, křičení, rozbíjení předmětů a další impulzivní jednání byly chápány jako výsledek afektivní reakce.³¹⁷ I v případě těchto poruch zdůrazňovali Knoblochovi, že vznikaly v interakci jedince s prostředím. Soudně psychiatrický význam dále měla schizofrenie. Knoblochovi poukazovali na to, že se lidé se schizofrenií mohli dopustit těžkého ublížení na zdraví nebo vraždy, a to ve dvou případech – buď jako impulzivní, nebo promyšlený čin. Impulzivní čin byl typický pro tzv. katatonickou schizofrenii, která se vyznačovala dvěma fázemi: v první byl pacient nehybný, často v nepřírozené poloze, nemluvil a neodpovídal, ve druhé fázi se naopak projevoval nepřiměřenou aktivitou, ve

---

³¹⁴ KNOBLOCH, Ferdinand, KNOBLOCHOVÁ, Jiřina. *Soudní psychiatrie pro právníky a lékaře*. Praha: Orbis, 1965, s. 108.

³¹⁵ *Ibid.*, s. 70.

³¹⁶ *Ibid.*, s. 36.

³¹⁷ *Ibid.*, s. 99.

keré docházelo i k násilným činům. Nebo se objevovala druhá možnost – naplánovaný trestný čin, což měl být případ paranoidních schizofreniků. Tento případ se vyznačoval tím, že jedinci trpěli bludy a halucinacemi.³¹⁸ Různých trestných činů, včetně těch nejzávažnějších, se podle Knoblochových dopouštěli také pachatelé s maniodepresivní psychózou. Knoblochovi ale zároveň poukazovali na to, že z hlediska posuzování bylo důležité rozlišit mezi touto poruchou a „depresivně laděnými psychopaty“ nebo „hypomanickými psychopaty“, protože u obou skupin se měly vyskytovat podobné symptomy.³¹⁹ Zajímavé je, že oproti německé soudní psychiatrii, která zdůrazňovala poranění mozku u příčin agresivního jednání, Knoblochovi všeobecně různým zraněním hlavy a mozku velký význam nepřikládali.³²⁰ Naopak zásadní roli přisuzovali epilepsím „duševním poruchám [jako jedněch] z nejnebezpečnějších vůbec“, jelikož se pachatelé s touto duševní nemocí měli často dopouštět „agresivních činů i zabití, podpálení“ apod.³²¹

Při popisování násilného a agresivního chování i manželé Knoblochovi poukazovali na význam psychopatie. Na rozdíl od německé soudní psychiatrie zdůrazňovali, že rozhodující vliv na formování psychopatických osobností měly především společenské okolnosti. Z toho důvodu se vymezovali proti pojetí, které chápalo „antisociální rysy psychopatů“ jako vrozené sklony ke kriminálnímu jednání. V jejich pojetí mohly být psychopatické rysy člověka „překonány“ výchovou, disciplínou a přísným režimem.³²² Knoblochovi také rozlišovali specifický typ „agresivního psychopata“, charakteristického výkyvy nálady, impulzivností a afektivním jednáním se sklonem k agresi. Často v kombinaci s alkoholismem byli „agresivní psychopati“ popsáni jako osoby, které „nesnadno snášejí omezení“, ať už v pracovním prostředí, nebo soukromém životě. K násilnému nebo agresivnímu jednání se ale podle Knoblochových mohly uchýlit i další typy psychopatů: například „hyperthymní psychopati“ mohli často podléhat náporům hněvu a „zlobných afektů“, pro „paranoidní psychopaty“ bylo zase typické, že terorizovali svou rodinu.³²³ V závěru svých úvah o psychopatiích ale Knoblochovi upozorňovali na to, že psychopatie byly především „produktem kapitalistického řádu“

---

³¹⁸ Ibid., s. 298.

³¹⁹ Ibid., s. 122.

³²⁰ Ibid., s. 133.

³²¹ Ibid., s. 189.

³²² Ibid., s. 93.

³²³ Ibid., s. 27.

a že v socialistické společnosti přestanou být problémem.³²⁴ Ve vydání učebnice ze šedesátých let tato věta sice již chyběla, původní koncepce psychopatií, která odmítala jejich vrozenost a dědičnost a místo toho zdůrazňovala spíše roli prostředí a výchovy, ale zůstala.

Československé psychiatrické vědění v padesátých letech, představené např. v učebnici manželů Knoblochových, vycházelo nejen ze sovětských vlivů, ale odpovídalo také dlouhodobější tradici psychiatrie v českých zemích, která se ustavovala na konci 19. století. Již v první české učebnici psychiatrie poukazyval její autor Karel Kuffner na důležitou roli centrální nervové soustavy při studiu příčin duševních poruch. Tuto zásadní roli viděl v porušení „produkce, výbavy a rozlohy energie innervační v centrech a dráhách psychických“.³²⁵ Kuffner také zdůrazňoval komplexní přístup k duševním poruchám, zvláště pak k chápání člověka v jeho celistvosti.³²⁶ Ve své době odmítal jak Lombrosovu kriminální antropologii, tak velmi populární teorii degenerace.³²⁷ Na Kuffnera navázal jeho žák Zdeněk Mysliveček, přednosta pražské psychiatrické kliniky mezi lety 1929–1957. Mysliveček tvrdil, že základem studia duševních poruch mělo být vnímání člověka jako „somatopsychické jednotky“, ve které nelze od sebe oddělovat tělesné jevy od těch duševních.³²⁸ Mysliveček podal argument, že „obojí jsou jednotným projevem celého organismu a obojí jsou jedinou společnou výslednicí biologických dějů“.³²⁹

Podle Myslivečka bylo cílem psychiatrie vysvětlit a léčit „základní chorobný proces“. Proto zdůrazňoval biologické základy psychiatrie. Zároveň ale poukazyval na to, že duševní poruchy je nutné chápat jako „patologické odchylky celého organismu“.³³⁰ Mysliveček byl také autorem první ucelenější učebnice československé soudní psychiatrie, která vyšla ve třicátých letech jako součást Hájkovy učebnice soudního lékařství a na kterou se odkazovali i manželé Knoblochovi.³³¹ Vzhledem k významné roli

---

³²⁴ Ibid., s. 94.

³²⁵ KUFFNER, Karel. *Psychiatrie: pro studium i praktickou potřebu lékaře*. Praha: Bursík & Kohout, 1897, s. 22.

³²⁶ KONRÁD, Ota, KUČERA, Rudolf. *Cesty z apokalypsy. Fyzické násilí v pádu a obnově střední Evropy 1914–1922*. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 2018, s. 81.

³²⁷ KONRÁD, Ota, KUČERA, Rudolf. *Cesty z apokalypsy*, s. 81.

³²⁸ MYSLIVEČEK, Zdeněk. *Obecná psychiatrie*. Praha: SZN, 1959, s. 11.

³²⁹ Ibid., s. 12.

³³⁰ Ibid., s. 10.

³³¹ MYSLIVEČEK, Zdeněk. Soudní psychiatrie. In HÁJEK, František. *Soudní lékařství*. Díl II. Praha: Nakladatelství Jaroslava Tožičky, 1937, s. 857–943.

Karlovy univerzity v českých zemích jako centra výzkumu a vzdělávání ovlivnil tento „holistický“ koncept těla a duše, které na Pražské psychiatrické klinice vytvořili Kuffner a Mysliveček, vývoj psychiatrie i v dalších částech země.

Vedle psychiatrie se otázkami duševních poruch a kriminality zabývalo i československé soudní lékařství, které kladlo menší důraz na vztah mezi člověkem a prostředím a spíše se zaměřovalo na biologické změny v organismu. Například lékař a přednosta Ústavu soudního lékařství na Lékařské fakultě v Hradci Králové Eduard Knobloch ve své publikaci *Duše a zločin* z roku 1948 rozlišoval celkem šest hlavních kategorií duševních poruch, které měly mít vliv na trestnou činnost, přičemž většina z nich byla chápána jako vrozená nebo způsobená organickým onemocněním mozku. Patřily sem poruchy, které byly „podmíněné anatomickými změnami tkáně mozkové a mozkových obalů“ (senilní demence, arteriosklerotická demence, zánět mozku atd.), které vznikly „při luetickém onemocnění“ (progresivní paralýza), „na podkladě vrozených defektů“ (oligofrenie, epilepsie), „při otravách“ (alkoholismus, morfinismus atd.) nebo „na podkladě vrozeného základu“ (psychopatie a hysterie, schizofrenie, paranoia, neurózy atd.). Poslední skupina poruch pak byla tvořena „sexuálními perversemi“.³³² Knobloch zároveň rozděloval příčiny kriminality na dvě skupiny: 1) mezi externí faktory řadil především klimatické změny a roční období, hospodářskou situaci pachatelů, alkohol, prostituci, žebráctví, pověru nebo vliv nevhodné literatury; 2) mezi individuální faktory zase patřila výchova, původ a prostředí, vzdělání věk, pohlaví, rodinný a tělesný stav.³³³ Z hlediska posuzování násilné trestné kriminality vyzdvihoval Knobloch roli arteriosklerotické demence, která měla mít za následek „hlubokou změnu celé osobnosti“. Zvláště v kombinaci s alkoholem osoby trpící touto duševní poruchou mohly snadno podlehnout afektivnímu chování a „zvýšené dráždivosti“.³³⁴ Podobně Knobloch hodnotil i dopady progresivní paralýzy na násilné chování pachatelů, kteří vykazovali zvýšené sebevědomí a afektivní jednání. Toto násilné jednání tak chápal jako projev jejich nemoci, která způsobovala „chorobné“ afektivní reakce, jež vedly k trestným činům. Porucha intelektu jako oligofrenie představovala podle Knoblocha další častou příčinu násilného chování, kdy pachatel nebyl schopný ovládat své „pudové jednání“.³³⁵

---

³³² KNOBLOCH, Eduard. *Duše a zločin*. Hradec Králové: Nakladatelství Družstvo Máje, 1948.

³³³ *Ibid.*, s. 23.

³³⁴ *Ibid.*, s. 93.

³³⁵ *Ibid.*, s. 120.

Nutno dodat, že vůči této koncepci duševních poruch a kriminality se ohradili soudní psychiatři. A proto později manželé Knoblochovi v revidovaném vydání své učebnice z šedesátých let napsali:

Dřívější pokusy, zakládat soudní psychiatrii na jiném oboru, selhaly a otázka je jednoznačně vyřešena ve prospěch psychiatrie za souhlasu všech (psychiatrů, soudních lékařů aj.). Jako příklad zpracování látky soudní psychiatrie nepsychiatrem, které neobstojí před odbornou kritikou a může uvádět v omyl pracovníky justice, srov. knihy prof. MUDr. Eduarda Knoblocha *Duše a zločin a Pohlaví a zločin*.³³⁶

Lze se domnívat, že kritikům nevadilo pouze to, že Eduard Knobloch nebyl psychiatrem, a přesto se vyjadřoval k soudně psychiatrickým otázkám, ale spíše jim nevyhovovalo jeho odlišné přistupování k duševním poruchám a kriminalitě, jež zdůrazňovalo vrozené nebo organicky podmíněné faktory u pachatelů s duševními poruchami, které neodpovídalo představám československé soudní psychiatrii o příčinách duševních poruch a kriminality propagovaných na stránkách učebnic.

I přestože vycházel v stalinské teorii trestního práva zločin z třídní podstaty společnosti a různé snahy o psychiatrické nebo psychologické vysvětlení kriminálního chování byly interpretovány jako „zakrývání“ pravé podstaty kriminality, soudní psychiatrie po roce 1948 v Československu nezmizela. Pod vlivem sovětské a v návaznosti na tradici české psychiatrie se vymezovala proti kriminálně biologickým koncepcím, které byly populární například v poválečném Německu a které měly částečně ohlas i v českém prostředí, zvláště pak bezprostředně po konci války. Do popředí se naopak dostávalo chápání duševní činnosti jako výsledku interakce nervové soustavy s prostředím. Vedle této sověty inspirované psychiatrie však zůstávala v českém prostředí stále důležitá tradice oboru, která vycházela z učení Karla Kuffnera a na kterou navazoval jeho žák Zdeněk Mysliveček. Koncept člověka a jeho chování jako „somatopsychické“ jednotky, kterou Mysliveček hájil, tak nebyl zcela nahrazen sovětským modelem, který byl navíc v pozdějších letech postupně opouštěn v období destalinizace. Působení psychiatrie v „osvětové činnosti“ obyvatelstva musí být ovšem ještě více prozkoumáno, nicméně

---

³³⁶ KNOBLOCH, Ferdinand, KNOBLOCHOVÁ, Jiřina. *Soudní psychiatrie pro právníky a lékaře*. Praha: Orbis, 1965, s. 13.

i omezená ukázka soudních řízení s náboženským podtextem ukazuje, že namísto slovníku sovětské psychiatrie se psychiatři uchýlovali k tradičnímu diagnostickému repertoáru s použitím i méně obvyklých poruch jako „folie à deux“. Proti tomu se ohrazovala prokuratura, která argumentovala, že „obecný názor v soudní psychiatrii“ zdůrazňoval roli psychopatií u „náboženského blouznění“. V soudních případech u svědků Jehovových navíc pro komunistický trestněprávní aparát představoval větší problém jejich odmítavý postoj ke službě v armádě a práci.

Kriminální chování bylo v padesátých letech interpretováno jako důsledek „opoždující se“ mentality lidí, která měla být převychována nebo potlačena. Jelikož po odstranění třídních antagonismů a vzhledem ke zlepšující se situaci měly duševní poruchy i zločinnost ve společnosti postupně klesat, agresivní chování nebo násilí nepředstavovalo pro československou soudní psychiatrii zásadní téma. V důsledku nárůstu recidivy v šedesátých letech a destalinizace trestněprávního aparátu začalo být toto paradigma třídní podstaty zločinu zpochybňováno. Zvláště pak kriminalita lidí, kteří byli vychováni již v podmínkách nového režimu, se stala palčivou, protože nemohla být jednoduše svalována na předchozí společenské uspořádání. Zde se pak koncepty psychiatrů a psychologů zdůrazňující narušenou osobnost pachatele ukázaly jako vhodný nástroj k vysvětlení kriminality v „rozvinuté“ socialistické společnosti.

3.2 Recidiva a „agresivní psychopaté“ jako nový problém socialistické společnosti

V říjnu 1965 se konalo v Praze 3. mezinárodní kriminalistické sympozium, na kterém se sjeli kriminalisté, kriminologové, právníci a další odborníci ze spřátelených zemích sovětského bloku. S úvodní řečí na konferenci vystoupil československý ministr vnitra Jan Kudrna. Zdůraznil, že kriminalistika by se měla zaměřovat především na „stanovení příčin a podmínek vzniku trestné činnosti, a to zejména u lidí, kteří se narodili již v novém společenském pořádku“.³³⁷ Kudrna dále pokračoval slovy:

Kriminální recidiva je problém, který nás nejvíce tíží a který pokládáme v rámci bezpečnostní politiky v současné etapě vývoje československé společnosti za

---

³³⁷ III. Mezinárodní kriminalistické sympozium. In *Kriminalistický sborník* 1965. 9(14): 707.

nejdůležitější. Je-li vytyčen strategický cíl, to je omezování a likvidace trestné činnosti, pak musíme znát, kde jsou kořeny protispolečenského jednání některých pachatelů.³³⁸

Obavy z nárůstu recidivy byly znatelné především v některých regionech českých a slovenských zemí, například na Ostravsku byl podíl trestných činů spáchaných recidivisty až 34 %.³³⁹ V krátkém průzkumu vypracovaném pro Hlavní správu Veřejné bezpečnosti z roku 1960 se navíc ukázalo, že z 269 recidivistů 190 nebylo starších 24 let. Tento vývoj mladistvé kriminality byl v tajné zprávě popsán jako „znepokojivý“ vzhledem k „politické a ekonomické“ situaci v zemi.³⁴⁰ Samotný pojem recidiva se v rámci interních směrnic Veřejné bezpečnosti definoval následovně: recidivista byl osobou, která byla více než dvakrát trestána za podobné nebo stejné trestné činy, nebo která byla jednou trestána, ale prokázalo se, že v minulosti provedla větší počet trestných činů, nebo která spáchala závažný trestný čin, jenž pramenil „z povahových vlastností a sklonů (tzv. pudový trestný čin)“.³⁴¹ Mezi recidivisty se tak počítali i pachatelé násilné trestné činnosti, homosexuálové a jiní sexuální delikventi.

Otázka mladistvé kriminality a recidivy začala být také brzy diskutována mezi soudními psychiatry nebo psychology. Ti totiž zdůrazňovali, že problém recidivy vycházel z porušené struktury osobnosti pachatele. Podle psychologů tak mohla jejich disciplína se svou expertízou o lidském charakteru nebo mezilidských vztazích výrazně přispět ke zlepšení predikce a prevence recidivy. Předpokládali, že bezpečnostní složky i trestněprávní aparáty zapojí do své práce „komplexní hodnocení a posuzování osobnosti delikventa“.³⁴² Problematika osobnosti pachatelů recidivy představovala také jedno z ústředních témat diskutovaných na konferenci soudní psychiatrie, která se konala v roce 1971 ve Špindlerově Mlýně. Na této akci vystoupil se svým výzkumem i psychiatr Miroslav Dufek z Ústavu kriminalistiky Právnické fakulty Univerzity Karlovy, který se

---

³³⁸ Ibid., s. 707.

³³⁹ Archiv bezpečnostních složek (ABS), Archivní fondy Ministerstva vnitra České Socialistické Republiky (MV ČSR), Vnitřní odbor Hlavní správy VB, H 1-4 i.j. 493, Materiály z kriminalistické konference o recidivitě a recidivistech, konané ve dnech 29.–31. 3. 1961, Zpráva o situaci na úseku kriminální recidivy, s. 2.

³⁴⁰ Ibid., s. 2.

³⁴¹ Ibid., s. 3.

³⁴² NEUMANN, Jan, CHODURA, Ilja. Příspěvek forenzní psychologie k problematice kriminálního recidivismu. In STUHLÍK, Svatopluk, (ed.). *Aktuální problémy soudní psychiatrie. Sborník prací přednesených na III. celostátní soudněpsychiatrické konferenci v r. 1971*. Pardubice: Socialistická společnost pro vědu, kulturu a politiku, 1971, s. 54.

zaměřoval na predikci recidivy a kriminálního chování. Dufek spolu s kolegy vybral vzorek 244 mužských recidivistů, kteří se narodili v letech 1938–1941.³⁴³ U nich sledovali různé faktory od dědičné zátěže přes výchovné metody rodičů, kvalitu prostředí, koníčky až po prospěch ve škole nebo chování na pracovišti, které mohly zapříčinit sklon k jejich kriminálnímu chování. Za pomoci statistické analýzy autoři navrhli čtyři hlavní faktory, které měly zásadní vliv na recidivu: alkoholismus, negativní rodinné prostředí v dětství, postavení v rodině („přehlížen“) a dětství v dětském domově.³⁴⁴ Na základě tohoto výzkumu pak tvrdili, že soudní psychiatrie může výrazně přispět jiným oborům, jako je kriminalistika, kriminologie nebo penologie, v prognóze trestné činnosti v socialistické společnosti.

Psychiatrii zároveň poukazovali na důležitý vztah mezi recidivou a psychopatiemi. Pregnantně to vyjádřil psychiatr Jaroslav Duba: „Lze tedy shrnout: a) jen někteří psychopaté jsou recidivisty, b) prakticky všichni recidivisté jsou psychopaty (...).“³⁴⁵ Tyto souvislosti mezi recidivou a psychopatiemi byly také studovány v rozsáhlém celostátním průzkumu zaměřeném na recidivu v letech 1963–1964, na kterém se podíleli kromě bezpečnostních složek i psychiatři, psychologové a další experti. Na základě vzorku 990 recidivistů z různých krajů Československa, kteří se dopustili hospodářské kriminality, se tento výzkum zaměřoval na charakterizaci recidivy „jako společenského jevu“ a na jeho účinnější potírání (tzv. „kriminálně taktické hledisko“ výzkumu).³⁴⁶ Vzorek recidivistů byl rozdělen do tří věkových kategorií tak, aby se mohly porovnat odlišné podmínky, ve kterých recidivisté vyrůstali: první skupina dospívala v období první republiky, druhá v období okupace a třetí již v socialismu. Výzkum se zaměřoval také na rodinné prostředí pachatelů, výchovné metody rodičů, jejich vzdělání či povolání. Autoři výzkumu došli k závěru, že důležitým aspektem vzniku recidivy není ani tak ekonomický systém jako spíše míra dosaženého vzdělání, rodinné prostředí a „kulturní přenos“ negativních vzorců chování ve výchově.³⁴⁷ Tato interpretace představovala

---

³⁴³ DUFEK, Miroslav. Problematika predikce trestné činnosti. In STUCHLÍK, Svatopluk (ed.). *Aktuální problémy soudní psychiatrie. Sborník prací přednesených na III. celostátní soudněpsychiatrické konferenci v r. 1971*. Pardubice: Socialistická společnost pro vědu, kulturu a politiku, 1971, s. 67.

³⁴⁴ *Ibid.*, s. 70.

³⁴⁵ DUBA, Jaroslav. Příspěvek k problematice osobnosti recidivistů. In STUCHLÍK, Svatopluk (ed.). *Aktuální problémy soudní psychiatrie. Sborník prací přednesených na III. celostátní soudněpsychiatrické konferenci v r. 1971*. Pardubice: Socialistická společnost pro vědu, kulturu a politiku, 1971, s. 72.

³⁴⁶ PODLESNÝ, Jiří a kol. První poznatky z výzkumu kriminální recidivy. *Kriminalistický sborník*. 1965, 9(14): 323.

³⁴⁷ *Ibid.*, s. 333.

zásadní kritiku předchozí stalinské teorie kriminality, která vycházela z předpokladu, že po změně materiální základny dojde i ke snížení kriminální činnosti. S nárůstem hospodářské recidivy a mladistvé kriminality bylo nutné tato východiska revidovat. Kriminologové začali poukazovat na to, že stalinská kriminální politika nevycházela z faktů, že dávala za pravdu „nepodloženým tezím“ a „zbožným přáním jednotlivců“. ³⁴⁸ Naopak měl být nově kladen důraz na roli vědeckého poznání a výzkumů. Stejně tak se začala kritizovat dosavadní politika prevence kriminality, která se zaměřovala především na převýchovu pachatelů namísto studia sociálních podmínek kriminality. ³⁴⁹ Takových kritických hlasů v rámci kriminologického vědění zdůrazňujících roli rodiny, výchovy nebo špatného sociálního prostředí u vzniku mladistvé recidivy v polovině šedesátých letch přibývalo. ³⁵⁰

Součástí celostátního průzkumu recidivy bylo i psychiatrické a psychologické vyšetření pachatelů. Psychiatři, kteří se na tomto výzkumu podíleli, došli k závěru, že pouze 12 % osob netrpělo žádnou psychickou poruchou, u zbylých 88 % byly zjištěny duševní poruchy různého typu, zvláště pak psychopatie, poruchy intelektu a alkoholismus. ³⁵¹ Více než polovinu z této skupiny tvořili psychopaté s projevy „antisociálními, nezdrženlivostí, impulsivitou, poruchami sociability, instability, zvýšenou lhavostí a anetičností“. ³⁵² Recidiva psychopatů byla chápána především jako důsledek poruchy jejich osobnosti, která neměla dostatečně vyvinutou volní stránku. To mělo za následek, že recidivisté snadno podléhali tlaku okolí nebo nedokázali ovládnout některé své impulzy. Psychiatři dále poukazovali na to, že počet psychicky narušených osob byl nejvyšší v kategorii nejmladších pachatelů, a to včetně osob s poruchou intelektu. Psychopaté měli pocházet nejčastěji z nefunkčních rodin nebo rodin, kde byl otec trestán za kriminální činnost. ³⁵³ Závěry tohoto průzkumu měla také potvrzovat osobní zkušenost jednoho z jeho autorů. Již zmiňovaný psychiatr Miroslav Dufek, který se na výzkumu podílel, například v letech 1958–1968 nashromáždil soubor tří set psychiatrických posudků, na kterých se podílel. Přičemž až u 97 % osob diagnostikoval nějakou psychickou poruchu, nejčastěji právě psychopatii. ³⁵⁴

---

³⁴⁸ Ibid., s. 322.

³⁴⁹ Ibid., s. 323.

³⁵⁰ KRAVČÍK, Ján. Recidiva jako problém. *Kriminalistický sborník*. 1965, 9(14): 15.

³⁵¹ DUFEK, Miroslav. *Soudní psychiatrie pro právníky a lékaře*. Praha: Orbis, 1976, s. 226.

³⁵² Ibid., s. 227.

³⁵³ Ibid., s. 231.

³⁵⁴ Ibid., s. 232.

Podobné výzkumy zaměřené na recidivu, psychopatii, kriminalitu a osobnost pachatele v psychiatrii naznačoval posun role soudní psychiatrie a jejího většího zapojení do komunistické kriminální politiky. To si lze ukázat na porovnání již zmíněné učebnice Ferdinanda a Jiřiny Knoblochových z roku 1957 a jejího aktualizovaného vydání z roku 1965. Zatímco v prvním vydání definovali soudní psychiatrii úzce jako součást klinické psychiatrie s úkolem odpovědět na otázky soudu ohledně příčetnosti pachatele, ve vydání z šedesátých let její pole působnosti definovali již o něco širěji. Sice stále trvali na tom, že se jednalo o nesamostatný obor, byli však přesvědčeni, že do budoucna by mohl pokrýt i další sféry lidské činnosti: zvláště pak se měla soudní psychiatrie pojímat jako disciplína, která by se zabývala „společensky deviantními lidmi“ v širším slova smyslu.³⁵⁵ Nejen pachateli závažné trestné činnosti, ale i těmi, kteří selhávali ve výchově dětí nebo narušovali společenské soužití. Takto široce pojatý obor by se zabýval hlavně psychiatrií „abnormálních pachatelů“ a těch, kteří „selhávali“ ve svých rolích. V šedesátých letech tak psychiatrie i samotná soudní psychiatrie přestávaly být vnímány pouze jako obory zabývající se těžkými duševními poruchami za zdmi ústavů. Namísto toho Knoblochovi ukázali, že se psychiatrie stala „psychiatrií každodenního života“ s cílem péče o duševní zdraví celého obyvatelstva.

Že duševní porucha může být příčinou společenské deviace, je názor starý a vžitý. Že však společenská deviace může být příčinou duševní poruchy – a mnohdy deviace nenápadná, výsledek nenápadných vlivů výchovných a nenápadného společenského prostředí – to dosud mnozí těžko chápou.³⁵⁶

O dalších deset let později Miroslav Dufek o soudní psychiatrii mluvil jako o interdisciplinárním oboru, který se osamostatnil od klinické psychiatrie a který měl vlastní výzkum se zaměřením na studium duševních poruch a trestné činnosti. Úkolem soudní psychiatrie tak podle něj bylo spolupracovat s kriminologií, kriminalistikou nebo penologií na odhalování a prevenci trestné činnosti a podílet se na léčbě pachatelů s duševními poruchami.³⁵⁷

---

³⁵⁵ KNOBLOCH, Ferdinand, KNOBLOCHOVÁ, Jiřina. *Soudní psychiatrie pro právníky a lékaře*. Praha: Orbis, 1965, s. 14.

³⁵⁶ *Ibid.*, s. 9.

³⁵⁷ DUFEK, Miroslav. *Soudní psychiatrie pro právníky a lékaře*, s. 5.

Nový důraz na výzkum recidivy a na větší zapojení soudní psychiatrie do komunistické kriminální politiky měl také vliv na proměnu vnímání agrese a násilného chování v psychiatrickém věděni. Do popředí se dostával obraz psychopata jako univerzální kategorie násilného pachatele. Jasná shoda na tom, jak definovat psychopatickou osobnost, ale nebyla. Samotný pojem proto představoval poměrně širokou a nejasně ohraničenou diagnózu, která oscilovala od označení asociálního chování až k různým reakcím na onemocnění nebo náznakům psychotických rysů. I když se většina autorů shodla na tom, že psychopatie nebyla klasická duševní nemoc, ale spíše porucha osobnosti, jednotliví psychiatři kladli důraz na různé aspekty této poruchy.

Na problematiku dichotomie neuróza/psychopatie poukázal například ve svém diskusním příspěvku psychiatr a sexuolog Kurt Freund. Zatímco neuróza představovala poruchu vzniklou reakcí organismu na nepříznivé zkušenosti, psychopatie představovala poruchu duševního vývoje, k níž došlo buď „stykem biologicky nedostatečně vybaveného organismu s obvykle traumatizujícím prostředím“, nebo „působením biologické vady prakticky nezávisle na zkušenosti“.³⁵⁸ Na tento text reagoval také psychiatr a psychoanalytik Bohodar Dosužkov, který naopak zdůrazňoval zevní společenské vlivy na utváření psychopatií. S odkazem na Freudovo učení definoval psychopatie jako deformaci ega a slabého superega.³⁵⁹ Zároveň podporoval, aby psychopatie zahrnovaly i různé případy antisociálního jednání. Freund se však proti této definici v krátké reakci vymezil, když argumentoval, že by se pojem psychopatií měl vztahovat na poruchy chování vzniklé z biologických příčin.³⁶⁰ Zdeněk Mysliveček zase zdůrazňoval, že psychopatické osobnosti měly některé vlastnosti a sklony neobyčejně vyvinuté, zatímco jiné zase podprůměrně, tím se vytvářela nevyvážená struktura osobnosti psychopata.³⁶¹ Psychiatr Ivan Horvai, který v roce 1968 vydal celou publikaci zaměřující se na psychopatii, definoval psychopatické osobnosti jako ty, které se lišily výrazněji od dané normy a které měly abnormální rysy, jež nebyly podmíněny jiným známým psychopatologickým stavem, trvaly od mládí a manifestovaly se v disharmonii osobnosti.³⁶² Psychopatie tak představovaly „vzájemný souhrn“ biologických

---

³⁵⁸ FREUND, Kurt. K otázce pojmu psychopatie. *Československá psychiatrie*. 1963, 59(4): 247.

³⁵⁹ DOSUŽKOV, Bohodar. K otázce pojmu psychopatie. *Československá psychiatrie*. 1963, 59(6): 411.

³⁶⁰ FREUND, Kurt. Odpověď na připomínky Dr. B. Dosužkova. *Československá psychiatrie*. 1963, 59(6): 411.

³⁶¹ MYSLIVEČEK, Zdeněk. *Speciální psychiatrie*. Praha: SPN 1959, s. 33.

³⁶² HORVAI, Ivan. *Psychopatie*. Praha: SZN, 1968, s. 23.

a společenských faktorů.³⁶³ Psychiatři také hovořili o jisté „dynamice“ průběhu psychopatických poruch, která měla být založena na možnostech „kompenzace“ a „dekompenzace“ povah. To znamenalo, že negativní rysy psychopatické osobnosti mohly být vyvažovány („kompenzovány“) pozitivními okolnostmi a osobními úspěchy. Naopak „dekompenzace“ a různé škodlivé vlivy nebo události mohly vést k intenzivnějším projevům psychopatické poruchy.³⁶⁴ K „dekompenzací“ docházelo v různých přechodových fázích života člověka, např. v dospívání se psychopatické povahy mohly podle již zmiňovaného psychiatra Miroslava Dufka projevovat různými způsoby: od „pesimistické úvahy o nesmyslnosti života“ až po „okázalé odmítání společenského řádu a uznávaných hodnot (módní nápodoby hippies a beatníků), toxikomanické a alkoholické excesy, pohlavní nezávaznost, výtržnictví, vandalismus, chuligánské party, bandy se zločineckým zaměřením“.³⁶⁵ Pojem psychopatie se tak od šedesátých let začal rozšiřovat na různé typy „abnormálního“ a „deviantního“ chování, které porušovalo pravidla „socialistické morálky“.

Problematické agresivního jednání psychopatů se na konci šedesátých let věnovali především psychiatři Vladimír Vondráček a Vladimír Študent, kteří o tomto tématu publikovali několik prací, jednu i v německém časopise.³⁶⁶ Agrese pro ně byla „rozšířenou reakcí skoro u všech živočichů“, která měla obranný charakter v rámci pudu sebezáchovy nebo „pomocnou úlohu ve službách pudu sexuálního, obživného, a jiných složitějších instinktů“.³⁶⁷ Agrese byla také spojována s násilím, nejednalo se ale o synonymum, jelikož agrese byla širěji chápána jako každá činnost „vedoucí k porušení nebo snížení nějaké hodnoty“. Do zmíněných činností se řadily i nadávky, exhibice, narušení společenského řádu, úmyslné odmítnutí záchrany člověka, zanedbání péče nebo požadování nepřiměřeného odškodnění.³⁶⁸

---

³⁶³ DUFEK, Miroslav. *Soudní psychiatrie pro právníky a lékaře*. Praha: Orbis, 1976, s. 114.

³⁶⁴ *Ibid.*, s. 116.

³⁶⁵ *Ibid.*, s. 115.

³⁶⁶ ŠTUDENT, Vladimír. O Agresi všeobecně. *Praktický lékař*. 1972, 52(2): 786–788; VONDRÁČEK, Vladimír, HORVAI, Ivan, ŠTUDENT, Vladimír. Die Aggression nach dem Kopftrauma. *Psychiatrie, Neurologie und medizinische Psychologie*. 1964, 16(3): 104–107; ŠTUDENT, Vladimír. „Endogenní agresivita“ a paranoidní psychózy. *Československá psychiatrie*. 1966, 62(1): 18–24; VONDRÁČEK, Vladimír, ŠTUDENT, Vladimír. Agrese u psychopatií a neuróz; ŠTUDENT, Vladimír. Zlostný afekt a agresivní reakce. In DIAMANT, Jiří, ČERNÝ, Milan, ŠTUDENT, Vladimír. *Emoce*. Praha: SZdN, 1969, s. 227–242. Ze starších prací pak VONDRÁČEK, Vladimír. Afekt vzteku. *Thomayerova sbírka přednášek a rozprav z oboru lékařského*. 1949, 272(11):1–19.

³⁶⁷ ŠTUDENT, Vladimír. Zlostný afekt a agresivní reakce, s. 229.

³⁶⁸ *Ibid.*, s. 220.

Vondráček a Študent rozlišovali čtyři stupně agrese: 1) agrese jen v myšlenkách, 2) verbální agrese, 3) agrese namířená proti předmětům a 4) agrese namířená proti zvířatům a lidem.³⁶⁹ Zároveň rozlišovali mezi „agresí“ a „agresivitou“. Zatímco agrese byla akutní reakcí, agresivita představovala spíše povahový sklon, který směřoval k agresivním reakcím. Študent proto zdůrazňoval, že vznik agresivity u jedince byl závislý jak na dědičných predispozicích, tak na vlivu okolí. S odkazem na populární práce německo-britského psychologa Hanse J. Eysencka poukazyval na to, že kromě biologických a sociálních faktorů zásadní roli u agresivních rysů člověka hrál i jeho temperament nebo pohlaví.³⁷⁰ Mezi další příčiny agresivního chování řadil nevhodnou výchovu (nedostatek citových vztahů, agresivní rodinné prostředí, ponižování, nebo naopak podpora egocentrismu) a různé situace a mezilidské vztahy. Sem patřila kromě frustrace i identifikace se skupinou, která často vedla k „davovému chování“ a nutnosti „odreagování“ pocitů méněcennosti. Jako třetí faktor vedoucí k agresivnímu chování pak jmenoval Študent sociální podmínky, zvláště u delikvence mládeže. Tento problém se ale podle autora netýkal tolik Československa, ale spíše Spojených států amerických. V Československu mělo být procento delikventní mládeže nižší a podmíněno „individuálními, psychopatologickými faktory“.³⁷¹

Specifickou skupinu tvořila tzv. endogenní agresivita, kterou představil Študent v *Československé psychiatrii* z roku 1966 a která se podle něj vyskytovala především u agresivních psychopatů a paranoidních psychotiků.³⁷² Endogenní agresivita označovala atypické chování pacientů vyznačujících se „chorobnými“ tendencemi k agresivním projevům bez adekvátního podnětu a obsahu. Jednalo se tak o syndrom, který byl podle autora způsoben špatnou funkčností limbického systému a mezimozku, v kombinaci s různými metabolickými i psychickými vlivy. Zároveň poukazyval na podobnost mezi endogenní agresivitou a paranoidními stavy, které byly některými autory chápány jako přehnané reakce sebeobraného mechanismu. U obou tak zdůrazňoval společný „základní vzorec osobnosti“ založený na náchylnostech k „zlosti a agresivitě“. Zatímco byla ale agresivita u psychopatů impulzivní, v případě psychotiků se jednalo o latentní

---

³⁶⁹ VONDRÁČEK, Vladimír, ŠTUDENT, Vladimír. Agrese u psychopatií a neuróz, s. 81.

³⁷⁰ ŠTUDENT, Vladimír. Zlostný afekt a agresivní reakce, s. 236.

³⁷¹ Ibid., s. 237.

³⁷² ŠTUDENT, Vladimír. „Endogenní agresivita“ a paranoidní psychózy, s. 21.

a potlačovanou agresivitu, tedy o agresivitu „vyššího řádu“, která byla řízena složitějšími mechanismy.³⁷³

Ve všech případech nicméně psychiatři poukazovali na to, že se psychopaté mohli dopouštět násilného trestného chování. To si lze ukázat na následujících psychiatrických posudcích pachatelů, kteří byli obviněni z vraždy. V jednom případě se jednalo o mladistvého pachatele, který byl souzen za pokus o dvojnásobnou vraždu.³⁷⁴ Podle vyšetřujícího psychiatra trpěl obviněný sebevražednými myšlenkami a měl problémy se sázením na dostizích, kde utrácel vysoké částky. Po několika měsících úvah se pachatel rozhodl zabít „z milosrdenství“ své rodiče, omámit je ve spánku éterem, vzít si peníze a bezuzdně je utratit a pak se oběsit. Do kalendáře si zapsal: „(...) v pátek domů, éter s sebou, v noci likvidace, v sobotu do Prahy, 11,45 Tatran (schůzka s kamarádem u baru, v neděli dostihy 13,30.“³⁷⁵ V noci vzal sekýru s cílem rodiče zavraždit, ti ovšem procitli ze spánku ještě před tím, než se to stalo, což pachatele vyrušilo a záhy se sesypal. Vyšetření ukázalo, že se mělo jednat o „psychopatickou osobnost se schizoidními rysy“. Příčiny jeho chování byly vysvětleny jako snaha o kompenzaci pocitů nejistoty a jako výsledek úzkosti, deprese a agresivity. Závěr posudku přiznal snížení ovládacích a rozpoznávacích schopností.

V jiném případě se jednalo o 31letého pachatele, který byl obviněn ze znásilnění a uškrcení nezletilé školačky.³⁷⁶ Po zavraždění ji odnesl do sklepa, kde ji ukryl, a druhý den ji zakopal na zahradě. Po výslechu se přiznal ke svým činům, podle manželky byl obviněný „surové povahy“, „pohlavně náruživý“ a „velmi žárlivý“. Jednou ji prý donutil k souloži tím, že ji škrtil. Obžalovaný na svou obhajobu uvedl, že k činu ho přivedla touha souložit, kterou nemohl ovládat. Zároveň zdůrazňoval, že má narušené nervy z náletů, které prožil během pobytu v Německu za války. Pachatel byl v minulosti také již několikrát trestán za krádeže. Znalci došli k závěru, že si obviněný pamatuje detaily činu a že se tak nenacházel v nepřičetném stavu. Zároveň mohl rozpoznat, že jde o jednání nebezpečné pro společnost. Jeho osobnost byla hodnocena jako „psychopatická s rysy asociálnosti a citové chladnosti“. V sexuální oblasti převládaly násilné a sadistické sklony. Zároveň ale experti poukazovali na to, že jeho osobnost nebyla tak porušena, aby

---

³⁷³ Ibid., s. 239.

³⁷⁴ DUFEK, Miroslav. *Soudní psychiatrie pro právníky a lékaře*, s. 138.

³⁷⁵ Ibid.

³⁷⁶ KNOBLOCH, Ferdinand, KNOBLOCHOVÁ, Jiřina. *Soudní psychiatrie pro právníky a lékaře*. Praha: Orbis, 1957, s. 97.

nedokázala ovládat tyto násilnické impulzy. Byl proto uznán odpovědným za své činy a odsouzen.

V obou případech byli obvinění uznáni za příčetné nebo jim byla uznána pouze zmírněná příčetnost. To souviselo s celkovým dlouhodobým konsenzem v psychiatrické obci o posuzování psychopatů z hlediska jejich příčetnosti. Psychiatři totiž zdůrazňovali, že psychopatie nebyla důvodem pro uznání nepřičetnosti před soudem, naopak si psychopaté byli z velké části vědomi svého kriminálního chování, přičemž ho dokázali dokonce ovládat. Tento fakt souvisí i s prohlášením Zdenka Myslivečka, který již ve svém textu o soudní psychiatrii z třicátých let poukazoval na to, že z praktického důvodu by mělo být lepší psychopatické osoby považovat za příčetné, kdyby tomu bylo jinak, podporovalo by to u nich sklon k páchání další trestné činnosti.³⁷⁷ Podobně argumentovali i autoři jako Ivan Horvai nebo manželé Knoblochovi ve svých učebnicích z šedesátých let, kdy poukazovali na to, že psychopatie nebyla typické duševní onemocnění, a proto by měli být psychopatičtí pachatelé v soudních řízeních uznáni za příčetné. Pouze ve výjimečných případech, v situaci např. mimořádného afektu, který by ovlivnil rozpoznávací nebo ovládací schopnosti, bylo podle Horvaie možné uvažovat o exkulpací psychopatické osobnosti.³⁷⁸

Nárůst recidivy v šedesátých letech, zvláště mezi mladou generací, znamenal zpochybnění stalinské teorie kriminality, podle které mělo odstranění soukromého vlastnictví vést k vymizení nebo výraznému snížení kriminality ve společnosti. Kriminalita mládeže, která dospívala již v novém režimu, představovala pro komunistický trestněprávní aparát i bezpečnostní složky problém, na nějž se dosavadní poučky nedaly použít. Pro psychiatry a psychology to představovalo především příležitost, jak uplatnit své koncepty a vědění o člověku a jeho duševní činnosti v rámci komunistického trestněprávního aparátu v mnohem větší míře, než bylo možné v padesátých letech. Zdůrazňovali totiž, že recidiva byla především spojená s narušenou osobností pachatele. Do popředí se dostávala poměrně široce definovaná kategorie psychopata zodpovědného za velkou část kriminality v socialistické společnosti. To platilo zvláště o násilné kriminalitě a tzv. „agresivních psychopatech“, kteří měli

---

³⁷⁷ MYSLIVEČEK, Zdeněk. Psychopatické povahy. In HÁJEK, František. *Soudní lékařství*. Díl II. Praha: Jaroslav Tožička, 1937, s. 891.

³⁷⁸ HORVAI, Ivan. *Psychopatie*, s. 229.

představovat nejčastější typ kriminálních recidivistů.³⁷⁹ Československé pojetí psychopatie se také v něčem podobalo německému přístupu v soudní psychiatrii, která začala podobně poukazovat na význam různých „abnormálních osobností“. Toto pojetí zároveň teoreticky umožňovalo medikalizovat velké množství neobvyklého chování a označit ho za rys psychopatické osobnosti. Ovšem na rozdíl od diskuse v SRN v šedesátých letech, ve které se násilné chování a „brutalizace“ společnosti dávala do souvislosti s krizí evropského civilizačního projektu, připisovali českoslovenští psychiatři násilné chování „individuálním psychopatologiím“, nikoliv společenským, natož pak politickým podmínkám. Kriminalita v komunistickém Československu tak neměla být v očích forenzních expertů otázkou nedostatečných materiálních podmínek nebo výsledkem agresivního pudu a frustrace, ale především důsledkem „abnormality“ osobnosti, nezávislé na společenském zřízení.

---

³⁷⁹ ŠTUDENT, Vladimír. O Agresi všeobecně, s. 787.

4. Sociální stát, spravedlnost a rehabilitace: forenzní psychiatrie v poválečné Británii

Britská poválečná péče o duševně nemocné vycházela jak z dlouhodobější tradice nápravných a léčebných institucí, tak i z bezprostřední zkušenosti psychiatrů se službou v armádě i poválečného budování sociálního státu. Právní rámec psychiatrické péče byl založený ještě na legislativě z konce 19. století (Lunacy Act 1890), která upravovala, za jakých podmínek bylo možné přijímat pacienty do ústavů pro „choromyslné“, přisuzovala pacientům nová práva nebo regulovala fungování soukromých léčeben.³⁸⁰ V roce 1946 došlo k zásadní proměně britského zdravotnictví a po vzniku nově vzniklé Národní zdravotní služby (NHS) se psychiatrická zařízení stala součástí tohoto veřejně financovaného zdravotního systému. V poválečném období se tak péče o duševní zdraví soustředila především do psychiatrických léčeben a nemocnic: v roce 1954 v Anglii a Walesu byly stavy v psychiatrických zařízeních na svém historickém vrcholu se 148 100 pacienty.³⁸¹

Mezi hlavní terapeutické postupy patřila podobně jako v jiných zemích léčba spánkem, inzulinovými kómaty nebo elektrokonvulzivními šoky.³⁸² Zároveň souběžně existovala v britské psychiatrii silná tradice komunitní a sociální psychiatrie.³⁸³ Od konce padesátých a na začátku šedesátých let se proto začaly v Británii prosazovat hlasy, podle kterých měla péče o duševní zdraví probíhat především v rámci komunity a rodiny a které zdůrazňovaly význam komunikace, vztahů a skupinové psychoterapie v léčbě duševních poruch. V roce 1959 schválil britský parlament nový zákon (Mental Health Act), který znamenal nejen počátek deinstitucionalizace britské psychiatrické péče, ale zároveň upravoval i postavení pachatelů s duševním onemocněním v trestních řízeních. Soud mohl nařídít detenci obviněného nebo dozor lokálních autorit, pokud měl k dispozici dva znalecké posudky, které potvrzovaly, že obviněný trpěl „duševní nemocí“,

---

³⁸⁰ TAKABAYASHI, Akinobu. Surviving the Lunacy Act of 1890: English Psychiatrists and Professional Development during the Early Twentieth Century. *Medical history*. 2017, 61(2): 246–269.

³⁸¹ BARHAM, Peter. From the Asylum to the Community: the Mental Patient in Postwar Britain. In GIJSWIJT-HOFSTRA, Marijke, PORTER, Roy (eds.). *Cultures of Psychiatry and Mental Health Care in Postwar Britain and The Netherlands*. Leiden, The Netherlands: Brill, 1998, s. 221.

³⁸² SHORTER, Edward. *A History of Psychiatry. From the era of the Asylum to the Age of Prozac*. Chichester: John Wiley & Sons, 1997, s. 200–228.

³⁸³ SHORTER, Edward. *A History of Psychiatry*, s. 229.

„psychopatickou poruchou“ nebo byl „duševně zaostalý“.³⁸⁴ I když se některé principy deinstitucionalizace ustavily již v meziválečném období, druhá světová válka tento proces zrychlila.³⁸⁵ Novou dynamiku do léčby pacientů přinesly také terapeutické komunity, které často zakládali mladí psychiatři sloužící v armádě, a rozšíření psychofarmak.³⁸⁶

Poválečné směřování britské psychiatrie a její zapojení do rekonstrukce státu také výrazně ovlivnily zkušenosti psychiatrů během druhé světové války. Důležité postavy britské psychiatrické scény, například John R. Rees, armádní lékař a prezident Světové federace pro duševní zdraví mezi léty 1948–1962, si odnesly z armádní služby nové přístupy k léčení duševních poruch se zaměřením na léčbu v rámci terapeutických komunit. Zároveň tato tradice britské válečné psychiatrie spadala už do období první světové války, kdy poprvé lékaři popsali tzv. shell-shock, neurotickou reakci vojáků na jejich válečné traumatické zážitky.³⁸⁷ Jedním z center britské psychiatrie v poválečné době byla Tavistock Clinic, která získala své jméno podle stejnojmenného náměstí v Londýně, kde se nacházela. Psychiatři a psychologové jako J. R. Rees nebo J. Bowlby, kteří zde pracovali, patřili k psychoanalyticky a psychodynamicky zaměřeným terapeutům. Tavistock Clinic navíc fungovala jako poradní orgán britské armády a přispěla tak k psychologickému testování vojáků nebo experimentování s různými léčebnými metodami. Nové poznatky získané během války si přenesli britští psychiatři do poválečného období a stejně tak i novou společenskou roli, kterou podle nich psychiatrie měla mít. Psychiatři měli opustit zdi nemocnic a ústavů a aktivně se zapojit do různých sfér společenského života a budování poválečného sociálního řádu. Vzestup proto zažila sociální psychiatrie, která kladla důraz na prevenci duševních poruch nebo

---

³⁸⁴ Mental Health Act, Part V, Section 60(1), Provisions for compulsory admission or guardianship of patients. Convicted of criminal offences, etc [online]. Dostupné z: https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1959/72/pdfs/ukpga_19590072_en.pdf [cit. 16. 12. 2021].

³⁸⁵ SHORTER, Edward. *A History of Psychiatry*, s. 230. Přehledový článek k tématu deinstitucionalizace viz STŘELEČ, Jakub. Historické souvislosti současné reformy péče o duševní zdraví v České republice. *Fórum sociální práce*. 2021 (Special Issue): 37–47.

³⁸⁶ Právě využití nových léků v léčbě duševních onemocnění znamenalo zlom pro celou psychiatrii. Poprvé byl v roce 1950 ve Francii syntetizován chlorpromazin, který patřil mezi první generaci antipsychotik a který se později začal úspěšně prodávat pod značkou Thorazine. Antipsychotika a později antidepresiva se tak stala jedním z dalších důvodů deinstitucionalizace lůžkové péče.

³⁸⁷ SHEPARD, Ben. *A War of Nerves. Soldiers and Psychiatrists in the Twentieth Century*. Cambridge: Harvard University Press, 2000, s. 31 K tématu také BINNEVELD, Hans. *From Shellshock to Combat Stress. A Comparative History of Military Psychiatry*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 1997; LEESE, Peter. *Shell Shock: Traumatic Neurosis and the British Soldiers of the First World War*. London: Palgrave Macmillan, 2002; CROUTHAMEL, Jason, LEESE, Peter (eds.). *Psychological Trauma and the Legacies of the First World War*. London: Palgrave Macmillan, 2016.

založila hnutí za mentální hygienu. Tuto změnu v roce 1945 ohlašoval také zmiňovaný britský psychiatr John R. Rees, jenž poukazoval na to, že psychiatrie by měla přispět k novému plánování zdravotnického systému a být přítomna v různých odvětvích, jako je práce, vzdělávání nebo náprava zločinců.³⁸⁸

Právě reforma trestněprávního systému pod dohledem expertů měla být další součástí britské poválečné rekonstrukce. Vlivný britsko-německý kriminolog Hermann Mannheim ve své knize *Criminal Justice and Social Reconstruction* z roku 1946 zdůrazňoval, že by trestní systémy měly být modernizovány a stát se součástí širší „sociální rekonstrukce“ státu a společnosti.³⁸⁹ Mannheim volal po celkové změně systému hodnot trestněprávních systémů, která měla být doprovázena jednotlivými reformami kriminální politiky státu. Kriminální systémy v různých evropských zemích označoval Mannheim za zastaralé a zkosnatělé,³⁹⁰ a proto v oblasti násilné trestné činnosti zdůrazňoval zásadní roli psychologie. Zároveň prosazoval větší dělbu práce mezi soudy a ostatními složkami trestního systému. Různé administrativní složky státu, ať už lékařská, nebo hospodářská kolegia, která by poskytovala rady v otázkách sterilizace nebo hospodářské kriminality, měly více pomoci rozhodování soudů. Bez nich by se ze soudců stali podle Mannheimova „bezmocní amatéři“. Podobně i významný britský soudní psychiatr a kriminolog William N. East zdůrazňoval „vědecký“ přístup k léčbě duševně nemocných zločinců.³⁹¹ Psychiatři, kriminologové a další odborníci tak spojovali reformu trestněprávního systému s více spravedlivým poválečným řádem. V následující podkapitole se pokusím ukázat, že se tento přístup uplatňoval především v otázkách mladistvé delikvence, pojetí vraždy a násilného chování ve forenzně psychiatrickém vědění totiž vycházelo spíše z tradičních konceptů, jež se na britských ostrovech ustavily již na konci 19. století.

---

³⁸⁸ REES, J. John. *Shaping of Psychiatry by War*. London: W.W. Norton, 1945. Na novou roli psychiatrického a psychologického vědění poukazoval ve své publikaci *Governing the Soul* také sociolog Nikolas Rose: ROSE, Nikolas. *Governing the Soul: The Shaping of the Private Self*. 2. vyd. London: W.W. Norton, 1990. Více také STŘELEČ, Jakub. Genealogie socialistické subjektivity? Přístup k dějinám psychiatrie v Evropě po roce 1945 v soudobé historiografii a sociologii. *Dějiny-Teorie-Kritika*. 2020, 2: 222–244.

³⁸⁹ MANNHEIM, Hermann. *Criminal Justice and Social Reconstruction*. Oxford: Oxford University Press, 1946, s. 1–2.

³⁹⁰ *Ibid.*, s. 3.

³⁹¹ EAST, W. Norwood. *Society and the Criminal*. London: His Majesty's Stationery Office, 1949, s. 16.

4.1 Delikventní chování, mánie a deprese: psychiatrie a kriminalita v Británii v druhé polovině čtyřicátých a v padesátých letech

Jestliže se v poválečné Británii v odborných kruzích soudních psychiatrů, právníků a kriminologů řešil intenzivně nějaký problém, byla to zejména podstata „delikventního“ chování, zvláště pak u dětí a mládeže. Ačkoliv pojem „delikvence“ [delinquency] byl někdy používán jako synonymum ke zločinu, jiní experti jím označovali v širším slova smyslu především „antisociální“ chování, které nemuselo být za každou cenu protiprávní.³⁹² Již během války existovala mezi experty obava z psychických dopadů německého bombardování na civilní obyvatelstvo, zvláště pak na děti, u nichž mohlo mít za následek i poruchu jejich chování. Tzv. šok z náletu [air-raid shock] se měl podle tehdejšího psychologického vědění projevovat u mládeže především „zvláštní neschopností dětí se zabavit ve volném čase“ a „tvrdohlavým, destruktivním, zlobivým a líným chováním“, které bylo chápáno jako důsledek odporu dospívajících vůči svým rodičům, kteří jim neposkytli ochranu a bezpečí.³⁹³ Mělo se tak jednat o podvědomou reakci dítěte, které se muselo vypořádat se zkušeností možné smrti. Z toho důvodu také tyto děti neměly být léčeny na psychiatrických klinikách, ale spíše se doporučovalo jejich zařazení do různých pečovatelských institucí. Již zmiňovaný britský soudní psychiatr a kriminolog William N. East také upozorňoval před dopady války na vývoj mladistvé kriminality. V roce 1941 se totiž zvýšila kriminalita mladistvých o 28 % v porovnání s rokem 1938.³⁹⁴ Navíc v prvních dvanácti měsících války byl nárůst až o 41 %. Příčiny této kriminality viděl East v různých aspektech spojených s válkou, jakým byla například evakuace obyvatelstva, absence otcovských figur nebo přerušení školní docházky.³⁹⁵

Hlavním cílem nápravy mladistvých delikventů bylo „zlepšit jejich vztah ke společnosti“ a „udělat z nich lepší občany“.³⁹⁶ Náprava mladistvých tak měla vést ke zvýšení jejich „sociální přizpůsobivosti“, rehabilitovaní delikventi se měli změnit v „užitečné členy společnosti“. Tato práce s delikventy také vyžadovala zvětšení systému sociálních

---

³⁹² MILNER, K. O. Delinquent Types of Mentally Defective Persons. *Journal of Mental Science*. 1949, 95(401): 842.

³⁹³ MONS W. E. R. Air Raids and the Child, *The British Medical Journal*. 1941, 2(4217): 625.

³⁹⁴ EAST, W. Norwood. *Society and the Criminal*, s. 196.

³⁹⁵ *Ibid.*, s. 7.

³⁹⁶ KENNEDY, Alexander. The Modern Approach to Juvenile Delinquency: Observation Centres, *Journal of Mental Science*. 1948, 94(395): 293.

a zdravotnických služeb. Zde měla již britská vláda na co navazovat. Ve Spojeném království bylo na přelomu 19. a 20. století vytvořeno několik institucí, které se zaměřovaly na nápravu mladistvých.³⁹⁷ V roce 1905 zároveň vznikl v Birminghamu první soud pro mladistvé a postavení dětí a mladistvých v rámci trestněprávního systému bylo dále vymezeno v rámci několika zákonů (Children Act, 1908, a Children and Young Persons Act, 1933).³⁹⁸ Tyto zákony navíc zavedly nová sociální a ochranná opatření (např. zákaz kouření a pití alkoholu u mladistvých, registrace pěstounů a rozšíření předpisů o dětské práci). Po roce 1945 byly podniknuty další kroky zdůrazňující spíše rehabilitační než represivní rozměr trestního systému pro mladistvé.³⁹⁹ Zároveň odborníci navrhovali zřízení nových institucí a ústavů, které měly mít na starost rehabilitaci a léčbu delikventů. Například lékař Alexander Kennedy, profesor psychologie na univerzitě v Durhamu, propagoval vytvoření speciálních „pozorovacích středisek“ [observation centres], která měla fungovat jako „centrální mozek“ celého nápravného procesu: střediska by shromažďovala veškeré údaje o mladistvých delikventech, pozorovala a vyšetřovala je pod dohledem lékařů a dalších odborníků, pomáhala soudům při vynášení konečných verdiktů, poskytovala psychologickou léčbu, prováděla výzkum a zajišťovala školení pro další subjekty, jakým byli sociální pracovníci a probační úředníci.⁴⁰⁰ Kennedy očekával, že by tato centra „získala o každém dítěti dostatek informací, které budou v budoucnu sloužit jako vodítko pro jeho léčbu“.⁴⁰¹

I přes relativní shodu nad důležitou rolí institucionální péče, psychiatrická expertíza o kriminalitě mladistvých nebyla jednotná. Jedním z populárních směrů byla psychoanalýza, propagována známým britským psychoanalytikem Johnem Bowlbym, který v roce 1944 zveřejnil svůj výzkum delikventních dětí.⁴⁰² Ve své studiu srovnával dvě skupiny dětí z londýnské kliniky, jednu s kriminální minulostí a druhou bez ní. Poté

---

³⁹⁷ Zde se jednalo o tzv. Borstal schools a Approved schools.

³⁹⁸ BRADLEY, Kathleen. *Becoming Delinquent in the Postwar Welfare State: England and Wales, 1945–1970*. In ELLIS, H. (ed.). *Juvenile Delinquency 1850–2000: East-West Perspectives*. London: Palgrave Macmillan, s. 227–247.

³⁹⁹ *Ibid.*, s. 228.

⁴⁰⁰ KENNEDY, Alexander. *The Modern Approach to Juvenile Delinquency*, s. 297.

⁴⁰¹ *Ibid.*

⁴⁰² BOWLBY, John. *Forty-Four Juvenile Thieves: Their Characters and Home-Life*. *The International Journal of Psychoanalysis*. 1944: 19–53. VAN DER, F. *John Bowlby – From Psychoanalysis to Ethology. Unraveling the Roots of Attachment Theory*. Oxford: Wiley-Blackwell, 2011. K percepci Bowlbyho teorie v socialistickém Československu viz HENSCHL, Frank. *Red Bowlby: Attachment Theory in Socialist Czechoslovakia. Historie – Otázky – Problémy*. 2023, 15(1). V tisku.

děti rozdělil na základě jejich předchozí anamnézy a rysů chování do několika skupin.⁴⁰³ Bowlby si všiml, že většina dětí se záznamem v trestním rejstříku zažila v raném věku delší odloučení od matky nebo pěstounky. Vedle faktorů, jako je genetika nebo traumatická zkušenost, určil, že „dlouhodobé odloučení“ mohlo být „specifickou a častou příčinou chronické delikvence“.⁴⁰⁴ Bowlby proto ve svém výzkumu zdůrazňoval zásadní roli vývoje v raném dětství jako příčin deviantního chování.

Ačkoli Bowlbyho teorie byla ve své době vlivná a často ji citovali i další autoři, nebyl jediným psychoanalytikem, který se zabýval deviantním chováním mladistvých. Jiný pohled prezentoval Jan Ehrenwald, psychiatr a psychoanalytik narozený v roce 1900 v Bratislavě, který působil v Anglii a ve Spojených státech amerických. Ehrenwald interpretoval příčinu deviantního chování mladistvých jako neschopnost dítěte kompenzovat pocity méněcennosti.⁴⁰⁵ Krádeže, násilí, obnažování a masturbace tak podle něj představovaly kompenzační mechanismy. Z toho důvodu také navrhoval umístit mladistvé pachatele do zvláštního ústavu, kde by nemuseli „soutěžit se svými druhy za nerovných podmínek“, a tím by se zbavili pocitu méněcennosti.⁴⁰⁶ Na rozdíl od Bowlbyho Ehrenwald nezdůrazňoval jako zásadní raný dětský vývoj ani sociální zázemí pachatelů. Místo toho viděl příčiny deviace v neschopnosti pachatelů vyrovnat se s požadavky moderní civilizace.

Psychiatri také používali různá měření k odhalení příčin delikvence. Především se zaměřovali na elektrickou aktivitu mozku (EEG) a testovali inteligenci mladistvých delikventů. V jedné studii psychiatri pomocí EEG vyšetřili sto mladistvých delikventů mužského pohlaví a výsledky porovnali s dalšími psychologickými a sociologickými údaji.⁴⁰⁷ Ukazovali pak na to, že mnoho delikventů mělo „abnormální“ výsledky EEG v porovnání s nedelikventními mladistvými.⁴⁰⁸ EEG tak mělo přispět k prokázání psychické nezralosti mladistvých delikventů. Dalším významným aspektem výzkumu psychiatrů v oblasti kriminality mladistvých bylo používání testů inteligence a sociální inteligence. Psychiatr Frank Bordman představil v roce 1946 v časopise *Journal of*

---

⁴⁰³ BOWLBY, John. *Forty-four juvenile thieves: their characters and home-life*. London: Ballière, Tindall & Cox, reprinted, 1947, s. 54.

⁴⁰⁴ *Ibid.*, s. 54–55.

⁴⁰⁵ EHRENWALD, Jan. Delinquent Defectives. *Journal of Mental Science*. 1945, 91(382): 117, 113–118.

⁴⁰⁶ *Ibid.*, s. 117.

⁴⁰⁷ HODGE, S, WALTER J. V., WALTER G. W. Juvenile Delinquency: An Electrophysiological, Psychological and Social Study. *The British Journal of Delinquency*. 1953 (3): 155–172.

⁴⁰⁸ *Ibid.*, s. 162.

Mental Science takzvaný „test sociální zralosti“ [social maturity test].⁴⁰⁹ Bordman se domníval, že bylo nezbytné analyzovat schopnosti dětí přizpůsobit se lidskému prostředí, a proto vyvinul testy, které měřily jejich sociální adaptabilitu. Snažil se zjistit, zda byla adaptace dědičná, nebo naučená, a do jaké míry ji bylo možné ovlivnit sociálními faktory. Domníval se, že sociální inteligenci dětí bylo možné zlepšit a rozvíjet, ale jen do určité míry. Navíc bylo podle něj děti se sociálním koeficientem pod 70 třeba považovat za „defektní“. EEG a testy sociální zralosti představovaly poněkud odlišný přístup k delikvenci mladistvých, protože byly založeny spíše na kvantifikaci a statistice než na analýze mezilidských vztahů a vnitřních konfliktů, jak tomu bylo v případě psychoanalýzy. Navíc hrála důležitou roli v odlišném vnímání mladistvé delikvence také otázka pohlaví. To lze stručně ilustrovat výzkumem Phyllis Epps, vězeňské lékařky, která provedla průzkum u tří set dívek umístěných v nápravných zařízeních pro mladistvé. Podle Epps delikventky trpěly častěji „emoční nestabilitou“, která byla doprovázena nadměrnou „agresivitou“ a „sexuálními pudy“.⁴¹⁰ Tyto vzorce chování měly být léčeny za pomoci psychoterapie. Epps se také domnívala, že ve srovnání s mužskou populací trpěly delikventky častěji neurotickými, psychopatickými rysy a „osobnostními odchylkami“.⁴¹¹

Vedle mladistvé delikvence byla dalším důležitým tématem v diskusích psychiatrů, kriminologů a dalších expertů otázka narůstající násilné kriminality v britské společnosti. Tento trend ostatně odrážely i statistiky kriminality z poválečných let: mezi léty 1938–1962 se násilná kriminalita navýšila z 1,583 činů v roce 1938 na 11,986 v roce 1962, sexuální trestné činnost z 2,321 na 6,608.⁴¹² Z hlediska příčin kriminálního chování poukazovali psychiatři především na kombinaci různých faktorů. Již zmiňovaný William Norwood East argumentoval tím, že zločin byl „biosociální problém“, u kterého bylo nutné studovat jak osobu pachatele, tak jeho prostředí, v němž vyrostl.⁴¹³ Velmi podobně to viděli i autoři populární učebnice psychiatrie z roku David Henderson, předseda Královské lékařské společnosti v letech 1949–1951, a jeho kolega R. D. Gillespie.

---

⁴⁰⁹ BORDMAN, Frank. Social Maturity Test. *Journal of Mental Sciences*. 1946, 92(388): 532–541.

⁴¹⁰ EPPS, Phyllis. A Preliminary Survey Of 300 Female Delinquents In Borstal Institutions, *The British Journal of Delinquency*. 1951, 1(3): 195.

⁴¹¹ EPPS, Phyllis. A Preliminary Survey Of 300 Female Delinquents In Borstal Institutions, s.196.

⁴¹² LITTLE, Alan. The increase in crime 1952–62: An empirical analysis on adolescent offenders. *The British Journal of Criminology*. 1965, 5(1): 77.

⁴¹³ EAST, W. Norwood. *Society and the Criminal*, s. 7.

Publikace vyšla poprvé v roce 1927 a následně se dočkala několika vydání.⁴¹⁴ Ve verzi z konce šedesátých let psychiatři sdělovali, že kriminalita byla zvláště způsobena vedle aspektů, jako je věk nebo pohlaví, sociálním pozadím pachatele (nižší sociální třída, špatné výsledky ve škole, nedostatečné rodinné prostředí, nepravidelná školní docházka apod.).⁴¹⁵ Zde poukazovali na výzkumné práce na poli soudní psychiatrie, které analyzovaly kriminalitu u dětí, jež buď pocházely z nefunkčních rodin, nebo se jednalo o sirotky. Právě narušené nebo nedostatečné rodinné zázemí patřilo podle psychiatrů k častým příčinám kriminální činnosti.⁴¹⁶ Tyto závěry se podobaly československému výzkumu kriminologů a soudních psychiatrů z šedesátých let, kteří se snažili najít odpověď na nárůst delikventního chování mládeže. Zároveň se ale v britském prostředí téma delikvence mládeže objevilo již bezprostředně v poválečném období, stejně tak více sociálně a psychodynamicky zaměřené směry.⁴¹⁷

Důraz na sociálně a psychodynamicky orientovanou psychiatrii však neplatil pro celou disciplínu, spíše reprezentoval jednu její část. Zvláště pak v případě soudní psychiatrie, která se zaměřovala na násilnou kriminalitu a agresivní chování, lze identifikovat různé teorie a přístupy, přičemž jsou některé podobné těm, které byly typické i pro poválečné Německo. Jedním z takových směrů byl i výzkum fyzického poranění hlavy nebo chirurgické operace mozku a jejich dopadů na proměnu osobnosti. Například neurochirurgické oddělení Nemocnice Henryho Maudsleye v Londýně sledovalo chování u epileptiků před operací spánkového laloku a po ní.⁴¹⁸ Autoři se zvláště zaměřovali na proměny jejich chování nebo sexuality, přičemž došli k závěru, že u agresivních pacientů se po operaci vyskytovaly časté depresivní nálady, doprovázené různými paranoidními stavy.⁴¹⁹ Podobně někteří autoři vycházeli z přesvědčení, že úraz hlavy mohl způsobit následné agresivní a nekontrolovatelné chování u lidí.⁴²⁰ Další obvyklou diagnózou u násilné kriminality byla oligofrenie, zvláště u činů, které vykazovaly známky velké

---

⁴¹⁴ HENDERSON, D., GILLESPIE, R. D. *A Textbook of Psychiatry for Students and Practitioners*. London, 1927.

⁴¹⁵ HENDERSON, D., GILLESPIE, R. D. *Henderson and Gillespie's Textbook of psychiatry for students and practitioners*. Oxford: Medical Publications: 1969, s. 525.

⁴¹⁶ *Ibid.*, s. 526.

⁴¹⁷ Ostatně vydání Hendersonovy a Gillespieho učebnice z roku 1947 to potvrzuje, jelikož se v ní tato pasáž nachází bez větších změn.

⁴¹⁸ HILL, D., POND, D. A., MITCHELL, W., FALCONER, M. A. Personality changes following temporal lobectomy for epilepsy. *Journal of Mental Sciences*. 1957, 103(430): 18–27.

⁴¹⁹ *Ibid.*, s. 22.

⁴²⁰ HOOPER, R. S., MCGREGOR, J. M., NATHAN, P. W. Explosive Rage Following Head Injury. *Journal of Mental Sciences*. 1945, 91(385): 458–464.

míry brutality.⁴²¹ Příčiny násilného chování u žen byly zase přisuzovány „sexuální frustraci“ a „pocitům méněcennosti.“⁴²² Na druhou stranu se ale i v jiných odvětvích psychiatrie autoři přikláněli k roli sociálního zázemí, jelikož poukazovali na to, že i v případě agresivních pacientů nebo antisociálního chování mělo důležitou roli prostředí, ze kterého pacienti pocházeli. Ať už se jednalo o nefunkční rodiny, nebo kriminální chování rodičů, měly všechny tyto aspekty zásadní vliv na kriminalitu u lidí s duševní poruchou. Psychiatr Kenneth Milner, ředitel dětské psychiatrické nemocnice v hrabství Derbyshire,⁴²³ toto stanovisko shrnul následovně:

Domnívám se, že vyjma postencefalitiků, epileptiků a oligofreniků s psychotickými reakcemi je chybné podmiňování [v obecné psychologii se tímto pojmem označuje jeden ze základních procesů učení – pozn. J. S.], působící na půdě omezené inteligence, hlavním faktorem vzniku násilných duševně nemocných pacientů, a dokonce u organických a psychotických typů není vliv prostředí v žádném případě zanedbatelný.⁴²⁴

Z hlediska léčby agresivních pacientů, zvláště u těch, kteří spáchali násilný sexuální trestný čin, Milner odmítal jejich sterilizaci, protože to by podle něj nemuselo nutně vést ke snížení agresivního chování, a to zejména ani u některých sadistických útoků, při kterých sexuální potence nehrála takovou roli.⁴²⁵ Při léčbě těchto pacientů spíše zdůrazňoval roli pracovní terapie nebo sociálního tréninku v rámci specializovaných zařízení.

Co se týče posuzování vražd u soudu, vycházeli lékaři často z tradičních diagnóz jako melancholie, mánie, paranoia nebo demence.⁴²⁶ To si lze ukázat na jednom případě

---

⁴²¹ MILNER, K. Delinquent Types of Mentally Defective Persons. *Journal of Mental Sciences*. 1949, 95(401): 846.

⁴²² Ibid., s. 849.

⁴²³ Před několika lety přišla britská média se zprávou o tom, že K. Milner zneužíval během svého působení v nemocnici děti. Více viz *The Guardian*. Report claims children sexually assaulted at Aston Hall hospital [online]. Dostupné z: <https://www.theguardian.com/uk-news/2018/jul/26/aston-hall-hospital-derbyshire-police-report-sexual-assault-claims-kenneth-milner> [cit. 3. 3. 2022]; *BBC News*. Aston Hall: Dr Kenneth Milner 'would have been quizzed' for rape [online]. Dostupné z: <https://www.bbc.com/news/uk-england-derbyshire-44943056> [cit. 3. 3. 2022].

⁴²⁴ MILNER, K. Delinquent Types of Mentally Defective Persons, s. 848.

⁴²⁵ Ibid., s. 858.

⁴²⁶ EAST, W. Norwood. Murder: From the Point of View of the Psychiatrist. *Medico-Legal and Criminological Review*. 1935, 3(2): 61–92.

z Hlavního trestního soudu Anglie a Walesu v Londýně z padesátých let. Dne 28. ledna 1958 v Old Bailey probíhal soud s jednatřicetiletým C. B., který byl obviněn za vraždu svých dvou dětí v prosinci 1957.⁴²⁷ Podle svědka, jenž bydlel s obviněným a jeho rodinou ve stejném domě, se mu C. B. přiznal, že se pokusil o sebevraždu, protože udělal něco „strašného“, a neví, co dál dělat.⁴²⁸ Pachatel se nakonec udal na policii a přiznal se, že své dva malé syny zabil opakovanými údery do hlavy. To potvrdila i následná pitva.⁴²⁹ Pachatel dále uvedl, že své děti zavraždil kvůli údajné nevěře své manželky. Vliv na čin měly ale i jiné okolnosti: C. B. během války sloužil u námořnictva až do roku 1947, kdy byl demobilizován. Poté se oženil a přestěhoval do Londýna. Lékař, který měl na starost vypracování znaleckého posudku, pokazoval na to, že se pachatel již předtím léčil s depresí a nespavostí. Depresivní stavy u něj nastaly od začátku padesátých let, kdy onemocněl tuberkulózou. Ta byla sice úspěšně vyléčena, ale zároveň měla negativní dopad na jeho duševní život. S těmito stavy navíc zůstával doma s dětmi, protože jeho žena chodila do práce.⁴³⁰ Lékař tak došel k následujícímu závěru:

Tento muž je hysterickou osobností, ale také je jisté, že byl stále více depresivní a tuto depresi dočasně vystřídal záchvat akutní mánie. Celý obraz tak představuje duševní chorobu takového rozsahu, která opravňuje k názoru, že způsobila poruchu rozumu. V dané době, i přestože věděl, co dělá, nebyl schopen posoudit, že to bylo špatné.⁴³¹

K podobnému názoru došel i Trevor Gibbens, forenzní psychiatr, který C. B. také vyšetřoval. Ten zdůrazňoval, že se jednalo o „nevyrovnanou osobnost, bez vlastní iniciativy a neschopnou přijmout odpovědnost“, což potvrzoval i průběh jeho služby v armádě.⁴³² Psychiatr také poukazoval na jeho neúplné rodinné zázemí, jelikož byl nemanželským dítětem. Stejně jako vězeňský lékař i psychiatr konstatoval, že se jednalo o „hysterického“ člověka, který trpěl depresivními epizodami a neschopností se vyrovnat se stresem. Na druhou stranu ale dodal, že tato duševní porucha sice zpochybňovala jeho přičetnost, zároveň měl ale pachatel vědět, co dělá, a dokázat rozpoznat podstatu

---

⁴²⁷ The National Archives, f. Central Criminal Court, sign. CRIM 1/2896. Regina v Bastian.

⁴²⁸ The National Archives f. Central Criminal Court, sign. CRIM 1/2896. Witness statements, E. E. M.

⁴²⁹ The National Archives, f. Central Criminal Court, sign. CRIM 1/2896. Witness statements, K. S.

⁴³⁰ The National Archives at Kew, f. Central Criminal Court, sign. CRIM 1/2896. Witness statements, Medical Report, H. M. Prison Brixton, 28. 1. 1958.

⁴³¹ Ibid.

⁴³² Ibid., s. 1.

trestného činu.⁴³³ V soudním řízení ovšem došlo ke sporu, zda by měl být C. B. odsouzen za úmyslnou vraždu, ale uznán nepřičetným [murder but insane], nebo být odsouzen za neúmyslné zabití [manslaughter] a měla by mu být přiznána zmenšená přičetnost, což by mělo za následek, že by byl odsouzen do vězení. Soud nakonec rozhodl o druhé variantě a C. B. skončil ve vězení.⁴³⁴

Poukazování na „hysterickou“ strukturu osobnosti C. B. a na jeho „mánii“ v posudcích vězeňského lékaře i psychiatra vycházelo z delší kontinuity britského psychiatrického vědění. Psychiatr Henry Maudsley, jeden ze zakladatelů moderní britské psychiatrie v 19. století, poukazyval na to, že vrahové, kteří nebyli trestně odpovědní z důvodu duševní poruchy [homicidal insanity], často spáchali svůj čin v manickém záchvatu, způsobeném například epilepsií.⁴³⁵ Další kategorií typickou pro vraždy bylo „pomatení smyslů“ [sensorial mania], které se projevovalo „divokou zuřivostí, slepými destruktivními impulsy (...). Smysly jsou v zajetí halucinací, pacient vidí krev a plameny, slyší burácející zvuky a hlasy, které ho urgují, aby se zachránil (...).“⁴³⁶ Třetí kategorií mánie, jež se objevovala u násilných pachatelů, pak Maudsley označoval jako „mania transitoria“ vyznačující se tím, že se objevovala znenadání a zároveň brzy přešla.⁴³⁷ Přičemž se podle Maudsleyho mohli pachatelé v tomto nenadálém manickém záchvatu dopouštět násilné kriminality. Společným jmenovatelem u těchto manických forem byla nedostatečná nervová výbava pachatelů. To také souviselo s dědičnou predispozicí. Maudsley zdůrazňoval, že dědičnost měla zásadní vliv na strukturu nervové soustavy člověka. „Dědičná vada“ u zločince tak mohla vést k utvoření podmínek, které za jistých okolností mohly vést k propuknutí výše uvedených manických stavů.⁴³⁸

I když Maudsleyho text vyšel v druhé polovině 19. století, posudková praxe v poválečné Británii do jisté míry z této nauky vycházela i po roce 1945. Minimálně zaměření britské soudní psychiatrie na diagnózy typu melancholie, mánie, schizofrenie⁴³⁹ zůstávalo. To

---

⁴³³ Ibid., s. 2.

⁴³⁴ *British Medical Journal*. Life Sentence for „Diminished Responsibility“ for Manslaughter. 1958, March (1): 527.

⁴³⁵ MAUDSLEY, Henry. Homicidal Insanity. *The Journal of Mental Science*. 1863, 9(47): 334.

⁴³⁶ Ibid., s. 334.

⁴³⁷ Ibid., s. 335. Více také JARVIS, Edward. Mania Transitoria. *Boston Medical and Surgical Journal*. 1869, 80: 329–337.

⁴³⁸ MAUDSLEY, Henry. Homicidal Insanity, s. 337.

⁴³⁹ Zde je nutné zmínit, že pojmy „dementia praecox“ a později „schizofrenie“ začaly být používány až na přelomu 19. a 20. století. Maudsley proto ve svém textu tyto stavy nepopisoval, v poválečné britské psychiatrii, stejně tak jako v té evropské ovšem schizofrenie patřila k jedné ze základních psychiatrických diagnóz.

lze dokázat na sondě do trestních spisů u Hlavního trestního soudu Anglie a Walesu v Londýně mezi léty 1945–1970.⁴⁴⁰ Ze sedmdesáti spisů, které se týkaly závažných trestných činů jako vražda, pokus o vraždu nebo těžké ublížení, obsahovalo celých padesát dva nějaký lékařský posudek. Většinou se však nejednalo o posudek psychiatra, nýbrž vězeňského lékaře.⁴⁴¹ Velká část posudků klasifikovala pachatele jako přičetné [sane, fit to plead]. Z hlediska posuzování duševního stavu pachatelů s duševní poruchou v posudcích se nejčastěji vyskytovala deprese, schizofrenie, slabomyslnost, melancholie nebo mánie. Lékaři také často konstatovali, že se jednalo o osobu s duševní poruchou, ale bez konkrétního stanovení diagnózy, jen s popisem symptomů (bludy, deprese atd.) a odpovědí, zda byl pachatel trestně odpovědný, či ne.

Zatímco tak přistupování k delikvenci mládeže bylo chápáno jako součást širších poválečných reforem, jež měly směřovat k většímu zapojení expertů do rozhodování a rehabilitace delikventů v rámci sítě institucí a ústavů, pojetí vraždy nebo jiné násilné kriminality ze strany vězeňských lékařů a forezních psychiatrů navazovalo na tradiční soubor diagnóz vycházejících z předválečného období. Na druhou stranu už v posudku C. B. z druhé poloviny padesátých let lékař zohledňoval pachatelovu nezdravou fixaci na manželku nebo jeho narušené dětství v neúplné rodině. To poukazovalo na začínající proměnu vnímání násilné kriminality – ať už se jednalo o příčiny vycházející z prostředí, ve kterém obviněný vyrůstal, nebo o otázku osobnosti pachatele. Právě ta se v šedesátých letech v rámci expertního vědění dostávala postupně do popředí.

4.2 Osobnost pachatele jako předmět měření a testování: britská psychiatrie v šedesátých letech

Důraz se přesouvá z trestného činu na osobu, která se ho dopustila, a je snaha zohlednit také potřeby a charakteristické rysy jednotlivých pachatelů. Pak se pomalu uznává, že k pochopení jednotlivce je třeba porozumět nejen jeho povaze a okolnostem v době spáchání trestného činu, ale také prostředí, v němž vyrůstal, a faktorům, které měly vliv na budování jeho osobnosti.⁴⁴²

---

⁴⁴⁰ V těchto letech spadaly pod jurisdikci soudu oblasti Londýna, Middlesexu, části Essexu, Kentu a Surrey. Od roku 1964 trestní soud řešil případy v rámci tzv. Velkého Londýna.

⁴⁴¹ Historie vězeňské lékařské služby sahala až do 18. století, v meziválečném období navíc začal narůstat zájem o psychiatrické vědění v rámci vězeňské služby a o možnosti psychoterapie pro vězně, po druhé světové válce se stala součástí Národní zdravotní služby. SMITH, R. History of the prison medical services. *British Medical Journal (Clinical research ed.)*. 1983, 287(6407): 1786–1787.

⁴⁴² Cit. podle EAST, W. Norwood. *Society and the Criminal*, s. 7.

Tento citát pochází ze závěrů tzv. Feversham Committee, zastřešující instituce dobrovolných sociálních a zdravotních organizací, která se věnovala koordinaci zdravotní politiky v oblasti duševního zdraví v britské společnosti ve třicátých letech.⁴⁴³ Role osobnosti pachatele a jeho sociálního pozadí v chápání příčin trestné kriminality se začala objevovat v odborných diskusích už před druhou světovou válkou. K vzestupu tohoto pohledu na kriminalitu však došlo především v poválečném období, a to v souvislosti s nárůstem zájmu o behaviorismus v psychologii a psychiatrii. Nový důraz na kvantifikaci, experimenty a měření chování člověka představoval také jiný přístup k duševním poruchám. Zásadní dílo v tomto směru byla publikace Hanse J. Eysencka *Zločin a osobnost* [Crime and Personality], která vyšla v roce 1964.⁴⁴⁴ Oproti psychoanalytickým teoriím nebo interpretacím založených na organickém onemocnění či fyzickém poškození mozku Eysenck poukazoval na to, že kriminální chování vycházelo ze specifického charakteru osobnosti pachatele. Eysenck navíc chápal psychologii jako exaktní vědu, která pracovala s testováním a kvantifikací výsledků. Psychologie tak měla podle něj méně společného s filozofií a více s vědami, které používaly experimenty a laboratorní výzkum.⁴⁴⁵ Eysenck se proto vymezoval proti psychoanalytickému a psychodynamickému chápání duševních onemocnění. Zločin tak už neměl být chápán v rámci filozofického, etického nebo náboženského diskurzu, ale na základě „moderní psychologie“. Z toho důvodu založil Eysenck svou teorii kriminality na dvou hlavních principech, které se navzájem prolínaly: biologické podstatě lidské osobnosti, která vycházela z určitých zděděných predispozic, a procesu podmiňování. Eysenck argumentoval tím, že právě otázka dědičnosti představovala základ pro „vědecké“ pojetí osobnosti člověka.⁴⁴⁶ Na druhou stranu Eysenck nerozuměl dědičnosti jako mechanickému přenesení lidských vlastností z generace na generaci, ale spíše ji vnímal jako utvoření struktury nervové soustavy, která mohla mít za určitých podmínek za následek antisociální a kriminální chování jedince. Podmiňování představovalo druhý významný aspekt jeho teorie kriminality. Eysenck totiž poukazoval na to, že kriminální chování mohlo být výsledkem narušeného dlouhodobého procesu podmiňování.⁴⁴⁷ Osobnost pachatele se podle něj vyznačovala nedostatečnou schopností naučit se

---

⁴⁴³ Wellcome Collection, f. Mental After Care Association (SA/MAC), Administrative Files (SA/MAC/E), Feversham Committee (SA/MAC/E.2), Rules and Standing Orders (SA/MAC/E.2/6).

⁴⁴⁴ EYSENCK, HANS J. *Crime and Personality*. London: Routledge, 1964.

⁴⁴⁵ *Ibid.*, s. 186.

⁴⁴⁶ *Ibid.*, s. 92.

⁴⁴⁷ *Ibid.*, s. 120.

základním socializačním návykům. Proto také nabádal k tomu, aby se trestněprávní aparát kromě trestání pachatelů zaměřoval také na jejich léčbu, jež by byla založená na behaviorální terapii. Účelem této terapie mělo být převrácení procesu narušeného podmiňování.

Vliv behaviorismu se projevil také v chápání agresivního chování v anglickojazyčném lékařském prostředí.⁴⁴⁸ V roce 1961 vydal americký psycholog Arnold Buss publikaci *Psychologie agrese* [The Psychology of Aggression], ve které definoval agresi jako „reakci, která působí škodlivě na jiný organismus“.⁴⁴⁹ Podle něj existovaly různé základní „škodlivé“ podměty, které vyvolávaly agresivní reakce: od pocitu bolesti, zranění až po vidinu možné odměny a obohacení. Z toho důvodu se také stavěl kriticky vůči některým předchozím vlivným interpretacím, které spatřovaly příčiny agrese ve frustraci. Poukazoval na to, že agrese byla typ naučeného chování, proto mohla být spuštěna nikoliv pouze na základě frustrujícího popudu, ale také na základě v minulosti osvědčené situace, která vedla např. k dosažení odměny.⁴⁵⁰ Buss se také pokoušel své teze podložit experimenty v laboratoři. Jeden z takových testů agresivity způsobené frustrací se zakládal na speciálně vyvinutém přístroji.⁴⁵¹ Ten ovládal jeden z probandů, kterému bylo řečeno, že může vyslat elektrošok do druhé místnosti, kde seděla testovací osoba (jednalo se o pokus a přístroj žádné elektrošoky nevysílal). Proband mohl zmáčknout tlačítko v případě, že testovací osoba neprovedla zadaný úkol. Proband byl také informován, že stupně jedna až tři byly mírné elektrošoky, přičemž čím vyšší číslo, tím větší elektrošok. Cílem tak bylo změřit agresivní reakce, které byly typické pro použití vyšších úrovní elektrošoků.⁴⁵²

Pozoruhodná je podobnost některých premis anglo-americké forenzní vědy s chápáním kriminálního chování v psychiatrickém vědění v komunistickém Československu, které také kladlo důraz na podmiňování a vývoj nervové soustavy, avšak vycházela ze sovětského vzoru a učení I. P. Pavlova. Eysenck, stejně jako někteří psychiatři v Československu, poukazoval na důležitost nápravy trestanců, která měla být možná

---

⁴⁴⁸ Metody testování a měření se objevovaly i v americkém prostředí. Na schůzi Americké společnosti pro kriminologii v polovině šedesátých let se tak velká část referátů soustředila na roli matematiky nebo využití prvních počítačů v kriminologii. GRYGIER, Tadeusz. *Criminology and the Advancement of Science*. *British Journal of Criminology*. 1965, 5(1): 90–91.

⁴⁴⁹ BUSS, Arnold H. *The Psychology of Aggression*. Michigan: Michigan University Press, 1961, s. 1.

⁴⁵⁰ *Ibid.*, s. 28.

⁴⁵¹ Viz foto příloha obr. č. 2.

⁴⁵² BUSS, Arnold H. *The Psychology of Aggression*, s. 50.

právě díky behaviorální terapii. Zároveň byly v obou případech předkládané teorie samotnými autory chápány jako „objektivnější“ než předchozí přístupy. Tento společný teoretický základ ale působil v zásadě odlišném politickém kontextu a zároveň byl asymetrický z hlediska časové posloupnosti. Zatímco byl vrchol sovětské medicíny, jež prosazovala svou formu behaviorismu založeném na učení I. P. Pavlova, v Československu na začátku padesátých let, vyšla Eysenckova kniha v Británii až na začátku let šedesátých. Zároveň se toto chápání agresivního chování na základě behaviorálních teorií a exaktního měření, jež bylo v kruzích psychiatrů a psychologů v britském prostředí populární, také lišilo od západoněmecké debaty.

Zmíněný pohled na násilnou trestnou kriminalitu, založený na behaviorálních teoriích, se do posudkové praxe u soudu otisknul pouze částečně. To mohlo být dáno jistou setrvačností praxe. Nelze také zapomenout, že velká část posudků nebyla vypracována psychiatry, ale vězeňskými lékaři. Na základě provedené sondy do trestních spisů v šedesátých letech v Londýně (vzorek 53 trestních spisů násilné trestné kriminality) bylo možné identifikovat podobné diagnózy a přístupy jako v předchozích letech. Pouze ve dvou případech se posudky zaměřovaly na „psychopatickou“ strukturu osobnosti pachatelů. V jednom z nich se jednalo o jednadvacetiletého muže, E. J., který zavraždil svou ženu a následně ji ukryl na zahradě v kůlně.⁴⁵³ K této vraždě došlo v roce 1966 v Barnetu, v severozápadní části Londýna. Podle své výpovědi pachatel během hádky se svou ženou „ztratil nervy“.⁴⁵⁴ Dále si nic nepamatoval, pouze to, že ji pak viděl zakrvácenou na posteli. Z toho důvodu se rozhodl ji odnést do kůlny na zahradě a ukryt. Pak předstíral, že se ztratila a volal jejím rodičům, jestli o ní nemají nějaké informace. V prádle měl však ukryté zakrvácené povlečení, čehož si brzo příbuzní všimli. Následně byl E. J. zatčen a odvezen na stanici. Obviněný neměl stálou práci, živil se manuálně a často práci střídal. Obhajoba přišla však s tím, že byl E. J. jako dítě léčen na psychiatrii, protože trpěl epilepsií a měl problémy s chováním, z toho důvodu by měl být vyšetřen odborníkem. Nakonec byly vypracovány dva posudky duševního zdraví pachatele. První posudek byl připraven lékařem ve věznici v jižním Londýně, v části Brixton. Lékař došel k závěru, že se jednalo o „nedostatečně vyvinutou“ a „extrémně nevyzrálou osobnost“. Pachatele označil za „hysterickou, psychopatickou osobnost“, která se vyznačovala

---

⁴⁵³ The National Archives, f. Central Criminal Court, sign. CRIM 1/4635.

⁴⁵⁴ The National Archives, f. Central Criminal Court, sign. CRIM 1/4635, Statement of E. J., 19th November, 1966, Exhibit No. 13.

neschopností normálně prožívat emoce.⁴⁵⁵ E. J. jednal podle lékaře v rámci „násilné zlosti“, která ovšem neznamenala, že by si nebyl vědom toho, co spáchal. Z toho důvodu byl uznán za „příčetného“ a schopného se účastnit soudního řízení. Druhý posudek byl vypracován ve stejné instituci, nicméně jiným lékařem. Tento posudek se více zaměřoval na pachatelovo dětství a jeho léčbu na klinice. E. J. měl ve třech letech utrpět poranění hlavy, v šesti letech byl hospitalizován na psychiatrii kvůli výbuchům násilí.⁴⁵⁶ Na druhou stranu došel ke stejným závěrům jako jeho kolega, který vypracoval první posudek, a to že se jednalo o člověka s „hysterickou povahou“. Krátká ztráta paměti byla chápána jako důsledek neschopnosti jeho osobnosti vypořádat se se skutky, které spáchal. Lékař tak konstatoval, že E. J. netrpěl žádnou duševní chorobou.⁴⁵⁷

V tomtéž období, v němž se řešil případ E. J., začalo v diskurzu sledovaných věd docházet k přejímání impulzů z prostředí mimo psychiatrii i lékařské vědy obecně, které zdůrazňovaly roli kultury a společnosti u vzniku kriminálního chování. Příkladem toho může být koncept tzv. subkultury, který představili ve své publikaci z roku 1967 americký sociolog a kriminolog Marvin Wolfgang a jeho kolega Franco Ferracuti.⁴⁵⁸ Oba studovali komunity s největším počtem vražd a zdůrazňovali, že násilí bylo především důsledkem převzetí násilných norem dané „subkultury“. Násilí tak v těchto subkulturách představovalo jeden z důležitých prvků životního stylu, socializačního procesu nebo mezilidských vztahů.⁴⁵⁹ Jejich studium vycházelo navíc z předchozích zkušeností s výzkumem vražd ve Philadelphii v nízkopříjmových afroamerických čtvrtích.⁴⁶⁰ Tyto více sociologicky inspirované přístupy tak představovaly trochu jiný typ interpretace násilí a násilné kriminality, skrze niž bylo možné poukázat na roli osvojených hodnot a způsob života typický pro násilné komunity. Naopak odvracely pohled od samotné osoby pachatele. Lze tedy říct, že v šedesátých letech začalo být forenzní vědění o násilí na jedné straně ovlivňováno psychology, kteří sázeli na kvalitativní výzkum a behaviorální teorie, jež se zaměřovaly na osobnost pachatele, na druhé straně se

---

⁴⁵⁵ The National Archives, f. Central Criminal Court, sign. CRIM 1/4635. Medical Report, 11th January, 1967, s. 2.

⁴⁵⁶ Ibid.

⁴⁵⁷ Ibid., s. 3.

⁴⁵⁸ WOLFGANG, Marvin, FERRACUTI, Franco. *The Subculture of Violence: Towards an Integrated Theory in Criminology*. London: Tavistock Publications, 1967.

⁴⁵⁹ Ibid., s. 140.

⁴⁶⁰ WOLFGANG, Marvin. *Patterns in Criminal Homicide*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1958.

v sociálních a humanitních vědách prosazovaly sociologicky zaměřené interpretace, které se soustředily na milieu, ze kterého pachatel vycházel.

5. „Člověk se však liší od zvířat tím, že je vrahem.“⁴⁶¹ Násilí a krize evropské modernity

V souvislosti s mezinárodními a občanskými válkami, rostoucím používáním mučení, rostoucím násilím ve městech a hrozbou jaderné války není třeba vysvětlovat současný živý teoretický zájem o problém lidského násilí a agrese. Ve skutečnosti, pokud existuje nějaká otázka, pak je to, proč trvalo tak dlouho, než byla agrese uznána za hlavní psychologický problém.⁴⁶²

Tímto odstavcem otevřel svůj článek v *New York Times* v roce 1972 psychoanalytik Erich Fromm. Těchto několik vět sloužilo jako úvod k již zmiňované knize *Anatomie lidské destruktivity*. Fromm nebyl ovšem v té době jediný, kdo se tomuto tématu věnoval. Naopak došlo v šedesátých a sedmdesátých letech k nárůstu zájmu mezi psychology, psychiatry a dalšími experty o roli násilí a agrese u člověka. Jedním z důvodů byl bezpochyby pocit, který Fromm vyjádřil ve výše uvedené citaci a který sdílela velká část západoevropské společnosti: ať už se jednalo o hrozbu atomové války, teroristické útoky, nebo mediálně probírané činy masových vrahů, začínali se experti z různých oborů čím dál více zabývat příčinami lidské agrese. Tuto problematiku ještě více zpopularizovaly dnes již všeobecně známé experimenty, jakými byly Milgramův experiment (1963) nebo Stanfordský vězeňský experiment (1971). Část kriticky naladěných intelektuálů, mezi které patřil i Erich Fromm, spojovala vzrůstající násilí mezi lidmi s negativními dopady moderních industriálních společností, jež měly vést k frustraci a odcizení člověka, a tím i ke zvýšení pravděpodobnosti dalšího světového konfliktu.

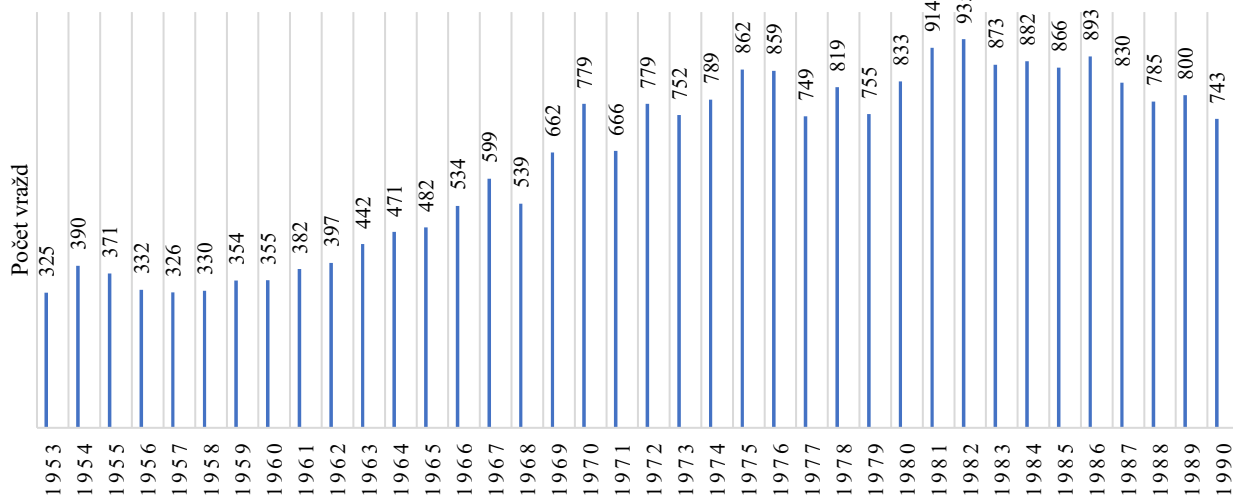
Nárůst násilné kriminality se zrcadlil i v kriminální statistice jednotlivých států. Například v západním Německu byl zlom v počtu vražd především na konci šedesátých let, mezi léty 1968–1970, kdy stoupl počet těchto trestných činů o 44,53 % (z 539 vražd v roce 1968 na 779 v roce 1970).

---

⁴⁶¹ FROMM, Erich. *Anatomie lidské destruktivity. Můžeme ovlivnit její podstatu a následky?* Praha: NLN, 1997, s. 17.

⁴⁶² FROMM, Erich. The Erich Fromm Theory of Aggression [online] *New York Times*, 27. 2. 1972, s. 14 [cit. 26. 11. 2021]. Dostupné z: <https://www.nytimes.com/1972/02/27/archives/the-erich-fromm-theory-of-aggression.html>

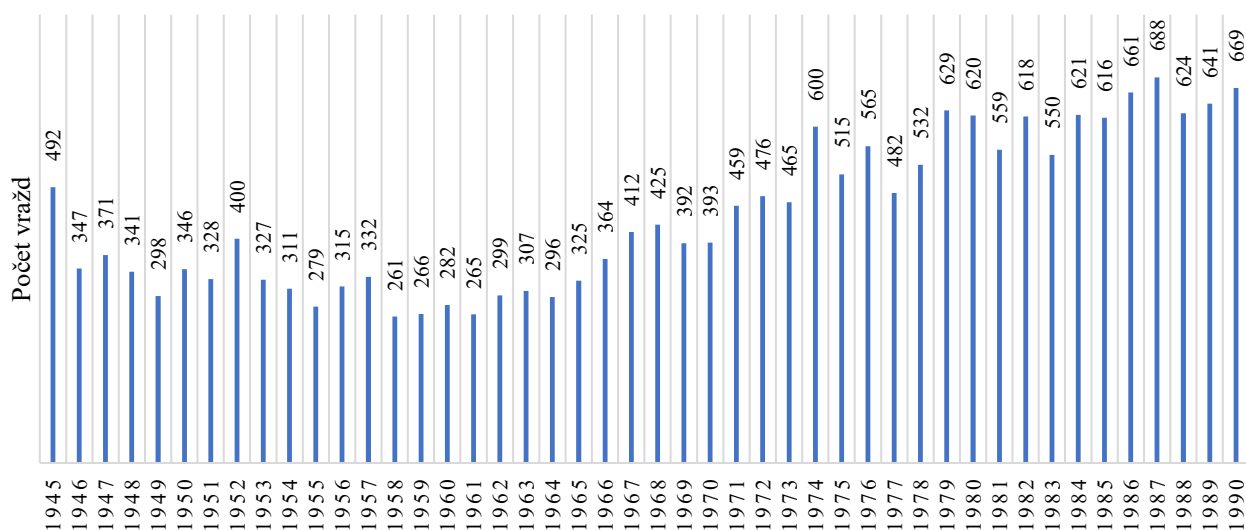
Graf 1: Vývoj počtu vražd v západním Německu a západním Berlíně (1953–1989)

Zdroj: BIRGER, Antholz. Morde 1950 bis 2015. Die Kriminalpolizei. Zeitschrift der Gewerkschaft der Polizei. 2017 (März). [Online] Dostupné z: <https://www.kriminalpolizei.ke/ausgaben/2017/maerz/detailansicht-maerz/artikel/morde-1950-bis-2015.html> [13.04.2022]

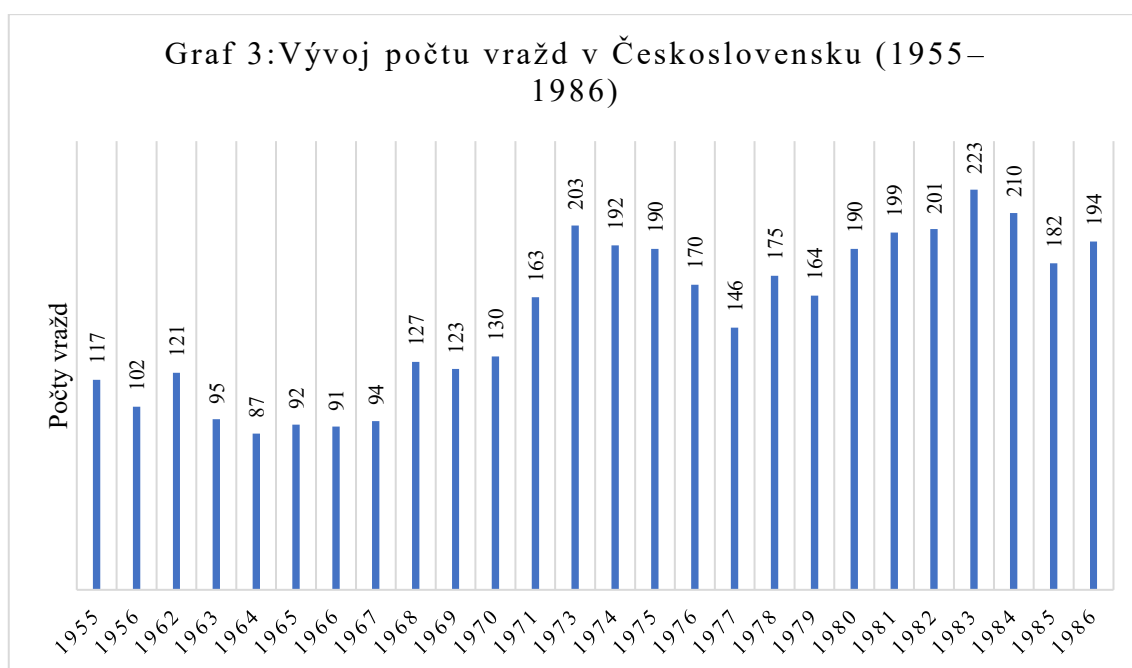
V sedmdesátých letech přitom k zásadnímu poklesu nedošlo, naopak se počet vražd udržoval na této hladině. Podobný obrázek, i když s odlišnou dynamikou, nabízel vývoj počtu vražd v Anglii a Walesu, kde byl nárůst těchto trestných činů spíše postupný.

Graf 2: Vývoj počtu vražd v Anglii a Walesu (1945–1990)

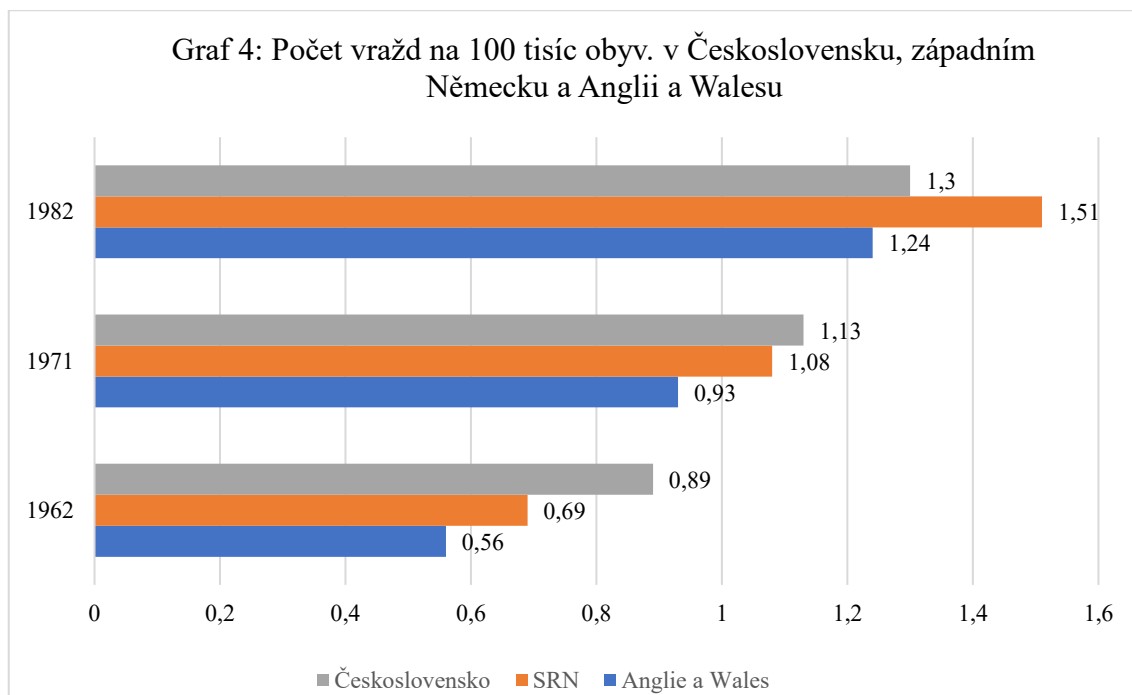
Zdroj: A summary of recorded crime data from 1898 to 2001/02. Home office. Historical crime data. [Online] Dostupné z: <https://www.gov.uk/government/statistics/historical-crime-data> [13.4.2022]

Zatímco se křivka počtu vražd na konci čtyřicátých a v padesátých letech udržovala na stejné rovině, od konce šedesátých let se začala postupně zvyšovat. I v roce 1945 byl počet vražd vyšší v porovnání s následujícími roky. V prvních letech po válce postupně klesal a na úroveň roku 1945 se dostal až v šedesátých letech. V roce 1959 bylo spácháno 266 vražd, v roce 1970 to bylo 393 a o dalších deset let později se zvýšil počet již na 620. V pozdějších letech se však Velká Británie a západní Německo v celkovém počtu vražd tolik nelišily. Co se týká Československa zde se udržoval počet vražd v padesátých a šedesátých letech na podobné úrovni, od roku 1968 ale docházelo také k nárůstu.

Zdroj: KARABEC, Zdeněk. *Vývoj kriminality v ČSSR*. Praha: Výzkumný ústav kriminologický, 1973, s. 188; Statistická ročenka kriminality. Praha: Generální prokuratura ČSSR 1974–1978; Statistická ročenka kriminality. Praha: Generální prokuratura ČSSR, 1987, s. 27.

V roce 1963 tak bylo spácháno 95 těchto trestných činů, o deset let později již 203. A na této hladině se počet udržoval velkou část sedmdesátých a osmdesátých let. I v přepočtu vražd na sto tisíc obyvatel si Československo vedlo v porovnání s ostatními státy v poválečném období nejhůře, až v osmdesátých letech se trend proměnil v neprospěch západního Německa.

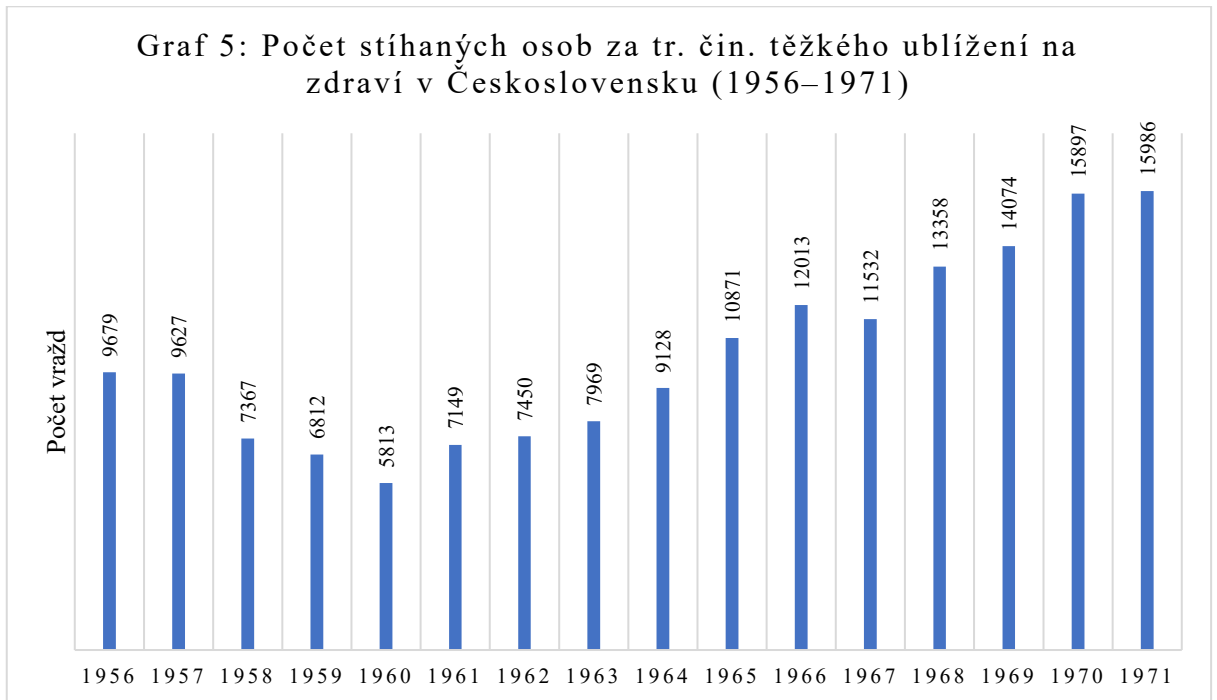
Zdroj: Počet vražd viz předchozí grafy. Vývoj počtu obyvatel v jednotlivých zemích viz Statistisches Jahrbuch für die Bundesrepublik Deutschland. 1963, 1973, 1984; Statistická ročenka Československé socialistické republiky. Praha: SNTL, r. 1963 a 1972; Office for National Statistics, England and Wales Population Estimates 1838 to 2014 [online <https://www.ons.gov.uk/peoplepopulationandcommunity/populationandmigration/populationestimates/adhocs/004358englandandwalespopulationestimates1838to2014>] [05.05.2023].

Nárůst počtu násilných kriminálních činů na přelomu šedesátých a sedmdesátých let představoval fenomén společný pro všechny země. Jedním z argumentů, jak vysvětlit tuto narůstající kriminalitu, je vývoj počtu obyvatelstva. Například v Československu mezi lety 1961–1980 byl přírůstek obyvatelstva celkem 1,537,518 (11 %).⁴⁶³ To je platné ale především v rámci dlouhodobých trendů, nikoliv pro nárůst v krátkém období konce šedesátých a počátku sedmdesátých let. V západních zemích lze nárůst počtu vražd v tomto období dát do souvislosti s „revolučním“ koncem šedesátých let a širokými sociálními změnami. Sedmdesátá léta byla na Západě navíc spojená s aktivitami teroristických organizací jako RAF v Německu nebo zvyšující se intenzitou konfliktu v Severním Irsku. Známy americký psycholog Steven Pinkler argumentoval, že nárůst násilí na přelomu šedesátých a sedmdesátých let představoval reakci na modernizační proces.⁴⁶⁴ Na druhou stranu k nárůstu počtu vražd došlo na počátku sedmdesátých let i v Československu, tedy

⁴⁶³ ČTRNÁCT, Pavel, MARYÁŠ, Jaroslav. Vývoj obyvatelstva ČSSR v letech 1961–1980. *Sborník Československé geografické společnosti*. 1983, 3(93): 164.

⁴⁶⁴ PINKLER, Steven. *The Better Angels of our Nature. Why Violence has Declined*. Penguin Books, 2011, s. 106–116.

v době, která byla ve znamení represe doprovázející ustanovování normalizačního režimu. Přesto byl počet vražd v roce 1971 vyšší než před rokem 1968. V době normalizace se navíc nejednalo pouze o závažné trestné činy jako vraždy, ale i o případy jiného typu násilného chování, např. úmyslného ublížení na zdraví.

Zdroj: KARABEC, Zdeněk. *Vývoj kriminality v ČSSR*. Praha: Výzkumný ústav kriminologický, 1973, s. 190.

Podle autora této statistiky, která vyšla ve Výzkumném ústavu kriminologickém na začátku sedmdesátých let, vykazovala navíc velká část těchto trestných činů zvýšenou „bezohlednost a surovost“.⁴⁶⁵

Psychiatři, psychologové a další odborníci napříč železnou oponou proto navrhovali různé interpretace příčin násilí u člověka. Němečtí psychiatři chápali násilné chování především jako důsledek zranění mozku, nebo ho dávali do souvislosti s vrozenými „psychopatickými konstitucemi“ člověka. V šedesátých letech se však pohled na násilnou kriminalitu začal postupně proměňovat. Pod vlivem psychodynamicky orientovaných směrů a s nástupem psychologické forenzní expertízy začalo být agresivní chování obviněných interpretováno jako výsledek jejich „abnormálních“ rysů osobnosti, pudového chování nebo neschopnosti se vyrovnat s konfliktní životní situací. Do popředí

⁴⁶⁵ KARABEC, Zdeněk. *Vývoj kriminality v ČSSR*. Praha: Výzkumný ústav kriminologický, 1973, s. 192.

se tak dostávaly otázky spojené s typologií vrahů, jejich rodinnými vztahy nebo dětstvím. Některé základní rysy německé forenzní psychiatrie, jako je zaměření na osobnost pachatele, se však proměňovaly jen pomalu, zvláště pak ve znalecké činnosti u soudů. Téma násilí ve společnosti se v šedesátých letech navíc stávalo otázkou veřejné debaty, a to ať už ve vztahu ke krizi moderní civilizace, nebo k nedávné německé minulosti. Pozdvižení vyvolalo již výše zmíněné vydání knihy *Takzvané zlo* Konrada Lorenze na začátku šedesátých let, ve které tvrdil, že agrese byla vlastní každému a že měla i původně pozitivní roli regulace daného druhu v rámci omezujícího prostředí. Někteří se obávali, že by taková interpretace mohla vést k vyvinění strůjců nacistického teroru, protože v jistém slova smyslu by podle Lorenzovy teorie byli „pouze“ ovládnuti svým vrozeným pudem, se kterým nemohli nic dělat.⁴⁶⁶ Vedle toho převládaly obavy z možného atomového konfliktu, stejně tak obecného nárůstu násilí mezi lidmi. Intelektuálové jako Erich Fromm spojovali „brutalizaci“ společnosti s dopady moderní evropské civilizace.

Ve Spojeném království se v poválečném období kladl důraz především na delikvenci mládeže a její řešení v rámci institucionální péče. Navíc se mělo vypořádávání se s kriminalitou stát součástí širších sociálních reforem. Spravedlnost tak byla často dávána do rovnítka se sociálním smírem. Z hlediska samotného chápání násilné trestné kriminality navazovala i britská posudková praxe na předchozí tradice z konce 19. století a z meziválečného období. Zároveň nelze opomenout odlišný systém anglosaského práva a důležitou roli vězeňských lékařů, kteří byli primárně zodpovědní za posuzování duševního zdraví pachatele. Podobně jako v dalších státech začala v šedesátých letech i v Británii postupná proměna chápání násilné kriminality. Zvláště pak na úrovni psychiatrického a psychologického vědění lze sledovat větší důraz na testování osobnosti

---

⁴⁶⁶ K této debatě více viz HERZOG, Dagmar. ‘The aggression problems of our time’. *Psychoanalysis as moral politics in post-Nazi Germany*. In FFYTCHÉ, Matt, PICK, Daniel. *Psychoanalysis in the Age of Totalitarianism*. London: Routledge, 2016, s. 87–102; HERZOG, Dagmar. *The struggle between Eros and Death*. In HERZOG, Dagmar. *Cold War Freud. Psychoanalysis in an Age of Catastrophes*. Cambridge University Press, 2017, s. 123–151. Historička Brigitte Loff ve své práci k dějinám psychoterapie v Německu zase poukázala na to, že od šedesátých let docházelo k rozšiřování zájmu o psychologii a psychoterapii mezi mladou generací Němců. Tuto popularitu více psychodynamicky orientovaných směrů navíc vysvětlovala jako projev mezigeneračního konfliktu a reakci na „mlčení“ rodičů o nacistické minulosti. Příklon k psychologickým konceptům v otázce chápání sebe sama tak měl být jedním z nástrojů vypořádávání se s rodinnou minulostí. LOHFF, Brigitte. *Von der Normalität des Unglücklichseins. Überlegungen zum Phänomen Psychotherapie als Teil des Alltagslebens ab den 1960er Jahren*. In WOLTERS, C., BEYER, C., LOHFF, B. *Abweichung und Normalität: Psychiatrie in Deutschland vom Kaiserreich bis zur Deutschen Einheit*. Bielefeld: transcript Verlag, 2013, s. 325–356.

pachatele. Pod vlivem behaviorismu bylo kriminální chování vnímáno jako narušený proces podmiňování a socializace, jenž měl být typický pro osobnost pachatele.

Nejen v západoevropských zemích, ale i v komunistickém Československu se psychiatrii začali zabývat původem lidské agrese. Situace v Československu byla však méně jednoznačná, zvláště pak na začátku padesátých let. Zde lze sledovat dvě roviny odborné diskuse o násilném chování. Pod vlivem sovětizace trestněprávního aparátu byly různé forenzní a lékařské interpretace kriminálního chování chápány jako pokus zamaskovat pravé podstaty zločinu, která měla spočívat v třídní společnosti. Toto stalinské pojetí kriminality odmítalo a napadalo různé biologické i sociologické přístupy ke kriminalitě. Na druhou stranu samotná praxe na psychiatrických klinikách, kde se lékaři setkávali s násilným chováním, byla trochu odlišná. Zde spíše psychiatrii vycházeli z tradice české psychiatrie, která navazovala na pojetí duševní nemoci Karla Kuffnera nebo jeho žáka Zdeňka Myslivečka. Stejně tak byl nezanedbatelný vliv německé psychiatrie a jejího učení o psychopatiích, který se v československém chápání násilné kriminality také promítl. S nárůstem recidivy a kriminality generace, jež už vyrůstala v období socialismu, tedy společnosti, ve které oficiálně neexistovaly třídní rozdíly, se však stalinská teorie kriminality zdála jako neudržitelná. S destalinizací trestněprávního aparátu se tak expertíza psychiatrů a psychologů začala více prosazovat v kriminální politice komunistického státu. Do popředí zájmu československých psychiatrů se tak dostala kategorie „agresivních psychopatů“ jako nejčastějších pachatelů násilné trestné kriminality. Ta byla vnímána především jako „individuální psychopatologie“, jež neměla souviset s funkčností státně socialistického zřízení, ale spíše s odchylkou osobnosti, která se mohla objevit v jakémkoliv politickém systému.⁴⁶⁷

Ve všech případech lze tedy sledovat dlouhodobější kontinuity psychiatrického vědění od konce 19. století až do začátků šedesátých let 20. století. Zároveň si lze všimnout i kontinuity posuzování násilného chování, které neodpovídalo vždy nejnovějším diskusím o agresivitě a násilí v odborných časopisech. Tento rozdíl byl markantní zvláště v případě Československa v období stalinismu, kde je možné vidět rozdíl mezi proklamovanou podporou sovětské psychiatrie a samotnou psychiatrickou praxí léčby duševních poruch. Lze si proto položit otázku, do jaké míry byla sovětská psychiatrie

---

⁴⁶⁷ Na podobný vývoj „expertizace“ trestné činnosti poukazovala ve své práci i historička Christiane Brenner. Viz BRENNER, Christiane. Sex and Scientific -Observation. Research on Prostitution in Socialist Czechoslovakia. *Mitteilungen*. 2021(1): 11–17.

opravdu v československém prostředí vlivná? Například podle pamětníka, který pracoval jako psychiatr, Jiřího Diamanta se stávalo, že zastánci sovětské psychiatrie často dopisovali do učebnic pasáže o marxismu-leninismu, zbytek textu však zůstával beze změny.⁴⁶⁸ Také na stránkách oborového časopisu *Neurologie a psychiatrie československé* se objevovaly překlady textů I. P. Pavlova nebo zprávy o sovětské psychiatrii, jednalo se ale pouze o jeden až dva ročníky na začátku padesátých let. Zdá se tak, že česká psychiatrická tradice byla vlivnější než propagovaná sovětská věda. Nelze také opomenout větší slučitelnost Myslivečkovy „holistické“ koncepce se sovětskou psychiatrií, než byla slučitelnost například s více biologicky a dědičně orientovanou německou psychiatrií.

Součástí psychiatrických a psychologických konceptů agresivního a násilného chování byly také určité vize spojené s nápravou a léčením tohoto typu chování.⁴⁶⁹ Ať už se jednalo o Československo, západní Německo, nebo Velkou Británii, panovala shoda nad tím, že psychiatrické a psychologické vědění by mělo hrát větší roli v kriminální politice státu a zvládání násilné kriminality ve společnosti. Na obou stranách železné opony psychiatrii a další experti zdůrazňovali možnost formování lidského chování, což mělo usnadnit i „reedukaci“ kriminálníků. Jednotlivé představy o agresi a násilné kriminalitě, stejně tak návrhy, jak se s ní vypořádat, vycházely z odlišných projektů poválečné rekonstrukce. V padesátých letech v Československu pod vlivem učení I. P. Pavlova o nervové soustavě experti poukazovali na důležitost „nápravných prostředků“, jakými byla převýchova nebo kompenzace, jež vycházely z „plastičnosti vyšší nervové soustavy“.⁴⁷⁰ Tento „pedagogický optimismus“ se měl projevat tím, že by „defektnímu jedinci“ byla dána možnost projevit se a vyniknout v jiných oblastech lidské činnosti. Toto

---

⁴⁶⁸ DIAMANT, Jindřich Jiří. Zkušenosti pamětníka ideologického útlaku psychologie v době totality. *Česká a slovenská psychiatrie*. 2012, 108(1): 49. K sovětizaci vysokého školství ve státech Východního bloku viz také CONNELLY, John. *Zotročená univerzita*. Sovětizace vysokého školství ve východním Německu, v českých zemích a v Polsku v letech 1945–1956. Praha: Karolinum, 2008.

⁴⁶⁹ Zde je nutné zmínit práce historika Grega Eghigiana, který se ve své práci věnoval problematice náprav zločinců jako sociálnímu projektu v Německu ve 20. století a z jehož publikace tato pasáž vychází. Viz EGHIGIAN, Greg *The Corrigible and the Incurable: Science, Medicine, and the Convict in Twentieth-Century Germany*. University of Michigan Press, 2015.

⁴⁷⁰ SOVÁK, Miloš. Pojetí defektologie podle učení I. P. Pavlova. *Pedagogika*, 1953, 4: 242. K vývoji defektologie v Československu viz RANDÁK, Jan. Defektní a přece socialističtí? O normalitě žáků zvláštních škol v počátcích československé komunistické diktatury. *Historie-Otázky-Problémy*. 2018, 10: 44–59; HENSCHHEL, Frank. Defectology, the State, and Eugenic Biopolitics in Czechoslovakia 1938–1989. In SCHMIDT, V. (ed.). *The Politics of Disability in Interwar and Socialist Czechoslovakia. Segregating in the Name of the Nation*, Amsterdam, Amsterdam University Press, 2019, s. 109–144; HENSCHHEL, Frank. Embodiment of Deviance. The Biopolitics of the „Difficult Child“ in Socialist Czechoslovakia, *Eastern European Societies and Cultures*. 2019, 34(4): 837–857.

přesvědčení ve schopnosti formovat člověka, jež bylo součástí stalinského budování nové společnosti, se odrazilo i v přístupu k pachatelům trestné činnosti s duševními poruchami. „Deviantní“ pachatelé neměli být primárně trestáni, ale léčeni, protože jejich duševní život měl být „determinován jinak než u zdravých lidí“. Trest by tak podle soudních psychiatrů v jejich případě nefungoval.⁴⁷¹ Hlavním cílem trestněprávního aparátu měla být „převýchova“ pachatelů takovým způsobem, aby se chovali podle zásad „socialistické morálky“.⁴⁷² I v liberálním Spojeném království v poválečných letech převládalo optimistické přesvědčení o širokých možnostech nápravy kriminálních. Ta vycházela ale především z dlouhodobé tradice práce s delikventy v rámci státních institucí, jakými byla různá nápravná zařízení pro mladistvé, a budování sociálního státu v poválečných letech. Náprava delikventů se tak měla v poválečné Británii stát součástí komplexních reforem. Oproti tomu v poválečném Německu soudní psychiatrie vycházela především z přesvědčení, že náprava pachatelů byla chápána spíše jako prodloužená ruka trestu samotného.⁴⁷³

---

⁴⁷¹ KNOBLOCH, Ferdinand, KNOBLOCHOVÁ, Jiřina. *Soudní psychiatrie pro právníky a lékaře*, s. 41: „Trestá-li společnost svoje členy za trestné činy, očekává – a to jistě v celku právem – že trest bude působit výchovně na pachatele i na ostatní. Trestem dosazujeme do duševního života nový motiv, jehož determinující účín předpovídáme.“

⁴⁷² JÜTTNER, Alfred. *O kriminologii a kriminalitě*. Praha: Orbis, 1968, s. 195.

⁴⁷³ K tomu více např. WETZEL, F. Richard. *Inventing the Criminal. A History of German Criminology 1880–1945*. The University of North Carolina Press, 2003; BAUMANN, Immanuel. *Dem Verbrechen auf der Spur. Eine Geschichte der Kriminologie und Kriminalpolitik in Deutschland 1880 bis 1980*. Göttingen: Wallstein, 2006; HAACK, Kathleen. Zur Geschichte der forensischen Psychiatrie unter besonderer Berücksichtigung der Kinder- und Jugendpsychiatrie und des Jugendstrafrechtes. In HÄBLER, F, KINZE, W, NEDOPIL, N. (eds.). *Praxishandbuch Forensische Psychiatrie des Kindes-, Jugend- und Erwachsenenalters*. Berlin: MWV, 2015, 5–20.

Část II. Násilná kriminalita před soudem

6. Rozpad rodinných vazeb po válce. Válečná zkušenost a domácí fyzické násilí ve forenzním vědění

Návrat mužů z armády zpět do rodin byl náročný. Partnerské vztahy se rozpadaly a v hraničních případech pak společné bydlení končilo spácháním násilného trestného činu nebo sebevraždou. Zvláště se to projevovalo v bezprostředních letech po válce, kdy se muži pokoušeli přizpůsobit civilnímu životu. Svědci v některých výpovědích poukazovali na to, že se vrátili „vyměnění“. To lze ilustrovat především na zemích, kde si velká část populace prošla bojovým nasazením, jakým bylo Spojené království nebo Německo. Britští vojáci často sloužili nejen na evropských bojištích, ale i v zámořských oblastech. Příkladem problematického návratu domů může být osud C. W. V., který zavraždil svou partnerku v Londýně v zimě roku 1948.⁴⁷⁴ C. W. V. narukoval do armády již v 18 letech a sloužil v Indii, kde se oženil. Část vojenské kariéry také prožil v Egyptě. V roce 1947 byl z armády propuštěn a s manželkou se rozhodli, že se vrátí do Anglie. Podle lékařského posudku měl s návratem do civilu problém. Nejprve si nemohl najít vhodnou práci, protože měl často dojem, že neodpovídala jeho úspěchům v armádě, kde se mu dařilo stoupat po kariérním žebříčku. Jeho bratr vypověděl, že vypadal „ztrhaně“ a šlo to s ním „z kopce“.⁴⁷⁵ Vedle toho se brzy rozvedl. Krátce poté se ale seznámil s D. B., novou partnerkou. Trestný čin se odehrál v obýváku bytu D. B., která se musela starat o svou matku. Právě ta jí vyčítala, že s ní tráví málo času, na což si D. B. stěžovala pachateli. C. W. V. v tu chvíli zahlédl sekeru vedle krbu a dvakrát uhodil D. B. Ve své výpovědi uvedl: „Nevěděl jsem, proč jsem to udělal.“⁴⁷⁶ Dále pak řekl, že chtěl ulehčit své přítelkyni od starostí, které měla se svou matkou. Vězeňský lékař v posudku zdůraznil, že pachatel byl značně depresivní během pobytu ve vazbě, často si stěžoval na bolesti hlavy a nemožnost se soustředit na četbu.⁴⁷⁷ Jeho stav se měl ale postupně zlepšovat a kromě této deprese a „emoční nestability“ netrpěl podle lékaře žádným duševním onemocněním a byl příčetný.⁴⁷⁸ Tím ale celý případ neskončil. Vedle posudku vězeňského lékaře zkoumal duševní stav pachatele i psychiatr z Nemocnice Henryho

---

⁴⁷⁴ The National Archives, f. Central Criminal Court (Old Bailey), sign. CRIM 1/1970, Copy Charges, 30th December 1948.

⁴⁷⁵ The National Archives, f. Central Criminal Court (Old Bailey), sign. CRIM 1/1970, Medical Report, 7th February 1949, s. 2.

⁴⁷⁶ The National Archives, f. Central Criminal Court (Old Bailey), sign. CRIM 1/1970, Statement of C.W.V., 30th December 1948.

⁴⁷⁷ The National Archives, f. Central Criminal Court (Old Bailey), sign. CRIM 1/1970, Medical Report, 7th February 1949, s. 3.

⁴⁷⁸ Ibid, s. 4.

Maudsleye v Londýně, který na základě vyšetření z EEG poukazoval na „abnormální“ fungování mozku pachatele a jeho degenerativní proces.⁴⁷⁹ Soud se nakonec přiklonil k této variantě a potvrdil, že pachatel mohl trpět duševní poruchou. Z toho důvodu byl také nakonec uznán za nepřičetného.

Válečnou zkušenost měl za sebou rovněž M. S. R., který se 17. května 1960 pokusil o vraždu své bývalé přítelkyně. Pachatel se narodil na Kypru a podobně jako mnoho jeho vrstevníků sloužil během druhé světové války v armádě. Nasazen byl v Egyptě, Palestině a Itálii.⁴⁸⁰ Na začátku padesátých let se přestěhoval do Londýna a začal pracovat na různých pozicích jako portýr v hotelu nebo brusič kovů. Podle výpovědi poznal svou partnerku J. P. v roce 1957. Brzy nato spolu žili, často se však hádali, a proto jejich vztah nevydržel dlouho.⁴⁸¹ Když J. P. vycházela v květnu 1960 ze svého bytu ve čtvrti Islington v Londýně na procházku, těžko mohla tušit, že za pár hodin bude její život v ohrožení. Cestou potkala svou kamarádku, se kterou šla na kávu. Do stejné kavárny brzy vstoupil i M. S. R. a zavolal ji ke svému stolu. Po krátké hádce ji několikrát bodnul nožem do zad.⁴⁸² Na místě byl zadržen. Během policejního vyšetření se ukázalo, že se nejednalo o první útok podobného typu. Pachatel měl za sebou totiž dlouhou historii trestných činů. Nejprve měl v letech 1957 a 1958 problémy se zákonem kvůli gamblingu. V roce 1958 byl navíc odsouzen na jeden rok za napadení J. P. O rok později ji opět napadl, tentokrát se jednalo o vážnější trestný čin, jelikož J. P. utrpěla těžká poranění.⁴⁸³

V mnoha případech pachatelé nedokázali popsat, co je k trestnému činu vedlo. Jako kdyby se jednalo o náhlé pominutí mysli.⁴⁸⁴ Tyto případy také mohly končit pokusem o sebevraždu. Pro ilustraci lze odkázat na incident z podzimu roku 1948, ke kterému došlo v londýnské městské části Hackney, kdy otec L. L. zavraždil svou dceru a následně se pokusil otrávit plynem. Podle lékařského posudku se jednalo o schizofrenika, který trpěl představou, že on i jeho dcera jsou trvale nemocní.⁴⁸⁵ L. L. uvedl, že proto chtěl

---

⁴⁷⁹ *Sydenham, Forest Hill & Penge Gazette*. Axe Murderer Found Insane, 18. February, 1949, s. 5.

⁴⁸⁰ The National Archives, f. Central Criminal Court (Old Bailey), sign. CRIM 1/3436, Antecedent. History of M.S.R., Islington Police Station, 9th June 1960.

⁴⁸¹ The National Archives, f. Central Criminal Court (Old Bailey), sign. CRIM 1/3436, Witness statement, J. P., 21. June 1960, s. 5–6.

⁴⁸² *Ibid.*

⁴⁸³ The National Archives, f. Central Criminal Court (Old Bailey), sign. CRIM 1/3436, Antecedent. History of M.S.R., Islington Police Station, 9th June 1960.

⁴⁸⁴ *Srov.* The National Archives, f. Central Criminal Court (Old Bailey), sign. CRIM 1/1854, Statement of F. M., Exhibit No. 11.

⁴⁸⁵ The National Archives, f. Central Criminal Court (Old Bailey), sign. CRIM 1/1959, Medical Report, 13th November, 1948.

ukončit jejich trápení. Podle policejní zprávy byla manželka večer se svými rodiči v divadle, a když se vrátila domů, ucítila silný zápach plynu a na zemi tělo své dcery i manžela.⁴⁸⁶ Sám pachatel vypověděl, že si u své dcery všiml, že začala mít podobné příznaky „paralýzy“, kterou měl údajně trpět i on.⁴⁸⁷ Vyšetřující lékař upozornil na to, že si pachatel v mladém věku přečetl v odborné publikaci o jedné nemoci a začal mít utkvělou představu, že jí trpí. A to i navzdory tomu, že mu to lékaři několikrát vyvrátili.⁴⁸⁸ Vzhledem k tomu, že byl pachatel uznán za duševně nemocného, byla lékařská zpráva k jeho případu poměrně obsáhlá. Podle spisu byl ve škole průměrný a často se oddával dennímu snění.⁴⁸⁹ V letech 1940 až 1946 sloužil v armádě a byl nasazen na různých místech v Evropě. Nejprve u pěchoty a dělostřelectva v severní Africe, Itálii, Řecku a nakonec Rakousku. Jednou byl povýšen během služby u dělostřelectva, ale následně byl převelen na nižší pozici v pěchotě.

Ve všech těchto případech, které se dostaly před londýnský soud, měli pachatelé nějakou zkušenost ať už se službou v armádě, nebo přímo s bojovým nasazením na frontě. Často se navíc jednalo o službu v britských koloniích nebo na mimoevropských bojištích. Jednou z obtíží při návratu vojáků bylo hledání vhodné práce. Z velké části se mohli cítit, že nabízené místo neodpovídalo odpovědnosti a postavení, které měli v armádě, jak to bylo u C. W. V., který si stěžoval na to, že nebyl dostatečně ohodnocen. V některých případech dostávali finanční podporu od státu nebo žili se svými partnerkami u rodičů. Přestože byly motivy jednotlivých násilných činů odlišné, v mnoha výše uvedených svědectvích se ukazovalo, že rodinný nebo partnerský život po jejich návratu začínal mít značné trhliny. Někteří z pachatelů si zase stěžovali na bolest hlavy nebo působili odevzdaně. Zároveň jejich minulost v armádě, v některých případech spojená s bojovým nasazením, nepředstavovala pro soud ani samotné posudky vězeňských lékařů rozhodující informaci. Pověštinou se ale o službě v armádě hovořilo jako o něčem pozitivním, zvláště když byl dotyčný propuštěn s pochvalami nebo měl dobré výsledky. Například ve zprávě policisty, který měl na starosti případ L. L., si lze všimnout, že válečná zkušenost pachatele byla chápána kladně. Policejní příslušník vyzdvihoval, že

---

⁴⁸⁶ The National Archives, f. Central Criminal Court (Old Bailey), sign. CRIM 1/1959, Metropolitan Police, Hackney station, č. 3A, 26th October 1948, s. 1–2.

⁴⁸⁷ The National Archives, f. Central Criminal Court (Old Bailey), sign. CRIM 1/1959, Statement of L. L., Exhibit No. 2.

⁴⁸⁸ The National Archives, f. Central Criminal Court (Old Bailey), sign. CRIM 1/1959, Medical Report, 13th November 1948.

⁴⁸⁹ Ibid.

L. je muž dosud vynikajícího charakteru, s dobrými výsledky v zaměstnání a službě v ozbrojených silách Jeho Veličenstva, v armádě sloužil od 20. června 1940 (služba v zámoří v severní Africe a Itálii) až do června 1946, přičemž se ihned po propuštění vrátil ke svému předchozímu zaměstnání čalouníka.⁴⁹⁰

Podobně i v dalších uvedených případech vojenská kariéra nebo bezproblémová pracovní kariéra byly uváděny v pozitivním slova smyslu jako záruka morálních kvalit pachatele. V případě C. V. W. tak obhájce poukazoval na dlouholetou službu svého klienta.⁴⁹¹ Nejednalo se však o rozhodující aspekt v soudních řízeních, a pokud pachatelé netrpěli závažnou duševní poruchou, málokdy byli zbaveni odpovědnosti.

Kromě problematických rodinných vztahů mohl mít návrat do civilního života také jiné negativní sociální důsledky spojené s dluhy a sázením. To si lze krátce ukázat na případu z června roku 1950. V londýnské čtvrti New Malden zavraždil pachatel A. P. svou ženu a následně i děti. Už od roku 1948 začal mít problémy s dluhy, které vznikly jeho sázením. Z jeho výpovědi vyplynulo, že když se narodila jejich dcera v roce 1949, nezvládal platit včas peníze, které dlužil. Poslední ránou pak byl dopis z místního úřadu, ve kterém se oznamovalo, že jeho dům mu bude zabaven v důsledku opakované neschopnosti splácet dluhy. Ve výpovědi tak uvedl: „Myslel jsem, že jsme v bezvýchodné situaci, když bychom měli odevzdat dům, neměli bychom kam jít.“⁴⁹² Dále zdůraznil, že nechtěl, aby jeho rodina „trpěla“ kvůli jeho chybám.⁴⁹³ A. P. byl nemanželské dítě a v mládí byl umístěn do výchovného ústavu za krádež. Během druhé světové války se chtěl stát letcem a přidat se k RAF, nejprve byl odmítnut, ale napodruhé ho přijali jako leteckého mechanika. Kvůli jeho migrénám ale nebyl považován za vhodného pro létání, a proto dostal práci v Bristolu na falešném letišti, které mělo klamat nepřátelská letadla.⁴⁹⁴ A přestože bylo letiště několikrát bombardováno, nebyl nikdy zraněn. V roce 1941 byl převelen na Sicílii a o dva roky později do Egypta a Libye. Do Anglie se vrátil

---

⁴⁹⁰ The National Archives, f. Central Criminal Court (Old Bailey), sign. CRIM 1/1959, Metropolitan Police, Hackney station, č. 3A, 26th October 1948, s. 1–2.

⁴⁹¹ *Sydenham, Forest Hill & Penge Gazette*. Axe Murderer Found Insane. 18. února, 1949, s. 1.

⁴⁹² The National Archives, f. Central Criminal Court (Old Bailey), sign. CRIM 1/2087, Statement of A. P., s. 2.

⁴⁹³ *Ibid.*, s. 10.

⁴⁹⁴ The National Archives, f. Central Criminal Court (Old Bailey), sign. CRIM 1/2087, Medical Report, 11th July 1950, s. 2.

v roce 1946 a začal pracovat jako malíř pokojů. Podle vyšetřujícího lékaře byla důležitým bodem v životě A. P. jeho neschopnost se vyrovnat s tím, že byl nemanželské dítě. Pachatel tak vnímal sám sebe jako „nechtěné“ dítě, přičemž toto vědomí u něj začalo vytvářet pocit méněcennosti, který měl potřebu kompenzovat.⁴⁹⁵ Lékař proto došel k závěru, že se jednalo o „psychopata“, který se pokoušel uspokojit své aktuální potřeby bez ohledu na jejich dopady. Poukazoval na pocit méněcennosti jako na rozhodující faktor pachatelova chování, který se ještě posiloval v důsledku jeho kriminální činnosti nebo pobytu ve výchovném ústavu.⁴⁹⁶ Nakonec byl uznán za přičetného a schopného účastnit se soudního řízení.

Jestliže v lékařských posudcích vražd v domácím prostředí válečná zkušenost pachatelů neměla zásadní postavení, trochu jiné to bylo na úrovni teoretických debat mezi britskými psychiatry o dopadech války na duševní zdraví jedince. Již za první světové války byla role psychiatrů v britské armádě důležitá. V roce 1914 lékař a psycholog v řadách Královského vojenského zdravotnického sboru Charles Myers zveřejnil článek, v němž popsal případ tří vojáků, kteří během válečného konfliktu přišli o paměť, zrak nebo další smysly.⁴⁹⁷ Ve svém pozorování došel k závěru, že se „shell-shock“ podobal případům hysterie v civilním životě.⁴⁹⁸ Během války se do jeho péče dostali navíc vojáci, kteří trpěli symptomy, jakými byl nekontrolovatelný třes končetin, porucha zraku nebo sluchu. Myers se je pokoušel vyléčit pomocí hypnózy. Velká část psychiatrů a psychologů často připodobňovala tyto duševní problémy vojáků k obvyklým diagnózám v civilním životě.⁴⁹⁹ V meziválečné Británii ale existovalo více interpretací příčin „shell-shocku“. Ze začátku se duševní problémy vojáků dávaly do spojitosti se střelbou dělostřeleckých granátů, která měla mít za následek strukturální a patologické proměny centrální nervové soustavy, jež způsobily slepotu, ztrátu paměti a další typické symptomy.⁵⁰⁰ Exploze granátu tak vedla k poškození mozku, a tím i smyslových orgánů. S narůstajícím počtem vojáků s podobnými symptomy se však tato interpretace ukazovala jako méně udržitelná. Psychiatři a psychologové se totiž začali setkávat s vojáky trpícími „shell-shockem“, kteří

---

⁴⁹⁵ Ibid., s. 5.

⁴⁹⁶ Ibid., s. 7.

⁴⁹⁷ MYERS, S. Charles. A Contribution to the Study of Shell Shock. *The Lancet*. 1915, 185(4772): 316–320.

⁴⁹⁸ MYERS, S. Charles. A Contribution to the Study of Shell Shock, s. 320.

⁴⁹⁹ SHEPARD, Ben. *A War of Nerves. Soldiers and Psychiatrists in the Twentieth Century*. Cambridge: Harvard University Press, 2000, s. 31; BINNEVELD, Hans. *From Shellshock to Combat Stress. A Comparative History of Military Psychiatry*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 1997, s. 86.

⁵⁰⁰ SHEPARD, Ben. *A War of Nerves*, s. 30.

nebyli blízko výbuchu granátu, a jestliže ano, došlo u některých z nich pouze ke ztrátě zraku nebo paměti, zatímco jejich sluch fungoval dobře. A to i navzdory tomu, že exploze granátu byla doprovázena především nadměrným hlukem. Nové studie začaly zdůrazňovat, že „shell-shock“ nebyl způsoben ani tak výbuchem granátů jako spíše dlouhodobým psychickým napětím způsobeným zákopovou válkou.⁵⁰¹ Podle těchto více psychologicky orientovaných lékařů byly duševní problémy vojáků způsobeny traumatickým zážitkem, autosugescí nebo nevyřešeným konfliktem v podvědomí vojáků.⁵⁰² Tyto psychiatrické a psychologické základy si přenesli lékaři v britské armádě i do dalšího světového konfliktu.

Když lékaři zkoumali chování vojáků evakuovaných z Dunkirku, došli k názoru, že se u nich jednalo o „akutní válečnou neurózu“ [Acute War Neuroses]. Brzy se začal používat také termín „vyčerpání z boje“ [Combat Exhaustion], který představoval zastřešující termín pro vojáky s duševními problémy v důsledku válečného konfliktu.⁵⁰³ Důraz přitom lékaři kladli na nedostatek spánku, konstantní napětí a fyzickou únavu. Velká část psychiatrů a psychologů, která byla během druhé světové války rekrutována do Královského vojenského zdravotnického sboru, využívala léčbu založenou na psychoterapeutických a psychoanalytických konceptech.⁵⁰⁴ To se projevilo i v zakládání experimentálních terapeutických komunit. Jeden z prvních projektů zaměřujících se na skupinovou terapii traumatizovaných vojáků se uskutečnil pod vedením psychoanalytika Wilfrieda Biona v jedné birminghamské psychiatrické nemocnici v roce 1942.⁵⁰⁵ Tyto experimenty vedly k prohlubování dynamicky orientované terapie. I když projekt přestal brzy fungovat kvůli problémům s disciplínou, neznamenalo to, že by na model terapeutických skupin úplně zanevřeli. O rok později byl uskutečněn další projekt s podobnými cíli, tentokrát se v rámci terapie scházely menší skupiny lidí čítající maximálně desítky členů. Vedoucím oddělení a hlavním hybatel druhého experimentu byl psychoanalytik Siegmund H. Foulkes.⁵⁰⁶ První experimentální projekty pomohly odhalit základní aspekty fungování terapeutických komunit: nahlížení na duševní

---

⁵⁰¹ Ibid., s. 31.

⁵⁰² BINNEVELD, Hans. *From Shellshock to Combat Stress*, s. 88–89.

⁵⁰³ Ibid., s. 95.

⁵⁰⁴ JONES, Edgar. War and the Practice of Psychotherapy: The UK Experience 1939–1960. *Medical History*. 2004, 48(4): 494.

⁵⁰⁵ Ibid., 496.

⁵⁰⁶ NEVŠÍMAL, Petr. Původ a vývoj terapeutické komunity pro drogově závislé. In *Terapeutická komunita pro drogově závislé I.: Vznik a vývoj*. Praha: Středočeský Kraj, Mníšek pod Brdy, Magdaléna, 2004, s. 169.

chorobu jako na společně sdílený problém, důraz na větší svobodu ve volnočasových aktivitách pro rezidenty, sestavování převážně heterogenních skupin, tj. složených z různých pacientů, zavedení „kultury dotazování“ apod.⁵⁰⁷ Další podobný projekt byl ve stejnou dobu uskutečněn v Londýně, kde lékař Maxwell Jones vedl experimentální skupinu, která se scházela třikrát týdně.⁵⁰⁸ V rámci Jonesových terapeutických skupin docházelo k postupnému oslabování striktního vztahu mezi pacientem a doktorem za účelem odbourávání komunikačních bariér. Právě nedostatečná komunikace byla jeden z hlavních problémů, který reformní psychiatrii spatřovali na klasickém přístupu k pacientům v psychiatrických zařízeních. Z toho důvodu se na terapeutických setkáních začaly brzy skládat židle do kruhu, aby byla zajištěna rovnost.⁵⁰⁹ Jones také provedl změny v personálu, namísto klasické struktury, kde měli hlavní roli vrchní sestry a lékaři, začal posilovat roli středního personálu speciálně školeného pro práci s neurotickými pacienty.

Ze spisů násilné trestné činnosti londýnského soudu je tak patrné, že se pachatelé s válečnou minulostí často setkávali se sociálními i duševními problémy během návratu do civilního života. Ať už se jednalo o rodinné vztahy, nezaměstnanost, nebo problémy s dluhy, neobešlo se jejich zařazení do každodenního života bez problémů. Také si je možné všimnout dvou odlišných rovin posuzování válečné zkušenosti. Zatímco v rámci terapeutické péče o vojáky trpící duševními problémy vznikaly postupně nové přístupy založené na psychodynamických postupech, v trestněprávních řízeních to vypadalo, jako by snad žádná válka ani nebyla. A to se týkalo jak lékařských zpráv vypracovaných pro soud, tak samotného rozhodování soudů. Stejně tak v lékařských zprávách nebylo možné identifikovat jednotné chápání násilí nebo vysvětlení motivace pachatele. Lékaři si často postačili s krátkým popisem jeho celkového stavu a rodinnou anamnézou.

I v německém prostředí existovalo v poválečném období mnoho případů vražd nebo těžkého ublížení na zdraví v rodinném prostředí. Zvláště pak u některých vojáků, kteří si prošli boji na východní frontě a pak upadli do zajetí, mohl pozdější návrat domů znamenat

---

⁵⁰⁷ STŘELEČ, Jakub. Psychiatrie mezi Východem a Západem. Percepce psychoterapeutického vědění napříč železnou oponou, s. 51. Více viz NEVŠÍMAL, Petr. Původ a vývoj terapeutické komunity pro drogově závislé, s. 169.

⁵⁰⁸ JONES, Edgar. War and the Practice of Psychotherapy: The UK Experience 1939–1960. *Medical History*. 2004, 48(4): 500.

⁵⁰⁹ FUSSINGER, Catherine. Therapeutic Community, psychiatry's reformers and antipsychiatry: reconsidering changes in the field of psychiatry after the World War II. *History of Psychiatry*. 2011, 22(2): 149.

problém s pokračováním v dosavadních rodinných vztazích. Oproti britskému případu však vycházelo německé forenzní posuzování z většího zaměření se na osobnost pachatele a také z psychiatrizace samotného násilného chování.⁵¹⁰ To byl i případ A. S., který v Düsseldorfu v roce 1959 zavraždil svou manželku a děti. Pachatel měl problémy s utrácením peněz a alkoholem, z toho důvodu se s ním chtěla žena rozvést. Během války pracoval pro Rheinmetall AG a v roce 1943 narukoval do SS divize, která byla nasazena na východní frontě. A. S. byl následně v Holandsku, českých zemích a v létě 1944 ve Francii, kde upadl do amerického zajateckého tábora.⁵¹¹ Po válce se nakazil syfilidou a začal pít alkohol. V psychiatrickém posudku byl zhodnocen jako osoba, která měla špatnou paměť a sníženou „etickou citlivost“, trpěla afektivností a slabou vůlí.⁵¹² Podle vyšetřujícího lékaře tak hlavním důvodem trestného činu byla „únava ze života“ a skutečnost, že se s ním chtěla rozvést žena kvůli jeho způsobu života. Podobně hovořil o pachateli i druhý lékař, psycholog, který zdůrazňoval, že i bez ohledu na jeho alkoholismus a pohlavní onemocnění byl A. S. „výstřední“ osobou s nedostatečnou „etickou vnímavostí“ a bez „sexuálních zábran“.⁵¹³ Diskuse se nakonec u soudu vedla o tom, do jaké míry byl zodpovědný za své činy, vzhledem k jeho chronickému pití a syfilidě. I na základě obou posudků ale soud došel k závěru, že se jednalo o „labilního psychopata“, který byl během trestného činu přičetný a že tyto okolnosti ho nezprošťovaly odpovědnosti. Z toho důvodu byl nakonec shledán vinným a odsouzen na doživotí.⁵¹⁴

V jiných případech se jednalo o pachatele, u kterých se následně rozvinula závažná duševní nemoc. Příkladem toho může být vražda z července roku 1968, ke které došlo ve městě Ratingen v Severním Porýní-Vestfálsku. Pachatel, šestačtyřicetiletý H. F. S., uhodil kladivem několikrát do hlavy svou ženu ve spánku. V den trestného činu podle

---

⁵¹⁰ Pro rakouské prostředí po první světové válce, srov. KONRÁD, Ota, KUČERA, Rudolf. *Cesty z apokalypsy. Fyzické násilí v pádu a obnově střední Evropy 1914–1922*. Praha: Academia, 2018, s. 74; KUČERA, Rudolf, LEIDINGER, Hannes. Challenges for Science, Threats to the Nation. Austrian and Czech War Neurotics as Examples of a Transnational History of Trauma (1914–1938). *Zeitgeschichte*. 2020, 1(47): 15–32.

⁵¹¹ Landesarchiv NRW Abteilung Rheinland, Staatsanwaltschaft Düsseldorf, Gerichte Rep. 456, Nr. 2120, Fachärztliches Gutachten, Landesheilanstalt Düren, s. 39.

⁵¹² *Ibid.*, s. 42.

⁵¹³ Landesarchiv NRW Abteilung Rheinland, Staatsanwaltschaft Düsseldorf, Gerichte Rep. 456, Nr. 2120, Fachpsychologisches Gutachten, Psychiatrische Klinik der medizinischen Akademie Düsseldorf, Klinisch-Psychologisches Laboratorium, s. 18.

⁵¹⁴ Landesarchiv NRW Abteilung Rheinland, Staatsanwaltschaft Düsseldorf, Gerichte Rep. 456, Nr. 2120, Urteil (27. Juni 1960), s. 17.

výpovědi nemohl spát a cítil se špatně, zavolal proto do práce, že nepřijde.⁵¹⁵ Zároveň byl přesvědčený, že mu manželka dává do pití prášky, aby se ho zbavila.⁵¹⁶ Podle spisu si na to také vzpomněl krátce před trestným činem, chopila se ho nenávist a rozhodl se na manželce pomstít. Pachatel měl dlouhodobé problémy s bolestmi hlavy a koncentrací, únavou, pocitem otupělosti a neklidu. Na začátku šedesátých let byl proto léčen na neurologické klinice bez zjištění duševní poruchy.⁵¹⁷ Původně se vyučil prodavačem, na začátku druhé světové války pracoval v armádní kantýně jako číšník, v roce 1941 narukoval a sloužil u dělostřelectva na východní frontě, následně skončil v zajateckém táboře v Kurónsku. Po válce byl transportován do Murmansku, kde pracoval v dolech na nikl až do roku 1948. Podle jeho anamnézy zde onemocněl „dystrofií“, zhubnul a po návratu domů byl v pracovní neschopnosti.⁵¹⁸ Soudní lékař, který měl případ na starosti, si všiml, že pachatel pocházel ze „zatížené“ rodiny, jedna z jeho sester trpěla schizofrenií. Ta se podle psychiatra začala od šedesátých let rozvíjet i u H. F.S., kdy se u něj objevily první bludy o tom, že ho manželka chce otrávit a že ho podvádí.⁵¹⁹ Psychiatr tak došel k závěru, že pachatel trpěl „paranoideálně-halucinační psychózou z okruhu schizofrenií“, jež po krátké léčbě v polovině šedesátých let ustoupila, ale následně se opět projevila. Pachatel tak nebyl za svůj trestný čin odpovědný a byl poslán na léčení.⁵²⁰

V poválečném Německu měly dopady války vliv na rodinné prostředí i nepřímo. Část dětí vyrůstala bez jednoho rodiče nebo s otčímem a ve stísněných podmínkách, které mohly vést k různým formám delikventního chování. To dokazuje případ mladíka H. P., jehož otec umřel během války a matka žila s druhým manželem a dalšími dětmi na různých místech v karavanu v Düsseldorfu.⁵²¹ Neustálé stěhování i komplikovaný vztah s nevlastním otcem, který byl sám několikrát trestán, vedl k tomu, že jeho matka požádala o pomoc evangelickou farnost působící v jejich bydlišti, aby se postarala o jejího syna.

---

⁵¹⁵ Landesarchiv NRW Abteilung Rheinland, Staatsanwaltschaft Düsseldorf, Gerichte Rep. 456, Nr. 155, Fachärztliches Gutachten, Rheinisches Landeskrankenhaus Düsseldorf, 19. listopadu 1968, 5 Js 1229/68, s. 6.

⁵¹⁶ Ibid, s. 4.

⁵¹⁷ Ibid, s. 14.

⁵¹⁸ Landesarchiv NRW Abteilung Rheinland, Staatsanwaltschaft Düsseldorf, Gerichte Rep. 456, Nr. 155, Fachärztliches Gutachten, Rheinisches Landeskrankenhaus Düsseldorf, 19. listopadu 1968, 5 Js 1229/68, s. 20.

⁵¹⁹ Ibid, s. 52.

⁵²⁰ Landesarchiv NRW Abteilung Rheinland, Staatsanwaltschaft Düsseldorf, Gerichte Rep. 456, Nr. 156, Urteil.

⁵²¹ Landesarchiv NRW Abteilung Rheinland, Staatsanwaltschaft Düsseldorf, Gerichte Rep. 456, Nr. 37, Urteil (5c KLs 2/63), s. 5.

H. P. se tak přestěhoval do dětského domova ve čtvrti Oberkassel.⁵²² Zde se seznámil s vrstevnicí R. S., jejíž otec umřel také na frontě a která v ústavu pracovala jako pomocnice v kuchyni. Poté, co H. P. opustil dětský domov, měl vztah s R. S. V listopadu 1963 ji ve vzteku zavraždil, protože s ním chtěla tento vztah ukončit.⁵²³ Psychiatr a ředitel kliniky v Düsseldorfu-Grafenbergu Friedrich Panse, který měl na starost vypracování lékařského posudku, zdůrazňoval, že H. P. byl „psychopatickou osobností“ se sklonem k výbušnosti, bezcitnosti a náladovosti, stejně tak s nechutí k práci.⁵²⁴ Oproti jeho posudku se ohradil advokát H. P., který poukazoval na to, že obviněný pocházel z nevhodného sociálního prostředí, což by mělo být vnímáno jako polehčující okolnost. Advokát předložil argument, že by „vyspělost“ H. P. měla být posuzována i na základě prostředí, ve kterém vyrůstal, a nikoliv jen na základě inteligenčních testů.⁵²⁵ Soud však tyto argumenty odmítl a nakonec pachatele odsoudil na patnáct let vězení. Po deseti letech ve vězení byl propuštěn na svobodu.

V samotné otázce chápání dopadů války na duševní zdraví vojáků se německé psychiatrické vědění také lišilo oproti britskému prostředí. Němečtí psychiatři dlouhodobě neuznávali specifické „válečné neurózy“. Duševní poruchy u vojáků přičítali jejich zděděné „psychopatické“ osobnosti nebo externím faktorům, kterým byli vystaveni váleční zajatci, např. hladu.⁵²⁶ Domnívali se, že po čase stráveném v normálním prostředí se i duševní stav navrátilců zlepší.⁵²⁷ Problémy vojáků tak spojovali s všeobecnou situací konce války a s šokem, který měl odeznít. Tento pohled byl navíc částečně potvrzen i závěry jiných lékařských oborů, které u vojáků poukazovaly na dopady dlouhodobého hladu na poškození buněk v těle člověka.⁵²⁸ Už několik let po konci války se ale začaly objevovat nové pohledy na duševní problémy vojáků v německé psychiatrii, a to zvláště v souvislosti s těmi, kteří se vrátili později ze sovětských táborů.⁵²⁹ Německá odborná

---

⁵²² Landesarchiv NRW Abteilung Rheinland, Staatsanwaltschaft Düsseldorf, Gerichte Rep. 456, Nr. 36 2/2, Schlußbericht, den 8. November 1962.

⁵²³ Landesarchiv NRW Abteilung Rheinland, Staatsanwaltschaft Düsseldorf, Gerichte Rep. 456, Nr. 37, Urteil (5c KLs 2/63), s. 16.

⁵²⁴ Landesarchiv NRW Abteilung Rheinland, Staatsanwaltschaft Düsseldorf, Gerichte Rep. 456, Nr. 37, Fachärztliches Gutachten, Landeskrankenhaus Düsseldorf, Psychiatrische Klinik, s. 34. Panse byl psychiatr zapojený do programu T4. Více k jeho osobnosti také FORSBACH, Ralf. Friedrich Panse – etabliert in allen Systemen. *Nervenarzt*, 2012, 83(3): 329–336.

⁵²⁵ Landesarchiv NRW Abteilung Rheinland, Staatsanwaltschaft Düsseldorf, Gerichte Rep. 456, Nr. 37 2/2, Herbert Burger, Rechtsanwalt.

⁵²⁶ GOLTERMANN, Svenja. Die Gesellschaft der Überlebenden, s. 117.

⁵²⁷ GOLTERMANN, Svenja. Gewalt und Trauma: zur Verwandlung psychiatrischen Wissens in Ost- und Westdeutschland seit dem Zweiten Weltkrieg, s. 281.

⁵²⁸ *Ibid.*, s. 285.

⁵²⁹ GOLTERMANN, Svenja. Die Gesellschaft der Überlebenden, s. 212–213.

komunita byla také brzy konfrontována s výzkumy ze zahraničí a od poloviny padesátých let došlo k postupné proměně pohledu na „válečné neurozy“. Mnoho lidí, kteří byli během nacistického období vystaveni represi, měli posudky od zahraničních lékařů o jejich poškozeném duševním zdraví a vyžadovali od německého státu finanční kompenzace.⁵³⁰ Vedle toho působil také na německou vědu tlak z různých zájmových organizací, které požadovaly odškodnění pro své klienty a členy za jejich pronásledování během nacistického období.⁵³¹ Navíc pro psychiatry začala vznikat nová konkurence ze strany praktických lékařů, kteří pracovali více s psychosomaticky zaměřenými koncepty.⁵³² Postupná změna dominantního výkladového rámce v německé psychiatrii navíc znamenala i její větší možnosti integrace do západoevropských odborných organizací.⁵³³

V rámci odborné debaty však mezi německými forenzními experty vystupoval do popředí jeden specifický trestný čin, který si s rodinným prostředím a poválečnou situací spojovali, a to incestní chování.⁵³⁴ Právě poválečné okolnosti doprovázené nevhodným bydlením, nezaměstnaností a přílivem uprchlíků měly představovat hlavní příčiny tohoto typu kriminálního chování. Podle jedné studie, která se zaměřovala na tyto trestné činy v Hesensku na konci čtyřicátých a začátku padesátých let, byly u dvou třetin pachatelů incestu zjištěny špatné podmínky pro bydlení a u skoro čtvrtiny se mělo jednat o skupinu válečných uprchlíků nebo lidí odsunutých z východní Evropy.⁵³⁵ Forenzní experti sice u pachatelů tohoto trestného činu poukazovali na různé duševní poruchy a zvláště pak hovořili o slabomyslnosti, epilepsii, poranění mozku nebo alkoholismu, jedním dechem ale dodávali, že se incestní chování netýkalo pouze několika „delikventních“ jedinců, ale že bylo rozšířeno ve společnosti.⁵³⁶ Experti také zdůrazňovali specifický charakter tohoto trestného činu, který „zůstával“ v rodině a byl před společností skrytý. Podle psychiatra Helmuta Rennerta, který působil na východoněmecké univerzitě v Halle,⁵³⁷ byla častou

---

⁵³⁰ Ibid., s. 279.

⁵³¹ Ibid., s. 301.

⁵³² GOLTERMANN, Svenja. Gewalt und Trauma: zur Verwandlung psychiatrischen Wissens in Ost- und Westdeutschland seit dem Zweiten Weltkrieg, s. 293.

⁵³³ GOLTERMANN, Svenja. Die Gesellschaft der Überlebenden, s. 318–319.

⁵³⁴ NÜRNBERGER, N. Inzestprobleme der Nachkriegszeit. *Deutsche Zeitschrift für gerichtliche Medizin*. 1955, 44: 259–261; RENNERT, Helmut. Psychiatrische Betrachtungen zum Inzest und seiner Verbreitung. *Psychiatrie, Neurologie und medizinische Psychologie*. 1954, 6(3): 80–87; RENNERT, Helmut. Zur Problematik des Inzest. *Deutsche Zeitschrift für gerichtliche Medizin*. 1958, 48: 50–57.

⁵³⁵ NÜRNBERGER, N. Inzestprobleme der Nachkriegszeit, s. 259.

⁵³⁶ RENNERT, Helmut. Zur Problematik des Inzest, s. 52. Srov. RENNERT, Helmut. Psychiatrische Betrachtungen zum Inzest und seiner Verbreitung, s. 83.

⁵³⁷ K osobě Rennerta viz KUMBIER, Ekkehardt. Helmut Rennert – Protagonist der Psychiatrie in der DDR? *Acta historica Leopoldina*. 2016, 65: 21–36.

příčinou incestního chování ze strany otce k vlastní dceři dlouhodobá absence matky, která byla nemocná nebo umřela během války. Její místo tak postupem času zaplnila dcera a incestní chování otce vycházelo ze „zvyku“ rodinného uspořádání.⁵³⁸ Rennert si také všiml nárůstu incestního chování v poválečném období, které přisuzoval dlouholetému odloučení mužů od rodiny, jejich sexuální abstinenci, špatné sociální situaci a nedostatečnému prostoru pro bydlení.⁵³⁹ Podobně argumentovali i jiní psychiatři, kteří zkoumali sexuálně delikventní chování u vojáků, kteří se vrátili ze zajateckých táborů.⁵⁴⁰ Podmínky dlouholetého věznění, které se projevovaly nedostatkem kontaktů, existenciální nejistotou a „zprimitivněním“ života, mohly vést podle forenzní psychiatrie k sexuálně motivovanému kriminálnímu chování v rodinném prostředí. Zvláště pak u mladistvých vojáků, kteří strávili část svého života v zajateckém táboře, mělo docházet k výraznému zpomalení a zaostávání jejich duševního vývoje, stejně tak narušení tělesných a hormonálních procesů.⁵⁴¹

Studium incestního chování v poválečném období zároveň pro německou forenzní psychiatrii znamenalo také nutnost počítat i s jinými faktory u příčin násilného chování. Kromě nauky o „predispozicích“ pachatelů, popř. jejich nízké inteligenci, začali být forenzní psychiatři čím dál častěji konfrontováni s případy, na které se toto chápání kriminálního chování nedalo vztáhnout. Experti tak vycházeli z toho, že v poválečném období existovalo vysoké množství neohlášených případů incestu, které nevykazovaly typické znaky sexuální deviace, ale souvisely s nedostatečnými sociálními podmínkami v poválečném období.⁵⁴² Podobně také nahlíželi na delikvenci mladistvých v poválečném období. Někteří upozorňovali na to, že dorůstající generace se formovala během období nacismu, za války neměla pravidelnou výuku a přišla často o jednoho z rodičů. Po válce čelila problémům s nezaměstnaností.⁵⁴³ U této delikvence se ale zdůrazňovala role výchovy než trestu. Alternativním nápravným prostředkem pro mladistvé se tak měla stát probace po vzoru anglosaských zemí.⁵⁴⁴ V obou případech se jednalo o nové výzvy, které

---

⁵³⁸ RENNERT, Helmut. Zur Problematik des Inzest, s. 51–52.

⁵³⁹ Ibid., s. 56.

⁵⁴⁰ GERCHOW, Joachim. Über die Ursachen sexueller Fehlhaltungen und Straftaten bei ehemaligen Kriegsgefangenen. *Deutsche Zeitschrift für gerichtliche Medizin*. 1953, 42: 452–457.

⁵⁴¹ Ibid., s. 453.

⁵⁴² Srov. RENNERT, Helmut. Zur Problematik des Inzest, s. 55.

⁵⁴³ BERGER, R. Probleme des Jugendstrafrechts unter besonderer Berücksichtigung der Nachkriegsverhältnisse. *Deutsche Zeitschrift für gerichtliche Medizin*. 1952, 41: 267–268(272).

⁵⁴⁴ Ibid. Alespoň u té skupiny mládeže, u které měla být náprava možná, jelikož autor odhadoval, že zhruba 10 % mladistvých, tzv. „asociálů“ a „nepřátel společnosti“, bylo neschopno „převýchovy“. Viz s. 270.

měly za následek nutnost promyslet některé interpretační rámce válečné zkušenosti a násilného chování u pachatelů, které jinak vycházely z důrazu na osobnost násilníka.

V porovnání s britskými nebo německými kolegy se československá psychiatrie tématu válečného traumatu u vojáků tolik nevěnovala, což bylo dáno i omezenou válečnou zkušeností československých mužů. Na druhou stranu nelze říct, že by téma obecných dopadů války na duševní zdraví nebylo v rámci psychiatrického diskurzu přítomné.⁵⁴⁵ Už v roce 1945 vyšly první texty lékařů, kteří sledovali dopady válečné zkušenosti na pacienty. Psychiatr Otakar Janota, který pracoval na neurologicko-psychiatrickém oddělení v nemocnici na Bulovce, popsal v srpnovém čísle *Časopisu českých lékařů* některé případy pacientů, kteří trpěli duševními problémy v důsledku okupace. Janota poukazoval na to, že velká část nemocí byla způsobena neustálým napětím a nejistotou, ve které obyvatelstvo během okupace žilo. K tomu ještě přispělo nucené pracovní nasazení, podvýživa, nedostatek spánku nebo strach z náletů.⁵⁴⁶ Tito lidé pak měli trpět především nervovými slabostmi, přecitlivělostí, krátkými epizodami depresí a úzkostnými stavy. Janota také argumentoval, že v případě psychóz nebylo správné přeceňovat vliv války na jejich rozvinutí, protože „zdravý člověk vydrží nesmírně mnoho, aniž by se z toho, lidově řečeno, zbláznil“.⁵⁴⁷ Na Janotův text navázal ve stejném ročníku ještě jeho kolega z bohnické léčebny, František Soukup, který poukazoval na nárůst pacientů v léčebně hned v prvních měsících po konci války.⁵⁴⁸ Velká část z nich trpěla podle Soukupa depresemi a stavy dezorientace a zmatenosti. V mnoha ohledech se ovšem mělo jednat o útěk nebo strach z důsledků vlastního chování během okupace. Soukup tak popisoval i případy, kdy se dostali lidé na kliniku s neurózami a úzkostmi z toho, že budou souzeni za jejich styky s Němci. Podobně jako Janota poukazoval i Soukup na různé neurotické problémy, které se podle nich vyskytovaly především u lidí s menší odolností.

---

⁵⁴⁵ Srov. DALE, Robert. Testing the Silence: Trauma and Military Psychiatry in Soviet Russia and Ukraine During and After World War II. In KIVIMAKI, Ville, LEESE, Peter (eds.). *Trauma, Experience and Narrative in Europe after World War II*. London: Palgrave Macmillan, 2022, s. 55–87. Autor se v textu věnuje tomu, jakým způsobem pracovala sovětská psychiatrie s konceptem „traumatu“ u vojáků. Oproti předchozímu bádání, které poukazovalo na politizaci obrazu vojáků jako hrdinů „Velké vlastenecké války“ v stalinském Rusku, autor zdůrazňuje, že i sovětská psychiatrie postupně začala vytvářet vlastní koncept „válečného traumatu“.

⁵⁴⁶ JANOTA, Otakar. Druhá světová válka a duševní poruchy. *Časopis lékařů českých*, 1945, 84(31): 1098.

⁵⁴⁷ *Ibid.*, s. 1100.

⁵⁴⁸ SOUKUP, František. Světová válka a duševní poruchy. *Časopis lékařů českých*, 1945, 84(39): 1397–1399.

Někteří psychiatři sledovali vývoj v zahraničí, zvláště pak v anglickojazyčném světě, o kterém pak referovali na stránkách československých odborných periodik. V roce 1948 vyšel v časopise *Neurologie a psychiatrie československá* text od Jiřího Semotána, který se zaměřoval na roli psychiatrie a duševní hygieny u Spojenců během druhé světové války.⁵⁴⁹ Semotán zdůrazňoval, že se psychiatrie zasloužila o bojeschopnost vojáků, protože se začala zaměřovat na léčbu „psychoneuros“. Zároveň popisoval, jak armádní psychiatrie fungovala u britských a amerických vojsk a jak by se podle tohoto vzoru měla reformovat i československá psychiatrie. V textu tak referoval o vlivu psychiatrů ve spojeneckých armádách na složení mužstva a důstojnického sboru, stejně tak na institucionální zázemí, rozšíření testování vojáků nebo poskytnutí psychiatrické pomoci těm, kteří trpěli „bojovou únavou“.⁵⁵⁰ Podle Semotána měl být kladen důraz na nové psychotherapeutické postupy, jakými byla pracovní terapie nebo zřízení speciálních rehabilitačních center po britském vzoru.⁵⁵¹ Jeho text tímto navazoval na vlivný proud hnutí za duševní hygienu, který v poválečném období nabíral na síle. V československém prostředí se k duševní hygieně hlásil i již zmiňovaný psychiatr Jaroslav Stuchlík, který se aktivně účastnil zakládání Světové federace pro duševní zdraví v Londýně v roce 1948.

Toto zaměření na více psychosomatické chápání dopadů války na duševní zdraví tak mohlo u československé psychiatrie vycházet i z odlišné skladby pacientů, kteří nezažili přímé nasazení v boji, ale měli jiné obtíže spojené s životem pod německou okupační správou. Psychiatři se na každodenní bázi v bezprostředních letech války setkávali s pacienty, kteří byli nuceně pracovní nasazení, vězněni nebo zažili opakované poplachy a bombardování, a často si pak stěžovali na bolest hlavy, únavu nebo nedostatek spánku. V těchto případech se snažili léčit tyto dopady válečné zkušenosti prostřednictvím různých sedativ a rychlého návratu do domácího prostředí. V těžších případech pak mohly být nasazeny elektrošoky a dlouhodobější léčba na oddělení.

Na podzim roku 1945 byl poslán lékařem na kontrolu na psychiatrii úředník, který byl po celou dobu války nasazen na německém území a v roce 1943 byl navíc internován „v různých koncentračních táborech“.⁵⁵² Podle chorobopisu se mu podařilo v dubnu roku

---

⁵⁴⁹ SEMOTÁN, Jiří. Význam psychiatrie a duševní hygieny v poslední válce. *Neurologie a psychiatrie československá*. 1948, 10(1–2): 66–74. Jiří Semotán (1908–1982) pracoval v letech 1942–1973 v Psychiatrické léčebně v Bohnicích, z toho většinu času jako primář ženského oddělení.

⁵⁵⁰ *Ibid.*, s. 68–69.

⁵⁵¹ *Ibid.*, s. 74.

⁵⁵² Fakultní klinika UK, soukromý archiv, chorobopis č. 15262/45.

1945 utéct a přidat se k americké armádě. Po návratu domů měl šarvátku s manželkou, která šla druhý den ohlásit na policii ublížení na zdraví. Z krátkého chorobopisu není jasné, zda tento případ měl nějakou soudní dohru, v každém případě byl pacient následně vyšetřen lékařem, který ho poslal na psychiatrii, aby se zjistilo, zda netrpí následky svého pobytu v koncentračních táborech.⁵⁵³ Psychiatrem v ambulanci mu bylo doporučeno především omezit nadměrné pití i kouření a byla mu předepsána mírná sedativa. V jiném případě se na kliniku dostal pacient, který byl vězněn v Buchenwaldu, při osvobození tábora Američany byl během transportu „ztlučen SSmanem pažbou pušky do hlavy“ a od té doby trpěl prudkými bolestmi.⁵⁵⁴

Na stejné klinice se také léčila pacientka s „psychopatickou konstitucí a sklony k afektivnímu jednání“. Podle vyšetření si často stěžovala na bolesti hlavy a na poruchy paměti. Kvůli tomu také nemohla dlouhodobě pracovat. Její stav se měl navíc zhoršit během války častými poplachy, protože pracovala na letišti.⁵⁵⁵ Po válce měla několik incidentů, kvůli kterým skončila i ve vězení. Napadla předsedu místního výboru, potyčky měla také se svým druhem nebo na pracovišti.⁵⁵⁶ Lékaři jí doporučili léčbu elektrošoky, kterou však odmítala, a tak byla propuštěna do domácího léčení se sedativy. Jiní pacienti, kteří byli nuceně nasazeni na německém území, zase poukazovali na stresující zážitky bombardování. V jednom případě se tak na klinice léčil muž, který vypověděl, že vždy, když měl přijít nálet, začal se trást a „zdřevněl“. Během totálního nasazení tak žil v neustálém strachu. Navíc byl podle své výpovědi vyšetřován gestapem během války. Na kliniku se dostavil v lednu 1945, zde byl přes rok léčen s depresivními a úzkostnými stavy za pomoci sedativ.⁵⁵⁷

Podobně jako v jiných zemích končila některá rodinná soužití v poválečném Československu období také tragicky. To si lze krátce ukázat na případu čalouníka, který na začátku roku 1948 zavraždil svou přítelkyni. Na základě psychiatrického posudku, který si vyžádal krajský soud, byl pacient označen za „duševně chorého“ a poslán na léčení.⁵⁵⁸ Podle chorobopisu byl ještě před válkou trestán za dezerci. Během války pracoval na stavbě silnice u Štětína, následně v továrně na nábytek v Hannoveru, kde

---

⁵⁵³ Ibid.

⁵⁵⁴ Fakultní klinika UK, soukromý archiv, chorobopis č. 565/1945.

⁵⁵⁵ Fakultní klinika UK, soukromý archiv, chorobopis č. 13620/1946.

⁵⁵⁶ Ibid.

⁵⁵⁷ Fakultní klinika UK, soukromý archiv, chorobopis č. 301/1946.

⁵⁵⁸ Fakultní klinika UK, soukromý archiv, Místní národní výbor, č. j. X-2331-6/117-48, opis chorobopisu.

zůstal až do roku 1945, kdy byla továrna zničena náletem.⁵⁵⁹ Po návratu do vlasti byl repatriován do pohraničí ke Karlovým Varům, kde pracoval jako šofér a poté jako čalouník. Se svou partnerkou se podle chorobopisu dostával často do konfliktů, jednou ho při hádce uhodila do tváře, on se „silně rozčílil“ a uškrtil ji. Vyšetřující psychiatr došel k závěru, že se jednalo o pacienta s nízkým intelektem („debilitas“), syfilidou a „pathologickým affektem“.⁵⁶⁰ O rok později (1949) byl z léčebny propuštěn a uznán za zdravého. Navíc dostal novou práci v místní továrně, na kterou si ale stěžoval kvůli „hluku“. Netrvalo to dlouho a pacient se opět začal na psychiatrii léčit.⁵⁶¹

Vedle pachatelů domácího násilí se také na kliniky psychiatrů v Československu obracely oběti násilnického chování. Často se jednalo o ženy, které byly v partnerském vztahu dlouhodobě trápeny. V těchto případech bylo také zajímavé sledovat reakce okolí, neboť podobné činy zůstávaly skryté. Na policii nebo do nemocnice se dostávaly až v závažných situacích. Pro ilustraci lze zvolit příběh starší ženy v důchodu, která byla léčena na psychiatrické klinice s „involuční psychózou persekujícího obsahu“. Sama vypověděla, že v manželství nebyla spokojena, protože ji manžel bil.⁵⁶² Po konci války navíc toto týrání pokračovalo ze strany jejich dospělých dětí. Syn se za ni měl stydět a dcera jí kradla potravinové lístky. Navíc ji tloukli a nedávali jí po několik dní najíst. Podle její výpovědi sousedé tento stav ignorovali a prohlašovali o ní, „že to nemá v hlavě v pořádku“.⁵⁶³ Na jaře roku 1947 si zlomila ruku a po návratu z nemocnice domů ji dcera vyhodila z bytu. Až v této chvíli se rozhodla pacientka jít na policii, která ji předala k péči na psychiatrickou kliniku.

V jiném případě z počátku padesátých let se na kliniku dostala pacientka, která si stěžovala na bolest pravé nohy, únavu a špatný spánek. Z rozhovoru s ní lékař zjistil, že pacientka byla dvakrát rozvedená, přičemž v obou případech se jednalo o vztah se surovými partnery, kteří ji pravidelně tloukli.⁵⁶⁴ Zvláště druhé manželství bylo nešťastné, protože se její muž opíjel, nadával jí a vyhrožoval. Zároveň se ale podle své výpovědi za tyto poměry doma styděla. „My sme (sic) na to v rodině nebyli zvyklí, tajila sem to,

---

⁵⁵⁹ Fakultní klinika UK, soukromý archiv, Místní národní výbor, č. j. X-2331-6/117-48, opis chorobopisu, č. 1039, 22.10.1948.

⁵⁶⁰ Ibid.

⁵⁶¹ Fakultní klinika UK, soukromý archiv, chorobopis, č. 15777/1950, vyšetření psychiatrické.

⁵⁶² Fakultní klinika UK, soukromý archiv, chorobopis č. 19763/1947, vyšetření psychiatrické.

⁵⁶³ Ibid.

⁵⁶⁴ Fakultní klinika UK, soukromý archiv, chorobopis č. 24095/1953, status praesens.

nebyla bych se sama odhodlala k rozvodu, co by o mě řekli lidé.“⁵⁶⁵ Až po domluvě svých dětí se rozhodla, že se nechá rozvést. Málokdy tak existovaly vhodné okolnosti, kdy by si oběti násilí v domácím prostředí mohly jít stěžovat na příslušné úřady.⁵⁶⁶

Na začátku padesátých let navíc téma duševního zdraví a války na stránkách odborných časopisů postupně mizelo a bylo nahrazováno tématy spojenými se sovětskou vědou. Pokud se v odborné diskusi psychiatrů a psychologů reflektoval problém rozpadu rodinných vazeb a násilí v domácím prostředí, bylo tomu tak především v rámci diskuse o dopadech alkoholismu na socialistickou společnost. Velká pozornost byla věnována zejména vlivu alkoholismu na výchovu dětí.⁵⁶⁷ Podle psychiatrů a pediatriů mělo být rodinné prostředí postižené alkoholismem typické zejména pro

1. uvolněné nebo rozvrácené vztahy mezi rodiči, 2. nedostatečné výchovné působení na děti, 3. časté konfliktové situace a traumatické vlivy, 4. přenášení morálně závadných zásad rodičů na děti, 5. nedostatečné materiální zajištění a špatné hygienické podmínky.⁵⁶⁸

Odborníci si také všímali vlivu alkoholismu na rozpad rodiny. V populárně naučné brožuře *Účtujeme s alkoholismem* z roku 1955 autorka Libuše Widermannová vykreslovala, jak takové dopady na „socialistickou“ rodinu mohly vypadat. Zvláště pak zdůrazňovala ekonomický rozměr celé tragédie. Z manžela, „živitele rodiny“, se měl stávat postupně „příživník“, jelikož postupně peníze propíjel. Žena tak ze svých „skrovných prostředků“ musela dokupovat nezbytné domácí zařízení, které „se manžel-alkoholik nerozpakoval vynést z bytu, aby je vyměnil za láhev kořalky“.⁵⁶⁹ Vedle toho si Widermannová všímala násilného chování, které často alkoholismus v rodině vyvolával. „V každém takovém manželství dochází ke scénám, kdy opilý muž ohrožuje ženu s nožem v ruce, takže je nucena zachránit se třeba útekem z bytu.“⁵⁷⁰ Takto vykreslená situace nebyla daleko od reality, o čemž svědčí některé výpovědi žen na klinice v předchozích pasážích. Ženy hovořily o tom, jak se musely před opilým partnerem

---

⁵⁶⁵ Ibid.

⁵⁶⁶ Co se týče samotného posuzování násilného chování v rodinném prostředí, byla většina pachatelů chápána jako lidé s „psychopatickou konstitucí“, často v kombinaci s alkoholismem nebo „úbytkem inteligence“. Další obvyklou diagnózou byla schizofrenie nebo slabomyslnost. U obětí (většinou žen nebo nezletilých) se zase pode psychiatrů objevovaly různé neurózy, deprese nebo melancholie.

⁵⁶⁷ WIDERMANNOVÁ, L., SEDLÁČKOVÁ, J. Děti alkoholických rodičů. In SKÁLA, Jaroslav. *Organisace a metodika boje proti alkoholismu*. Praha: SZN, 1957, s. 88–89.

⁵⁶⁸ Ibid., s. 89.

⁵⁶⁹ Ibid., s. 58.

⁵⁷⁰ Ibid.

s dětmi schovávat. V textu Widermannové lze rovněž identifikovat opačné chápání příčin alkoholismu v rodině. Autorka totiž zdůrazňovala, že i manželky měly často podíl na nadměrném pití svých protějšků, např. nedostatečným zájmem o domov, kterým měly „vyhánět“ své druhy do putyk.⁵⁷¹ Rozvrat manželství v poválečném období v důsledku alkoholismu navíc potvrzovaly i některé statistiky. Podle jednoho statistického zjišťování u pacientů na protialkoholní léčbě z roku 1954 tak celých 27 % mělo žít v „hluboce rozvráceném“ manželství nebo být již po rozvodu, 12 % soužití bylo „značněji“ narušeno alkoholismem a zbylých 61 % žilo v soužití rušeném jen „občasnými“ hádkami po konzumaci alkoholu.⁵⁷²

Případy násilí v domácím prostředí v Československu v padesátých a šedesátých letech ukazovaly i na jisté limity socialistické rodinné politiky.⁵⁷³ Jedním z důležitých prvků nového socialistického rodinného práva bylo zrušení instituce „hlavy rodiny“, zrovnoprávnění ekonomického postavení obou manželů vznikem „zákonného společenství majetkového“ nebo liberalizací rozvodů.⁵⁷⁴ Stejně tak právo zakazovalo „domácí kázeň“, tedy trestání ostatních členů rodiny mužem.⁵⁷⁵ Na druhou stranu se tato rétorika zrovnoprávnění ani praktické změny rodinného práva ne vždy promítly do privátní sféry manželů. I v období komunismu se tak vyskytovaly případy násilí v rodinném prostředí, ať už bití a ponižování, nebo sexuální násilí, a zůstávaly často uvnitř rodiny a bez povšimnutí státní moci. Pokud se téma domácího násilí problematizovalo, tak zejména v rámci debaty o dopadech alkoholismu na socialistickou společnost.

Zatímco v poválečné Británii se museli vypořádat s návratem mužů do civilu, kteří často sloužili mimo evropská bojiště, němečtí muži se vraceli se zkušenostmi z východní fronty a zajateckých táborů. Sžít se s novou realitou civilního života, která mohla být v některých případech doprovázena špatnou bytovou situací, nezaměstnaností, alkoholismem a dluhy, bylo náročné. Tato situace také přímo ovlivňovala rodinné vazby,

---

⁵⁷¹ Ibid., s. 61.

⁵⁷² Ibid., s. 62.

⁵⁷³ Srov. HAVELKOVÁ, Barbara. Tři stadia genderu v socialistickém právu. In HAVELKOVÁ, Hana, Libora OATES-INDRUCHOVÁ, Barbara HAVELKOVÁ (eds.). *Vyvláštěný hlas: proměny genderové kultury české společnosti 1948–1989*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2015, s. 45–81; HAVELKOVÁ, Barbara. Genderová rovnost v období socialismu. In BOBEK, M., MOLEK, P., ŠIMÍČEK, V. (eds.). *Komunistické právo v Československu*. Kapitoly z dějiny bezpráví. Brno: Masarykova univerzita, 2019, s. 179–206.

⁵⁷⁴ HAVELKOVÁ, Barbara. Tři stadia genderu v socialistickém právu, s. 48–51.

⁵⁷⁵ Ibid., s. 49.

které ne vždy vydržely a některá společná soužití končila tragicky. Pro samotné rozhodování soudů u případů vražd v rodinném prostředí, zvláště v Německu a Velké Británii, kde byla velká část mužů zapojená do bojů, nehrála jejich válečná zkušenost, zásadní roli v procesu rozhodování. Jinak tomu bylo u psychiatrů a dalších odborníků, kteří se zabývali dopady války na duševní zdraví lidí. Zde se také nejvíce lišilo britské a německé psychiatrické vědění v pojmání „válečných neuróz“. Odlišnými případy se museli zabývat českoslovenští psychiatři, již se na klinikách setkávali s pacienty, kteří se vypořádávali s životem v okupované zemi, byli často nuceně nasazeni nebo zažili opakované popluchy a bombardování. Jak se pokusím ukázat v následující kapitole, medikalizace násilí forenzními experty nebo pokusy o legislativní reformy často narážely na dobové představy o morálce, na nejednotnou soudní praxi nebo kontinuitu trestněprávní doktríny.

7. Bída, deprese nebo „maloměšťácká“ morálka? Vražda novorozeného dítěte ve forenzní psychiatrii a trestním právu

V poválečné Evropě, jež se začala konstituovat na základech rozvinutého sociálního státu a dostupné zdravotnické péče, byla tzv. infanticida, vražda novorozených dětí, výzvou nejen pro kriminality nebo forenzní experty, ale dotýkala se i dalších oblastí, jakými bylo dostupné bydlení, podpora rodiny nebo kvalita zdravotních služeb, jež souvisely s legitimitou poválečné rekonstrukce založené na větším sociálním smíru. Tento trestný čin navíc souvisel přímo s péčí o nezaopatřené děti a mladé matky. Ve středoevropském prostoru i na britských ostrovech navíc tato péče navazovala na tradice z druhé poloviny 19. století a meziválečného období.⁵⁷⁶ V poválečném Československu v oblasti sociální péče a zdravotnictví bylo proto možné sledovat podobný vývoj jako v západních částech Evropy.⁵⁷⁷ Prostřednictvím legislativních úprav tak došlo k široké etatizaci agendy péče o matku a dítě, která v předchozích letech spočívala často na bedrech spolků a charity, a sjednocení jejího financování.⁵⁷⁸ Páteří systému péče byla síť poraden pro matku a dítě.⁵⁷⁹ V období tzv. sovětizace sociálního státu po komunistickém převratu pokračoval důraz na zřizování porodnic, kojeneckých ústavů, jeslí a poraden, které se staly součástí jednotné a preventivní léčby.⁵⁸⁰ Tato péče se také projevila v číslech kojenecké úmrtnosti, která v prvních deseti poválečných letech v Československu klesala. Podobně i v západním Německu a Anglii a Walesu docházelo k postupnému poklesu této úmrtnosti. Jak ukazuje následující graf, rozdíl mezi jednotlivými zeměmi byl především ve startovací pozici. V Československu byla kojenecká úmrtnost v prvních poválečných letech vyšší než v západním Německu. V porovnání s Anglií a Walesem byl rozdíl více než dvojnásobný. O deset let později se míra kojenecké úmrtnosti začala vyrovnávat, i když se Československo ani Německo nedostalo na úroveň ostrovního státu.

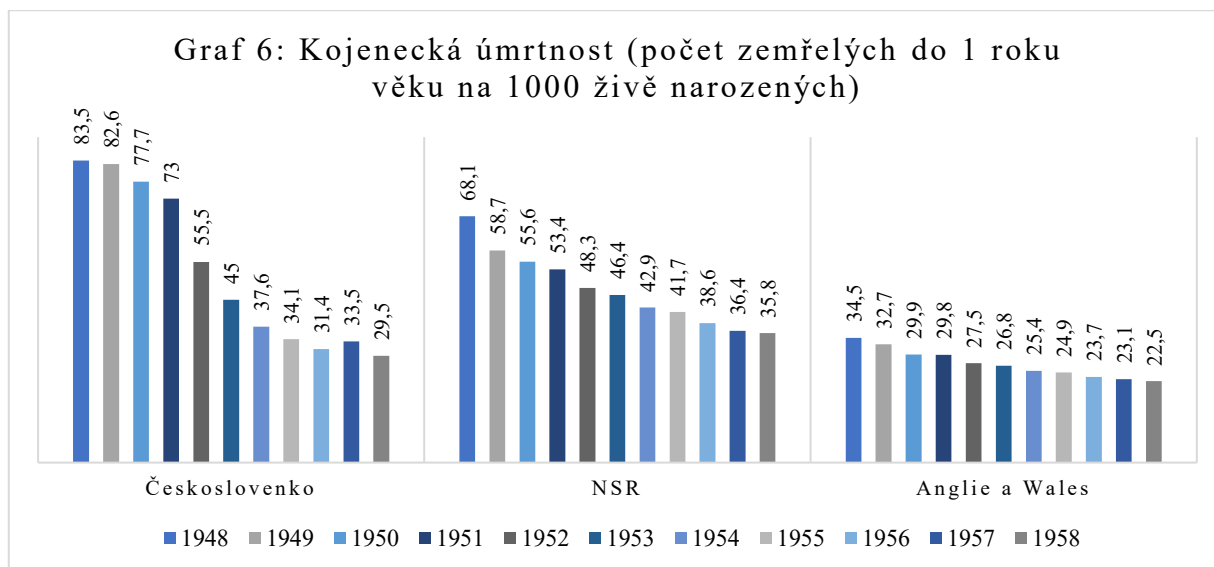
⁵⁷⁶ Více k tématu výběrově: INGLOT, Tomasz. *Welfare States in East Central Europe, 1919–2004*. Cambridge: Cambridge University Press, 2008; RÁKOSNÍK, J., TOMEŠ, I. a kol. *Sociální stát v Československu: právně-institucionální vývoj v letech 1918–1992*, Praha: Auditorium, 2012.

⁵⁷⁷ RÁKOSNÍK, Jakub. Kontinuita a diskontinuita vývoje sociálního státu v Československu (1918–1956), *Soudobé dějiny*. 2013, 20(1–2): 15–39.

⁵⁷⁸ RÁKOSNÍK, Jakub, ŠUSTROVÁ, Radka. *Rodina v zájmu státu. Populační růst a instituce manželství v českých zemích 1918–1989*. Praha: NLN, 2016, s. 96.

⁵⁷⁹ *Ibid.*, s. 98.

⁵⁸⁰ *Ibid.*, s. 103.

Zdroj: DOLEJŠÍ, Václav a kol. *Československé zdravotnictví ve statistických údajích 1948–1958*. Bratislava: SZN, 1958, s. 23, 162–163.

I přes snižující se kojeneckou úmrtnost se tento vývoj postupného zlepšování péče o dítě a matku nepromítl do počtu vražd novorozenců. Zatímco v roce 1956 bylo v Československu n

ahlášeno 40 případů těchto vražd (včetně pokusů), v celém západním Německu to bylo o dva méně.⁵⁸¹ Na sto tisíc obyvatel se tak jednalo o výrazně vyšší počet infanticidy v Československu v porovnání se západním Německem (0,3 % v ČSR, 0,07 % v SRN).⁵⁸² Tento poměr zůstal po celou druhou polovinu minulého století. V roce 1987 klesl počet těchto zločinů v Československu na polovinu počtu z roku 1956, v Německu však došlo k podobnému poklesu.⁵⁸³ Ani ve Velké Británii neexistovala korelace mezi snižující se kojeneckou úmrtností a výskytem infanticidy.⁵⁸⁴ I když se jednalo v součtu

⁵⁸¹ ABS, Archivní fondy řídicích a organizačních útvarů MV a FMV, Sekretariát ministerstva vnitra, signatura: signatura: A 2/1 i.j. 1095, Rozbor statistik vražd spáchaných v roce 1956; BLANKE, Dieter. *Die Kindstötung in rechtlicher und kriminologischer Hinsicht*. Disertační práce, Univerzita v Kielu, 1966, s. 248.

⁵⁸² Počet obyvatel v roce 1956, ČSR: 13 296 243 (*Statistická ročenka republiky Československé*. Praha: Orbis, 1957, s. 35), SRN: 51 600 000 (*Statistisches Jahrbuch für die Bundesrepublik Deutschland*, Wiesbaden, 1957, s.32).

⁵⁸³ Srov. LAMMEL, Matthias. Über die forensisch-psychiatrische Beurteilung der Kindstötung nach der Geburt bei abgewehrter Schwangerschaft unter besonderer Berücksichtigung des Verhältnisses von Privilegierungs- und Dekulpierungsgründen, s. 78; ABS, Archivní fondy MV ČSR, Kollegium MV ČSSR, č.j. FB-0068/FK-2-89, Zpráva o odhalování a vyšetřování závažných trestných činů obecné kriminality, zejména trestných činů proti životu a zdraví spáchaných v ČSSR v roce 1988, tabulka 1.

⁵⁸⁴ MARKS, M. N., KUMAR, R. Infanticide in England and Wales. *Medicine, Science and the Law*. 1993, 4: 329–339. Vzhledem k odlišnosti definice infanticidy v britském právu, které ji chápalo jako vraždu dítěte do jednoho roku, zatímco v československém nebo německém se vztahovaly právní úpravy na vraždu

všech trestných činů o zanedbatelný počet případů, představovaly tyto kriminální případy výzvu pro forenzní experty i trestní právo. Chápání tohoto trestného činu se často v jednotlivých zemích lišilo a hrály v něm roli i různé aspekty jako ekonomická situace pachatelky nebo společenské stereotypy a strach z veřejného skandálu. Pro soudce bylo také důležité rozhodnout o dopadech porodu na duševní zdraví a odpovědnost pachatelky. Zde měly lékařské posudky důležitou funkci. To dokresluje i následující případ ze západního Německa.

Doktor Pokorny, praktický lékař v Düsseldorfu, měl na začátku října roku 1949 domluvený termín s K. H., pacientkou, která se stala čerstvě matkou. Při návštěvě ordinace měla tašku s nejasným obsahem. Po jejím otevření Pokorny zjistil, že se v tašce nacházelo tělo novorozeného dítěte, které mělo podle výpovědi K. H. umřít v noci během porodu. Samotného doktora pak vyhledala s tím, že trpěla bolestmi. Pitva ale ukázala, že dítě neumřelo přirozenou cestou. K. H. začala být vyšetřována a nakonec obviněna z vraždy novorozeněte podle § 217 německého trestního zákoníku s minimální sazbou tři roky odnětí svobody.⁵⁸⁵ V posledním roce války pracovala K. H. jako pomocná pracovnice u Luftwaffe, po konci války se obviněná ocitla ve městě Rendsburg, které se nachází ve Šlesvicku-Holštýnsku. Po propuštění se usadila v Düsseldorfu, kde byla zaměstnaná jako prodavačka a pomocná síla v kuchyni. O několik let později poznala svého muže, se kterým i otěhotněla. V době trestného činu s ním však již nežila. Podle spisu v den porodu odešla z práce dříve kvůli bolestem, doma sama porodila dítě, kterému zakryla celý obličej rukou.⁵⁸⁶ Své matce poté řekla, že se dítě narodilo už mrtvé a druhý den se rozhodla vydat za doktorem Pokornym. Jako hlavní důvodu, proč tento čin spáchala, uvedla, že se nacházela ve svízelné finanční situaci a také že se nedávno rozešla s manželem.⁵⁸⁷ Vyšetřující psychiatr uvedl, že K. H. poukázala na to, že usmrtila své dítě především ze strachu z odhalení těhotenství, ekonomické tísně a příliš „rozrušené nervové soustavy“.⁵⁸⁸ Trestný čin tak spáchala ve stavu emočního vypětí. Z toho důvodu

---

během nebo bezprostředně po porodu, je těžké kontinentální a ostrovní statistiky porovnávat. Nicméně podle Markse a Kumara se počet těchto trestných činů v Anglii a Walesu od roku 1957 (po schválení Homicide Act) udržovala na podobné hladině třiceti za rok (s. 331). V přepočtu na sto tisíc obyvatel by se tak za ten rok jednalo o 0,06 % případů infanticidy.

⁵⁸⁵ § 217, Bundesgesetzblatt 1083, Nr. 55.

⁵⁸⁶ Landesarchiv NRW Abteilung Rheinland, Staatsanwaltschaft Düsseldorf, Gerichte Rep. 456, Nr. 2062, Urteil (26. August 1950), s. 4.

⁵⁸⁷ Ibid., s. 7.

⁵⁸⁸ Ibid.

také připustil možnost snížené trestní sazby.⁵⁸⁹ Jinak měla být obviněná podle psychiatrického vyšetření zdravá.

Hlavní spor u soudu se vedl o to, do jaké míry byla obviněná za svůj čin plně odpovědná a za jakých podmínek bylo možné uvažovat o uznání polehčujících okolností. Podle úvahy soudce se totiž zvláště u matek narozených nemanželských dětí vyskytovaly aspekty, jako je strach ze společenského skandálu nebo z nemožnosti se o dítě finančně postarat, které mohly vést ke spáchání násilného trestného činu. Jedním dechem ale dodával, že tyto okolnosti nemohly být chápány jako polehčující. Za jakých podmínek by se soud díval na tyto případy jinak? Například v situacích, kdy nemanželské dítě porodila matka jako uprchlice v bunkru, zcela bez prostředků, nebo jako matka, která se dopustila tohoto trestného činu v důsledku strachu z násilné reakce manžela a otce dítěte. Tyto polehčující okolnosti podle rozsudku ale v případě K. H. neexistovaly. K. H. byla odsouzena na rok a šest měsíců, což byla snížená trestní sazba. Důvodem měla být skutečnost, že obviněná byla odkázána pouze sama na sebe. I když se tak jednalo z pohledu K. H. o přívětivější výsledek, její obhájce se rozhodl odvolat s cílem zprostit ji celého obvinění. Zvláště pak pochyboval o závěrech soudu, který byl založený na psychiatrickém posudku, že obviněná byla po dobu porodu i po něm příčetná. Poukazoval na rozpor v jedné formulaci rozsudku, podle které obviněná „v okamžiku činu ztratila do značné míry sebekontrolu“.⁵⁹⁰ Tato situace ale nebránila tomu, aby „časová a prostorová orientace byla jinak přítomna“.⁵⁹¹ Soud však v odpovědi konstatoval, že obviněná byla příčetná a ke zproštění viny nebyla tato argumentace dostatečná.

Zásadní v rozhodování soudů tak měly být v podobných případech „závažné“ okolnosti porodu, zda se jednalo o již zmíněnou situaci uprchlice, nebo domácího násilí. Jeden takový případ, ve kterém figuroval agresivní partner a otec dítěte, se odehrál v říjnu v roce 1967 v Düsseldorfu. Jednalo se o třiatřicetiletou G. H., která ve sklepě domu porodila bez pomoci dvojčata. První dítě se narodilo mrtvé, druhé však žilo, a jak začalo křičet, lekla se a dala mu ruce přes obličej.⁵⁹² Podle výpovědi měla G. H. strach z reakce svého partnera, který ji doma často bil. V trestním spisu se uvádělo: „Paní H. vysvětlila,

---

⁵⁸⁹ Landesarchiv NRW Abteilung Rheinland, Staatsanwaltschaft Düsseldorf, Gerichte Rep. 456, Nr. 2062, Urteil (26. August 1950), s.7.

⁵⁹⁰ Landesarchiv NRW Abteilung Rheinland, Staatsanwaltschaft Düsseldorf, Gerichte Rep. 456, Nr. 2062, Dr Herman Gahlen, Dopis z 20. ledna 1950.

⁵⁹¹ Ibid.

⁵⁹² Landesarchiv NRW Abteilung Rheinland, Staatsanwaltschaft Düsseldorf, Gerichte Rep. 456, Nr. 116, Schlußbericht, s. 2.

že manželovi o novém těhotenství řekla až v červnu 1967. Bála se, že ji manžel bude týrat, jako to dělal během všech těhotenství. Skutečně se pak vracel domů neustále opilý a trápil ji i děti.⁵⁹³ Několik dní před porodem jí začal partner nadávat a dělat rámus v celém bytě. Manželovo týrání bylo často doplněno o fyzické útoky nebo sexuální ponižování. Oproti případu K. H. byla G. H. během soudního řízení vyšetřena jak psychologem, tak psychiatrem. Přičemž úvahy expertů vedly trochu jiným směrem než v případě K. H., a zaměřovaly se na „krizovou“ situaci, ve které se G. H. nacházela. Podle vyšetřujícího psychologa byl základním problémem obviněné její „naivní a infantilní“ přístup k životu a její způsob myšlení, který jí „neumožnil předcházet krizím“.⁵⁹⁴ Podobně hovořil o pachatelce i vyšetřující psychiatr. Podle něj se mělo jednat o ukázkový příklad tzv. „Konvergenzdeliktu“, jak německé psychiatrické vědění označovalo vraždu dítěte matkou. Tento čin se mohl vyskytnout pouze v případě spojení „specifického“ charakteru obviněné s krizovou životní situací.⁵⁹⁵ V tomto případě se mělo jednat o „neurotizaci“ a „abnormalizaci“ těhotenství v kombinaci se strachem ze surového partnera.⁵⁹⁶ Psychiatr zdůrazňoval, že se obviněná k situaci stavěla „pasivně“ a nedokázala se s ní vyrovnat. To se zvláště ukázalo v její výpovědi, kde často opakovala, že „neměla vůli ani sílu se osudu bránit“.⁵⁹⁷ Když zjistil, že byla těhotná, začala se obávat, že to ohrozí její existenci. Psychiatr totiž poukazoval na to, že G. H. byla „traumatizovanou“ osobností v důsledku dlouholetých manželských a ekonomických podmínek.⁵⁹⁸ Měla se tak rozhodnout vědomě porod „potlačit“.⁵⁹⁹ V důsledku toho převzaly její rozhodování podvědomé a „primitivní“ mechanismy, které vedly ke zkratkovitému jednání a trestnému činu.⁶⁰⁰

Vyšetřující psychiatr čerpal ve svém posudku z nových prací na poli německých forenzních věd, které vyšly na konci padesátých a na začátku šedesátých letch a které se tématu vraždy novorozeného dítěte matkou věnovaly. Zpočátku psychiatři zdůrazňovali především neschopnost pachatelky se vyrovnat s krizovou situací. To si lze ukázat na

---

⁵⁹³ Ibid., s. 16.

⁵⁹⁴ Ibid.

⁵⁹⁵ GERCHOW, J. Fahrlässigkeit und bedingter Vorsatz als gerichtsärztliches Problem bei Kindestötung. *Deutsche Zeitschrift für die gesamte gerichtliche Medizin*. 1964, 44: 605.

⁵⁹⁶ Landesarchiv NRW Abteilung Rheinland, Staatsanwaltschaft Düsseldorf, Gerichte Rep. 456, Nr. 117, Nervenfachärztliches Gutachten (Rheinisches Landeskrankenhaus Süchteln z 21. 9. 1968), s. 32.

⁵⁹⁷ Ibid.

⁵⁹⁸ Ibid., s. 33.

⁵⁹⁹ Ibid.

⁶⁰⁰ Ibid.

textu soudního psychiatra Joachima Gerchowa z Kielu: „Nevyrovnaní lidé s nedostatečnými kontakty, nezralí a infantilní, stejně jako lidé bez odhodlání a vlastního rozhodování se zvláště snadno traumatizují.“⁶⁰¹ Vedle tohoto důrazu na charakter obviněné se v textech psychiatrů objevovaly pojmy, převážně z filozofie Karla Jaspersa, jako je „mezní situace“ [Grenzsituation] nebo „vytěsnění“ [Verdrängung]. Zvláště pak koncept „vytěsnění“ těhotenství vnímala poválečná německá forenzní věda jako klíčový pro vysvětlení duševního stavu pachatelek.⁶⁰² Mělo se jednat o dlouhodobý obranný postoj ženy, který byl vyvolán emočně náročnou situací.⁶⁰³ Německá forenzní věda se tak spíše věnovala vrozeným osobnostním znakům než samotným následkům porodu na duševní zdraví. Psychiatři Johannes Hirschmann a Erhard Schmitz z univerzitní kliniky v Tübingenu v článku z roku 1958 poukazovali na nutnost větší znalosti struktury osobnosti pachatelek.⁶⁰⁴ Vytvořili proto typologii pachatelek podle jejich osobnostních rysů a rozdělili je do následujících kategorií:

I. Primární slabina charakterologické nadstavby

1. Infantilní pachatelky (adolescenti)

- a) se zpomaleným vývojem osobnosti
- b) s ohroženým rozvojem osobnosti

2. Retardované osobnosti

3. Slabomyslné pachatelky

II. Primární pudové jednání

1. Bezcitné pachatelky se silnou vůlí a egoistickými cíli

⁶⁰¹ GERCHOW, J. Fahrlässigkeit und bedingter Vorsatz als gerichtsärztliches Problem bei Kindestötung. *Deutsche Zeitschrift für die gesamte gerichtliche Medizin*. 1964, 44: 607.

⁶⁰² K tomu více viz LAMMEL, Matthias. Über die forensisch-psychiatrische Beurteilung der Kindestötung nach der Geburt bei abgewehrter Schwangerschaft unter besonderer Berücksichtigung des Verhältnisses von Privilegierungs- und Dekulpierungsgründen. In SCHLÄFKE., D. (ed.). *Kindstod und Kindstötung*. Berlin: Medizinisch Wissenschaftliche Verlagsgesellschaft, 2008, s. 96–103.

⁶⁰³ *Ibid.*, s. 99.

⁶⁰⁴ HIRSCHMANN, J., SCHMITZ, E. Strukturanalyse der Kindesmörderin. *Zeitschrift für Psychotherapie und medizinische Psychologie*. 1958, 8: 1–20.

2. Osobnosti se sklonem k hysterickým reakcím

Zdroj: HIRSCHMANN, J., SCHMITZ, E.: *Strukturanalyse der Kindesmörderin*, s. 4–5.

Podle autorů typologie měly jednotlivé skupiny znázorňovat stupnici a úroveň narušeného vývoje osobnosti a jejich míru sociální přizpůsobivosti: od infantilních pachatelek přes slabomyslné až po „bezcitné“ pachatelky. Specifickou skupinu pak tvořily pachatelky s hysterickými sklony. Psychiatři také poukazovali na další méně obvyklé typy pachatelek jako hypersensitivní nebo s psychózami.⁶⁰⁵ Německá forenzní psychiatrie tak vysvětlovala infanticidu jako důsledek „defektu“ struktury osobnosti pachatelky, která neumožnila vyrovnat se s tíživou životní situací. Nejednalo se tak pouze o teoretické vědění, pro německé soudní psychiatry mělo praktický význam. Ostatně psychiatr vyšetřující případ G. H. ve svém posudku přímo citoval práce Joachima Gerchowa nebo Hirschmanna a Schmitze.

Odlišná byla také úprava vraždy novorozeného dítěte v německém trestním právu. V pruském trestním zákonu z roku 1851 se trestný čin vraždy novorozeného dítěte definoval podle § 217 následovně: „Matka, která úmyslně usmrtí své nemanželské dítě při porodu nebo bezprostředně po něm, bude potrestána za tuto vraždu dítěte odnětím svobody na pět až deset let.“⁶⁰⁶ Tato definice s drobnými úpravami zůstala platná po roce 1949 v západoněmeckém a pak německém trestním zákoně až do roku 1998. Základním kritériem byl důraz na nelegitimitu potomka. V případě zavraždění manželského dítěte matkou se uplatňovaly jiné paragrafy, např. vražda (§ 211), zabití (§ 212, § 213).⁶⁰⁷ Toto rozlišení mezi manželským a nemanželským dítětem mělo historické důvody. Do poloviny 19. století bylo zavraždění dítěte, ať už manželského, nebo nemanželského, chápáno jako vražda a často souzeno trestem smrti. Zavedení tzv. privilegované skutkové podstaty⁶⁰⁸ u vraždy novorozených dětí, která stanovovala mírnější trest za vraždu, bylo

⁶⁰⁵ HIRSCHMANN, J., SCHMITZ, E.: *Strukturanalyse der Kindesmörderin*, s. 5.

⁶⁰⁶ Strafgesetzbuch für die Preußischen Staaten ze 14. dubna 1851, § 180 [online]. Dostupné z: <https://www.digitale-sammlungen.de/de/view/bsb10395540?page=70.71> [cit. 23. 8. 2022].

⁶⁰⁷ LAMMEL, Matthias. Über die forensisch-psychiatrische Beurteilung der Kindstötung nach der Geburt bei abgewehrter Schwangerschaft unter besonderer Berücksichtigung des Verhältnisses von Privilegierungs- und Dekulpierungsgründen, s. 77.

⁶⁰⁸ Více k pojmu privilegované skutkové podstaty viz KUČERA, Jiří. Naplnění znaků skutkové podstaty trestného činu vraždy novorozeného dítěte matkou. *Trestněprávní revue*. 2003, 2(5): 139–144.

ve starší literatuře často chápáno jako pozitivní výsledek osvícenského humanismu.⁶⁰⁹ Porod nemanželského dítěte byl spojován se společenskou ostrakizací a ekonomickou tísní. Trestnou sazbu měl zmírňovat § 217 a tím i nepřímo chránit nemanželské děti. V pozdějších letech však vznikly nové studie, které poukazovaly i na jiné aspekty této definice trestného činu.⁶¹⁰ Podle této literatury vliv na definici zmíněného trestného činu mělo také nové pojetí rodinného a občanského práva v německém prostředí v 19. století.⁶¹¹ Zvláštní úprava § 217 tak měla být založena na konzervativním pojetí rodiny, jež začalo být uplatňováno v období průmyslové revoluce a vzestupu středních vrstev, ve kterém se manželství a rodina staly především morálním, ale nikoliv právním rámcem soužití.⁶¹² Tím došlo i k proměně postoje k nemanželským potomkům a svobodným matkám.

Oproti československému trestnímu právu se západoněmecká úprava vraždy novorozeného dítěte matkou diferencovala právě v tomto rozlišování mezi nemanželským a manželským dítětem, stejně tak méně medicínsky zaměřenou definicí. V československém trestním zákonu z roku 1961 byl trestný čin infanticidy definován následovně: „Matka, která v rozrušení způsobeném porodem úmyslně usmrtí své novorozené dítě při porodu nebo hned po něm, bude potrestána odnětím svobody na tři léta až osm let.“⁶¹³ V komentáři k trestnímu zákoníku z roku 1950 se uvádělo, že důvodem pro mírnější posuzování vraždy novorozeného dítěte matkou byl „duševní stav, který má původ ve fyziologických dějích způsobených porodem, oslabuje vůli rodičky a její odolnost proti různým vnějším i vnitřním popudům a brzdí plné rozvinutí mateřského pudu“.⁶¹⁴ Podobně na to nahlíželi i autoři v pozdějších letech.⁶¹⁵ Takovéto více medicínské pojetí trestného činu, jež zdůrazňovalo dopady porodu na duševní zdraví ženy, se tak lišilo nejen od zmiňované západoněmecké úpravy, ale i československého zákona z první republiky. V té době se vycházelo z rakouského trestního práva, které bylo podobné pruskému zákonu. Podle rakouského trestního zákona hrozilo matce za vraždu

---

⁶⁰⁹ MICHALIK, Kerstin. Vom „Kindsmord“ zur Kindstötung: Hintergründe der Entwicklung des Sondertatbestandes der Kindstötung (§ 217) im 18. und 19. Jahrhundert. *Feministische Studien*. 1994, 12: 47–51.

⁶¹⁰ *Ibid.*, s. 44–55.

⁶¹¹ *Ibid.*, s. 46.

⁶¹² *Ibid.*

⁶¹³ Zákon č. 140/1961 Sb., trestní zákon, § 220. Trestní zákon z roku 1950 stanovoval vyšší trestní sazbu za tento čin mezi pěti až deseti lety. Viz Zákon č. 86/1951 Sb., trestní zákon, § 217.

⁶¹⁴ ŠIMÁK, Jaroslav a kol. *Trestní zákon – komentář k zákonu ze dne 12. července 1950, č. 86 Sb.* Praha: Orbis, 1953, s. 394.

⁶¹⁵ Srov. MATYS, Karel. *Trestní zákon – komentář. 2 díl. Část zvláštní.* Praha: Panorama, 1980, s. 697.

manželského dítěte doživotí, zatímco za vraždu nemanželského dvacet let, v případě polehčujících okolností maximálně deset let.⁶¹⁶ Komunistický trestní řád tedy rozlišování mezi manželským a nemanželským dítětem zrušil.⁶¹⁷

Britský právní systém upravoval tento trestný čin v první polovině 20. století několika zákony. První tzv. „Infanticide Act“ z roku 1922 zrušil předchozí nepřehlednou praxi souzení těchto případů, která vycházela z viktoriánského období. V té době byl tento trestný čin chápán jako důsledek špatné sociální a ekonomické situace „padlých žen“ [fallen women].⁶¹⁸ Zároveň však docházelo k případům, kdy se lékaři a další experti shodli na tom, že obviněná trpěla „laktacní“ nebo „poporodní psychózou“ [lactation insanity], na které nebylo možné vztáhnout pravidla podle případu McNaughtona. Z toho důvodu vznikla i poptávka po nové právní úpravě.⁶¹⁹ Po uvedení této normy byla v prvním roce velká část žen odsouzena na dva až čtyři roky vězení.⁶²⁰ V roce 1938 vyšla upravená verze tohoto zákona, která zněla následovně:

Pokud žena úmyslným jednáním nebo opomenutím způsobí smrt svého dítěte mladšího dvanácti měsíců, avšak v době tohoto jednání nebo opomenutí byla narušena její duševní rovnováha z důvodu, že se ještě plně nezotavila z následků porodu dítěte, nebo z důvodu následků kojení po porodu dítěte, pak bez ohledu na to, že okolnosti byly takové, že nebýt tohoto zákona, čin by se rovnal vraždě, je vinna trestným činem, a to infanticidou, a může být za takový čin stíhána a potrestána, jako by byla vinna trestným činem zabití dítěte.⁶²¹

Matka, která zavraždila své dítě, tak mohla trpět „narušením rovnováhy duševního zdraví“ [the balance of her mind was disturbed], které bylo způsobené porodem a poporodními dopady [not having fully recovered from the effect of giving birth (...) by reason of the effect of lactation consequent upon the birth]. V případě, že daný čin

---

⁶¹⁶ Zákon č. 117/1851 ř.z. o zločinech, přečinech a přestupcích, ve znění předpisů jej měnících a doplňujících ke dni 1. 1. 1927, § 139.

⁶¹⁷ Stejně tak reforma rodinného zákona vedla k zrovnoprávnění nemanželských dětí s dětmi manželskými. BĚLOVSKÝ, Petr. Rodinné právo. In BOBEK, M., MOLEK, P., ŠIMÍČEK, V. (eds.). *Komunistické právo v Československu. Kapitoly z dějin bezpráví*. Masarykova univerzita v Brně, 2009, s. 463.

⁶¹⁸ WARD, Tony. The Sad Subject of Infanticide: Law, Medicine and Child Murder, 1860–1938. *Social & Legal Studies*. 1999, 8(2): 165.

⁶¹⁹ *Ibid.*, s. 167.

⁶²⁰ *Ibid.*, s. 171.

⁶²¹ Infanticide Act 1938, Offence of infanticide, odstavec 1 [online]. Dostupné z: https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1938/36/pdfs/ukpga_19380036_en.pdf [24. 8. 2022].

naplňoval tuto skutkovou podstatu, nebyla obviněná souzena za vraždu, ale zabití dítěte, což mělo nižší trestní sazbu. Lze si tak všimnout, že britské trestní právo v podobě této úpravy pracovalo s medicínským chápáním tohoto trestného činu. Zároveň někteří autoři poukazovali na to, že tato nová britská legislativa neznamenal pouze nahrazení právního modelu čistě medicínským, ale spíše kodifikovala déle trvající soudní praxi.⁶²² V rovině definice tohoto trestného činu se britská úprava blížila té československé z poválečných let, přičemž také poukazovala na duševní „rozrušení“ způsobené porodem.⁶²³

Soudní praxe posuzování případů infanticidy se však v poválečné Británii lišila případ od případu. To ilustrují i dvě následující soudní sezení. V prvním se jednalo o devatenáctiletou dívku V. J. z Londýna, která byla 6. dubna 1947 pozvána ke kamarádovi. V. J. žila v domácnosti se svým mužem a s jejich ročním dítětem.⁶²⁴ Ve své výpovědi uvedla, že svou dceru s sebou na návštěvu vzít nechtěla, protože na ni žárlila. V tu dobu se také rozhodla, že se „jí zbaví“.⁶²⁵ Vězeňský lékař, který vypracoval posudek na její zdravotní stav, byl velmi stručný. Pouze zdůraznil, že obviněná nevykazovala žádné známky emocí a celou dobu se chovala racionálně. Posudek zakončil tím, že se jednalo o „dívku s lehce podprůměrnou inteligencí a bez jakéhokoliv smyslu zodpovědnosti, důkazy o duševní chorobě však nejsou. Někdy byla dítěti oddaná, často ale spíše odmítající“.⁶²⁶ Proto byla lékařem uznána za duševně zdravou a způsobilou k obžalobě. Tento případ se vykazoval poměrně velkou brutalitou. Z toho důvodu ani soud nedoporučil její resocializaci v určené instituci pro mladistvé.⁶²⁷

V druhém případě se diskutovala možnost uplatnit zákon o infanticidě, a tím tak i snížit trestní sazbu pachatelce. Zde se jednalo o K. B. C. z Jižního Kensingtonu, která v lednu 1950 porodila sama doma a následně dítě zavraždila. Své spolubydlící o celém incidentu nic neřekla. Dozvěděl se to až otec dítěte, který trestný čin ohlásil na policii. Vězeňský lékař Thomas Christie z Nemocnice Thomase Hollowaye v hrabství Surrey, kde byla

---

⁶²² WARD, Tony. *The Sad Subject of Infanticide*, s. 174. Také EIGEN, Joel P. *Witnessing Insanity*. New Haven: Yale University Press, 1995, s. 148.

⁶²³ Zákon č. 140/1961 Sb., trestní zákon, § 220 Vražda novorozeněte matkou.

⁶²⁴ The National Archives, f. Central Criminal Court (Old Bailey), sign. CRIM 1/1853. Witness statements, V. M. J., Exhibit 1. s. 1.

⁶²⁵ *Ibid.*, s. 2.

⁶²⁶ The National Archives, f. Central Criminal Court (Old Bailey), sign. CRIM 1/1853. Medical Report (30th April 1947).

⁶²⁷ Tento případ byl také medializovaný. Noviny pachatelku vyobrazovaly jako někoho, kdo se chtěl zbavit svého dítěte kvůli „žárlivosti“, protože jí mělo bránit v její plánované návštěvě u známého. *Daily Mirror*. *Jelous of Baby, Mother Murdered Her, Court Told*. Friday 18 April 1947, s. 3.

obviněná na pozorování, poukazoval ve svém posudku na to, že její otec trpěl depresemi a otrávil se plynem.⁶²⁸ Zároveň však dodal, že obviněná byla schopná porozumět všem otázkám, které dostala. Podle něho netrpěla žádnou duševní poruchou v době činu, přestože u některých žen mohl porod vést k narušení mysli.⁶²⁹ Jiný názor měl však patolog, který byl povolán k soudu jako svědek. Jeho výpověď se zaměřovala na pitvu těla, na závěr svých slov však zdůraznil, že znal okolnosti případu a že v těchto případech mohlo dojít k narušení duševního stavu ženy.⁶³⁰ Soud nakonec rozhodl o vině pachatelky, která byla ale propuštěna s podmínkou domů se slovy, že už „trpěla dost“, a proto nebude poslána ještě do vězení.⁶³¹

Ačkoliv se tak úvahy o dopadu porodu na duševní zdraví obviněných vyskytovaly v posudcích lékařů již dříve, soudy a ani samotní lékaři však ne vždy tuto skutečnost chápali jako rozhodující. Tato praxe se začala postupně měnit v pozdějších letech, kdy se ve forenzních posudcích začaly více zkoumat dopady těhotenství a porodu na rozvinutí deprese u pachatelek. Právě depresivní stavy se v psychiatrických posudcích u těchto případů začaly u londýnského soudu často objevovat, jak to dokazuje následující případ z roku 1962.⁶³² Sedmatřicetiletá J. M. C. na začátku ledna téhož roku otráвила plynem své dítě, kterému nebyl ještě ani rok. Oproti předchozím letům se kromě vyšetření vězeňskými lékaři v tomto případě vyskytoval i posudek psychiatra. Zde se jednalo o Davida Rice, psychiatra a ředitele nemocnice v Pembury, která se nacházela poblíž jihoanglického města Royal Tunbridge Wells. Obviněná pracovala jako sestřička v Londýně, následně odešla pracovat s Červeným křížem do Malajsie, kde se také vdala. V psychiatrickém posudku bylo zdůrazněno, že obviněná již jednou potratila a následně trpěla depresí.⁶³³ Rice také poukazoval na to, že poté, co se vrátila domů z nemocnice, byla vystresovaná a v tenzi.⁶³⁴ Došel tedy k závěru, že už před samotným porodem trpěla delší dobu epizodami depresí. Rice během soudního řízení ještě zdůraznil, že se její

---

⁶²⁸ The National Archives, f. Central Criminal Court (Old Bailey), sign. CRIM 1/2046. Medical Report (26th February, 1950), Reg. No. 6, 394.

⁶²⁹ Ibid.

⁶³⁰ The National Archives, f. Central Criminal Court (Old Bailey), sign. CRIM 1/2046. Witness statements, D. Teare. Srov. *West London Observer*. WRNS Girl Charged with Murder of her Baby. Friday 03 March 1950, s. 1.

⁶³¹ *Daily Herald*. Wren plead guilty, freed. Thursday 23 March 1950, s. 3.

⁶³² The National Archives at Kew, Central Criminal Court (Old Bailey), sign. CRIM 1/3835, 30th January Sessions 1962. The Queen vs J. M. C.

⁶³³ The National Archives, f. Central Criminal Court (Old Bailey), sign. CRIM 1/3835. Medical Report (5th February 1962).

⁶³⁴ Ibid.

nemoc zhoršila v důsledku porodu, ze kterého se plně nezotavila a který měl dopady na její duševní zdraví.⁶³⁵ Dodal také, že by měla být léčena, jelikož vazba, ve které se nacházela, by ještě mohla zhoršit její stav. Velmi podobně se vyjádřil i její ošetřující lékař, který ji měl v péči během těhotenství.⁶³⁶ V obou případech se tak experti shodli na tom, že se obviněná nedokázala zotavit z porodu, který zhoršil její depresivní stav.

I v situacích, kdy nešlo striktně použít zákon o infanticidě, soud na základě expertních posudků zmírňoval tresty u vražd dětí matkami, které trpěly depresí. V jednom takovém trestním řízení z roku 1965 šlo o vraždu rok a půl starého chlapce matkou, která spolu s manželem a dalšími dvěma dětmi žila v centru Londýna. Podle soudního spisu obviněná A. P. žila ve stísněných podmínkách v malém vlhkém bytě, kde pobíhaly krysy. Měla být deprivovaná a musela se starat o tři děti. Sama vypověděla, že její manžel poslední rok pil a vracel se domů pravidelně opilý.⁶³⁷ Obviněná byla vyšetřena nejprve vězeňským lékařem. Vzhledem k tomu, že se jí šest měsíců před trestným činem narodilo jiné dítě, lékař argumentoval tím, že si v důsledku těhotenství prošla fyziologickými změnami, které vedly k emoční nestabilitě.⁶³⁸ Obhajoba žádala soud ale o nový posudek externího psychiatra, protože vězeňský lékař navrhoval soudit obviněnou podle zákona o infanticidě z roku 1938, který se ale vztahoval pouze na vraždu dítěte mladšího jednoho roku, což nebyl případ A. P.⁶³⁹ Nový posudek vypracoval psychiatr Walter Lindesay Neustatter, původem z Mnichova, který se kriminalitou a vraždami z pohledu forenzní psychiatrie věnoval ve svém výzkumu dlouhodobě.⁶⁴⁰ Neustatter poukazoval na to, že obviněná byla od roku 1960 pětkrát těhotná, přičemž ve dvou případech potratila.⁶⁴¹ Přestože se na ni nevztahoval zákon z roku 1938, principiálně souhlasil se závěry

---

⁶³⁵ The National Archives, f. Central Criminal Court (Old Bailey), sign. CRIM 1/3835. Witness statements, Dr. David Rice.

⁶³⁶ The National Archives, f. Central Criminal Court (Old Bailey), sign. CRIM 1/3835. Witness statements, Dr. Alfred Kendew.

⁶³⁷ The National Archives, f. Central Criminal Court (Old Bailey), sign. CRIM 1/4393. Witness statements, A. P.

⁶³⁸ The National Archives, f. Central Criminal Court (Old Bailey), sign. CRIM 1/4393. Medical Report (17th July 1965) Senior Medical Officer, J. S. Knox, s. 2 (Present condition).

⁶³⁹ The National Archives, f. Central Criminal Court (Old Bailey), sign. CRIM 1/4393. Medical Report (28th June 1965).

⁶⁴⁰ Viz nekrolog [online]. Dostupné z: <https://history.rcplondon.ac.uk/inspiring-physicians/walter-lindesay-neustatter> [cit. 29. 8. 2022]. Výběr prací NEUSTATTER. W. Lindesay. *Psychological Disorder and Crime*. Philosophical Library: New York, 1957; NEUSTATTER. W. Lindesay. *The Mind of the Murderer*. Christopher Johnson: 1958; NEUSTATTER. W. Lindesay. The State of Mind in Murder. *The Lancet*. 1965, 258(7390): 861–863.

⁶⁴¹ The National Archives, f. Central Criminal Court (Old Bailey), sign. CRIM 1/4393. Medical Report (8th July 1965), Dr. W. Lindesay Neustatter, s. 2.

vězeňského lékaře. Podle expertů tak řada těhotenství, kterými si prošla, měla za následek fyziologické proměny, jež ovlivnily i její trestné chování.⁶⁴² Neustatter tak došel k závěru, že obviněná trpěla duševní poruchou a že by měla být hospitalizovaná u něj v nemocnici.⁶⁴³ Na základě výše uvedeného posudku tak soud rozhodl u uložení trestu formou tříleté probace, během které se léčila u Neustattera.⁶⁴⁴

Britští forenzní experti kvůli takovýmto případům začali více poukazovat na roli depresivních stavů u matek, které se dopustily vraždy svého novorozeného dítěte. Tím se vytvářela i samostatná kategorie pachatelek ve forenzně psychiatrickém vědění. Narůstal také počet různých aktivních účastníků, kteří v jednotlivých případech vystupovali. Už se nejednalo pouze o soudce, vězeňského lékaře a policii, ale také o psychiatry, psychology nebo pracovníky probační služby. V šedesátých a sedmdesátých letech začaly navíc vznikat v anglickojazyčném prostředí nové studie, které se na problematiku vražd novorozených dětí zaměřovaly.⁶⁴⁵ Například v *British Journal of Criminology* vyšel článek od dvou autorů, psychiatra a sociálního pracovníka, kteří se zaměřovali na rozbor několika případů infanticidy. Oba autoři zdůrazňovali, že velká část obviněných byla pod velkým stresem, zvláště pak ze snahy těhotenství skrýt před rodinou nebo sousedy.⁶⁴⁶ Takový pohled na psychickou situaci matek, které se dopustily násilného trestného činu na svém dítěti, se v něčem podobal i německé forenzně psychiatrické interpretaci, která hovořila o „vytěsnění“ těhotenství.⁶⁴⁷ Zároveň však anglofonní literatura začala více pracovat s konceptem stresu, který v německé poválečné literatuře tak zřejmý nebyl. Ve zmiňované studii autoři hovořili o tom, že

(...) psychologické faktory v motivaci u infanticidy hrají důležitou roli. Tyto faktory vystupují zřetelněji do popředí ve společnosti, kde se zmírňují socioekonomické obtíže

---

⁶⁴² Ibid., s. 3.

⁶⁴³ Ibid.

⁶⁴⁴ The National Archives, f. Central Criminal Court (Old Bailey), sign. CRIM 1/4393. Dopis z 16. července 1965, č. 620/65.

⁶⁴⁵ TUTEUR, Werner, GLOTZER, Jacob. Murdering Mothers. *The American Journal of Psychiatry*. 1959, 116(5): 447–452; WINNIK, H., HOROVITZ, H. The Problem of Infanticide. *The British Journal of Criminology*. 1961, 2(1): 40–52; RESNICK, Phillip J. Child Murder by Parents: A Psychiatric Review of Filicide. *The American Journal of Psychiatry*. 1969, 126(3): 325–334; RESNICK, Phillip J. Murder of the Newborn: A Psychiatric Review of Neonaticide. *The American Journal of Psychiatry*. 1970, 126(10): 1414–1420.

⁶⁴⁶ WINNIK, H., HOROVITZ, H. The Problem of Infanticide, s. 46.

⁶⁴⁷ Srov. GERCHOW, J. Fahrlässigkeit und bedingter Vorsatz als gerichtsarztliches Problem bei Kindestötung. *Deutsche Zeitschrift für die gesamte gerichtliche Medizin*. 1964, 44: 607.

neprovdaných matek a usnadňuje se prevence nebo přerušení těhotenství, které ztrácí na významu a společenském stigmatu. I když se však socioekonomické faktory odstraní, převažují faktory psychologické.⁶⁴⁸

Autoři v textu zdůrazňovali, že po porodu docházelo k zintenzivnění pocitu „úzkosti a agrese“.⁶⁴⁹ V některých případech tyto pocity zůstávaly a mohly mít za následek i násilné chování matek. Z této perspektivy tak byly především hluboké psychologické změny, způsobené těhotenstvím a porodem, chápány jako příčiny infanticidy.

Vedle této interpretace zaměřené na samotné změny vyvolané těhotenstvím existovaly v anglofonní literatuře také více psychodynamicky zaměřené teorie. Tento směr reprezentoval americký forenzní psychiatr Phillip Resnick, jehož články k tématu vyšly v *American Journal of Psychiatry* na konci šedesátých a začátku sedmdesátých let minulého století.⁶⁵⁰ Resnick vytvořil klasifikaci infanticidy podle jednotlivých motivů. Nejčastější typ vraždy novorozeného dítěte nazýval Resnick altruistickou, podle které byl trestný čin vykonán spolu s pokusem o sebevraždu matky nebo pod dojmem toho, že narozené dítě něčím trpělo. Zabití mělo být vysvobození z tohoto utrpení.⁶⁵¹ Mezi další typy infanticidy pak řadil psychotickou infanticidu nebo vraždu dítěte z důvodu nechtěného těhotenství.⁶⁵² Resnick tak méně zdůrazňoval důsledky těhotenství na duševní zdraví matek a spíše se zaměřoval na otázky vztahů pachatelky s vlastní matkou, projekce a sebevražedné pocity.

Tyto texty od zahraničních autorů, ať už anglických, nebo německých, nebyly v československé psychiatrické obci neznámé a jejich citace se objevovaly v odborných článcích k tématu.⁶⁵³ Důkazem toho může být text psychiatrů z košické kliniky, kteří zkoumali tento trestný čin ve Východoslovenském kraji.⁶⁵⁴ V článku dokonce používali i pojem „neonaticida“, který zavedl ve svém textu Resnick.⁶⁵⁵ Slovenští psychiatři také

⁶⁴⁸ WINNIK, H., HOROVITZ, H. The Problem of Infanticide, s. 48.

⁶⁴⁹ Ibid., s. 49.

⁶⁵⁰ RESNICK, Phillip J. Child Murder by Parents: A Psychiatric Review of Filicide. *American Journal of Psychiatry*. 1969, 126(3): 325–334; RESNICK, Phillip J. Murder of the Newborn: A Psychiatric Review of Neonaticide. *American Journal of Psychiatry*. 1970, 126(10): 1414–1420.

⁶⁵¹ RESNICK, Phillip J. Child Murder by Parents, s. 329.

⁶⁵² Ibid., s. 329–330.

⁶⁵³ Např. TOPIAŘ, A., UHLÍŘ, F. K problematice sebevražd matek spojených s usmrcením dítěte. *Československá psychiatrie*. 1967, 63(2): 127–130; MEDVECKÝ, J., KAFKA, J. O usmrcení novorozenca matkou z psychiatrického hľadiska. *Československá psychiatrie*. 1972, 68(1): 16–21.

⁶⁵⁴ MEDVECKÝ, J., KAFKA, J. O usmrcení novorozenca matkou z psychiatrického hľadiska.

⁶⁵⁵ Srov. RESNICK, Phillip J. Child Murder by Parents, s. 325.

poukazovali na podobné závěry jejich studie s textem od Winnika a Horovitze. Podle československých psychiatrů tak hlavní příčina násilného chování matek po porodu spočívala především ve větší „náchylnosti ke krizi“, které těhotenství dokázalo způsobit.⁶⁵⁶ S tím souvisela také snížená schopnost řešit nové sociální i psychologické otázky, které s těhotenstvím souvisely: pocity úzkosti, hanby, viny, popř. sociálně-ekonomické starosti. V československé soudně psychiatrické učebnici se zase zdůrazňovala role „laktační psychózy“. Mělo se jednat o stav „akutní zmatenosti s halucinacemi a značnou agitovaností“.⁶⁵⁷ Vedle toho psychiatři také poukazovali na „depresivní a úzkostné stavy neurotických rázů“.⁶⁵⁸ K tématu se vyjadřovali i čeští psychiatři z opavské léčebny, kteří se v šedesátých letech věnovali sebevraždám matek spojených s usmrcením dítěte.⁶⁵⁹ Ti u pachatelek více zdůrazňovali roli nižšího intelektu.⁶⁶⁰

Problematikou vražd novorozenečků dětí se v Československu navíc zabývaly podrobně i represivní orgány. Zatímco však psychiatrické vědění poukazovalo na dopady porodu na duševní zdraví matek, v dokumentu Hlavní správy Veřejné bezpečnosti Ministerstva vnitra ČSSR z roku 1956, který byl adresován náměstkovi ministerstva vnitra, se příčiny infanticidy chápaly jako výsledek „buržoasní morálky“ a předsudků společnosti o nemanželských dětech, jež měly být „hanbou“ matek.⁶⁶¹ Zvláště pak na vesnici a v prostředí silné „náboženské morálky“ měl takový pohled přetrvávat. Dokument poukazoval na to, že rodina často ostrakizovala matku dítěte a vyvolávala v ní „depresivní“ stavy, které byly příčinou jejího násilného chování. I podle statistiky vražd vypracovaných Sekretariátem MV za rok 1956 bylo ze čtyřiceti těchto trestných činů 52 % spácháno svobodnými matkami s „obavou před hanbou“, u dalších pak byl motiv

⁶⁵⁶ MEDVECKÝ, J., KAFKA, J. O usmrcení novorozence matkou z psychiatrického hlediska, s. 19.

⁶⁵⁷ KNOBLOCH, Ferdinand, KNOBLOCHOVÁ, Jiřina. *Soudní psychiatrie pro právníky a lékaře*. Praha: Orbis, 1965, s. 195. Vraždám novorozenečků dětí se v Československu také soustavně věnoval i soudní lékař Jaromír Tesař, který vydal několik studií, jež se na vraždy novorozenečků dětí zaměřovaly. Z velké části studie popisují způsoby provedení pitvy, odhalení příčin úmrtí, stejně tak kazuistiky neobvyklých případů. TESAR, Jaromír. Vražda dítěte ze soudně psychiatrického hlediska. *Knižnice pro kriminalistiku*. 1954, 3(1): 35–53; TESAR, Jaromír, TOŠOVSKÝ, Václav. Vražda 6měsíčního dítěte podáváním hřebíčků per os. *Československá pediatrie*. 1956, 11(6): 431–434; SCHMIDTOVÁ, Marie, TESAR, Jaromír. Vražda dvouletého chlapce s předcházejícími nepoznanými opakovanými pokusy. *Soudní lékařství*. 1961, 5(1): 9–16.

⁶⁵⁸ Srov. KNOBLOCH, Ferdinand, KNOBLOCHOVÁ, Jiřina. *Soudní psychiatrie pro právníky a lékaře*, s. 195; DUFEK, Miroslav. *Soudní psychiatrie pro právníky a lékaře*. Praha: Orbis, 1976, s. 184.

⁶⁵⁹ TOPIAŘ, A., UHLÍŘ, F. K problematice sebevražd matek spojených s usmrcením dítěte.

⁶⁶⁰ *Ibid.*, s. 129.

⁶⁶¹ ABS, Archivní fondy MV ČSR, Hlavní správa VB, signatura: H 1-4 i.j. 340, č.j. VB 00257/01-1956, Rozbor zločinnosti v problematice vražd za I. pololetí 1956, s. 6.

nezjištěn, nebo se jednalo o duševní poruchu či jiné pohnutky.⁶⁶² Autoři dokumentu Hlavní správy také zdůrazňovali roli mužů, kteří nechávali „těhotnou milenku na holičkách“.⁶⁶³ Dalším motivem pak měl být „lehkomyšlný“ způsob života, který kopíroval do jisté míry interpretaci socialistické kriminologie. Vraždy novorozených dětí byly ale také podle autorů dokumentu spojené s otázkou potratů. Interrupční legislativa se tak měla podle nich více rozvolnit, aby se předešlo i těmto trestným činům. Jakmile o rok později došlo k uzákonění možnosti umělého přerušování těhotenství v Československu, vnímali to kriminalisté jako jeden z hlavních nástrojů prevence proti vraždám dětí spáchaných po porodu.⁶⁶⁴

Vedle vymýcení pozůstatků „buržoasní morálky“ viděli úředníci ministerstva vnitra úkol Veřejné bezpečnosti také ve vyhledávání „podezřelých“ těhotných žen a jejich nahlášení na místních zdravotních střediscích. I socialistická kriminalistika chápala tento fenomén v rámci třídního pohledu na zločin. Zatímco v „kapitalistických společenských zřízeních“ měl být tento trestný čin důsledkem hospodářských poměrů, v „socialistických zřízeních“ tyto důvody měly vymizet.⁶⁶⁵ Násilné chování pachatelek tak kriminalisté spojovali buď s „přetrvávajícími“ společenskými předsudky, zvláště pak u svobodných matek, nebo s „protisociálními“ živly.⁶⁶⁶ Právě tato druhá skupina měla podle tehdejších kriminalistů představovat zvláštní podíl na vraždách novorozených dětí.⁶⁶⁷

Chápání vraždy novorozeného dítěte mladými rodičkami jako důsledku „zpátečnického“ pohledu rodičů se mohl promítnout i do soudních řízení v komunistickém Československu. Zde lze poukázat na jeden neobvyklý případ. Na podzim roku 1962 byla na Praze 2 odsouzená osmnáctiletá dívka D. P. na dva roky za to, že usmrtila své dítě ihned poté, co se narodilo.⁶⁶⁸ Podle rozsudku pachatelka před rodiči tajila, že je těhotná, stejně tak před svými spolužáky a známými. V té době chodila na odborné učiliště. Dítě

---

⁶⁶² ABS, Archivní fondy řídicích a organizačních útvarů MV a FMV, Sekretariát ministerstva vnitra, sign. A 2/1 i.j. 1095, Rozbor statistik vražd spáchaných v r. 1956, s. 4.

⁶⁶³ ABS, Archivní fondy MV ČSR, Hlavní správa VB, sign. H 1-4 i.j. 340, č.j. VB 00257/01-1956, Rozbor zločinnosti v problematice vražd za I. pololetí 1956, s. 6.

⁶⁶⁴ Srov. ZUZÁNEK, T. Vražda novorozeného dítěte matkou. *Kriminalistický sborník*. 1960, 4(9): 540; KNAPP, F., ŠÍP, F. Vražda novorozeného dítěte matkou. *Kriminalistický sborník*. 1965, 9(14): 732.

⁶⁶⁵ HORÍNEK, Anton, PLÁNKA, Michal. K problematice vražd novorozených dětí. *Soudní lékařství*. 1961, 6(11): 184–185.

⁶⁶⁶ *Ibid.*, s. 185.

⁶⁶⁷ *Ibid.*

⁶⁶⁸ ABS, Archivní fondy řídicích a organizačních útvarů ministerstva vnitra (MV) a federálního ministerstva vnitra (FMV), Organizační a vnitřní správa FMV II. díl, Písecká Dušana, odsouzená pro vraždu novorozeněte – odvolání proti rozsudku, signatura: A 6/2 i.j. 425, Rozsudek, 2 T 175/62.

porodila sama doma, když byli její rodiče pryč. Příčina smrti byla podle lékařů udušení z utopení. Ve své výpovědi pachatelka na svou obhajobu uvedla, že nikoho o svém stavu neinformovala kvůli „rodinným poměrům“.⁶⁶⁹ Trestný čin naplňoval skutkovou podstatu vraždy novorozeného dítěte, soud ale přihlédl k některým polehčujícím okolnostem, které v konečném důsledku vedly ke snížení trestu. Mezi tyto polehčující okolnosti soud řadil především dosavadní řádný život, pozitivní vztah ke společnosti i práci nebo skutečnost, že se dopustila trestného činu ve věku blízkého věku mladistvých. Zároveň ale také soud zdůraznil, že jednou z příčin trestného činu byl „nesprávný názor rodičů, zvláště pak matky na otázky těhotenství svobodné ženy“, které měly za následek bezradnost pachatelky.⁶⁷⁰ Z toho důvodu také soud přistoupil k možnosti využití § 40/1, který umožňoval mimořádné snížení trestu. Z možné sazby tří až osmi let tak nakonec byla D. P. odsouzena na dva roky.⁶⁷¹

Celý případ tím ale nebyl ukončen, protože podle dokumentů z Federálního ministerstva vnitra (FMV) otec D. P. požadoval v dopise náměstkovi, aby legislativní oddělení ministerstva převzalo obhajobu jeho dcery, protože její matka byla na ministerstvu zaměstnána.⁶⁷² Podle záznamu jednání, který pořídili úředníci FMV, ze schůzky mezi nimi, otcem a obhájcem D. P. bylo zřejmé, že ministerstvo nemělo velký zájem zasahovat do rozhodnutí soudu. Nabídli proto otci „konzultaci“ s obhájcem D. P. při vypracování odvolání.⁶⁷³ To měl však otec pachatelky odmítnout s tím, že to nebylo dostatečné, protože jeho dcera byla u soudu „ponižována“. Podle záznamu jednání navíc zaměstnanci FMV došli k závěru, že se jednalo především o osobní spor z minulosti mezi otcem D. P. a soudcem, jelikož otec obviněné pracoval dříve u stejného soudu jako obhájce. V odvolání, které bylo vypracováno obhájcem D. P., pak byly jednotlivé argumenty strany obžalované více rozebrány. Zvláště si obhajoba stěžovala, že prokuratura za „tichého souhlasu předsedy senátu“ soustavně urážela celou rodinu a označovala ji za

---

⁶⁶⁹ ABS, Archivní fondy řídicích a organizačních útvarů ministerstva vnitra (MV) a federálního ministerstva vnitra (FMV), Organizační a vnitřní správa FMV II. díl, Písecká Dušana, odsouzená pro vraždu novorozeněte – odvolání proti rozsudku, sign. A 6/2 i.j. 425, Rozsudek, 2 T 175/62.

⁶⁷⁰ Ibid., s. 4.

⁶⁷¹ Ibid., s. 5.

⁶⁷² ABS, Archivní fondy řídicích a organizačních útvarů ministerstva vnitra (MV) a federálního ministerstva vnitra (FMV), Organizační a vnitřní správa FMV II. díl, Písecká Dušana, odsouzená pro vraždu novorozeněte – odvolání proti rozsudku, sign. A 6/2 i.j. 425, dopis z 16. listopadu 1962, A/15-0942/01-62.

⁶⁷³ ABS, Archivní fondy řídicích a organizačních útvarů ministerstva vnitra (MV) a federálního ministerstva vnitra (FMV), Organizační a vnitřní správa FMV II. díl, Písecká Dušana, odsouzená pro vraždu novorozeněte – odvolání proti rozsudku, sign. A 6/2 i.j. 425, Záznam, s. 1–2.

„maloměšťáckou a pokryteckou“. ⁶⁷⁴ To měla být „největší urážka“ komunisty. Předseda senátu měl navíc podle obžalované strany přejímat tyto „pomluvy“ od prokuratury bez zjištění jejich pravdivosti a měl také zamítnout možnost podmíněného trestu slovy: „Podmíněný odklad trestu nemohl být povolen, neboť maloměšťácká matka neskýtá záruku výchovy!“ ⁶⁷⁵ Obžalovaná strana pak v odvolání dále popisovala chování prokurátorky, která kladla vinu za trestný čin D. P. rodině, jelikož jí její „maloměšťácká rodina“ odpírala pohlavní styk. ⁶⁷⁶ Celý desetistránkový dokument dále poukazoval na jednotlivá porušení trestního řádu, ignorování některých svědeckví a předem utvořený názor prokuratury, podle které byla na vině „špatná“ morálka v rodině. Velká část prohlášení prokurátorky navíc neměla být zaprotokolována. V rámci této práce není možné ověřit argumenty obhajoby, k tomu chybí i dostatečná pramenná základna. Co je ale důležité, je, že prokuratura viděla hlavní příčiny trestného činu D. P. v „maloměšťáckém“ rodinném prostředí, ve kterém vyrůstala a které ji nepodpořilo jako svobodnou matku. Z toho důvodu měla D. P. těhotenství utajit. Jazyk socialistické kriminologické teorie, ve které byl tento trestný čin chápán jako pozůstatek „buržoasní“, popř. „maloměšťácké“ mentality, se tak stal součástí argumentace prokuratury a soudu.

Ať už se tedy jednalo o německé, britské nebo československé prostředí, často se k těmto trestným činům uchýlovaly pachatelky, které se nacházely v tísnivé ekonomické situaci a měly strach z veřejné ostudy. Rámování tohoto typu násilného chování se však v jednotlivých případech lišilo. V Německu byl kladen důraz na nedostatečnou „vyzrálost“ pachatelky a její schopnosti se se situací vyrovnat. Zároveň německý trestní zákon nepracoval s lékařským pojetím tohoto trestného činu, který se objevoval v britském a československém právu, kde se hovořilo přímo o dopadech těhotenství a porodu na duševní zdraví matky. Podobně se začala i anglosaská forenzní psychiatrie postupně zaměřovat na depresivní stavy pachatelek jako na příčinu jejich násilného chování. Rovněž i československá soudní psychiatrie pracovala s pojmem „poporodní psychózy“. Zde se německé pojetí s větším zájmem o pachatelku než o samotný vliv těhotenství a porodu na její duševní zdraví lišilo od anglosaské i československé expertízy. Jednotná nebyla ani soudní praxe. V Británii například byly v málokterém

---

⁶⁷⁴ ABS, Archivní fondy řídicích a organizačních útvarů ministerstva vnitra (MV) a federálního ministerstva vnitra (FMV), Organizační a vnitřní správa FMV II. díl, Písecká Dušana, odsouzená pro vraždu novorozeněte – odvolání proti rozsudku, sign. A 6/2 i.j. 425, Stručné vyličení případu.

⁶⁷⁵ Ibid.

⁶⁷⁶ Ibid., s. 6.

případě brány ohledy na špatné sociální podmínky, kdy mladé pachatelky bydlely v pronajatých malých pokojích nebo v hygienicky nevhodném prostředí. V Československu se zase do rozhodování soudů promítala socialistická trestněprávní nauka o vraždách novorozených dětí, které byly chápány jako důsledek „buržoasní“ morálky pěstované v rodinách.

8. „Domnívám se, že by neškodilo trochu tu morálku utáhnout.“⁶⁷⁷ **Sexuální vrazi mezi trestem, léčbou a medializací**

Jestliže byla v poválečných letech násilná kriminalita interpretována ve vztahu k dopadům války, a to včetně sociálních a ekonomických obtíží, které reprezentovaly vraždy v domácím prostředí nebo infanticidu, dostávaly se v pozdějších letech do popředí zájmu expertů i veřejnosti nové problémy spojené s proměnou evropských společností v šedesátých letech a nárůstem medializace některých případů. Od šedesátých a začátku sedmdesátých let se na stránkách časopisů a novin objevovaly šokující zprávy o násilné kriminalitě pachatelů se sexuálními poruchami. V Německu se do veřejného povědomí dostali sérioví vrazi jako Jürgen Bartsch, který v šedesátých letech zavraždil čtyři chlapce, na druhé straně železné opony ve východním Německu se stala známou postava Erwina Hagedorna, který nožem ubodal dva chlapce.⁶⁷⁸ Podobné případy násilné sexuální kriminality existovaly i v předchozích dobách, v druhé polovině 20. století se jim však dostalo rozsáhlé medializace. Otázky související s činností sexuálních pachatelů začaly být také více diskutovány mezi sexuology, psychology nebo psychiatry.⁶⁷⁹

Léčení různých sexuálních poruch bylo součástí moderního psychiatrického vědění již od jeho počátku. Rakouský psychiatr Richard Krafft Ebing vydal na konci 19. století vlivnou knihu *Psychopathia Sexualis*, ve které se zaměřil na pacienty se sexuálními poruchami.⁶⁸⁰ V jedné části se zabýval problematikou sexuální vraždy a znásilnění. V duchu dobové

⁶⁷⁷ SUVOROV, Miloslav. Jak chránit společnost před pachateli sexuálních deliktů? *Kriminalistický sborník*. 1967, 11(16): 642.

⁶⁷⁸ Více viz BRÜCKWEH, Kerstin. *Serienmorde, Ewald und Emotionen im 20. Jahrhundert*. Frankfurt/New York: Campus Verlag, 2006.

⁶⁷⁹ Zde navazuji na rozsáhlou literaturu zabývající se tématem sexuologie, genderu a expertního vědění. Pro tuzemské prostředí především LIŠKOVÁ, Kateřina. *Sexual liberation, socialist style: Communist Czechoslovakia and the science of desire, 1945–1989*. Cambridge: Cambridge University Press, 2018; LIŠKOVÁ, Kateřina. Sex under Socialism: From Emancipation of Women to Normalized Families in Czechoslovakia. *Sexualities*. 2016, 19(2): 211–235; HAVELKOVÁ, H., OATES-INDRUCHOVÁ, L. (eds.). *Vyvláštěný hlas: Proměny genderové kultury české společnosti 1948–1989*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2015; HIML, Pavel, SEIDL, Jan, SCHINDLER, Franz. „Miluji tvory svého pohlaví“. *Homosexualita v dějinách a společnosti českých zemí*. Praha: Argo, 2013; DUDOVÁ, Radka. Regulation of Abortion as State-Socialist Governmentality: The Case of Czechoslovakia. *Politics & Gender*. 2012, 8(1): 123–144; SOKOLOVÁ, Věra. Planned Parenthood Behind the Curtain: Population Policy and Sterilization of Romani Women in Communist Czechoslovakia, 1972–1989. *The Anthropology of East Europe Review*. 2005, 23(1): 79–98. Krátký přehled literatury k posuzování „deviantního“ chování v československé sexuologii také viz SOKOLOVÁ, Věra. *Queer Encounters with Communist Power: Non-Heterosexual Lives and the State in Czechoslovakia, 1948–1989*. Praha: Karolinum, 2021, s. 67–69. Pro britské a německé prostředí viz WESTON, Janet. *Medicine, the Penal System and Sexual Crimes in England, 1919–1960s. Dignosing Deviance*. London: Bloomsbury: 2017; BRÜCKWEH, Kerstin. *Serienmorde, Gewalt und Emotionen im 20. Jahrhundert*. Frankfurt/New York: Campus Verlag, 2006.

⁶⁸⁰ KRAFT EBING, Richard. *Psychopathia Sexualis: eine Klinisch-Forensische Studie*. Stuttgart, 1886.

kriminologie chápal pachatele sexuálních trestných činů jako „degenerované“ kriminálníky, často trpící „imbecilitou“. Sexuální vraždy definoval jako vraždu ze (sexuálního) potěšení. Později zařadil tento typ sexuálního chování mezi sadismus.⁶⁸¹ I když percepce Ebingových tezí byla intenzivnější na kontinentě než na britských ostrovech, jeho dílo ovlivnilo další vývoj psychiatrického vědění o sexuálních poruchách. V českých zemích si to lze ukázat na příslušných kapitolách v psychiatrických učebnicích. Již zmiňovaný zakladatel české psychiatrie Karel Kuffner rozlišoval různé druhy „sexuálních anomálií“, které spadaly pod patologii instinktů.⁶⁸² Mezi tyto poruchy řadil celou škálu chování od „změny intensity“ sexuálního pudu až po různé „perverze“ jako masturbace, exhibicionismus, fetišismus, masochismus nebo sadismus. Zde se věnoval také tzv. vraždě z rozkoše, obdobě Ebingova konceptu sexuální vraždy, u které pachatele mělo vzrušovat samotné násilí na oběti, nikoli samotný sexuální styk.⁶⁸³ O necelých šedesát let později vyšla učebnice soudní psychiatrie manželů Knoblochových, ve které byly sexuální „deviace“ řazeny mezi poruchy potřeb. Učebnice obsahovala podobný výčet poruch jako u Kuffnera, tj. od masturbace až po homosexualitu.⁶⁸⁴ Zatímco však Kuffner chápal sexuální poruchy především jako důsledek degenerace, dědičnosti nebo nízké inteligence, Knoblochovi zdůrazňovali pojem narušení lidských „potřeb“. Snažili se vyhnout termínům jako „instinkt“ nebo „pud“, které vnímaly jako doménu „starého“ psychiatrického jazyka.⁶⁸⁵ Podle nich sexuální „deviantní“ chování bylo nejen zděděno, ale především získáno během života.⁶⁸⁶ Psychiatři se s různými formami sexuálních „deviací“ setkávali i v každodenní praxi v léčebnách a na klinikách, ať už se jednalo o případy homosexuality, exhibicionismu, nebo násilného sexuálního chování. V roce 1947 se například na klinice léčili dva muži s „psychopatickou konstitucí“, „psychosexuálním infantilismem“ a „polymorfni psychopatií“, kteří měli styk s nedospělými děvčaty.⁶⁸⁷ V mnoha případech se na vyšetření dostali až pacienti, kteří svou činnost několikrát opakovali. To se mohlo týkat

⁶⁸¹ YOSHID-ARAGON, Amber. *Lustmord and Loving the Other: A History of Sexual Murder in Modern Germany and Austria (1873–1932)*. Washington University in St. Louis. Disertační práce, 2011, s. 53.

⁶⁸² KUFFNER, Karel. *Psychiatrie pro studium i praktickou potřebu lékaře. I. díl: Část povšechná*. Praha: Bursík a Kohout, 1897, s.119.

⁶⁸³ *Ibid.*, s. 126.

⁶⁸⁴ KNOBLOCH, Ferdinand, KNOBLOCHOVÁ, Jiřina. *Soudní psychiatrie pro právníky a lékaře*. Praha: Orbis, 1957, s. 54–57.

⁶⁸⁵ *Ibid.*, s. 54.

⁶⁸⁶ *Ibid.*

⁶⁸⁷ Fakultní klinika UK (soukromý archiv). Anonymní chorobopis z 18. 2. 1947 a 9. 12. 1947.

případů exhibicionismu, voyerismu, ale i závažnějších trestných činů. V roce 1954 se tak na kliniku dostal muž, který byl v předchozích čtyřech letech dvakrát ve vězení za mravnostní delikty.⁶⁸⁸ Opakovaně chodil do škol, kde na záchodech sledoval dívky a u toho masturboval. Až po několika návštěvách byl chycen školníkem a následně odsouzen do vězení. V roce 1954, tedy poté, co tuto činnost opakoval, se šel sám nahlásit na SNB. Po domluvě s vedoucím závodu, který se za něj přimluvil, byl poslán na psychiatrii.⁶⁸⁹ Zde byl léčen medikací a za pomoci psychoterapie. Po propuštění mu byla doporučena opětovná návštěva psychiatrie a pravidelné užívání léků na uklidnění nervů.

V jiném případě se jednalo o muže, který byl léčen na psychiatrii kvůli exhibicionismu.⁶⁹⁰ Jeho případ navíc obsahoval posudek dvou československých sexuologů, Karla Nedomy a Josefa Hynieho, který byl vyžádán místním okresním úřadem národního zdraví, do jehož jurisdikce spadal i tento případ. Oba sexuologové poukazovali na problematické mládí pacienta. Podle výpovědi byl pacient často doma bit, zažil navíc mnoho hádek a rvaček mezi rodiči, z čehož začal i koktat. Postupně si tak vytvořil neurózu a fobii z lidí.⁶⁹¹ Za exhibicionismus byl odsouzen již v roce 1943. Na začátku padesátých let v činnosti pokračoval a byl poslán SNB na vyšetření do Sexuologického ústavu v Praze. Sexuologové jako léčbu navrhli spánkovou terapii a psychoterapii.⁶⁹² Ačkoliv různé typy sexuálních poruch nepředstavovaly většinu z chorobopisů, které jsem měl možnost projít, nedá se říct, že by se takoví pacienti vůbec nevyskytovali.⁶⁹³ Často se u nich jednalo o recidivní činnost, která byla někým nahlášena, a vyšetřovací orgány nebo příslušný národní výbor poslal daného pachatele na psychiatrii.

Z hlediska československého trestního zákona z roku 1950 byly tzv. mravnostní delikty upraveny několika paragrafy: § 215 o ohrožení mravní výchovy mládeže s maximální sazbou dvou let, § 244 o ohrožení mravnosti se sazbami od jednoho do šesti let podle míry provinění,⁶⁹⁴ dále § 239 o pohlavním zneužití, který měl sazby za soulož s nezletilou osobu od jednoho do deseti roků, v případě těžké újmy na zdraví mezi deseti až dvaceti lety.⁶⁹⁵ V novém zákonu z roku 1961 tyto paragrafy nedoznaly zásadních změn, kromě

---

⁶⁸⁸ Fakultní klinika UK (soukromý archiv). Anonymní chorobopis z 14. 6. 1954.

⁶⁸⁹ Ibid.

⁶⁹⁰ Fakultní klinika UK (soukromý archiv). Anonymní chorobopis z 16. 5. 1953.

⁶⁹¹ Fakultní klinika UK (soukromý archiv). Anonymní chorobopis z 16. 5. 1953. Opis z 30. 4. 1953.

⁶⁹² Ibid., Provedená léčba.

⁶⁹³ Ze 127 chorobopisů mezi léty 1945 až 1970 pouze 9 diagnóz mělo povahu sexuálních poruch (tzn. 7,1 %).

⁶⁹⁴ Trestní zákon ze dne 12. července 1950, § 215, § 244.

⁶⁹⁵ Trestní zákon ze dne 12. července 1950, § 239.

rozšíření alternativních trestů o nápravná opatření či peněžítý a majetkový trest v případě ohrožení mravnosti. Soulož mezi příbuznými byla trestána až dvěma lety. Za pohlavní styk s osobou stejného pohlaví mohl pachatel jeden rok vězení.⁶⁹⁶ Znásilnění bylo v zákonu z roku 1950 v sekci „trestné činy proti důstojnosti člověka“, přičemž trest mohl být ukládán v rozmezí pěti až deseti let. U závažného případu, který například skončil smrtí, mohl odsouzený dostat doživotí.⁶⁹⁷

I v poválečné Británii a Německu existovaly podobné trestní úpravy násilného sexuálního chování. Z hlediska britského práva byl zásadní dokument tzv. Sexual Offences Act z roku 1956, který shrnoval jednotlivé trestné činy i jejich trestání.⁶⁹⁸ V poválečném německém trestním právu byly sexuální zločiny definovány v sekci zločinů proti mravnosti. Paragraf 177, který byl poprvé uveden v trestním zákoně z roku 1871, definoval znásilnění jako násilím donucený „mimomanželský“ styk. Tato definice přetrvala až do poválečných let.⁶⁹⁹

Kromě mravnostních deliktů docházelo v komunistickém Československu také k závažné násilné kriminalitě sexuálních vrahů. Jeden takový případ se odehrál v šedesátých letech na Kladensku. Na konci února v roce 1964 se pohřešovala dvanáctiletá dívka, o dva dny později bylo její tělo nalezeno v křoví u polní cesty.⁷⁰⁰ Jako pachatel byl identifikovaný dvacetiletý invalidní důchodce K. S., který vypověděl, že u kina ve večerních hodinách prošlo děvče, které začal sledovat. Pak ji přepadnul s úmyslem pohlavního zneužití, ona se začala bránit, a proto ji nožem několikrát bodnul.⁷⁰¹ Pachatel měl ve své historii již několik mravních deliktů. Podle spisu byl už v roce 1960 vyšetřován prokuraturou za pohlavní zneužívání nezletilých. O dva roky později byl znovu žalován za pohlavní zneužití. V obou případech psychiatrické posudky došly k závěru, že pachatelovy ovládací schopnosti byly sníženy pod vlivem „dlouhotrvající pudové i citové

---

⁶⁹⁶ Trestní zákon ze dne 12. července 1950, § 238–242.

⁶⁹⁷ Trestní zákon ze dne 12. července 1950, § 238.

⁶⁹⁸ Sexual Offences Act 1956 [online]. Dostupné z: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/Eliz2/4-5/69/enacted> [cit. 31. 5. 2022].

⁶⁹⁹ Srov. Neufassung des Strafgesetzbuches. Bundesgesetzblatt Teil I. 1969, Nr. 88. Více také viz MÜTING, Christina. *Sexuelle Nötigung. Vergewaltigung (§ 177 STGB). Reformdiskussion und Gesetzgebung seit 1870*. Berlin/New York: De Gruyter, 2010.

⁷⁰⁰ Státní oblastní archiv v Praze – Státní okresní archiv Kladno (SOkA Kladno), Okresní soud Kladno, sign. 1 Tp 3/3/68, VB/4: ČVS-5/401-64.

⁷⁰¹ SOkA Kladno, OS Kladno, sign. 1 Tp 3/3/68, VB/4: ČVS-5/401-64, K.S., Psychiatrický posudek. Posudek a závěr, s. 24.

abstinence“.⁷⁰² Dohromady se na začátku šedesátých let léčil na psychiatrii třikrát, většinou s diagnózami poruch chování, debility a pedofilie. Pachatel byl toho času také v invalidním důchodu – jako topič na lokomotivě měl úraz, kdy mu vozík pohmoždil část palce, který mu musel být amputován. Následně pracoval jako vydavač olejů, přičemž mu vzplála láhev s benzínem, kterou postavil na topení. Utrpěl popáleniny třetího stupně a dostal invalidní důchod.⁷⁰³ K sexuálnímu zneužívání z jeho strany docházelo často bez větší pozornosti policie. Po prvním pohlavním zneužití dívky, které nahlásila na Veřejné bezpečnosti (VB) její matka, se případ nedostal ani k soudu, protože lékařská prohlídka nic nenašla. Ani u dalšího zneužití nebyl pachatel odsouzen, pouze poslán na léčení.⁷⁰⁴ Až po dalších případech zneužívání byl pachatel odsouzen na devět měsíců, které byly následně sníženy na pět. Vzhledem k jeho nezletilosti, duševnímu stavu a nízké inteligenci mu tak byly uznány všechny polehčující okolnosti. Při vyšetřování vraždy z února 1963 byl přístup soudu i psychiatrů jiný. K případu byli povoláni dva lékaři, Helena Malá a Ivan Horvai, aby vypracovali posudek, který byl navíc konzultován s odbornou radou na Univerzitě Karlově. Při rozhovoru pachatele s psychiatry, kteří se ptali na to, proč dívku bodnul, odpověděl, že se polekal, že děvče vše řekne doma a bude to ještě „horší“.⁷⁰⁵ Podle posudku vraždu neprovedl v „náhlém afektu“ a motivace nebyla „sexuální“.⁷⁰⁶ Motivem vraždy byl totiž strach z prozrazení a toho, že se dostane zpět do léčebny a vězení. Psychiatři tak shledali, že byl odpovědný v plné míře, jelikož si v době činu uvědomoval nebezpečnost svého jednání a byl schopen se ovládat.⁷⁰⁷

Zápis výslechu znalců také poukazyval na to, že se debata vedla především o možném afektu pachatele, který by mohl vést ke snížení jeho trestní odpovědnosti. Znalci však na různých detailech dokládali, že pachatel byl během násilného činu plně přičetný.⁷⁰⁸ Psychiatři, kteří posudek vypracovali, argumentovali, že samotná vražda pachateli nepřinesla žádný užitek, jejím cílem bylo zbavit se svědka.⁷⁰⁹ Soud vycházel z posudků Malé a Horvaie a zdůrazňoval, že nešlo o jednání v afektu, jelikož pachatel netrpěl

⁷⁰² SOkA Kladno, OS Kladno, sign. 1 Tp 3/3/68, VB/4: ČVS-5/401-64, K. S., Psychiatrický posudek. Stručný výpis ze spisů, s. 5.

⁷⁰³ SOkA Kladno, OS Kladno, sign. 1 Tp 3/3/68, VB/4: ČVS-5/401-64, K. S., Psychiatrický posudek. Vlastní vyšetření, s. 11.

⁷⁰⁴ Ibid., s. 16.

⁷⁰⁵ Ibid., s. 18.

⁷⁰⁶ Ibid., s. 22.

⁷⁰⁷ Ibid., s. 24.

⁷⁰⁸ SOkA Kladno, OS Kladno, sign. 1 Tp 3/3/68, VB/4: ČVS-5/401-64, K. S. Zápis výslechu znalců, 2 Kv 5/64.

⁷⁰⁹ Ibid., s. 3.

ztrátou paměti. Podle rozsudku se jednalo o „úmyslný trestný čin vraždy“, který byl „vysoce společensky nebezpečný a zavrženíhodný“.⁷¹⁰ Soud nakonec odsoudil pachatele k trestu smrti. Přitěžující okolnost byla nejen recidiva pachatele, ale i jeho chování u soudu, které mělo být cynické a bez známek lítosti. Advokát pachatele podal odvolání s odůvodněním, že je slabomyslný, že si některé skutečnosti nepamatoval, stejně tak poukazoval na nejednotný názor v psychiatrické obci. Soud vyšší instance však odvolání odmítl s argumentem, že jednání pachatele bylo promyšlené. Trest smrti byl vykonán dne 30. listopadu 1964.⁷¹¹

Na soudním řízení K. S. a jeho psychiatrickém posouzení tak bylo několik důležitých aspektů, které rozhodovaly o trestu. Jádrem případu byl spor mezi tím, zda pachatel byl přičetný a zavraždil dívku z kalkulu a strachu, nebo zda se jednalo o sadistický čin s cílem se sexuálně ukojit, s čímž se vázala i snížená přičetnost. Psychiatři došli k závěru, že vražda nebyla výsledkem sexuální úchylky, ale strachu z prozrazení, což dokládali na několika věcech: pachatel netrpěl ztrátou paměti, po první bodné ráně tělo oběti otočil a prohlédl, nejednalo se tak o sérii zuřivých bodných ran. Zároveň byl pachatel recidivista, který se dopustil tří případů pohlavního zneužívání. Až po čtvrtém případě byl odsouzen na pět měsíců a ochrannou léčbu.⁷¹²

Na konci šedesátých let se v Československu některé sexuální vraždy dostaly i na přední stránky novin. Zvláště jeden případ otrásl československou společností. Jednalo se o zneužití a vraždu jedenáctiletého chlapce v kině Metro v Praze, které se dopustil dne 5. června 1966 čtyřadvacetiletý Jaroslav Papež. Papež, který pracoval v kině jako promítač, nalákal jedenáctiletého chlapce do promítací kabiny a zamkl za sebou. Následně chlapce zneužil a usmrtil.⁷¹³ Tělo chlapce bylo večer objeveno druhým promítačem a Papež brzy zatčen. Během trestního řízení byli povoláni lékaři, aby

---

⁷¹⁰ SOKA Kladno, OS Kladno, sign. 1 Tp 3/3/68, VB/4: ČVS-5/401-64, K. S. Rozsudek, 1T 400/64, s. 10.

⁷¹¹ SOKA Kladno, OS Kladno, sign. 1 Tp 3/3/68, VB/4: ČVS-5/401-64, K. S. Dopis z 30. listopadu 1964. Ts 8/64.

⁷¹² Případ byl také popsán v *Kriminalistickém sborníku* zaměstnancem Okresního soudu v Kladně. Podle tohoto článku usvědčila pachatele jedna žena, která ho viděla odcházet z místa činu. Když se tak příslušníci SNB dozvěděli, že kolem místa činu se měl potulovat recidivista, který měl za sebou již několik záznamů zneužívání, rozhodli se ho přivést k výsledku. Tam se i přiznal. Autor článku poukazoval na fakt, že pachatel byl třikrát v ústavní léčbě, přičemž se vždy, když byl propuštěn, dopustil dalšího deliktu. Autor si proto kladl otázku, zda bylo správné pachatele vždy propustit na svobodu, popř. z ústavní léčby. HESEK, Emil. Ubodání zneužitě obětí pachatelem pedofilního zaměření z obavy před prozrazení. *Kriminalistický sborník*. 1965, 9(14): 451.

⁷¹³ SUVOROV, Miloslav. Jak chránit společnost před pachateli sexuálních deliktů? *Kriminalistický sborník*. 1967, 11(16): 652.

posoudili jeho duševní stav. Podle odboru vyšetřování Veřejné bezpečnosti byly pořízeny dva posudky: jeden vypracován sexuologem a psychologem, který konstatoval, že pachatel spáchal trestný čin v důsledku duševní choroby, naopak druhý posudek, vypracovaný psychiatry na Psychiatrické klinice v Praze, tvrdil, že pachatel byl plně příčetný a trestně odpovědný.⁷¹⁴ Papež byl nakonec odsouzen k trestu smrti za pohlavní zneužívání a vraždu. Podobně jako v případě obviněného K. S. hrála i zde roli otázka, zda došlo k trestnému činu vraždy z důvodu pachatelových sadistických sklonů, nebo ze strachu z prozrazení. Psychiatři došli k závěru, že Papež byl

(...) psychopatický jedinec se schizoidními rysy a s výraznou sexuální úchylkou ve smyslu homosexuální pedofilie (ev. efebofilie) se složkou zřetelného sadomasochismu: jde tedy vesměs o projevy od mládí trvající povahové a osobní úchylky, nikoliv o projevy duševní choroby. Nelze předpokládat, že by v době trestné činnosti byly rozpoznávací schopnosti obviněného omezené, či dokonce nepřítomné.⁷¹⁵

Druhá podmínka uznání nepřičetnosti podle československého trestního zákona, tedy neschopnost ovládat své chování, představovala pro psychiatry již méně jednoznačnou záležitost. Zde argumentovali, že sexuální deviace byly sice vrozené, tím pádem by bylo nutné přiznat pachateli alespoň polehčující okolnost, zároveň ale zdůrazňovali vážnost trestného činu.⁷¹⁶ V případě Papeže tak neexistoval jednotný názor na motivy jeho vraždy. Zatímco Městský soud vycházel z toho, že se Papež dopustil vraždy ze strachu z prozrazení, Nejvyšší soud, kam se Papež odvolal po rozsudku smrti, dal za pravdu posudku sexuologa Kurta Freunda a psychologa Václava Piňkavy, podle kterých se jednalo o sadistu.⁷¹⁷ Dokonce i v článku v *Kriminalistickém sborníku* se poukazovalo na to, že neexistovala shoda mezi psychiatry o příčinách sexuálních deviací ani jejich posuzování. Nebylo tak jasné, zda tito pachatelé měli být posláni na ochranné léčení, nebo do vězení, popř. za jakých podmínek se měli léčit. Papežův případ nebyl navíc jediný, který se dostal na stránky *Kriminalistického sborníku*. Od poloviny šedesátých let se

---

⁷¹⁴ Ibid., s. 652.

⁷¹⁵ Ibid., s. 656.

⁷¹⁶ Ibid.

⁷¹⁷ *Rudé právo*. Konečné projednání nejvyššího soudu. J. Papež odsouzen k smrti. 1967, 4(15): 2.

objevovalo více textů, které se zabývaly sexuálními delikventy a násilnou sexuální činností.⁷¹⁸

O případu Papeže informovalo krátce tehdejší *Rudé právo*. První zpráva z února 1967 s nadpisem „Pachatel bestiální vraždy před soudem“ popisovala, jak v době promítání filmu *Komisař Maigret zuří* Papež ubodal svou oběť. Papež byl vykreslen jako pachatel, který s „oblíbou trápil zvířata a rád četl braky“.⁷¹⁹ Další dvě zprávy už informovaly o tom, že byl Papež odsouzen k trestu smrti s poukázáním na to, že se jednalo o nevléčitelného a nenapravitelného jedince.⁷²⁰ Po zveřejnění případu obdrželi také vyšetřovatelé dopisy od občanů, žádající trest smrti.⁷²¹ Jeden z dopisů byl otištěn v *Kriminalistickém sborníku*, ve kterém pisatelka vyslovovala obavu, aby Papež neunikl spravedlivému trestu. Sama měla mít neteř v podobném věku, jaký měl zavražděný chlapec: „Domnívám se, že by neškodilo trochu tu morálku utáhnout, vždyť kam by to za chvíli spělo! Nebudu jistě sama, kdo vám na toto téma bude psát, a tak snad bude naše přání, tj. trest smrti pro vraha, vyslyšeno.“⁷²²

Sexuologové Karel Nedoma a Kurt Freund ve svém shrnujícím článku v *Československé psychiatrii* poukazovali na to, že léčba sexuálních delikventů se nacházela spíše v počáteční fázi bez uspokojivých výsledků.⁷²³ Podobně jako ve výše uvedených případech se Nedoma s Freundem shodovali na tom, že lékařské vyšetření bylo nezbytné u závažných sexuálních deliktů, mezi které řadili pedofilii a sadismus.⁷²⁴ Nedoma se léčbě sexuálních deviací u mužů věnoval i nadále, a to zvláště v oblasti terapeutické

---

⁷¹⁸ Např. VÁŽNÝ, Jan. Sexuální vrah. *Kriminalistický sborník*. 1967, 11: 129–144; HADIL, Vladimír. K některým otázkám trestního řízení proti sexuálně úchylným osobám. *Kriminalistický sborník*. 1968, 6: 366–371; VILÍMEK, Zdeněk. Některé zkušenosti z objasňování znásilnění. *Kriminalistický sborník*. 1966, 10: 449–463. PASEKA, V. Vyšetřování sexuální vraždy spáchané zvláště nebezpečným recidivistou. *Kriminalistický sborník*. 1964, 7: 363–376.

⁷¹⁹ *Rudé právo*. Konečné projednání nejvyššího soudu. J. Papež odsouzen k smrti, roč. 47, č. 104, 15.4. 1967, s. 2.

⁷²⁰ *Rudé právo*. Trest smrti vrahovi, roč. 47, č. 55, 24.2.1967, s. 2; *Rudé Právo*. Pachatel bestiální vraždy před trestním tribunálem, roč. 47, č. 53, 22.2.1967, s. 2.

⁷²¹ SUVOROV, Miloslav. Jak chránit společnost před pachateli sexuálních deliktů?, s. 642.

⁷²² Ibid.

⁷²³ FREUND, Kurt, NEDOMA, Karel. Otázka přičetnosti a nápravných opatření u sexuálních delikventů. *Československá psychiatrie*. 1959, 4: 266. K analýze tohoto článku ve vztahu k postavení sexuálních delikventů v československé sexuologii viz LIŠKOVÁ, Kateřina. ‘Now you see them, now you don’t’. Sexual deviants and sexological expertise in communist Czechoslovakia. *History of the Human Sciences*. 2016, 29(1): 54.

⁷²⁴ FREUND, Kurt, NEDOMA, Karel. Otázka přičetnosti a nápravných opatření u sexuálních delikventů, s. 267.

kastrace a psychoterapie.⁷²⁵ V rámci Sexuologického ústavu tak Nedoma vedl experimenty, které se zaměřovaly na úspěšnost této léčby u různých typů sexuálních deviací. Kastraci sexuologové doporučovali především u „sexuálních agresorů“, zvláště pak u sexuálních sadistů.⁷²⁶ Dále pak u kategorií heterosexuálních i homosexuálních pedofilů a homosexuálních delikventů proti dospívajícím.⁷²⁷ Primárně měla být léčba založená na hormonálním útlumu a psychoterapii. Kastrace se používala až v případě neúspěšnosti této léčby. Zásadním předpokladem u sexuálních pachatelů byla jejich „sexuální deviace“, kterou definovali sexuologové jako „odchylnou sexuální motivaci hluboko zakotvenou v osobnosti vyšetřovaného“.⁷²⁸ Tyto sexuální deviace byly chápány jako trvalé a neměnné. Trestnou činností násilných sexuálních pachatelů se soudní psychiatrie zabývala i v sedmdesátých letech. V učebnici soudní psychiatrie od Miroslava Dufka byly sexuální deviace rozlišovány na neškodné (sem řadil homosexualitu, ale i exhibicionismus nebo voyerismus) a nebezpečné, které autor označoval také pojmem „sexuální psychopatie“.⁷²⁹ Deviaci u těchto pachatelů chápal jako projev celé jejich psychopatické osobnosti, „bezohlednosti“ a „brutálnosti“.⁷³⁰ Jako léčbu doporučoval chemickou kastraci. Oproti poválečným letům, kdy ještě Karel Nedoma s kastrací experimentoval, se tak tento typ léčby plně začlenil do psychiatrické a sexuologické péče.⁷³¹ Ať už se tedy jednalo o články v novinách, dopisy, psychiatrické posudky, nebo soudní řízení, násilná sexuální trestná činnost se dostávala do popředí zájmu socialistické společnosti, přičemž jasné nástroje i praxe, jak s ní zacházet, získávaly teprve jasné kontury.

Nejen v Československu, ale i Německu nebo Velké Británii se sexuální pachatelé stali předmětem zájmu psychiatrů. Již výše zmiňovaný Joachim Gerchow, německý soudní psychiatr a pozdější ředitel Institutu pro soudní lékařství na univerzitě ve Frankfurtu, se ve svém referátu na mnichovské konferenci Německé společnosti pro soudní a sociální

---

⁷²⁵ NEDOMA, Karel. Adaptační léčba sexuálních deviací u mužů. *Československá psychiatrie*. 1964, 4: 234–239.

⁷²⁶ RABOCH, J., NEDOMA, K. Indikace testikulární pulpektomie u sexuálních delikventů. *Československá psychiatrie*. 1970, 3: 153.

⁷²⁷ Ibid., s. 153.

⁷²⁸ Ibid., s. 155.

⁷²⁹ DUFEK, Miroslav. *Soudní psychiatrie pro právníky a lékaře, vysokoškolská učebnice*. Praha: Orbis, 1976, s. 122.

⁷³⁰ Ibid.

⁷³¹ LIŠKOVÁ, Kateřina a Andrea BĚLEHRADOVÁ. ‘We Won’t Ban Castrating Pervs Despite What Europe Might Think!’ Czech Medical Sexology and the Practice of Therapeutic Castration. *Medical History*. 2019, 63(3): 330–351.

lékařství v roce 1952 věnoval problematice sexuálních deliktů u válečných zajatců.⁷³² U mladých mužů, kteří se vrátili ze zajetí, Gerchow vycházel z tehdy velmi uznávané teorie narušeného tělesného i duševního vývoje. Vystavení dlouhodobému hladu zase mohlo vést k poruchám hormonální produkce a tělesným proměnám.⁷³³ Gerchow proto argumentoval, že dystrofie zapříčinila „retardaci sexuální konstituce“, která se projevovala organicky podmíněnými sexuálními poruchami. Pachatelé sexuální činnosti, kteří si prošli zajateckým lágrem, měli podle Gerchowa již určitou predispozici, především se pak jednalo o „primitivní“ a „slabomyslné“ pachatele.⁷³⁴ Gerchow tak chápal sexuální delikty válečných navrátilců jako kombinaci dlouhodobého hladu, sexuální frustrace a poruchy tělesného vývoje jedinců. Důležitou roli při vzniku sexuálních deviací měl hrát porušený vývoj osobnosti, zvláště pak nervový a hormonální.⁷³⁵ Chápání sexuálních deliktů tak v německém prostředí vycházelo především z učení o sexuálním pudu. Heidelberský psychiatr a kriminolog Heinz Leferenz, který pracoval jako asistent Kurta Schneidera, ve své práci zdůrazňoval propojenost sexuálního pudu s tělesnou schránkou člověka a jeho hormonálním vývojem.⁷³⁶ Na druhou stranu se od meziválečných nebo bezprostředně poválečných let v druhé polovině padesátých let chápání sexuálních deviací začalo proměňovat.⁷³⁷ Sexuální deviace měl sice švýcarský psychiatr Manfred Bleuler, syn významného psychiatra pro obor Eugena Bleulera, ve své učebnici z roku 1960 zařazený pod kapitolu o psychopatech, zároveň svůj pohled doplňoval o otázky prostředí a výchovy. Nejednalo se však o model sexuality, který by kladl důraz na dědičnost nebo vrozenost osobnosti, poukazoval totiž také na interakci jedince s okolím.

Tento přístup, který zdůrazňoval u sexuálních trestných činů především roli psychopatie a sexuálního pudu, se uplatnil i v posudkové praxi. Příkladem toho může být následující soud se zedníkem z Düsseldorfu, který byl v roce 1954 odsouzen za vraždu prostitutky na sedm let. Pachatel se narodil v roce 1929 jako nejmladší ze čtyř dětí, na konci války sloužil ve wehrmachtu a následně se ocitl v americkém zajateckém táboře. Po válce byl

---

⁷³² GERCHOW, Joachim. Über die Ursachen sexueller Fehlhatungen und Straftaten bei ehemaligen Kriegsgefangenen. *Deutsche Zeitschrift für gerichtliche Medizin*. 1953, 42: 452.

⁷³³ *Ibid.*, s. 453.

⁷³⁴ *Ibid.*, s. 454.

⁷³⁵ BLEULER, Manfred. *Lehrbuch der Psychiatrie*. Berlin: Springer, 1960, s. 3.

⁷³⁶ LEFERENZ, Heinz. Die Sexualdelikte des E62. *Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft*. 1965, 79(3–4): 279.

⁷³⁷ BLEULER, Manfred. *Lehrbuch der Psychiatrie*, s. 511.

několikrát trestán za krádeže. Původně pracoval pro telegrafickou společnost v Düsseldorfu, práci ale často měnil. V den trestného činu popíjel v několika lokálech, přičemž se následně podle trestního spisu rozhodl navštívit prostitutku. Tu po nevydařené souloži a následné hádce uškrtil a okradl.⁷³⁸ Psychiatr Manfred Fuhrmann, který byl zodpovědný za většinu posudků u düsseldorfského soudu v padesátých letech a o kterém byla již zmínka v první části práce, poukazoval ve svém šetření na to, že pachatel trpěl špatnou funkčností štítné žlázy a dědičnou poruchou nervového systému.⁷³⁹ Zároveň jednal pod vlivem alkoholu, na který pachatel vzhledem ke svým zdravotním problémům působil přecitlivěle. Z toho důvodu Fuhrmann poukazoval na to, že pachatel měl v době trestného činu sníženou kapacitu rozhodování.⁷⁴⁰ Toto stanovisko vzal v potaz i soud, který poukazoval na údajný fakt, že byl pachatel rozrušen a obětí vyprovokován. Pachatel však nebyl potrestán poprvé, měl za sebou historii drobné majetkové trestné činnosti. Vzhledem k tomu, že podle psychiatra jednal ve stavu snížené přičetnosti, byl odsouzen na sedm let.⁷⁴¹ Navíc vražda nebyla posuzována ani klasifikována jako sexuální delikt, ale jako loupež. Podle § 251 trestního zákona byla totiž loupežná vražda trestána minimálně na deset let nebo doživotím. Fuhrmannova diagnóza vycházela z obecných představ v německé forenzní psychiatrii o násilné kriminalitě, která byla páchána kriminálníky s vrozenými tělesnými nebo duševními predispozicemi. Proto ve svém posudku nevybočoval z toho, jak posuzoval například vrahy.⁷⁴²

O více než deset let později došlo k podobné vraždě. Na začátku roku 1969 se k řediteli psychiatrické a neurologické kliniky v Düsseldorfu-Oberkasselu Hermannu Wegenerovi⁷⁴³ dostal případ sexuálního vraha P. M., který byl odsouzen za loupežnou vraždu muže, s nímž měl homosexuální styk.⁷⁴⁴ Pachatel byl od prosince roku 1968 nezaměstnaný a nechával se vydržovat svými partnery. S obětí se potkal v hospodě a následně pokračovali do domu zavražděného. Po styku vzal P. M. dva nože a bodnul

---

⁷³⁸ Landesarchiv NRW Abteilung Rheinland, Staatsanwaltschaft Düsseldorf, Gerichte Rep. 456, Nr. 2046.

⁷³⁹ Landesarchiv NRW Abteilung Rheinland, Staatsanwaltschaft Düsseldorf, Gerichte Rep. 456, Nr. 2046, Urteil, 21. 12. 1954, S 11/54, s. 10.

⁷⁴⁰ Ibid., s. 10

⁷⁴¹ Ibid.

⁷⁴² Viz kapitola k německé soudní psychiatrii.

⁷⁴³ Wegener byl také autorem psychiatrické učebnice z osmdesátých let: WEGENER, Hermann. *Einführung in die forensische Psychologie*. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1981.

⁷⁴⁴ Landesarchiv NRW Abteilung Rheinland, Staatsanwaltschaft Düsseldorf, Gerichte Rep. 456, Nr. 167.

oběť do hrudi. Poté byt prohlédl, vykradl a utekl.⁷⁴⁵ Nutno podotknout, že životopis pachatele představoval pro psychiatra důležitý faktor při přípravě znaleckého posudku. P. M. pocházel z rodiny zatížené schizofrenií, zároveň byl několikrát trestán za drobné majetkové přestupky. Na začátku šedesátých let se pokusil o sebevraždu a následně se léčil na psychiatrii v Düsseldorfu, kde byl popsán jako „[n]ezralá osobnost, která se pod vlivem alkoholu demonstrativně pokusila o sebevraždu (...)“.⁷⁴⁶ Psychiatrický posudek pachatele po jeho zatčení vypracoval právě výše zmíněný Hermann Wegener. Wegener zkoumal pachatelův vztah k sexualitě, který měl být charakteristický pro jeho „zvláštnost“, jelikož měl P. M. sklony k bisexualitě.⁷⁴⁷ O této „ambivalenci“ se Wegener zmínil ještě několikrát ve svém posudku. Podobně zdůrazňoval pachatelovu „uzavřenost“, „necitlivost“ a „egocentričnost“. Posudek uzavřel prohlášením, že se mělo jednat o „labilního, práci se vyhýbajícího, necitlivého psychopata se sexuálními sklony“, který byl zcela odpovědný za své činy. Z toho důvodu měl být odsouzen za úmyslnou vraždu a loupež.⁷⁴⁸ Proti tomuto vyšetření se však ohradil právník obviněného, který žádal nový posudek, protože tento posudek podle něj nezohledňoval celkový duševní stav P. M., který se pokusil ve vězení o sebevraždu.⁷⁴⁹ V novém posudku však Wegener svá východiska zásadně nerevidoval.⁷⁵⁰ Další dvouhodinový rozhovor, který psychiatr s obviněným vedl, neodhalil žádné nové skutečnosti. Zároveň měl pachatel působit již méně „chladně“ a více „přístupně“. Druhý posudek ukončil tvrzením, že další pozorování v ústavu pachatele nebylo nutné.⁷⁵¹

Psychiatr po celou dobu zároveň sledoval, zda se u pachatele projeví příznaky schizofrenie, kterou trpěl bratr jeho otce. K tomu však nedošlo, proto i v druhém posudku Wegener zásadně neupravil svá předchozí tvrzení z úvodního posudku. Oba posudky se tak primárně zaměřovaly na „psychopatickou“ strukturu osobnosti pachatele a posuzování jeho sexuality bylo až na druhém místě. Chápání sexuální kriminality tak

---

⁷⁴⁵ Landesarchiv NRW Abteilung Rheinland, Staatsanwaltschaft Düsseldorf, Gerichte Rep. 456, Nr. 167, Nervenfachärztliches Gutachten, Dr. med. Hermann Wegener, Landesmedizinaldirektor i. R., Facharzt für Neurologie und Psychiatrie, Düsseldorf-Oberkasel, 5 Js 218/69 I, s. 5.

⁷⁴⁶ Ibid., s. 12.

⁷⁴⁷ Landesarchiv NRW Abteilung Rheinland, Staatsanwaltschaft Düsseldorf, Gerichte Rep. 456, Nr. 167, Nervenfachärztliches Gutachten, Dr. med. Hermann Wegener, Landesmedizinaldirektor i. R., Facharzt für Neurologie und Psychiatrie, Düsseldorf-Oberkasel, 5 Js 218/69 I, s. 23.

⁷⁴⁸ StGb 1969, § 211, § 249, § 251.

⁷⁴⁹ Landesarchiv NRW Abteilung Rheinland, Staatsanwaltschaft Düsseldorf, Gerichte Rep. 456, Nr. 167, Dopis ze dne 23. 2. 1970.

⁷⁵⁰ Landesarchiv NRW Abteilung Rheinland, Staatsanwaltschaft Düsseldorf, Gerichte Rep. 456, Nr. 167, Nachfolgendes Ergänzungsgutachten, Dr. med. Hermann Wegener, 7. 4. 1970, 5 Ks 2/70.

⁷⁵¹ Ibid., s. 4.

v německé forenzní praxi nebylo tolik diferenciované a bylo do jisté míry podobné jiným násilným trestům. Zatímco však v prvním případě z roku 1954 nebyla otázka sexuality reflektována a od začátku byla vražda chápána jako loupežná, v druhém posudku se psychiatr již více zabýval „nejednoznačnou“ sexuální orientací pachatele.

Sexuální a sériové vraždy se stejně jako v Československu staly také předmětem rozsáhlé medializace v západoněmecké společnosti.⁷⁵² Odkázat tak lze na sériového vraha Jürgena Bartsche z Essenu, který v první polovině šedesátých let zavraždil čtyři chlapce a pokusil se zabít pátého. Psychiatři zdůrazňovali, že příčinu Bartschova chování nebylo možné hledat ve specifickém charakteru jeho osoby, ale spíše ve „zvrhlém rozvinutí pudů“.⁷⁵³ Shodli se na tom, že Bartsch byl plně odpovědný za své trestné činy (v době soudu mu bylo dvacet jedna let, první oběť zavraždil v šestnácti). V roce 1971 byl však proces po dovolání, které podal Bartschův advokát, obnoven. S tím také souviselo nové kolo lékařského zkoumání Bartschova duševního stavu, tentokrát bylo povoláno kolegium osmi psychiatrů a psychologů.⁷⁵⁴ Bartsch byl tedy vyšetřován nejen psychiatry, ale i sexuologem nebo psychoanalytikem. Právě oni zdůrazňovali patologickou stránku Bartschovy osobnosti a poukazovali na jeho „abnormální strukturu osobnosti“, „neurotickou deformaci charakteru“ a „pedofilně-sadistickou perverzi“.⁷⁵⁵ Z toho důvodu také nemohl být uznán podle nich za přičetného. V době procesu s Bartschem posílali často občané dopisy adresované soudu a policii.⁷⁵⁶ Některé požadovaly pro Bartsche trest smrti, vyhrožovaly mu mučením, jiné zase požadovaly jeho léčbu v psychiatrickém ústavu. O Bartschově případě také často informoval bulvární deník *Bild-Zeitung*, který využíval různé emočně zabarvené texty, které vyvolávaly další reakce veřejnosti.⁷⁵⁷

Případ Jürgena Bartsche tak v něčem připomíná medializovanou vraždu Jaroslava Papeže v Československu. Oba případy byly souzeny na konci šedesátých let a u obou pachatelů se jednalo o sexuální vraždu chlapců. V lecčem si byly podobné i lékařské posudky, které byly vypracovány jak psychiatry, tak sexuology. Zatímco v československém i německém případě psychiatři neshledali žádnou duševní nemoc u pachatele, sexuologické posudky byly opačného názoru. Na obou stranách železné opony se tak

---

⁷⁵² Srov. BRÜCKWEH, Kerstin. *Serienmorde, Gewalt und Emotionen im 20. Jahrhundert*. Frankfurt/New York: Campus Verlag, 2006.

⁷⁵³ *Ibid.*, s. 209.

⁷⁵⁴ *Ibid.*, s. 211.

⁷⁵⁵ *Ibid.*, s. 223.

⁷⁵⁶ Podobná analýza dopisů i jejich autorů viz *ibid.*, s. 314–334.

⁷⁵⁷ *Ibid.*, s. 324.

vedla diskuse mezi odborníky, do jaké míry byli pachatelé za svůj čin zodpovědní a kdy by měli být posláni na léčení místo do vězení. Avšak výsledek soudního řízení byl u obou případů odlišný: Papež byl odsouzen k trestu smrti, a to i přes některé názory odborné obce, jelikož závažnost jeho trestného činu převážila. V případě Bartsche došlo k obnovení procesu, který rozhodl o ústavní léčbě. Vzhledem k tomu, že není k dispozici Papežův spis, nelze přesně zrekonstruovat jeho soudní proces, z toho důvodu není možné dostatečně a komplexně odpovědět na to, proč byl odsouzen k trestu smrti, a nikoliv jako Bartsch do léčebny. Lze také spekulovat nad možným strachem z reakce československé veřejnosti v případě, že by byl Papež uznán za neodpovědného za své činy z důvodu duševní poruchy. Ostatně i VB se v šedesátých letech začala zajímat o vnímání zpráv o kriminalitě v novinách. V Severomoravském kraji byl proto zadán průzkum veřejného mínění o rubrice „Černá kronika“, která měla informovat veřejnost o „událostech na úseku politicko-bezpečnostní situace, a tak vhodně ovlivňovat veřejné mínění, působit preventivně a předcházet různým šeptandám“.⁷⁵⁸ V návaznosti na tento průzkum pak měly být naplánované různé aktivity, které se týkaly práce s veřejností v oblasti kriminality a její prevence. Například se počítalo s jednodenním seminářem příslušníků VB se Svazem novinářů Severomoravského kraje nebo psychologickým školením náčelníků k základním otázkám.⁷⁵⁹ Roli v rozsudku mohla hrát také soudní praxe, v případě kladenského vraha soud rozhodnul podobně. Lze rovněž hovořit o jisté podobnosti reakcí československé a západoněmecké společnosti na tyto sexuální násilné zločiny. Ať už poukazováním na „monstrozitu“ pachatelů, nebo větší mírou zapojení veřejnosti, která posílala dopisy na policii nebo soudy. Zároveň o případu v Německu informovaly i bulvární deníky, které v Československu chyběly.

Z hlediska léčby sexuálních pachatelů se vedla mezi experty diskuse o kastraci. Vzhledem k nacistické minulosti a nuceným sterilizacím se však jednalo o citlivé téma. Otázka kastrace se stala aktuální zvláště na začátku šedesátých let, kdy došlo k několika medializovaným sexuálním činům. Spolky na ochranu dětí za podpory křesťanských demokratů proto lobovaly za silnější postihy sexuálních pachatelů.⁷⁶⁰ Povinná forma kastrace byla ale spolkovým sněmem, a to i přes tlak části veřejnosti, odmítnuta.⁷⁶¹ Jinak

---

⁷⁵⁸ BUCHTELA, Antonín a kol. Průzkum veřejného mínění o černé kronice uveřejněné v denním tisku. *Kriminalistický sborník*. 1966, 10(15): 671.

⁷⁵⁹ *Ibid.*, s. 682.

⁷⁶⁰ EGHIGIAN, Greg. *The Corrigible and the Incurable: Science, Medicine, and the Convict in Twentieth-Century Germany*. University of Michigan Press, 2015, s. 178.

⁷⁶¹ *Ibid.*, s. 180.

tomu bylo s dobrovolnou kastrací, která byla uzákoněna na konci šedesátých let. Zákon o dobrovolné kastraci z roku 1969 definoval tento zákrok jako léčbu proti následkům „abnormálního sexuálního pudu“.⁷⁶² I v Československu byla dobrovolná kastrace regulována ze strany státu. Nejprve v zákoně o péči o zdraví lidu z roku 1966, který uváděl, že kastrace se prováděly „pouze na žádost osoby“ a po schválení odbornou komisí, jejíž součástí měl být právník, dva lékaři se specializací a dva nezúčastnění lékaři.⁷⁶³ Zde se jednalo o uzákonění chirurgické kastrace, která je v České republice legální dodnes.⁷⁶⁴ O čtyři roky později, tj. v roce 1970, byla zveřejněna vyhláška ministerstva zdravotnictví, podle které šlo provést kastraci po písemné žádosti pacienta a po schválení komisí složené z odborníků.⁷⁶⁵ Kastrace jako léčebný nástroj byla ovšem zavedena v západním Německu a Československu v podobném období. To mohlo souviset nejen s rozšiřujícím se povědomím o sexuálních pachatelích, ale také počáteční nedůvěrou vůči tomuto zákroku. Na začátku padesátých let byly v Československu pod vlivem sovětské psychiatrie často různé chirurgické zákroky v psychiatrii chápány jako pozůstatek „buržoazní“ a „biologizující“ medicíny. V německé společnosti byla kastrace po nacistické minulosti, kdy docházelo k nuceným sterilizacím duševně nemocných lidí a homosexuálů, chápána také negativně.

V porovnání s Československem a západním Německem neexistovala v poválečné Británii jedna dominantní výkladová linie z hlediska přístupu k pachatelům sexuální činnosti.⁷⁶⁶ Zároveň vztah ke kontinentální sexuologii byl v britských expertních kruzích spíše opatrný. Když vyšla Ebingova *Psychopathia sexualis*, nepatřily její recenze v psychiatrických časopisech mezi nejpozitivnější.⁷⁶⁷ Stejně tak v posuzování pachatelů trestné činnosti, a tím pádem i sexuálních delikventů, hráli důležitou roli vězeňští lékaři. Britský forenzní psychiatr Williama N. East řadil mezi hlavní pachatele sexuálních zločinů psychopaty, psychoneurotické osoby, psychotiky, schizofreniky, popř.

---

⁷⁶² BGBl. I S. 1143. 15. August, 1969. § 1 Begriffsbestimmung, Gesetz über die freiwillige Kastration und andere Behandlungsmethoden.

⁷⁶³ Zákon č. 20/1966 Sb., Zákon o péči o zdraví lidu, § 27a.

⁷⁶⁴ LIŠKOVÁ, Kateřina, BĚLEHRADOVÁ, Andrea. 'We Won't Ban Castrating Pervs Despite What Europe Might Think!', s. 350.

⁷⁶⁵ Vyhláška Ministerstva zdravotnictví ČSSR č. j. LP-276-16.9.1970 „Léčebné zákroky u intersexuálů, transsexuálů a sexuálních deviantů“. Viz WEISS, Petr. *Sexuální deviance: Klasifikace, diagnostika a léčba*. Praha: Portál, 2002, s. 259.

⁷⁶⁶ WESTON, Janet. *Medicine, the Penal System and Sexual Crimes in England, 1919-1960s*. Diagnosing Deviance. London: Bloomsbury, 2017, s. 78.

⁷⁶⁷ WESTON, Janet. Prison will not cure a sexual perversion: Sexology, forensic psychiatry, and their patients in twentieth-century Britain. In BOENI, Oliver, JOHNSTONE, Japhet (eds.). *Crimes of Passion*. Berl: De Gruyter, 2015, s. 345.

maniodepresivní osoby.⁷⁶⁸ Zajímavé je, že East hovořil spíše o pokusech, kdy k vraždě došlo především ve snaze zbavit se oběti, než o případech, u nichž docházelo k sexuálnímu uspokojení. V takovém případě se pak podle něj nejednalo o sadismus.⁷⁶⁹ K podobnému názoru došli i českoslovenští psychiatři v kladenském případě vraždy dívky v šedesátých letech.

Zatímco East reprezentoval starší generaci psychiatrů, v šedesátých letech začaly v anglofonním prostředí vycházet publikace a učebnice, které se zaměřovaly na nové interpretace sexuálních deviací.⁷⁷⁰ Jedním z odlišných aspektů chápání sexuálních deviací bylo zaměření se na vzorce chování daných osob. Psychiatr Peter Scott, který pracoval na forezním psychiatrickém oddělení v Nemocnici Henryho Maudsleye v Londýně, rozděloval sexuální devianty na čtyři základní kategorie: 1) ti, kteří nepotřebovali partnera (nahrazování sexuálního vzrušení předměty u fetišistů), 2) ti, kteří nepotřebovali svévolného partnera (voyerismus, exhibicionismus, znásilněné atd.), 3) ti, kteří potřebovali svévolného partnera (homosexualita, sadomasochismus atd.), 4) ti, kteří nebyli schopni sexuálního uspokojení.⁷⁷¹ Jinou klasifikaci zase nabídl americký psycholog Albert Ellis, který hovořil o „normálních sexuálních pachatelích“, „sexuálních deviantech“, „sexuálních a psychologických deviantech“ a „sexuálně nedevariantních, ale psychologicky narušených pachatelích“.⁷⁷² Ellis proto rozlišoval „sexuální deviace“, které představovaly touhu po sexuálních praktikách, jež byly zakázané a ilegální, a „psychologicky“ narušené pachatele sexuální trestné činnosti, která byla výrazem jejich touhy vzepřít se danému sociálnímu řádu.⁷⁷³ Podobné klasifikace nepředstavovaly pouze výčet základních kritérií sexuálně deviantního chování, ale v porovnání s texty psychiatrů z meziválečného a poválečného období také poukazovaly na jiný typ uvažování nad sexuálními pachateli. Norwood East se ve svých textech ze třicátých let zaměřoval na biologické, tělesné, psychologické nebo environmentální příčiny sexuálních deviací,

---

⁷⁶⁸ EAST, Norwood William. Sexual Offender. A British View. *The Yale Law Journal*. 1946, 55(3): 551.

⁷⁶⁹ Ibid.

⁷⁷⁰ Např. ROSEN, Ismond. *The Pathology and Treatment of Sexual Deviation: A Methodological Approach*. London: Oxford University Press, 1964; STORR, Anthony. *Sexual Deviation*. London: Pelican Original, 1964. Dále pak příslušné kapitoly v TOCH, Hans. *Legal and Criminality Psychology*. New York, Rinehart and Winston: 1961.

⁷⁷¹ SCOTT, D. Peter. Definition, Classification, Prognosis and Treatment. In ROSEN, Ismond. *The Pathology and Treatment of Sexual Deviation: A Methodological Approach*. London: Oxford University Press, 1964, s. 91.

⁷⁷² ELLIS, Albert. The Sex Offender and His Treatment. In TOCH, Hans. *Legal and Criminality Psychology*. New York: Rinehart and Winston, 1961, s. 403.

⁷⁷³ Ibid., s. 402.

zatímco nové práce z šedesátých let spíše popisovaly, jak se daný typ chování projevoval. V následující tabulce je uveden seznam právní klasifikace sexuálního „deviantního“ chování ze sborníku, který vyšel v roce 1964 v oxfordském nakladatelství:

Trestné činy proti uznávaným normám rodinného života:

- (1) bigamie,
- (2) incest,
- (3) cizoložství.

Trestné činy, u kterých je sexuální touha zřejmá, avšak narušená:

- (1) znásilnění,
- (2) nemravný útok na ženu,
- (3) sexuální vražda,
- (4) pedofilie,
- (5) prostituce.

Perverzní sexuální činy:

- (1) homosexualita,
- (2) lesbismus,
- (3) transvestitismus,
- (4) fetišismus,
- (5) voyerismus,
- (6) exhibicionismus,
- (7) zoofilie,
- (8) sodomie s ženou,

(9) nekrofilie,

(10) spiknutí za účelem pohoršení veřejné morálky.

Zdroj: JAMES, T. E. Law and the Sexual Offender. In ROSEN, Ismond. *The Pathology and Treatment of Sexual Deviation: A Methodological Approach*. London: Oxford University Press, 1964, s. 464.

Zároveň se začaly v případech sexuálních vrahů objevovat více psychoanalyticky zaměřené teorie. Britský psychiatr a psycholog Arthur Hyatt Williams patřil mezi průkopníky psychoanalytického pojetí násilných kriminálních. Williams sloužil během druhé světové války v nemocnici, po válce pracoval ve vězení a v Tavistock Clinic. V osmdesátých letech byl ředitelem londýnského Institutu pro psychoanalýzu.⁷⁷⁴ S odkazem na Freuda a další psychoanalytiku chápal Williams sexuální vraždy jako důsledek traumatu a rezidua infantilní sexuality. Pracoval hlavně s předpokladem, že osobnost pachatele byla rozpůlena: pachatel se dokázal chovat normálně a za chvíli se dopustil násilného a brutálního činu.⁷⁷⁵ Vycházel také z chování německých dozorců v koncentračních táborech, kteří se často v domácím prostředí chovali přátelsky, zatímco brutálně zacházeli s vězni. Skoro jako v příběhu o Jekyllu a Hydovi Williams o sexuálních vraždách psal:

Bezprostředně před událostmi vedoucími k vražednému činu dochází k jakémusi vnitřnímu zkratu, při němž se zapouzdřená část osobnosti uvolní a zmocní se zbytku takovým způsobem, že od té chvíle až do dokončení činu je téměř veškerá dostupná energie jedince věnována destruktivnímu záměru vraždy.⁷⁷⁶

Podle Williamse tedy existovala část „zapouzdřená“ osobnosti, která byla násilná a vycházela z porušeného vývoje v raném dětství, kdy byla jedním ze základních mechanismů agrese. Léčba sexuálních vrahů pak měla být založená především na psychoterapii. Williams také popsal případy sexuálních vrahů, se kterými se setkal

⁷⁷⁴ BREARLEY, Michael. Arthur Hyatt Williams obituary. *The Guardian*. Sun 11 Oct 2009 [online]. Dostupné z: <https://www.theguardian.com/science/2009/oct/11/arthur-hyatt-williams-obituary> [cit. 20. 5. 2022].

⁷⁷⁵ WILLIAMS, Hyatt Arthur. The Psychopathology and Treatment of Sexual Murders. In ROSEN, Ismond. *The Pathology and Treatment of Sexual Deviation: A Methodological Approach*. London: Oxford University Press, 1964, s. 353.

⁷⁷⁶ Ibid.

v rámci jeho lékařské praxe ve vězení a se kterými psychoterapeuticky pracoval. V jejich posudcích zdůrazňoval především momenty a traumatické zážitky, kdy došlo k „zapouzdření“ osobnosti jako obranného mechanismu během dospívání. Psychoterapie pak měla tyto nevědomé zážitky opět zpřítomnit a tím dojít i k léčebnému procesu. Williams nebyl samozřejmě jediný, který začal propagovat psychoanalytické interpretace sexuálních deviací.⁷⁷⁷

Jestliže se ve forenzně psychiatrickém vědění prosazovaly různé přístupy k chápání sexuálních deviací, a to i nové směry vycházející z psychoanalýzy, vězeňští lékaři a psychiatři pozváni k soudu jako experti v trestních řízeních spoléhali ovšem na tradičnější kategorie. To si lze doložit na následujícím případě. V červnu roku 1958 byla v Londýně stávka autobusů. Mnoho lidí proto stopovalo a nechalo se svézt od neznámých řidičů, což se stalo jedné ženě s iniciálami F. B. osudné. Na severovýchodním předměstí Londýna v části Hornchurch našli policisté její tělo ve škarpe u silnice. Brzy byla identifikována jejím synem. Policisté proto začali vyslýchat lidi v okolí místa činu. Podezřelý A. O. byl předveden na služebnu, kde se později přiznal.⁷⁷⁸ Pracoval jako řidič, přičemž po konci pracovní směny zastavil pachatel F. B., která potřebovala odvoz. Během cesty zastavil a z ničeho nic F. B. vyzval, ať se svlékne, jinak ji dále nikam nepoveze.⁷⁷⁹ Ta to odmítla a pokusila se s křikem opustit vozidlo. A. O. jí to nedovolil a uhodil ji. Následně ji začal škrtit.⁷⁸⁰ Podle archivních dokumentů byl A. O. trestán za sexuální trestné činy již několikrát. Už ve čtrnácti letech byl poslán do ústavu pro delikventní mládež za ublížení na zdraví o sedm let mladší dívce, o tři roky později byl odsouzen znovu do ústavu za znásilnění. Od roku 1951 sloužil tři roky v armádě v Egyptě, kde byl ovšem vojenským soudem poslán do vězení za napadení vojáka. Rok po návratu dostal čtyři roky vězňi za pokus o znásilnění, útok na osobu a držení zbraní.⁷⁸¹ Soud tak po incidentu s F. B. poukazoval na jeho neschopnost nápravy a nevhodnost pro resocializaci. A. O. byl také vyšetřen dvěma lékaři, vězeňským doktorem a poté na žádost vězeňské komise i psychiatrem. Oba lékaři si všímali rodinné anamnézy pachatele, jeho dětství i sexuality. První posudek vězeňského lékaře byl kratší a spíše shrnoval dosavadní

---

⁷⁷⁷ STORR, Anthony. *Sexual deviations*. London: Pinguin Books, 1964.

⁷⁷⁸ The National Archives, f. Central Criminal Court (Old Bailey), sign. CRIM 1/2992. Witness statement, S.C., Detective Sergeant attached to Dagenhman Police Station.

⁷⁷⁹ *Ibid.*, s. 9.

⁷⁸⁰ *Ibid.*, s. 10.

⁷⁸¹ The National Archives, f. Central Criminal Court (Old Bailey), sign. CRIM 1/2992. Witness statement Notice of Previous Convictions and Sentences, No. 691.

životní dráhu pachatele se závěrečným konstatováním, že u pachatele nenašel žádné známky duševního onemocnění.⁷⁸² Zároveň však poukazoval na to, že „element násilí“ byl součástí jeho sexuality. To však neměl podle lékaře být argument k uznání pachatele za duševně nemocného. Tuto linku také rozpracovával ve svém posudku psychiatr. Ten zdůrazňoval postavení pachatele v rodině, kdy se jako nejstarší dítě musel často starat o domácnost, na což vzpomínal s rozhořčením. Psychiatr si také všiml, že pachatel měl již od mládí sadistické sexuální fantazie, ve kterých ženy škrtil. A. O. také zdůraznil, že tyto sadistické impulzy nedokázal kontrolovat.⁷⁸³ Psychiatr ve shrnutí svého posudku konstatoval:

Tento muž očividně trpí poruchou sexuálních impulzů – tedy sadismem. Od brzkého dětství měl fantazie násilného styku a v jeho životě se objevuje násilí, které je téměř nepřetržité. Někteří lidé by ho nazývali sexuálním psychopatem. Nenašel jsem žádné důkazy o duševní chorobě ani nic, co by naznačovalo, že by byla narušena jeho odpovědnost.⁷⁸⁴

Oba lékaři se tak shodli na tom, že A. O. netrpěl žádnou duševní chorobou, a proto byl za svůj čin plně odpovědný. O případu A. O. také informovaly některé noviny a londýnské deníky.⁷⁸⁵ Nejednalo se o dlouhé zprávy, které by obsahovaly rozbor případu, jednalo se spíše o krátká oznámení o případu a jeho průběhu. Ve zprávě z *Daily News* je však i vyjádření policie, podle kterého pachatel vypověděl, že žena začala křičet a on zpanikařil.⁷⁸⁶ Tato výpověď však neodpovídala lékařskému nálezu, podle kterého oběť nejprve omráčil a pak usmrtil.⁷⁸⁷ A. O. byl nakonec odsouzen na doživotí.⁷⁸⁸

V porovnání s československým případem K. S., kde psychiatři došli k závěru, že se nejednalo o sadistu, jinak by byl poslán do léčebny namísto vězení, nebyla v anglosaském

---

⁷⁸² The National Archives, f. Central Criminal Court (Old Bailey, sign. CRIM 1/2992. Medical Report, H.M Prison, Brixton, 7. 7. 1958.

⁷⁸³ Ibid., s. 3.

⁷⁸⁴ Ibid., s. 4.

⁷⁸⁵ E.g. *Daily Mirror*. Body in ditch: man charged. Friday, June 13 1958, s. 9.; *Daily News (London)*. Woman in ditch: Man charged. Friday, 13 June 1958, s. 8; *Daily Herald*. He gave a murder oath to mother. Saturday, 28 June 1958, s. 5; *Manchester Evening News*. Monday, 21 July 1958, s. 10; *Portsmouth Evening News*. Life Sentence for Murder. Monday, 21 July 1958, s. 16.

⁷⁸⁶ *Daily News (London)*. 'Panic' story in murder charge. Saturday, 14 June 1958, s. 7.

⁷⁸⁷ *Daily Herald*. He gave a murder oath to mother. Saturday, 28 June 1958, s. 5.

⁷⁸⁸ *Portsmouth Evening News*. Life Sentence for Murder. Monday, 21 July 1958, s. 16.

právu chápána skutečnost, že psychiatr pachatele označil za sadistu, jako podmínka pro zbavení odpovědnosti pachatele. Tento rozdíl v posuzování sexuálních pachatelů lze vysvětlit alespoň dvěma aspekty. Zaprvé, v odlišnosti chápání „sexuální psychopatie“ v britské a kontinentální, resp. československé psychiatrii, ve které byla kategorie psychopatií pojímána širěji než na britských ostrovech. Zadruhé, v odlišném chápání a definici odpovědnosti v trestním řádu. Jak jsem již zmínil v kapitole k vývoji trestního práva, byl v poválečné Británii kladen důraz především na schopnost rozpoznat kvalitu trestného činu, zatímco v československé úpravě záleželo i na tom, zda pachatel dokázal ovládat své jednání. Podle československého úzu tak měl pachatel se sexuální poruchou sníženou schopnost ovládat své tělo, což ho mohlo činit trestně neodpovědným. V britském případě tato podmínka chyběla.

V poválečném období na obou stranách železné opony sexuální vraždy staly veřejným problémem, který byl diskutován nejen řadou odborníků na kriminalitu, právo nebo medicínu, ale i veřejností. A to zvláště pak po medializaci některých nejvážnějších případů. Násilné sexuální činy a různé mravnostní delikty existovaly vždy, míra jejich medializace a expertizace však nebyla tak vysoká. O tom svědčí některé případy z poválečného Německa, kdy byly sexuální vraždy souzeny primárně jako loupež nebo jiné typy trestných činů. V některých případech se navíc nemuselo jednat o první sexuální trestný čin pachatele. U československého sexuálního vraha K. S. šlo o sérii deliktů. Navíc se ve všech zemích při posuzování sexuální trestné činnosti ze strany psychiatrů a dalších odborníků řešila především otázka, do jaké míry byla sexuální vražda důsledkem sexuální poruchy pachatele nebo strachu z prozrazení. Neexistovalo tak jasné pravidlo, jak k trestným činům sexuálních pachatelů přistupovat, stejně tak neexistovala pouze jediná výkladová linie v odborném vědění, která by tyto činy vysvětlovala. To dokazuje diskuse o léčbě sexuálních delikventů. V jednotlivých státech se proto v poválečném období nástroje, jak s násilnou sexuální trestnou činností zacházet, zda ji léčit, nebo spíše trestat, teprve utvářely.

9. „Je to dívka s normální inteligencí, ale primitivní kulturou.“⁷⁸⁹ Etnicita a kriminalita v poválečné psychiatrii

Zvláštnosti primitivního afrického myšlení lze z velké části dobře vysvětlit na základě předpokladu, že „fantastické“ myšlení v něm hraje větší roli než myšlení „přímé“. „Fantastické“ myšlení, jak je definoval Jung, je charakteristické pro denní snění, sny a mýty, je zvláště výrazné u dětí a primitivních národů a je v podstatě nezralým způsobem myšlení. Na rozdíl od „přímého“ myšlení je nepřímé, přesněji řečeno je řízeno procházejícími emocemi, nikoliv vědomým úsilím.⁷⁹⁰

Tento úryvek představuje část textu lékaře Johna Carotherse, který pracoval od konce dvacátých let minulého století v britských koloniích v Africe. Ve svém příspěvku uveřejněném v *British Journal of Psychiatry* shrnoval své poznatky o duševním životě místních obyvatel. Carothers vycházel z dichotomie mezi „africkým“ stylem myšlení, který měl být typický pro fantazírování a snění, a „evropským“ myšlením, které mělo být více „přímé“ a konkrétní.⁷⁹¹ Chování příslušníků „primitivních kultur“⁷⁹² bylo podle Carotherse ovládáno nevědomými procesy, čímž se mělo podobat nevyspělé dětské mysli.⁷⁹³ Na základě toho také vysvětloval menší výskyt duševních onemocnění u obyvatel Afriky, protože podle něj nezažívali ekonomické, sociální a další problémy spojené s životem v průmyslových a urbanizovaných městech Evropy.⁷⁹⁴ O necelé dvě desetiletí později byl tento typ psychiatrického uvažování kritizován ze strany nové generace intelektuálů, kteří byli inspirováni procesem dekolonizace a protestní

⁷⁸⁹ The National Archives, f. Central Criminal Court (Old Bailey), sign. CRIM 1/4586. Medical Report, 7th September 1966, No. 7698.

⁷⁹⁰ CAROTHERS, John C. A Study of Mental Derangement in Africans, and an Attempt to Explain its Peculiarities, more Especially in Relation to the African Attitude to Life. *British Journal of Psychiatry*. 1947, 93(392): 581.

⁷⁹¹ Ibid., s. 595.

⁷⁹² V dobových textech byl pojem „primitive culture“ chápán jako „kmenový“ typ uspořádání společnosti s pohanskými zvyky a pasteveckým zemědělstvím. V tomto textu budu pracovat s doslovným překladem „primitivní“.

⁷⁹³ ANTIĆ, Ana. Decolonizing madness? Transcultural psychiatry, international order and birth of a ‘global psyche’ in the aftermath of the Second World War. *Journal of Global History*. 2022, 17(1): 26. Srov. CAROTHERS, John C. A Study of Mental Derangement in Africans, and an Attempt to Explain its Peculiarities, more Especially in Relation to the African Attitude to Life, s. 581.

⁷⁹⁴ CAROTHERS, John C. A Study of Mental Derangement in Africans, and an Attempt to Explain its Peculiarities, more Especially in Relation to the African Attitude to Life, s. 587. Pro německou psychiatrii srov. PETRYSCHYN, J. T. Untersuchungen zum Problem der Konstitutionstypologie bei Ukrainern. *Archiv für Psychiatrie und Zeitschrift Neurologie*. 1951, 186: 30–45.

atmosférou šedesátých let a zdůrazňovali imperiální a represivní rozměr evropské civilizační mise.⁷⁹⁵ V této kapitole se zaměřím na to, jak byl promyšlen vztah etnicity a násilí ve forenzní psychiatrii a kriminologii a do jaké míry se kritický diskurz dekolonizace projevoval v posuzování násilné kriminality příslušníků etnických menšin. Nutno podotknout, že ve všech třech poválečných státech lze sledovat odlišné zdroje spojitosti mezi etnicitou a psychiatrickým věděním: ve Velké Británii se budu zaměřovat na posuzování přistěhovalců z Afriky a karibských ostrovů, v západním Německu zase na psychiatrické a kriminologické vědění o *gastarbeiterech*⁷⁹⁶ a v Československu na medicínskou a kriminologickou nauku o Romech v padesátých a šedesátých letech.⁷⁹⁷

Jedním z charakterů poválečné rekonstrukce byla migrace pracovní síly v rámci Evropy nebo ze zámoří do Evropy, která se podílela na znovubudování vybombardovaných měst, silnic a továren. Postupem času se navíc nutnost opravit to, co bylo zničené, změnila v potřebu nové pracovní síly v rámci hospodářství, které zažívalo rozkvět. To platilo v různé míře jak pro britské a německé, tak i pro československé prostředí, kde se v prvních poválečných letech podíleli na obnově pracovníci z Bulharska, Rumunska, Polska nebo Itálie.⁷⁹⁸ Do příhraničních oblastí se také stěhovali Romové. Od sedmdesátých let se pak do Československa dostávali lidé z Jugoslávie, Vietnamu nebo Kuby v rámci výměnných programů socialistických zemí.⁷⁹⁹ Na rozdíl od Velké Británie

---

⁷⁹⁵ To se projevilo i v praktických činech na ulici, kdy např. v roce 1968 studenti na univerzitě v Hamburku strhnuli sochu jednoho z vysoce postavených úředníků německého koloniálního panství v Africe Hermanna von Wissmanna. SCHILLING, Britta. *Postcolonial Germany: Memories of Empire in Decolonized Nation*. Oxford: Oxford University Press, 2014, s. 133.

⁷⁹⁶ V této práci nebudu pojem „*gastarbeiter*“ překládat vzhledem k tomu, že se v této německé formě ustálil i v českém jazyce.

⁷⁹⁷ K historiografii romských dějin v českých zemích zvláště před rokem 1948 viz BALOUN, Pavel. „Metla našeho venkova!“ Kriminalizace Romů od první republiky až po prvotní fázi protektorátu (1918–1941). Praha: Scriptorium, 2022, s. 15–24. K romským dějinám v Československu v období socialismu SOKOLOVÁ, Věra: *Cultural Politics of Ethnicity: Discourses in Communist Czechoslovakia*. Stuttgart: Ibidem-Verlag, 2008; DONERT, Celia: *The Rights of the Roma: The Struggle for Citizenship in Postwar Czechoslovakia*. Oxford University Press 2017; SPURNÝ, Matěj. *Nejsou jako my. Česká společnost a menšiny v pohraničí (1945–1960)*. Praha: Antikomplex, 2011; SPURNÝ, Matěj. Pokus o převýchovu: Romové v objetí stalinské péče o člověka v 50. letech. *Paměť a dějiny*. 2017, 11(3): 3–14.

⁷⁹⁸ DVOŘÁK, Tomáš. „Vzbudíme iluze, které nebudeme moci splnit.“ Zahraniční dělníci v Československu v letech 1945–1950. *Paměť a dějiny*. 2021, 15(4): 18–29.

⁷⁹⁹ K postavení jednotlivých národnostních menšin v komunistickém Československu existuje poměrně rozsáhlá literatura viz ALAMGIR, Alena. Race Is Elsewhere: State-socialist ideology and the racialisation of Vietnamese workers in Czechoslovakia. *Race & Class*. 2013, 54(4): 67–85; BORTLOVÁ-VONDRÁKOVÁ, Hana. „Horká krev ve výrobě“ – kubánští *gastarbeiteri* v Československu jako příklad pracovní migrace uvnitř socialistického bloku. *Střed*, 2019, 2: 35–60; ALAMGIR, Alena. Plně mobilní pracovní síla: Vietnamská pracovní migrace do Československa, 1967–1989. *Paměť a dějiny*, 2021, 4: 69–81; VOJTĚCHOVSKÝ, Ondřej. „Na dočasné práci“ v socialistické zemi. Jugoslávští dělníci v Československu od šedesátých do osmdesátých let 20. století. *Paměť a dějiny*. 2021, 4: 30–45;

a Německa nemělo Československo koloniální minulost, což se částečně odrazilo i v odborném vědění. Zvláště pak pro Velkou Británii totiž platilo, že lékaři měli s jinými národy a kulturami dlouhodobější zkušenosti, které získali během služby v koloniích. Psychiatrii díky tomu na stránkách svých časopisů zveřejňovali články o léčbě v nemocnicích v Africe nebo Indii.⁸⁰⁰ Po druhé světové válce existovaly navíc dva odlišné přístupy v chápání duševního onemocnění u lidí s odlišnými etnickými kořeny. Na jedné straně etnograficky definovaná psychiatrie chápala příslušníky ne-evropských národů jako na civilizačně a kulturně nižší úrovni. Tato „evoluční“ interpretace duševních nemocí vycházela z představy, že původní obyvatelé afrických nebo jiných kolonií žili kmenovým a „primitivním“ způsobem života. Studium těchto společenství tak mělo přispět k poznání toho, jak vypadalo lidstvo před civilizačním procesem.⁸⁰¹ Jako sondu do tohoto typu uvažování lze použít již zmíněný text Johna Carotherse.

V roce 1929 začínal Carothers jako lékař v Keni a o deset let později nastoupil do léčebny v Nairobi, ačkoliv neměl psychiatrické vzdělání. Až po druhé světové válce získal diplom v psychologii a následně pracoval pro britskou vládu v Ugandě a Rhodesii.⁸⁰² Carothers své rozsáhlé zkušenosti, ať už jako lékaře, nebo koloniálního úředníka, shrnul v několika svých textech z přelomu čtyřicátých a padesátých let minulého století.⁸⁰³ Poukazoval na důležitý rozměr specifického způsobu života „primitivních kultur“. Vedle již probíraného aspektu „nedospělého“ stylu myšlení příslušníků afrických kultur měl být jeho součástí i úzký vztah k přírodě nebo rigidní sociální organizace společnosti, která vycházela z různých pravidel, mýtů a tabu. Tyto závěry měly podle Carotherse i etiologické důsledky. Absenci nebo nízký výskyt některých duševních onemocnění proto přičítal sociálnímu a přírodnímu determinismu obyvatel Afriky, kteří nejenže nejevili známky ekonomických nebo společenských tlaků, ale také se vyznačovali nepřítomností

VOJTĚCHOVSKÝ, Ondřej, PELIKÁN, Jan. *V čase odkvétání. Československo a Jugoslávie v období pozdního socialismu, 1969–1989*. Praha: Filozofická fakulta, Univerzita Karlova, 2021.

⁸⁰⁰ K indické koloniální psychiatrii více viz ERNST, Waltraud, MUKHARJI, Projit B. 'From History of Colonial Medicine to Plural Medicine in a Global Perspective Recent Works on History of Medicine in Colonial/Postcolonial Contexts.' *NTM Journal of the History of Science, Technology and Medicine*. 2009, 17(4): 447–458.

⁸⁰¹ ANTIĆ, Ana. Decolonizing madness? Transcultural psychiatry, international order and birth of a 'global psyche' in the aftermath of the Second World War. *Journal of Global History*. 2022, 17(1): 27.

⁸⁰² PRINCE, Raymond H. John Colin D. Carothers (1903–1989) and African Colonial Psychiatry. *Transcultural Psychiatric Research Review*. 1996, 33(2): 234–236.

⁸⁰³ CAROTHERS, John C. A Study of Mental Derangement in Africans, and an Attempt to Explain its Peculiarities, more Especially in Relation to the African Attitude to Life. *British Journal of Psychiatry*. 1947, s. 548–597; CAROTHERS, John C. Frontal lobe function and the African. 1951, *Journal of Mental Science*, 97, s. 12–48.

individuální volby a zodpovědnosti.⁸⁰⁴ Carothers rozvíjel své teze také v pozdějších letech, přičemž se zaměřoval i na možné anatomické rozdíly mezi Evropany a Afričany nebo na podobnou mentalitu psychopatů a příslušníků „primitivních“ kultur.⁸⁰⁵

Na druhé straně však v poválečném období existovaly v rámci britské psychiatrie i kritické hlasy, jež se vymezovaly vůči tomuto typu uvažování a které vycházely z více kulturně a antropologicky zaměřených směrů, stejně tak ze zkušeností z druhé světové války. Tento směr reprezentoval například již zmiňovaný kongres Mezinárodní federace pro duševní zdraví v Londýně v roce 1948, který zdůrazňoval potřebu více globálně a univerzalisticky pojaté psychiatrie, jež by na rozdíl od „koloniální psychiatrie“ nevycházela z premisy rasové a etnicky podmíněné vědy o duševních nemocích, ale naopak by poukazovala na jejich univerzální základ.⁸⁰⁶ S tím však měla potíže generace lékařů a akademiků, která pocházela z bývalých britských kolonií a jež kritizovala nejen „evolučně“ pojatou koloniální psychiatrii, ale pokoušela se zmírnit i evropocentricky zaměřený koncept „univerzalistické“ psychiatrie.⁸⁰⁷ V padesátých a šedesátých letech se tak na stránkách *British Journal of Psychiatry* začaly objevovat nové články, které polemizovaly s evolučně zaměřenou psychiatrií reprezentovanou Johnem Carothersem. To si lze ilustrovat na dvou textech. První článek z roku 1958, který publikoval akademik Harold Jack Simons z Univerzity v Kapském městě, a druhý z pera Thomase Adeoyeho Lamba, lékaře z londýnské Maudsley Hospital.

Simons, který se narodil v roce 1907, patřil k marxisticky orientovaným intelektuálům se zázemím v právu a sociální antropologii, který byl za svou politickou činnost vězněn a od konce šedesátých let žil v exilu v Zambii.⁸⁰⁸ Intenzivně se také věnoval terénnímu antropologickému výzkumu jihoafrické společnosti a poznatky následně publikoval ve svém textu z padesátých let. V něm více rozebíral nedostatky koloniální psychiatrie, kterou chápal jako rasově deterministickou, zaměřenou spíše na medicínu než na psychologii a která vycházela z přesvědčení o méněcennosti mimoevropských kultur.⁸⁰⁹

---

⁸⁰⁴ CAROTHERS, John C. A Study of Mental Derangement in Africans, and an Attempt to Explain its Peculiarities, s. 595.

⁸⁰⁵ CAROTHERS, John C. Frontal lobe function and the African. *Journal of Mental Science*, 1951, 97: 12–48; k psychopatii s. 20.

⁸⁰⁶ ANTIĆ, Ana. Decolonizing madness?, s. 25.

⁸⁰⁷ Ibid., s. 31.

⁸⁰⁸ MACMILLAN, Hugh. Obituary: Jack Simons. *Journal of Southern African Studies*. 1995, 21(4): 689–690.

⁸⁰⁹ SIMONS, Jack. H. Mental Disease in Africans: Racial Determinism. *British Journal of Psychiatry*. 1958, 104: 377.

Simons chápal velkou část závěrů Carotherse a dalších za spekulativní a poukazoval na některé nedostatky této „východoafrické školy“. V závěru svého textu zdůrazňoval roli terénního výzkumu v různých sférách života afrických komunit, stejně tak zapojení většího množství afrických psychiatrů se znalostí jazyka a kultury místních obyvatel.⁸¹⁰

Druhý článek, o němž jsem výše hovořil, náleží další výrazné postavě v kritice britského koloniálního psychiatrického vědění Thomasi Adeoyemu Lambovi, který vystudoval medicínu a psychiatrii v Londýně a Birminghamu.⁸¹¹ Podobně jako Simons i Lambo poukazoval na problémová místa některých poznatků o rozdílech v anatomii mozku, jež měly mít za následek odlišnou „africkou mentalitu“. Tyto přístupy chápal jako „vědecky nebezpečné“.⁸¹² Namísto dichotomie tradiční africké kultury a moderní individualistické civilizace Lambo spíše zdůrazňoval pohled na africké pacienty jako na „sociální bytosti“ než jako na zástupce „cizí kultury“.⁸¹³ Stejně tak propagoval důležitost více sociálně orientované psychiatrie a psychologie, která by zkoumala „komplexní život afrických institucí“.⁸¹⁴ Lambo se navíc v jednom textu z počátku šedesátých let věnoval kriminálnímu chování afrického obyvatelstva. Poukazoval na to, že u některých zločinců pozoroval tzv. maligní úzkost [malignant anxiety], kterou chápal jako důsledek procesu „detroitizace“ obyvatelstva.⁸¹⁵ Tato úzkost měla být hlavní příčinou násilné kriminality v Africe.⁸¹⁶ Lambo argumentoval, že se jednalo o lidi, kteří přišli o svou původní identitu, zároveň se ale nedokázali asimilovat do nového světa. U takových pacientů se mělo postupem času vyvinout úzkostné a agresivní chování. Základní symptomy „maligní úzkosti“ se měly projevat poruchou „vztahu k tělu nebo okolí, extrémní podrážděností, intenzivní úzkostí s neklidem, intenzivním strachem ze zakletí, noční agitovaností a kriminálním chováním“.⁸¹⁷ Podle Lamba se jednalo o sociálně podmíněný duševní stav, který byl závislý na předešlých rodových vztazích nebo postavení v komunitě. Jako příklad uvedl jednoho pachatele, kterého vyšetřoval a který byl součástí kultu, jenž se dopouštěl rituálních vražd v Nigérii v letech 1946–1951. Tento pachatel pocházel

---

⁸¹⁰ Ibid., s. 387.

⁸¹¹ LAMBO, Thomas A. The Role of Cultural Factors in Paranoid Psychosis Among the Yoruba Tribe. *The Journal of Mental Science*. 1955, 426(101): 239–266.

⁸¹² ANTIČ, Ana. Decolonizing madness?, s. 31.

⁸¹³ Ibid., s. 34.

⁸¹⁴ Ibid.

⁸¹⁵ Oddělení lidí od jejich etnické příslušnosti, zvyků a kultury v důsledku kolonizace.

⁸¹⁶ LAMBO, Thomas Adeoye. Malignant Anxiety. A Syndrome Associated with Criminal Conduct in Africans. *Journal of Mental Science*. 1962, 108(454): 256.

⁸¹⁷ Ibid., s. 263.

z důležité rodiny, jeho otec patřil k náčelníkům kmene. Pachatelovo postavení bylo ale podle jeho slov oslabováno v důsledku nástupu „mladých vzdělaných politiků“. Pachatel sám nikdy nedosáhl pozice svého otce.⁸¹⁸ V tuto dobu měl také na sobě pozorovat změny, ztrácet kontrolu nad svým tělem. Proto také souhlasil se založením kultu, se kterým se následně dopouštěl násilné kriminality. Podle Lamba příslušnost k tomuto kultu znamenala psychickou kompenzaci a úlevu pro pachatele, který si myslel, že byl zaklet. Úzkost dala průchod jeho násilí,⁸¹⁹ přičemž mělo být násilné chování pachatele reakcí na rapidně měnící se africkou společnost. Návrat k zvykům a tradicím předků měly představovat jeden z mechanismů, jak se s úzkostí vypořádat.⁸²⁰

Otázka vymezení hranic mezi odlišným chováním a myšlením, jež vycházelo z jiných kulturních zvyků, a duševní poruchou se stala důležitá i pro psychiatry na britských ostrovech, kteří se po roce 1945 dostávali do kontaktu s pacienty přicházejícími do Británie v rámci poválečné rekonstrukce. Již v roce 1945 britská vláda Klementa Attleeho řešila nedostatky pracovních sil v průmyslu zaměstnáváním uprchlíků nebo vojáků, kteří bojovali pod britským velením. O tři roky později vešel v platnost nový zákon, který umožňoval plné zapojení irských občanů do poválečné rekonstrukce. Od konce čtyřicátých a počátku padesátých let začalo docházet k migraci pracovníků ze zemí Commonwealthu, jako je Indie, Pakistán nebo karibské ostrovy.⁸²¹ Zatímco v roce 1953 se jednalo o dva tisíce přistěhovalců, v roce 1957 činil roční přírůstek okolo čtyřiceti dvou tisíc lidí a v roce 1961 již sto třicet šest tisíc.⁸²² Právě skupiny přistěhovalců z karibských ostrovů představovaly jednu z prvních větších poválečných migračních vln z mimo-evropského prostředí na britské ostrovy.⁸²³ Často se jednalo o mladé lidi z nízkopříjmových sociálních vrstev, kteří získali práci v dělnických profesích. Britští psychiatři, kteří mohli čerpat ze zkušeností svých kolegů ze zámoří, poukazovali při léčení těchto pacientů na odlišné příčiny jejich duševních poruch. I zde se totiž dostávala do popředí otázka vlivu kulturních zvyků, nového prostředí a civilizačního procesu. Jednou z ústředních linek psychiatrického vědění pak bylo stanovení hranice mezi

---

⁸¹⁸ Ibid., s. 260.

⁸¹⁹ Ibid.

⁸²⁰ Ibid.

⁸²¹ MESSINA, Anthony M. The Impacts of Post-WWII Migration to Britain: Policy Constraints, Political Opportunism and the Alteration of Representational Politics. *The Review of Politics*. 2001, 63(2): 262–263, 259–285.

⁸²² Ibid., s. 263.

⁸²³ V nedávné době se osudy této generace přistěhovalců staly předmětem literárních i filmových zpracování, např. dvoudílný seriál *Small Island* od BBC z roku 2004.

kulturně odlišným chováním a výstředním chováním, jež mohlo být klasifikováno jako duševní porucha.⁸²⁴ Tyto poruchy, které se u přistěhovalců z karibských ostrovů objevovaly, popisovali psychiatři jako důsledek „kulturní stresové reakce“.⁸²⁵ Jednalo se o reakci na změnu prostředí a kulturní adaptaci, přičemž skoro pokaždé měla být doprovázena bludy religiózních nebo nadpřirozených obsahů.⁸²⁶ Zároveň ale psychiatři dodávali, že vedle toho existovala celá řada převážně socio-ekonomických faktorů, které k rozvinutí této stresové reakce dále přispívaly. To se projevovalo částečně i v posuzování násilné kriminality přistěhovalců v lékařských posudcích u soudu, jak o tom svědčí následující případ.

V září roku 1966 se A. B. O. pokusila otrávit sebe a své dvě malé děti plynem. Původem obyvatelka Nigérie se do Londýna přestěhovala s manželem v polovině šedesátých let. Její muž pracoval ve společnosti vyrábějící brýle a čočky, ve které se také vyučoval optikem.⁸²⁷ Podle výpovědi byla soustavně šikanována ze strany správkyně domu a sousedů, ve kterém se svým mužem a dětmi žila. Měli se jim za jejich zády smát a vyhrožovat jim. A. B. O. se cítila izolovaná a ukřivděná. Podle své výpovědi už nevěděla, jak dál, a proto se rozhodla k tak radikálnímu kroku a pokusila se otrávit plynem.⁸²⁸ Její tělo objevil v bytě manžel a stihl zavolat pomoc.⁸²⁹ Podle lékaře, který měl na starost vypracování znaleckého posudku, spočívala hlavní příčina násilného aktu jak v psychických a fyziologických změnách po jejím nedávném porodu druhého dítěte (měla trpět poporodní depresí), tak především i snahou o přizpůsobení se tempu „vysoce industrializované a urbanizované“ země, do které se přestěhovala bez přátel nebo rodiny.⁸³⁰ Mělo se tak jednat o dívku „normální inteligence, ale primitivní kultury“.⁸³¹ Z toho důvodu lékař také navrhoval, aby byla přijata do péče psychiatrické nemocnice. O několik týdnů později navíc doplnil svou zprávu o další pozorování, ve kterém

---

⁸²⁴ Srov. KIEV, Ari. Beliefs and Delusions of West Indian Immigrants to London. *Journal of British Psychiatry*. 1963, 109(460): 359–363.

⁸²⁵ GORDON, E. B. Mentally Ill West Indian Immigrants, s. 883.

⁸²⁶ Ibid.

⁸²⁷ The National Archives, f. Central Criminal Court (Old Bailey), sign. CRIM 1/4586. Metropolitan Police, Antecedents of A. B. O.

⁸²⁸ The National Archives, f. Central Criminal Court (Old Bailey), sign. CRIM 1/4586. Statement of A.B.O, Exhibit No. 2, 24th August 1966.

⁸²⁹ The National Archives, f. Central Criminal Court (Old Bailey), sign. CRIM 1/4586. Statement of C.B.C.O.

⁸³⁰ The National Archives, f. Central Criminal Court (Old Bailey), sign. CRIM 1/4586. Medical Report, 7th September 1966, No. 7698.

⁸³¹ Ibid.

poukazoval na to, že se stav pachatelky značně zhoršil a vyžadoval akutní lékařskou péči.⁸³² A. O. B. byla z toho důvodu nakonec hospitalizována v psychiatrické léčebně.

Lékař své vysvětlení zakládal na distinkci mezi „nevyspělou“ mentalitou přistěhovalců a moderní civilizací, jež byla reprezentována poválečnou Británií. Násilné chování A. O. B. tak bylo chápáno jako důsledek rozporu mezi dvěma odlišnými kulturními světy a jako neschopnost pachatelky se dostatečně přizpůsobit nové realitě, jež navíc byla doprovázena finančním strádáním a nevhodnými podmínkami k bydlení. Z trestního spisu také vyplývalo, že A. O. B. měla na začátku roku 1966 podstoupit psychiatrické vyšetření kvůli podezření na schizofrenii.⁸³³ Velká část přistěhovalců z mimoevropského území, kteří byli léčeni na psychiatrii v Británii, byla diagnostikována se schizofrenií nebo podobným typem onemocnění.⁸³⁴ Z toho také vyplýval zájem psychiatrů o kulturu a víru přistěhovalců. Vytvářel se tak interpretační rámec, ve kterém měla vést nedostatečná schopnost přizpůsobení se tempu moderní evropské společnosti k ponoření se do představ vycházejících z tradičních kulturních symbolů a následného rozvinutí duševní poruchy.

Podobný důraz na schopnost sociální adaptace v rámci psychiatrického vědění se nevyskytoval pouze u přistěhovalců z mimoevropských území, ale také u těch, kteří přišli nebo přehli do Británie z Evropy. Příkladem toho může být vlna maďarské emigrace na britské ostrovy po roce 1956. I zde poukazovali psychiatři na to, že se mezi mnohými uprchlíky objevovalo větší procento pacientů se schizofrenií.⁸³⁵ V porovnání s tím, jak britská psychiatrie vnímala příčinu duševních onemocnění u přistěhovalců z karibských ostrovů nebo Afriky, nebyl u maďarských přistěhovalců přítomen aspekt tak výrazného civilizačního rozdílu. Naopak psychiatrické vědění spíše poukazovalo na různou škálu sociální přizpůsobivosti, která mohla být ovlivněna sociálními a ekonomickými podmínkami nežli kulturními odlišnostmi. Na rozdíl od magických a náboženských

---

⁸³² The National Archives, Central Criminal Court (Old Bailey), CRIM 1/4586, Medical Report, 11th October 1966.

⁸³³ The National Archives, Central Criminal Court (Old Bailey), CRIM 1/4586, Metropolitan Police, Report for the information of the Clerk of the Assize, Central Criminal Court, 22nd 1966, No. 402, s. 2.

⁸³⁴ GORDON, E.B. Mentally Ill West Indian Immigrants, s. 879. Podle této studie z šedesátých let ze 112 pacientů z karibských ostrovů 38 % trpělo schizofrenií a 30 % akutní schizoidně afektivní reakcí.

⁸³⁵ MEZEY, Alexander G. Psychiatric Illness in Hungarian Refugees. *Journal of Mental Science*. 1960, 106(443): 628–637.

obsahů u přistěhovalců z bývalých kolonií se u maďarských pacientů mělo jednat o utkvělé představy, že jsou pronásledováni tajnými komunistickými agenty.⁸³⁶

I poválečné dějiny Německa byly charakteristické narůstajícími počty lidí, kteří do země přicházeli za prací, nejprve z Itálie, Řecka nebo Španělska, později především z Turecka.⁸³⁷ Na rychlé zotavení a potřeby nové pracovní síly proto reagoval poválečný kancléř Konrad Adenauer v roce 1955 smlouvou o pracovní migraci s Itálií, následovaly bilaterální dohody s dalšími státy. Spolu s „hospodářským zázrakem“ se tak snižoval i počet nezaměstnaných a brzo byl v některých sektorech, např. zemědělství a stavebnictví, dokonce nedostatek pracovních sil.⁸³⁸ V roce 1954 se v západním Německu nacházelo okolo sedmdesáti tisíc gastarbeiterů, o deset let později již skoro jeden milion.⁸³⁹ S narůstajícím počtem gastarbeiterů se v odborných kruzích začala diskutovat i otázka jejich kriminality. Už bezprostředně po konci války spojovali někteří experti první vlny gastarbeiterů do Německa s možným nárůstem násilné kriminality. Z toho důvodu také začaly bezpečnostní orgány zaznamenávat kriminální statistiku gastarbeiterů.⁸⁴⁰ Námezdní dělníci se stěhovali především do průmyslových oblastí a ekonomických center západního Německa. Oblast Porúří a Porýní patřila k jedné z nich. V okrese Düsseldorf⁸⁴¹ tak bylo mezi léty 1959–1963 zaznamenáno celkem 782 trestných činů gastarbeiterů z Itálie, Řecka a Španělska.⁸⁴² Z hlediska vybraných násilných trestných činů (vražda a zabití, ublížení na zdraví, znásilnění, pohlavní zneužití dětí) se pak ve sledovaném čtyřletém období vyskytovalo celkem 55 těchto trestných činů, z toho pouze dvě vraždy.⁸⁴³ Celkový podíl odsouzených trestných činů gastarbeiterů za roky 1961–1963 v obvodu okresního soudu Düsseldorfu bylo okolo

⁸³⁶ MEZEY, Alexander G. *Psychiatric Illness in Hungarian Refugees*, s. 632.

⁸³⁷ Dějiny poválečné migrace do Německa patří k zpracovaným tématům, viz přehled od ALEXOPOULOU, Maria. *Vom Nationalen zum Lokalen und zurück? Zur Geschichtsschreibung in der Einwanderungsgesellschaft in Deutschland*. *Archiv für Sozialgeschichte*. 2016, 56: 463–484.

⁸³⁸ MÜLLER, Helmut, VOLLRATH, Hanna, KRIEGER, Friedrich Karl. *Dějiny Německa*. Praha: NLN, 1995, s. 391.

⁸³⁹ V roce 1954 se jednalo o 72 906 gastarbeiterů, v roce 1965 o 1 164 364. *Amtliche Nachrichten der Bundesanstalt für Arbeit*, 29. Jahrgang, Sondernummer, Arbeitsstatistik 1980 – Jahreszahlen. Norimberk: Bundesanstalt für Arbeit, 1981, s. 16.

⁸⁴⁰ DAVIES, Hannah Catherine. „Gastarbeiterkriminalität“ und die Anfänge der Polizeilichen Kriminalstatistik in der frühen Bundesrepublik. *Geschichte und Gesellschaft*. 2021, 47(3): 473.

⁸⁴¹ Konkrétně se jednalo o Düsseldorf, Ratingen, Neuß a Opladen, dohromady 1 200 000 obyvatel. COENEN, Siegfried. *Die Kriminalität der Gastarbeiter im Landgerichtsbezirk Düsseldorf*. Eine vergleichende Darstellung des strafrechtlichen Verhaltens der italienischen, griechischen und spanischen Arbeitskräfte von 1959 bis 1963. Disertační práce, Kolínská univerzita, 1966, s. 7.

⁸⁴² *Ibid.*, s. 17.

⁸⁴³ Statistika z Obvodu okresního soudu Düsseldorf (1959–1963). vražda a zabití (2), ublížení na zdraví (38), znásilnění (4), pohlavní zneužití (11). *Ibid.*, s. 18.

1 %, zatímco u německého obyvatelstva 1,5 %.⁸⁴⁴ Gastarbeiteři se tak v porovnání s německým obyvatelstvem nepodíleli na větší míře kriminality.

V šedesátých letech vzniklo navíc několik disertačních prací z oboru kriminologie, které se zaměřovaly na kriminalitu gastarbeiterů.⁸⁴⁵ Jejich pohled na obecné příčiny kriminality přistěhovalců vycházel spíše ze sociologicky laděných interpretací. V jedné disertaci o kriminalitě gastarbeiterů v düsseldorfském okresu autor poukazoval na to, že příčiny kriminálního chování byly kromě odlišných charakteristik pachatelů (věk, pohlaví) také v prostředí a externích faktorech. Mezi ně řadil především špatnou ekonomickou situaci. Gastarbeiteři měli pocházet z venkovských regionů a chudých poměrů. Práce v Německu tak pro ně byla existenční otázkou, pro kterou měli být ochotni porušit zákon.⁸⁴⁶ Dalšími důležitými aspekty pak bylo vzdělání, příjem nebo bydlení. Kromě těchto faktorů poukazoval autor i na roli rodinných vztahů, zvláště pak pokud museli gastarbeiteři posílat část vydělaných obnosů do vlasti. V takovém případě se mohli ocitnout bez peněz na obživu, což mohlo vést k hospodářské kriminalitě.⁸⁴⁷ V neposlední řadě mezi externí faktory řadil autor vliv alkoholu nebo duševní poruchy. Ty se ale měly objevovat v menšině případů.⁸⁴⁸ Podobně se vyjadřoval i autor jiné disertační práce, která se zaměřovala na kriminalitu gastarbeiterů v Mnichově z roku 1967.⁸⁴⁹

Jestliže původ kriminálního chování gastarbeiterů vycházel v těchto pracích především z různých sociálních a ekonomických faktorů, u násilné kriminality byl obraz trochu odlišnější. V případě násilných deliktů poukazovali experti také na různé „typické“ charakterové rysy daných národních příslušníků a jejich „psychologickou odlišnost“.⁸⁵⁰ Tyto vlastnosti měly být navíc ještě umocňovány nevhodnou bytovou situací gastarbeiterů, jelikož nedostatek vhodného prostoru pro život měl vést k silnému

---

⁸⁴⁴ Ibid., s. 123.

⁸⁴⁵ COENEN, Siegfried. *Die Kriminalität der Gastarbeiter im Landgerichtsbezirk Düsseldorf. Eine vergleichende Darstellung des strafrechtlichen Verhaltens der italienischen, griechischen und spanischen Arbeitskräfte von 1959 bis 1963.* Disertační práce, Kolínská univerzita, 1966; GRAFF, Günther. *Die Kriminalität der Gastarbeiter im Landgerichtsbezirk München I.* Disertační práce, Sárská univerzita, 1967; GRÜBER, Hans-Bernd. *Kriminalität der Gastarbeiter. Zusammenhang zwischen kulturellem Konflikt und Kriminalität. Untersuchung in der Freien und Hansestadt Hamburg für die Jahre 1964/1965.* Disertační práce, Hamburská univerzita, 1969.

⁸⁴⁶ COENEN, Siegfried. *Die Kriminalität der Gastarbeiter im Landgerichtsbezirk Düsseldorf*, s. 72–74.

⁸⁴⁷ Ibid., s. 85–86.

⁸⁴⁸ Ibid., s. 90. Podle autora se jednalo o pět případů uznané nepřičetnosti a čtyři zmenšené přičetnosti (na základě 650 pachatelů, mezi léty 1959–1963 v místní příslušnosti düsseldorfského soudu).

⁸⁴⁹ GRAFF, Günther. *Die Kriminalität der Gastarbeiter im Landgerichtsbezirk München I.*

⁸⁵⁰ Ibid., s. 72. Srov. DAVIES, Hannah Catherine. „Gastarbeiterkriminalität“ und die Anfänge der Polizeilichen Kriminalstatistik in der frühen Bundesrepublik. *Geschichte und Gesellschaft*. 2021, 47(3): 490.

nervovému vypětí, jež mohl mít za následek i násilné chování. Podobně se vyjadřoval i autor, který zkoumal kriminalitu gastarbeiterů v Düsseldorfu, když hovořil o tom, že násilné trestné činy byly způsobeny jak nejistotou, která vycházela z života v cizím prostředí a izolace od rodiny, na které měli „Jihoevropané velmi lpět“, tak i „snadno vzrušitelným jižanským temperamentem“.⁸⁵¹ Autor byl přesvědčený, že se tyto charakterové vlastnosti projevily zvláště u typů násilných trestných činů, jako je ublížení na zdraví, jež mělo představovat „typický“ delikt pro gastarbeitery.⁸⁵² „Jižanský temperament“ byl navíc chápán jako zásadně odlišný od toho německého.⁸⁵³

Toto vnímání násilného chování gastarbeiterů, které kombinovalo socioekonomický pohled s všeobecnými stereotypy o „jižanském temperamentu“ Italů nebo Řeků, se částečně projevilo i v odborných posudcích u soudu. Jeden případ vraždy, který spadl pod jurisdikci düsseldorfského státního zastupitelství, se odehrál v roce 1967, kdy byl odsouzen na osm let vězení italský dělník R. G. z Leverkusenu za vraždu své bývalé německé partnerky. Podle soudního spisu totiž chtěla jeho partnerka vztah ukončit a přijela si k němu vyzvednout své věci.⁸⁵⁴ To mělo R. G. rozčítit, vzal pistoli, kterou měl u sebe, a ženu zastřelil. Podle policejní zprávy byl hlavním motivem trestného činu pocit zrady a zklamání, který R. G. cítil poté, co se dozvěděl, že ho přítelkyně opouští. Dále vyšetřovatelé uvedli, že „[n]akonec rozhodl ublížený pocit cti, zklamání, náhle vzniklá nenávist a myšlenka na pomstu v kombinaci s jižanským, nespoutaným temperamentem, které byly spouštěčem činu“.⁸⁵⁵ I zde se objevovala populární interpretace „jižanského temperamentu“, který se vyskytoval v kriminologických textech a který měl sloužit jako vysvětlení násilného chování u R. G. Podobně hovořil psychiatr, který měl na starost vypracování posudku duševního zdraví R. G. Ten poukazoval na to, že pachatel pocházel z „primitivních poměrů“ sicilského venkova.⁸⁵⁶ Číst a psát se měl naučit až v dospělosti. Hlavní příčinou násilného chování R. G. byla podle psychiatra neschopnost vypořádat se s návaly emocí a zklamáním, když se R. G. dozvěděl, že ho přítelkyně opouští.

---

⁸⁵¹ COENEN, Siegfried. Die Kriminalität der Gastarbeiter im Landgerichtsbezirk Düsseldorf, s. 25.

⁸⁵² Ibid., s. 33.

⁸⁵³ Ibid., s. 35.

⁸⁵⁴ Landesarchiv NRW Abteilung Rheinland, Staatsanwaltschaft Düsseldorf, Gerichte Rep. 456, Nr. 73, 2/2, Schlußbericht, Mordkommission II, Wuppertal, 25. 9. 1967, s. 5.

⁸⁵⁵ Ibid., s. 10.

⁸⁵⁶ Landesarchiv NRW Abteilung Rheinland, Staatsanwaltschaft Düsseldorf, Gerichte Rep. 456, Nr. 74, Nervenfachärztliches Gutachten (Dr med. Hermann Wegener, Landesmedizinaldirektor i. R. Facharzt für Neurologie und Psychiatrie).

Z posudku lze také vyčíst, že jednou z překážek vyšetření byla jazyková bariéra mezi lékařem a pachatelem. R. G. mluvil hovorovou němčinou, kterou často doplňoval italskými výrazy. Když se ho tak psychiatr ptal, jak se cítil, když mu přítelkyně oznámila, že se už k němu nevrátí, měl R. G. odpovědět: „Nic špatného, non odioso, ne nenávistný, ale plný emocí.“⁸⁵⁷ Zajímavé je, že některé italské výrazy do svého posudku převzal i lékař, objevuje se tak například tvrzení, že R. G. přepadly emoce jako zemětřesení [wie ein terremoto]. V závěrečné úvaze pak psychiatr sám vyjádřil pochybnosti nad možností hlubšího psychologického rozboru pachatele, vzhledem k jeho omezeným jazykovým znalostem. Zdůrazňoval tak, že pachatelovy jazykové schopnosti mu nedovolily přesně popsat, jak se cítil a co ho k trestnému činu vedlo. I přesto došel k závěru, že byl R. G. přičetný, protože dokázal mluvit o své finanční situaci a motivu k činu, že ho k trestnému činu dovedl především „hněv, zklamání a ponížení“, které měl pociťovat.⁸⁵⁸

Německá forenzní psychiatrie nabízela ještě další interpretační rámec duševního zdraví u přistěhovalců, který byl zakotven v kriminálně biologickém nahlížení pachatelů. Příkladem toho může být článek k duševnímu zdraví Ukrajinců, který vyšel v padesátých letech v německém *Archiv für Psychiatrie und Nervenkrankheiten*.⁸⁵⁹ Autor v tomto textu hledal spojitost mezi specifickou tělesnou konstitucí obyvatel Ukrajiny s jejich povahovou. Zaměřoval se tak na měření různých tělesných hodnot, jakými byla barva očí nebo vlasů, stejně tak na odlišné typy fyziologické konstituce. Vedle těchto antropologicky zaměřených testů se soustředil i na test čtení nebo schopnost porozumění. Tyto hodnoty pak porovnal s některými ideálními typy lidské konstituce podle Ernsta Kretschmera. Poukazoval na to, že příslušníci ukrajinského národa v některých aspektech (délka nosu, obvod hrudníku atd.) zaostávali za Kretschmerovou typologií.⁸⁶⁰ V závěru pak konstatoval, že na základě měření různých tělesných a psychologických vlastností bylo možné nalézt spojitost mezi na jedné straně tělesným typem a duševním charakterem Ukrajinců na druhé straně.

Oproti britským nebo německým psy-vědám se českoslovenští psychiatři a psychologové otázkou etnicity v bezprostředních letech po válce tolik nezabývali. Například

---

⁸⁵⁷ Ibid. Celý přepis v originále: *Ich war so weg, nix böse, non odioso, nicht haßerfüllt, aber voller Emotionen. Mache die Türe auf und sehe die Scheißpistole, nehme sie und schieße.*

⁸⁵⁸ Ibid.

⁸⁵⁹ PETRYSCHYN, J.T. Untersuchungen zum Problem der Konstitutionstypologie bei Ukrainern. *Archiv für Psychiatrie und Nervenkrankheiten*. 1951, 186: 30–45.

⁸⁶⁰ Ibid., s. 34.

v ústředních časopisech jako *Československá psychiatrie*, *Československá psychologie* nebo *Československá neurologie* nebyl v padesátých a šedesátých letech publikovaný žádný článek, který by se přímo zaměřoval na problematiku psychiatrické léčby romského obyvatelstva.⁸⁶¹ To ale neznamená, že by československá psychiatrie nereflektovala debaty o transkulturní psychiatrii, které se v šedesátých letech na Západě začaly objevovat v rámci procesu dekolonizace. V roce 1970 vyšel sborník s názvem *Normalita osobnosti*, který editovala psychiatrička Eva Syřišťová a v němž se psycholog Josef Váňa zabíral významem normality osobnosti v různých kulturách.⁸⁶² Váňa především zdůrazňoval „sociokulturní“ podmínění definice normality a kriminálního chování.⁸⁶³ S odkazem na zahraniční výzkum hovořil o negativním vlivu životního prostředí na delikvenci mládeže nebo významu rodiny. Celý sborník lze také chápat jako dozvuky debaty o postavení člověka v průmyslové a technicky rozvinuté civilizaci, které byly aktuální pro československé intelektuální prostředí na konci šedesátých a začátku sedmdesátých let.⁸⁶⁴

I v návaznosti na Váňovu studii se od osmdesátých let začala československá psychiatrie zabírat tématem duševních poruch u romského obyvatelstva.⁸⁶⁵ V jedné studii z konce osmdesátých let se tak slovenský psychiatr Ľubomír Okruhlica z Katedry psychiatrie na Lékařské fakultě v Bratislavě věnoval výskytu duševních onemocnění u romského obyvatelstva a odkazoval se na „etnopsychiatrické“ a „transkulturní“ přístupy v psychiatrii.⁸⁶⁶ Okruhlica poukazoval na zvýšený výskyt poruchy intelektu u Romů v porovnání s většinovým obyvatelstvem, stejně tak na nižší věk romských pacientů, kteří se dostali na kliniku. Nízký věk příslušníků této skupiny vysvětloval především jejich

---

⁸⁶¹ Hledal jsem pomocí klíčových slov v portálu Medvik Národní lékařské knihovny, který obsahuje katalog knihovny a databázi *Bibliographia medica Cechoslovaca*. Podobně není tolik pramenného materiálu z oblasti psy-věd nebo medicíny o zahraničních gastarbeiterech, ať už z důvodu jejich krátkodobých pobytů, nebo relativně malých počtů.

⁸⁶² VÁŇA, Josef. Problém normality z hlediska transkulturního. In SYŘIŠŤOVÁ, Eva. *Normalita osobnosti*. Praha: Avicenum, 1972, s. 181–201.

⁸⁶³ *Ibid.*, s. 183.

⁸⁶⁴ Srov. SOMMER, Vítězslav, HOPPE, Jiří. How the “Richa Team” Was Born: The Scientific and Technological Revolution and Political Decision-making in Czechoslovak Reform Communism, *Zeitschrift für Ostmitteleuropa Forschung / Journal of East Central European Studies*. 2020, 69(4): 495–518.

⁸⁶⁵ MEDVECKÁ, Elena. Príspevok k otázke psychiatrických porúch u Cigánov. Atestačná práca. Bratislava: Inštitút pre ďalšie vzdelávanie lekárov a farmaceutov. 1982; JONÁŠ, J. Posuzování mentální retardace občanů cikánského původu. In *Zborník referátov z IX. Celoštátnej súdno-psychiatrickej konferencie*. Bratislava: KÚNZ, 1980, s. 218–220; MEDVECKÁ, Elena, MEDVECKÝ, Josef. Príspevok k charakteristike psychopatologických prejavov u cigánov. *Československá psychiatrie*. 1986, 82(5): 328–331; OKRUHLICA, Ľubomír. Niektore zvláštnosti psychiatickej chorobnosti u príslušníkov cigánskeho etnika. *Československá psychiatrie*. 1987, 83(4–5): 243–250.

⁸⁶⁶ *Ibid.*

brzkým zachycením v rámci posudkových komisí. Vyšší míru poruchy intelektu pak interpretoval jako důsledek rozdílu mezi úrovní „teoretické, sociální a praktické inteligence“, která byla typická u „rozvíjejících se národů“ a která se nevyskytovala v „kulturním prostředí“ většinové společnosti.⁸⁶⁷ V jiném textu zase psychiatři poukazovali na specifické „psychopatologické“ reakce Romů, které řadili mezi kategorii primitivních reakcí a které se měly spouštět při obtížných životních situacích.⁸⁶⁸ Mezi tyto projevy patřila celá škála chování od apatie přes nepokoje a pokusy o útěk po bezdůvodnou agresivitu, dále pak „neupravenost oblečení“ nebo „strnulý, tupý a bezmyšlenkový pohled do neurčita anebo bloudění zrakem po místě“.⁸⁶⁹ Psychiatři také pozorovali u těchto pacientů vidiny a halucinace, často spojené se zemřelými osobami. Zároveň zdůrazňovali, že se jednalo o typ reakcí, který zjistili pouze u romského obyvatelstva. Mělo se tak jednat o „modelové“ psychogenní reakce Romů, které byly chápány jako výraz odlišné kultury. Tato interpretace se tak podobala tomu, jakým způsobem byly v poválečné psychiatrii nazírány duševní poruchy u domorodých obyvatel v Africe nebo na jiných kontinentech.⁸⁷⁰ Práce slovenských psychiatrů a psychologů tak poukazují na to, že otázka kulturní podmíněnosti chování nebo vztah etnicity a duševních poruch, které byly formulovány v rámci transkulturní a sociální psychiatrie, začaly být reflektovány v československém prostředí s časovým odstupem, a to právě na příkladu romského obyvatelstva.

Československá psychiatrie se studiu duševního zdraví u Romů věnovala až v období pozdní normalizace, jinak tomu bylo s československou kriminologií, která se kriminalitou romského obyvatelstva zabývala i v poválečném období. Historik Pavel Baloun, který se zaměřoval na to, jak byli „cikáni“ reprezentováni v československé socialistické kriminologii, poukazyval na kontinuitu chápání kriminality této skupiny, která byla už od meziválečného období chápána jako důsledek „zaostalosti“.⁸⁷¹ V období stalinismu články zaměřující se přímo na „cikány“ vymizely, jejich kriminalizace byla ale pojmána v rámci boje proti „šmelinářům“ a hospodářské kriminalitě. Od druhé

---

⁸⁶⁷ Ibid., s. 249.

⁸⁶⁸ MEDVECKÁ, Elena, MEDVECKÝ, Josef. Príspevok k charakteristike psychopatologických prejavov u cigánov.

⁸⁶⁹ Ibid., s. 329.

⁸⁷⁰ Ibid., s. 330.

⁸⁷¹ BALOUN, Pavel. Od „metly venkova“ k „příživníkům“, „fluktuantům“ a „kriminálně závadovým osobám“: reprezentace „cikánů“ v československé kriminologii mezi léty 1945 a 1970. *Soudobé dějiny*. 2022. V tisku.

poloviny padesátých let a v šedesátých letech se pak kriminalizace romského obyvatelstva začala objevovat v kontextu celkového posunu trestněprávní doktríny od třídního pojetí k boji proti různým „asociálním“ pachatelům.⁸⁷² „Cikáni“ se tak stali součástí širší skupiny nebezpečných „příživníků“ a „fluktuantů“.

Projevy socialistického projektu „převýchovy“ romského obyvatelstva se také promítaly do lékařského vědění, které se mělo podílet na zlepšení hygienických podmínek života těchto obyvatel.⁸⁷³ V odborných časopisech se proto začaly publikovat články, které se zaměřovaly na popis zdravotního stavu romského obyvatelstva, jejich čistotu a hygienu.⁸⁷⁴ V roce 1959 vydalo navíc Ministerstvo zdravotnictví „Směrnici pro zdravotnickou práci u osob, které vedly kočovný způsob života“, která byla mířená na lokální úroveň krajských a národních výborů s pokyny o novém přístupu k romskému obyvatelstvu v oblasti zdravotnictví.⁸⁷⁵ Tato směrnice navazovala na zákon z předchozího roku, který zakazoval kočovný způsob života. Jak současná literatura poukazuje, představoval tento zákon obrat v přístupu státu k romskému obyvatelstvu, jenž byl založený na větší míře represe.⁸⁷⁶ Ačkoliv směrnice uváděla, že při práci mezi osobami, které vedly „kočovný způsob života“, neměl být vzbuzen dojem „diskriminace“, mířena byla především na romské obyvatelstvo.⁸⁷⁷ Podle směrnice měla okresní hygiena vést zdravotnickou kartotéku romských rodin, obvodní a dětské lékaři zase měli věnovat zvýšenou pozornost výskytu přenosných onemocnění nebo provádět očkovací akce. Hlavní koordinací hygienické a protiepidemické práce byl pověřen okresní hygienik, který měl na starost jak vhodné usídlování „osob, které vedly kočovný

---

⁸⁷² BALOUN, Pavel. Od „metly venkova“ k „příživníkům“, „fluktuantům“ a „kriminálně závadovým osobám.“ V tisku.

⁸⁷³ K tématu „převýchovy“ romského obyvatelstva viz SOKOLOVÁ, Věra. *Becoming a Gypsy: Social Scientific Discourses*, s. 177–205; SPURNÝ, Matěj. *Nejsou jako my*, s. 238–286. K tématu Romů jako objektu vědeckého myšlení v období komunismu viz SOKOLOVÁ, Věra. *Becoming a Gypsy: Social Scientific Discourses*. In SOKOLOVÁ, Věra. *Cultural Politics of Ethnicity*, s. 177–205. Upozornit musím také na nově vznikající disertační práci k tomuto tématu od Nikolý Ludlové *Roma as an Object of Science and State Policies. Knowledge and Citizens in the Making in Post-war Czechoslovakia, 1945–1989*. Středoevropská univerzita. Katedra historie.

⁸⁷⁴ Např. TESÁREK, E. Poznatky z běžného hygienického dozoru při řešení cigánskej otázky v okrese Prešov. *Acta Universitatis Carolinae. Medica. Supplementum*. 1964, 19: 337–343; EŠTÓK, S. Celková chorobnosť Cigánov a jej niektoré osobitosti v okrese Košice. *Remesta: revue zdravotnícké statistiky*. 1967, 2: 35–40; ZEMAN, L. Vývoj cikánských dětí v kojeneckém ústavu. *Praktický lékař: časopis pro další vzdělání lékařů*. 1968, 48(15): 581–584; SUCHÝ, Jaroslav. Vývoj cikánských dětí v měsících se životních podmínkách. *Československá pediatrie*. 1972, 27(9): 430–431.

⁸⁷⁵ Přetisk směrnice: *Věstník ministerstva zdravotnictví*. 1959, 7(5–6): 41–43.

⁸⁷⁶ DONERT, Celia. *The Rights of the Roma*, s. 118–141; SPURNÝ, Matěj. *Pokus o převýchovu*, s. 14.

⁸⁷⁷ Směrnice pro zdravotnickou práci u osob, které vedly kočovný způsob života (přetisk přímé instrukce ministerstva zdravotnictví reg. č. 17/P-1959). *Věstník ministerstva zdravotnictví*. 1959, 7(5–6): 41–42 (41–43).

způsob života“, tak kontroly pitné vody v existujících obydlích a osadách.⁸⁷⁸ Hygienik měl také kontrolovat stav proočkovanosti dětí nebo zamezit šíření dětských nemocí při usídlování Romů. Poslední část směrnice z roku 1959 se pak zaměřovala na zdravotnickou osvětu a „politicko-výchovné“ působení. I zde text zdůrazňoval, aby jakákoliv osvětová činnost byla navenek prezentována jako pro všechny obyvatele. Důraz měl být kladen na individuální osvětu ze strany celého zdravotnického personálu, stejně tak na využívání audiovizuálního materiálu (film, letáky atd.) namísto tištěného textu, a to vzhledem k „mentalitě cikánského obyvatelstva“.⁸⁷⁹ Směrnice také doporučovala v osvětové práci „působit na city cikánských občanů, zejména jejich lásku k dětem“ a mít stále na zřeteli, že „v socialistické společnosti jsou si všichni občané skutečně rovni“.⁸⁸⁰ To kontrastovalo se zaměřením celé směrnice, která byla zacílena na romské obyvatelstvo.

Zvláštní pozornost byla lékaři věnována východním regionům Slovenska, jejichž industrializace měla mít dopady na život „kočovného obyvatelstva“. Hygienici se věnovali terénnímu průzkumu a mapování podmínek života romského obyvatelstva s cílem jim pomoci se zařazením do „trvalého pracovního procesu“.⁸⁸¹ U romského obyvatelstva byl zdůrazňován jejich kočovný způsob života a „nízká celková úroveň včetně chybějícího základního vzdělání“.⁸⁸² Podobně se v některých antropologických pracích dávala úroveň romského obyvatelstva do souvislosti s obyvateli „rozvojových zemí“.⁸⁸³ Například Ústav zdravotnické statistiky v Bratislavě spolu s dalšími organizacemi se od roku 1962 podílel na soustavném výzkumu zdravotního stavu Romů v okrese Košice. Výsledky tohoto šetření přitom ukazovaly na zásadní rozdíly mezi výskytem nemocí u Romů a ostatních obyvatel.⁸⁸⁴

Podobně jako u jiných států bylo i v poválečném československém lékařském vědění možné identifikovat podobný typ myšlení a civilizačního diskurzu, které vycházely z rozdílu vyspělosti mezi jednotlivými kulturami a nutnosti adaptovat se na život v průmyslové a industriální společnosti. V Británii se jednalo o přistěhovalce z bývalých

---

⁸⁷⁸ Ibid., s. 42.

⁸⁷⁹ Ibid., s. 43.

⁸⁸⁰ Ibid., s. 43.

⁸⁸¹ TESÁREK, E. Poznatky z běžného hygienického dozoru při riešení cigánskej otázky v okrese Prešov, s. 337.

⁸⁸² Ibid.

⁸⁸³ SUCHÝ, Jaroslav. Vývoj cikánských dětí v měnících se životních podmínkách. *Československá pediatrie*. 1972, 27(9): 430 (430–431).

⁸⁸⁴ EŠTÓK, S. Celková chorobnosť Cigánov a jej niektoré osobitosti v okrese Košice, s. 38–39.

kolonií a v Československu o romské obyvatelstvo na východním Slovensku. Zároveň ale v britském prostředí tyto přístupy nepředstavovaly jediný výkladový rámec – od konce padesátých let vznikaly nové práce, které se vymezovaly vůči koloniální psychiatrii. V Německu zase kriminalita gastarbeiterů začala být studována z více sociologicky zaměřených teorií. Lze také spatřovat několik důležitých rozdílů mezi československým, britským a západoněmeckým psychiatrickým věděním o etnicitě a kriminalitě. Jeden z nich může být již zmiňovaný asynchronní vývoj z hlediska času a také odlišný společenský kontext chápání etnicity. Jazyk transkulturní a sociální psychiatrie byl v československé psychiatrii reflektován až v období normalizace, zvláště pak v osmdesátých letech. Proměna přístupu k romskému obyvatelstvu od „převýchovy“ k jejich větší kontrole v rámci boje proti „příživníkům“ navíc souvisela s kritikou stalinského projektu a s transformací komunistické diktatury na konci padesátých a v šedesátých letech. V britském prostředí se určujícími staly kritické hlasy nové generace psychiatrů, kteří se vymezovali vůči tradicím koloniální psychiatrie, a naopak vyzdvihovali kulturní a sociální podmíněnost duševních poruch. V západním Německu zase téma etnicity v expertním věděním vycházelo z poválečné migrace gastarbeiterů do země. I zde se prolínaly sociální a ekonomické pohledy na původ jejich kriminálního chování s představami o vrozených osobnostních rysech, jakými byly „jižanský temperament“ a „horká krev“, které sloužily jako vysvětlení násilného chování.

Závěr

Válečná zkušenost spojená s násilím, materiálním a psychickým strádáním měla vliv nejen na každodenní život většiny evropského obyvatelstva ještě mnoho let po druhé světové válce, ale také na poválečné úsilí evropských elit ve snaze vybudovat nový společenský systém založený na větší míře sociální spravedlnosti. Tento proces poválečné modernizace a rekonstrukce se netýkal pouze sociálně-ekonomické nebo politické sféry, ale také výrazně přispěl k proměně vnímání role vědy a vědeckého poznání ve společnosti. Odborné vědění se stalo angažovanou součástí budování poválečného světa. Mezi generací psychiatrů se zkušeností válečné psychiatrie byl „starý“ svět vnímán jako „nemocný“ a psychiatrie v jejich očích měla povinnost se prostřednictvím svého expertního vědění podílet na formování nové společnosti, která by zamezila dalším světovým konfliktům.

Individuální fyzické násilí, jeho definování a zvládání se tak v poválečném světě stalo společným tématem psychiatrů a dalších expertů napříč železnou oponou. Vztah mezi válečnou zkušeností, expertním vědění psychiatrů a psychologů a násilnou kriminalitou vycházel však z odlišné povahy poválečného vývoje jednotlivých zemí. Zatímco ve čtyřicátých a padesátých letech bylo německými forenzními experty násilné chování chápáno jako důsledek fyzického poranění nebo vrozenosti, jejich britští kolegové spoléhali na tradiční koncepty své forenzní tradice, které poukazovaly na roli duševních poruch jako mánie, schizofrenie nebo epilepsie při studování příčin násilné kriminality. Oproti západoněmeckému nebo britskému případu lze v Československu sledovat na jednu stranu zásadní rozchod s předválečnou psychiatrickou tradicí, který se ohlašoval s příchodem sovětské vědy na stránkách časopisů a knih, přičemž sovětská věda chápala násilnou kriminalitu jako pozůstatek „buržoazní“ mentality, zároveň je však při bližším pohledu možné vysledovat kontinuity s předchozí psychiatrickou tradicí.

Vedle těchto postupných proměn psychiatrického vědění o násilí existovala také ve všech zemích delší tradice oboru, která vycházela z konce 19. století, kdy se začala psychiatrie ustavovat jako moderní vědecká disciplína, a která měla vliv až do poválečného období. V německé psychiatrii přetrvával vlivný koncept „psychopatických osobností“ a zaměření se na vrozené poruchy pachatele, ve Velké Británii se zase v posudcích objevovalo chápání vrahů s duševní poruchou jako důsledek „mánie“, přičemž tento pojem pocházel od britského psychiatra Henryho Maudsleyho z druhé poloviny

19. století. A v Československu zůstávala vlivná „holistická“ škola psychiatra Zdeňka Myslivečka, který byl žákem zakladatele české psychiatrie Karla Kuffnera. Jednotlivé modely lidského chování tak nebyly konstruovány psychiatry a psychology ve vzduchoprázdnu, ale ve vztahu k nedávné válečné zkušenosti, povaze poválečné rekonstrukce a také k proměnám odborného vědění a praxe.

Ze studia psychiatrického vědění o násilí lze také usuzovat, že psychiatři a psychologové od konce padesátých a na počátku šedesátých let začali napříč železnou oponou používat k popsání násilného a kriminálního chování podobný jazyk, který poukazoval na více sociální a psychologické aspekty lidské agrese. Význam těchto slov, popř. cíle a důvody využití tohoto jazyka byly však odlišné a vycházely z různých společenských a politických výzev, kterým tyto země v poválečném období čelily. Stejně tak docházelo k postupné emancipaci forenzní psychiatrie jako oboru, jehož úkolem nebyla pouze znalecká činnost u soudu, ale i přispění k výzkumu o různých kriminálních a „deviantních“ fenoménech ve společnosti. Obrat k více psychologicky a sociálně orientovaným směrům a důraz na „abnormální osobnost pachatele“ v rámci soudní psychiatrie v šedesátých letech tak mohl v západním Německu znamenat reakci na nové pojmání násilí na veřejnosti, jež bylo ovlivněno nástupem protestních a mírových hnutí, stejně tak snahou odpoutat se od poválečné biologicky zaměřené tradice německé psychiatrie, zatímco v Československu představoval tento obrat spíše pokus vyrovnat se s dědictvím stalinismu v rámci trestněprávní teorie a s nárůstem recidivy v socialistické společnosti. Podobně ve Velké Británii znamenal obrat k psychologickému testování a kvalitativnímu výzkumu, jehož středem byla osobnost pachatele, pokus o modernizaci dosavadní britské forenzně psychiatrické tradice.

Utváření psychiatrické a psychologického vědění o násilném chování po druhé světové válce tak je možné chápat jako kombinaci vlivu národních tradic daného oboru, vědních transferů a reakce na specifický poválečný vývoj. Současně lze sledovat jisté přibližování v rámci evropské lékařské komunity od konce padesátých a v šedesátých letech, které vycházelo nejen z percepce zahraniční literatury napříč železnou oponou, ale i pocitu společné odpovědnosti a výzev, kterým evropská civilizace měla čelit. Ať už se jednalo o dopady válečné zkušenosti, novou hrozbu atomové války nebo překotné změny společnosti v důsledku nových objevů na poli vědy a techniky. Psychiatrie a psychologie se svými znalostmi o člověku a jeho chování se na obou stranách železné opony měla stát důležitou součástí těchto diskusí.

Zároveň je však nutné dodat, že psychiatrické a psychologické koncepty, které se probíraly na stránkách odborných časopisů a v učebnicích, se ne vždy otiskly do praktického fungování státu a společnosti. To si lze ukázat na případech znalecké činnosti posuzování násilné trestné činnosti v soudních řízeních. V jednotlivých případových studiích se tak prokazovalo, že velký vliv na posuzování individuální násilné kriminality měly i další aspekty, např. socio-ekonomické postavení pachatelů, trestněprávní doktrína, dobová morálka, různé expertní představy o člověku, jeho chování a sexualitě nebo etnickém a kulturním pozadí.

Bezprostředně po válce evropské společnosti čelily nutnosti zařadit velké množství mužů zpět do civilního a rodinného života. Samotná válečná zkušenost mužů ve znaleckých posudcích psychiatrů nebo v rozhodování soudů však hlavní roli nehrála. To platilo pro britské i německé prostředí. Ve znaleckých posudcích měla podobným význam jako jiné údaje, které souvisely se vzděláním nebo profesním životem. U některých mužů se jako problematická ukázala spíše neschopnost najít vhodnou práci, která by odpovídala jejich představám a neznamenalaby v jejich očích degradaci ve srovnání s pozicemi, jež zastávali v armádě. S tím souvisely i problémy s dluhy a gamblerstvím. Právě tyto socio-ekonomické faktory představovaly důležitější aspekt ve znaleckém posuzování nebo rozhodování soudů. Jinak tomu však bylo na úrovni odborného vědění. Zatímco britští psychiatři po druhé světové válce pracovali s více psychologicky orientovanými interpretacemi traumatu, němečtí psychiatři se stavěli skepticky k uznávání „válečných neuróz“ jako duševní poruchy a vycházeli z toho, že duševní problémy veteránů byly způsobeny jejich dlouhodobým hladověním v zajateckých táborech nebo fyzickým poraněním. V Československu se psychiatři zase setkávali s dopady válečné zkušenosti na obyvatelstvo, které bylo nuceně nasazeno nebo zažívalo každodenní stres spojený s životem v okupované zemi. Od toho se odvíjela i jejich terapeutická praxe a vnímání dopadů válečné zkušenosti na duševní zdraví, jež bylo ovlivněno odlišným vzorkem pacientů přicházejících do ordinací psychiatrů s bolestmi hlavy a nervovými problémy. Jejich násilné chování bylo dáváno do souvislosti s různými neurotickými poruchami, které byly důsledkem těžkého života v okupované zemi. S nástupem komunistů k moci byl však motiv války postupně nahrazen a individuální násilí v rodinném prostředí začalo být diskutováno mezi odborníky v rámci boje proti alkoholismu.

Případy vražd novorozенých dětí matkami představovaly další skupinu trestných činů, které souvisely s náročnou realitou poválečného života ve velkých městech, kde byly

často špatné hygienické nebo bytové podmínky. Interpretace tohoto trestné činu navíc kolísala mezi medicínským pojetím, jež zdůrazňovalo dopady porodu na duševní zdraví matek, a dobovými představami o nemanželském dítěti jako stigmatu. V rámci trestního práva se nejvíce lišilo německé ustanovení, jež rozlišovalo právě mezi manželským a nemanželským dítětem u infanticidy, zatímco se v československém a britském pojetí zdůrazňoval lékařský pohled dopadů porodu na duševní stav pachatelky. Zde se podobala i odborná diskuse československých a britských psychiatrů, kteří vycházeli často z obdobných konceptů poporodní deprese jako hlavní příčiny násilného chování matek vůči svým potomkům. Blízkost československého a britského expertního pojetí infanticidy vycházela jak z mezinárodní percepce zahraniční literatury mezi československými psychiatry, tak z poválečné změny československého trestního řádu. V soudních řízeních se navíc objevovaly faktory spojené se sociální situací prvorodiček, zvláště ve zničených německých a britských městech. V Československu měly význam v soudním řízení zase představy o socialistické morálce a přetrvávající „maloměšťácké“ výchově v rodinách.

Pokud bylo v poválečném období posuzování vražd u soudu rámováno širšími sociálními a ekonomickými problémy válečných veteránů nebo matek, v jiných případech se diskuse psychiatrů zaměřovaly na kategorie jako sexualita nebo etnicita pachatelů, které souvisely více s různými koncepty chápání člověka a jeho chování. Tyto případy navíc často vedly k tomu, že psychiatři museli znovu promyslet některé své teze o původu násilného chování, což bylo nejpatrnější zvláště u sexuálních vražd. Psychiatři a další odborníci se v různých zemích při posuzování sexuální trestné činnosti zaměřovali na to, do jaké míry byla motivací sexuální porucha pachatele nebo zdali hrál roli pouze strach z odhalení. Neexistovala jednotná metodologie, jak s těmito trestnými činy zacházet, což se projevovalo i v diskusích o léčbě sexuálních delikventů.

Podobně se promítaly různé faktory do posuzování násilné kriminality pachatelů s přistěhovaleckou minulostí a příslušníků etnických menšin. V případě Československa, západního Německa a Spojeného království existovaly rozdílné výchozí pozice, jelikož britská a německá medicína mohla navazovat na tradici koloniální psychiatrie. U forenzně psychiatrického vědění a násilného chování příslušníků etnických menšin se projevoval také civilizační diskurz. Zatímco se v britské psychiatrii jednalo především o zdůrazňování rozdílu mezi evropskou průmyslovou společností a kmenovou mentalitou přistěhovalců z Afriky nebo karibských ostrovů, v německé psychiatrii se objevovaly

i odkazy na tělesné odlišnosti příslušníků jiných kultur. U posuzování násilné kriminality gastarbeiterů z Itálie se zase hovořilo o „jižanském temperamentu“. Do posuzování duševního stavu ze strany znalců navíc vstupovaly i čistě praktické věci, jak ukazují na příkladu vraždy spáchané italským gastarbeiterem v Leverkusenu. Jednou z těchto věcí bylo špatné porozumění mezi psychiatrem a pachatelem, který se do Německa přistěhoval za prací a dostatečně neovládal jazyk hostitelské země. Rovněž v československé medicíně se ve vztahu k romskému obyvatelstvu, speciálně pak v oblastech východního Slovenska, objevovaly motivy, které místní obyvatelstvo chápalo jako méně rozvinutou kulturu, jež musela být „civilizována“, ať už prostřednictvím pravidelných lékařských prohlídek a dohledu na hygienické podmínky, nebo šířením osvěty.

Ve studovaném materiálu tak existoval jistý rozpor mezi deklarovaným psychiatrickým věděním na stránkách odborných časopisů a samotnou praxí znaleckých posudků a soudních řízení. Jestliže otázka vlivu psy-věd na utváření lidské subjektivity v poválečné Evropě bývá interpretován jako důsledek liberálního projektu a nárůst individualismu na Západě nebo jako výsledek snahy vytvořit nového „socialistického člověka“ v zemích komunistického bloku nelze si nevšimnout společného základu vycházející z poválečné modernizace a obnovy, jež měla být založena na vědeckém řízení společnosti. Současně je nutné poukázat na odlišnou rovinu samotného vědění, jež bylo produkováno na stránkách časopisů a v odborných publikacích, terapeutickou praxí a znaleckým posuzováním u soudů. Zvláště pak při soudních řízeních, kde se dostávali psychiatři do interakce s dalšími experty, jakými byli právníci nebo kriminologové, stejně tak se zástupci trestněprávních aparátů, vstupovaly do hry i další aspekty, např. rozhodovací praxe soudů, role obhajoby, nevyjasněné hranice chápání trestní odpovědnosti a duševní poruchy nebo představy o společenských normách a morálních pravidlech. Kromě toho se do posuzování pachatelů vražd a další násilné kriminality promítaly i otázky související se sociálním postavením obviněných nebo odlišným vnímáním sexuality a etnicity v odborném vědění. Představy o individuálním fyzickém násilí jako extrémní formě lidského chování, stejně tak posuzování násilné kriminality se utvářely ve spleti expertního vědění, sociální praxe a dobových mentalit. Samotné koncepty psy-věd o lidské subjektivitě, jež byly produkovány na stránkách časopisů a odborných knih, tak fungovaly v různých společenských a kulturních souvislostech, které často měly větší vliv na to, v jaké formě se tyto koncepty uplatňovaly v každodenní léčebné praxi na klinikách nebo ve znaleckých posudcích u soudu. Hlavně

v prostředí znaleckého posuzování u soudu, jež situovalo psychiatry a další odborníky do specifické pozice mezi medicínu, trestní právo a morálku, se tyto dobové společenské a kulturní souvislosti ukazovaly jako zásadní.

Kontinuita forenzně psychiatrického vědění a rozhodovací praxe soudů u některých typů násilného chování představuje jednu z výzev pro budoucí bádání. Lze totiž vysledovat dlouhodobější trendy chápání individuálního násilí, jež vycházely v jednotlivých psychiatriích z konce 19. století a pokračovaly až do poválečného období. Zdá se však, že v pozdějších letech, zvláště pak v sedmdesátých a osmdesátých letech, docházelo k dalším proměnám přístupu k individuálnímu násilí. Velká část trestních spisů s pachatelí, které jsem měl možnost projít například u düsseldorfského soudu, pokračovala dále. Z krátkého nahlédnutí do těchto spisů se jeví, že pachatelé, kteří se léčili na psychiatrii, byli v některých případech po letech propuštěni nebo podstupovali nové formy léčby založené na skupinových terapiích a více psychodynamicky orientovaných směrech. Z toho důvodu se nabízí studium delšího časového úseku, např. od konce druhé světové války až po devadesátá léta, což by umožnilo sledovat změny v přístupu k násilnému chování ze strany expertů, společnosti a státu. K takovému výzkumu, jenž by sledoval dějiny mentalit a proměny sociální praxe přístupu k násilí v psychiatrickém vědění, by bylo nutné zaměřit se také ve větší míře na chorobopisy a podobné archivní materiály z klinik a nemocnic. Zde by se bádání mohlo protnout i se zájmem současného výzkumu, který se snaží historizovat proměny vnímání násilí v evropské společnosti v osmdesátých a devadesátých letech.⁸⁸⁵

Nerovnoměrné cesty poválečné modernizace

Násilné chování, které se po hrůzách druhé světové války stalo předmětem zájmu expertů na lidské chování a duševní zdraví, představovalo testovací pole pro možnosti jednotlivých projektů poválečné modernizace a expertního řízení společnosti. Ve všech zemích bylo možné pozorovat podobné snahy o novou formulaci původu agresivního a násilného chování, stejně tak reformovat trestně-právní aparáty na základě odborného vědění expertů. Samotné psychiatrické a psychologické koncepty o původu násilného chování byly rovněž propojené s odlišným pojetím pokroku. V Československu i Spojeném království byl odborný jazyk „převýchovy“ a „nápravy“ agresivního

---

⁸⁸⁵ Např. pořádaný mezinárodní workshop „Utopias of Nonviolence. Ideas, Regulations, and Blindspots in Europe since 1945“ na Curyšské univerzitě v prosinci 2022 (Lehrstuhl Svenja Goltermann).

a násilného chování orientován více do budoucnosti. Zapojení psychiatrů a psychologů do kriminální politiky státu a zavedení nových léčebných metod bylo chápáno jako součást komplexnějších sociálních a politických reforem. Zejména v Československu bylo potírání kriminality spojeno se stalinskou trestněprávní teorií a budováním nového poválečného společenského řádu. To kontrastovalo se západním Německem bezprostředně po válce, kde vnímání agrese a násilí ze strany odborníků neobsahovalo tento optimistický a utopicky orientovaný pohled. Namísto toho psychiatři a psychologové buď pokračovali v předválečném vědění, nebo se obraceli více do minulosti. I zde se však v průběhu padesátých a šedesátých let pod vlivem „hospodářského zázraku“, emancipace na mezinárodním poli, ale i narůstajícího strachu z jaderné války začal pohled intelektuálů a politiků čím dál více upínat do budoucnosti.

V některých případech se tak mohou zdát překvapivé podobnosti mezi komunistickým projektem modernity a tím západoevropským, zvláště pak britským, který byl založen na silné roli sociálního státu. V obou typech byl kladen důraz na nové koncepty a teorie původu násilného chování, propagovaný psychiatry a psychology, stejně tak na proměnu trestně-právního aparátu. Současně se však jednalo o zásadně odlišné politické kontexty. Pokud tak poválečné dějiny Evropy mohou být nazírány jako souboj různých variant modernity, lze poukázat nejen na jejich společné základy, ale i limity a ambivalentní momenty. Ty spočívaly především v nerovnoměrném působení modernizace, která v některých oblastech společenské činnosti účinkovala s menší razancí než v jiných. A to i v doménách, jakým bylo právo a spravedlnost, jež patřily k pilířům moderních evropských společností.

Z odborných textů a provolání expertů, které byly v té době publikovány nebo pronášeny na konferencích, by totiž bylo možné nabýt dojmu, že „vrcholná modernita“ pronikla do všech koutů lidské společnosti. Rozbor případových studií soudních řízení násilné kriminality ale ukázal, že představy expertů narážely na dlouhodobější vzorce sociální praxe a mentalit. I přes rozdělení ostatními dráty v Evropě působila poválečná modernizace a expertizace dvojnásobně, ať už v případě budování komunistických diktatur, nebo států sociálního blahobytu. Jako kdyby v některých prostorách, které byly navíc centrem moci a vědění, ke kterým bezpochyby definovali, trestání a léčení individuálního násilí patřilo, vstupovaly snahy o formování lidské subjektivity prostřednictvím expertů na pole dobových představ a setrvačnosti jednání, které byly ke snahám modernizátorů poměrně rezistentní.

Použitá literatura a prameny

Archivy a knihovny

Archiv bezpečnostních složek

- Archivní fondy ministerstva vnitra České socialistické republiky (MV ČSR)
- Archivní fondy řídicích a organizačních útvarů ministerstva vnitra (MV) a federálního ministerstva vnitra (FMV)
- Studijní ústav ministerstva vnitra (MV)

Landesarchiv NRW Abteilung Rheinland

- Staatsanwaltschaft Düsseldorf

Národní archiv

- Ministerstva zdravotnictví (1945–1968)

Státní oblastní archiv v Litoměřicích

- Krajská prokuratura Ústí nad Labem (1949–1975)
- Krajský soud Ústí nad Labem (1953–1960)
- Krajský soud Liberec (1953–1960)

Státní oblastní archiv v Praze – Státní okresní archiv Kladno

- Okresní soud Kladno

The National Archives, Kew, Spojené Království

- Records of the Central Criminal Court (CRIM)

Wellcome Collection, Londýn

- Mental After Care Association

- World Federation for Mental Health

British Library

Deutsche Nationalbibliothek

Národní knihovna České republiky

Národní lékařská knihovna

Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden

Soukromé archivy

Archiv Fakultní kliniky UK

Časopisy a noviny

Archiv für Psychiatrie und Nervenkrankheiten

British Journal of Criminology

British Journal of Psychiatry

British Journal of Delinquency

Československá psychiatrie

Československá psychiatrie

Československá psychologie

Deutsche Zeitschrift für gerichtliche Medizin

Journal of Mental Sciences

Kriminalistický sborník

Medicine, Science and Law

Medico-Legal Journal

Monatszeitschrift für Kriminologie und Strafrechtsreform

Neurologie a psychiatrie československá

Pedagogika

Praktický lékař

Rudé právo

Tvorba

Zdravotnické revue. Věstník Ministerstva zdravotnictví

Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft

Dobové články, knihy a učebnice

I. Československo-sovětské lékařské dny v Praze 2–4. března 1951. *Neurologie a psychiatrie československá*. 1951, 14, 1–2.

III. Mezinárodní kriminalistické symposium. *Kriminalistický sborník*, 1965. 9(14), 705–714.

BADER, S. Karl. *Beobachtungen zur Nachkriegskriminalität unter besonderer Berücksichtigung der Gewaltverbrechen*. Biel, 1952.

BADER, S. Karl. *Soziologie der deutschen Nachkriegskriminalität*. Dabingem: J. C. B. Mohr, 1949.

BAEYER, Ritter Von Walter. *Neurose, Psychotherapie und Gesetzgebung*. In FRANKL, Viktor Emil (ed.). *Handbuch der Neurosenlehre und Psychotherapie*. München: Urban & Schwarzenberg, 1959.

BEKROVÁ, M. *Válka a mladiství provinilci*. *Pedologické rozhledy*. Časopis pro pedologii, pedopathologii, sociální pedagogiku. 1946, 4–5(1), 257–260.

BUCHTELA, Antonín a kol. *Průzkum veřejného mínění o černí kronice uveřejněné v denním tisku*. *Kriminalistický sborník*. 1966, 11, s. 671–682.

BIRNBAUM, Karl. *Die psychopathischen Verbrecher*. Die Grenzzustände zwischen geistiger Gesundheit und Krankheit in ihren Beziehungen zu Verbrechen und Strafwesen. Leipzig: Thieme, 1914.

BLEULER, Manfred. *Lehrbuch der Psychiatrie*. Berlin: Springer, 1960.

BORDMAN, Frank. Social Maturity Test. *Journal of Mental Sciences*. 1946, 92(388): 532–541.

BOWLBY, John. Forty-Four Juvenile Thieves: Their Characters and Home-Life, *The International Journal of Psychoanalysis*. 1944(25), 19–53.

BUSS, Arnold H. *The Psychology of Aggression*. Michigan University Press: 1961,

CAROTHERS, John C. A Study of Mental Derangement in Africans, and an Attempt to Explain its Peculiarities, more Especially in Relation to the African Attitude to Life. *British Journal of Psychiatry*. 1947, 93(392): 548–597.

CAROTHERS, John C. Frontal lobe function and the African. *Journal of Mental Science*, 1951, 97, s. 12–48.

Cesty rozvoje Pavlovových idejí v oboru pathofysiologie vyšší nervové činnosti (referát profesora A. G. Ivanova-Smolenského na vědeckém zasedání Akademie věd SSSR a Akademie lékařských věd SSSR 29. června 1950). *Neurologie a psychiatrie československá*. 1950, 8, 237–269.

COENEN, Siegfried. *Die Kriminalität der Gastarbeiter im Landgerichtsbezirk Düsseldorf*. Eine vergleichende Darstellung des strafrechtlichen Verhaltens der italienischen, griechischen und spanischen Arbeitskräfte von 1959 bis 1963. Disertační práce, Kolínská univerzita, 1966.

CHRISHOLM G.B. The Reestablishment of Peacetime Society. CHRISHOLM, G.B. (ed.). *The Psychiatry of Enduring Peace and Social Progress*. William Alanson White Psychiatric Foundation, 1947.

ČTRNÁCT, Pavel, MARYÁŠ, Jaroslav. Vývoj obyvatelstva ČSSR v letech 1961–1980. *Sborník Československé geografické společnosti*. 1983, 3(93): 162–168.

DOSUŽKOV, Bohodar. K otázce pojmu psychopatie. *Československá psychiatrie*. 1963, 59(6), 411–413.

DUBA, Jaroslav. Příspěvek k problematice osobnosti recidivistů. In STUHLÍK, Svatopluk (ed.). *Aktuální problémy soudní psychiatrie*. Sborník prací přednesených na III. celostátní soudněpsychiatrické konferenci v r. 1971. Pardubice: Socialistická společnost pro vědu, kulturu a politiku, 1971, 71–75.

DUFEK, Miroslav. Problematika predikce trestné činnosti. In STUHLÍK, Svatopluk (ed.). *Aktuální problémy soudní psychiatrie*. Sborník prací přednesených na III. celostátní soudněpsychiatrické konferenci v r. 1971. Pardubice: Socialistická společnost pro vědu, kulturu a politiku, 1971, 66–71.

DUFEK, Miroslav. *Soudní psychiatrie pro právníky a lékaře*. Praha: Orbis, 1976.

EAST, William Norwood. Sexual Offender. A British View. *The Yale Law Journal*. 1946, 55(3): 527–557.

EAST, W. Norwood. *Society and the Criminal*. London: His Majesty's Stationery Office, 1949.

ELLIS, Albert. The Sex Offender and His Treatment. In TOCH, Hans. *Legal and Criminality Psychology*. New York, Rinehart and Winston: 1961, s. 400–419.

EPPS, Phyllis. A Preliminary Survey of 300 Female Delinquents In Borstal Institutions, *The British Journal of Delinquency*. 1951, 1(3): 187–197.

EHRENWALD, Jan. Delinquent Defectives. *Journal of Mental Science*. 1945, 91(382): 113–11

EŠTÓK, S. Celková chorobnosť Cigánov a jej niektoré osobitosti v okrese Košice. *Remesta: revue zdravotníckej štatistiky*. 1967, 2, s. 35–40.

EXNER, Franz. *Krieg und Kriminalität*. Leipzig: Ernst Wiegandt, 1926.

FREUND, Kurt, NEDOMA, Karel. Otázka přičetnosti a nápravných opatření u sexuálních delikventů. *Československá psychiatrie*. 1959, 55(4): 264–269.

FREUND, Kurt. K otázce pojmu psychopatie. *Československá psychiatrie*. 1963, 59(4): 246–247.

FREUND, Kurt. Odpověď na připomínky Dr. B. Dosužkova. *Československá psychiatrie*. 1963, 59(6): 413.

GAZIKOVÁ, J. a Lubomír OKRUHLICA. Možnosti etnopsychiatrického přístupu ku skúmaniu syndrómu závislosti od alkoholu u cigánskeho etnika. *Protialkoholický obzor*. 1985, 20(4): 205–210.

GELLER, Walter. Die Beurteilung der Zurechnungsfähigkeit hirnerkrankter Täter. *Deutsche Zeitschrift für gerichtliche Medizin*. 1960, 49, 393–405.

GERCHOW, Joachim. Über die Ursachen sexueller Fehlthaten und Straftaten bei ehemaligen Kriegsgefangenen. *Deutsche Zeitschrift für gerichtliche Medizin*. 1953. 42, 452–457.

GERCHOW, Joachim. *Die ärztlich-forensische Beurteilung von Kindesmörderinnen*. Halle: Marhold 1957.

GERCHOW, Joachim. Fahrlässigkeit und bedingter Vorsatz als gerichtsärztliches Problem bei Kindstötung. *Deutsche Zeitschrift für die gesamte gerichtliche Medizin*. 1964, (44), 605–610.

GERCHOW, J. Schwangerschaft und Geburt unter medizinisch-forensischen Aspekten des Kindstötung. *Monatszeitschrift für Kriminologie und Strafrechtsreform*. 1964, (47), 233–240.

GRAFF, Günther. *Die Kriminalität der Gastarbeiter im Landgerichtsbezirk München I*. Disertační práce, Sárská univerzita, 1967.

GRÜBER, Hans-Bernd. *Kriminalität der Gastarbeiter*. Zusammenhang zwischen kulturellem Konflikt und Kriminalität. Untersuchung in der Freien und Hansestadt Hamburg für die Jahre 1964/196. Disertační práce, Hamburská univerzita, 1969.

GRYGIER, Tadeusz. Criminology and the advancement of science. *British Journal of Criminology*. 1965, 5(1): 86–92.

HACKER, Friedrich (ed.). *Versag der Mensch oder die Gesellschaft? Probleme der modernen Kriminalpsychologie*. Wien, Köln, Stuttgart, Zürich: Europa Verlag, 1964.

HACKER, Friedrich. *Aggression. Die Brutalisierung der modernen Welt*. Hamburg: Rowohlt Taschenbuch Verlag GmbH, 1973.

HADIL, Vladimír. K některým otázkám trestního řízení proti sexuálně úchylným osobám. *Kriminalistický sborník*. 1968, roč. 6, s. 366–371.

HÁDLÍK, Josef. *Repetitorium psychiatrie*. Praha: SPN, 1953.

HALLERMANN, Wilhelm. Affekt, Triebdynamik und Schuldfähigkeit. *Deutsche Zeitschrift für gerichtliche Medizin*. 1963, 53, 219–229.

HENDERSON, D., GILLESPIE, R.D. *A Textbook of Psychiatry for Students and Practitioners*. London, 1927.

HENDERSON, D., GILLESPIE, R.D. *Henderson and Gillespie's Textbook of psychiatry for students and practitioners*. Oxford Medical Publications: 1969.

HENTIG, Hans v. Die Kriminalität des Zusammenbruchs. *Schweizerische Zeitschrift für Strafrecht*. 1947, 62, 337–341.

HILL, D., WATTERSON, D. Electro-Encephalographic Studies of Psychopathic Personalities. *Journal of Neurology, Neurosurgery and Psychiatry*. 1942, 5(1–2): 47–65.

HILL, Denis. Character and Personality in Relation to Criminal Responsibility. *Medicine, Science and Law*. 1962(3): 221–232.

HIRSCHMANN, J., SCHMITZ, E.: Strukturanalyse der Kindesmörderin. *Zeitschrift für Psychotherapie und medizinische Psychologie*. 1958, 8, 1–20.

HODGE, S, WALTER J.V., WALTER G. W. Juvenile Delinquency: An Electrophysiological, Psychological and Social Study. *The British Journal of Delinquency*. 1953, 3, 155–172.

HOOPER, R.S., MCGREGOR, J.M., NATHAN, P.W. Explosive Rage Following Head Injury. *Journal of Mental Sciences*. 1945, 91(385): 458–464.

HOHEISEL, H.P. Kriminalität bei Hirnverletzten unter Bezugnahme auf den Ort der Verletzung. *Deutsche Zeitschrift für gerichtliche Medizin*. 1954, 43, 59–73.

HORÍNEK, Anton, PLÁNKA, Michal. K problematike vražd novorodencov. *Soudní lékařství*. 1961, 6(11): 184–189.

HORVAI, Ivan. Za lepší vědeckou práci časopisu Neurologie a psychiatrie československá. *Tvorba*. 1950, 38, 919–920.

HORVAI, Ivan. *Záhady duševního života*. Praha: Naše vojsko, 1957.

HORVAI, Ivan. *Zázraky očima psychiatrie*. Praha: SNPL, 1959.

HORVAI, Ivan. *Psychopatie*. Praha: SZN, 1968.

- JANOTA, Otakar. Druhá světová válka a duševní poruchy. *Časopis lékařů českých*, 1945, 84(31): 1096–1101.
- JARVIS, Edward. Mania Transitoria. *Boston Medical and Surgical Journal*. 1869(80):329–337.
- JONÁŠ, J. Posuzování mentální retardace občanů cikánského původu. In *Zborník referátov z IX. Celoštátnej súdno-psychiatrickej konferencie*. Bratislava: KÚNZ, 1980, s. 218–220.
- JÜTTNER, Alfred. *O kriminologii a kriminalitě*. Praha: Orbis, 1968.
- KARABEC, Zdeněk. *Vývoj kriminality v ČSSR*. Praha: Výzkumný ústav kriminologický, 1973.
- KENNEDY, Alexander. The Modern Approach to Juvenile Delinquency: Observation Centres. *Journal of Mental Science*. 1948, 94(395): 283–304.
- KIEV, Ari. Beliefs and Delusions of West Indian Immigrants to London. *Journal of British Psychiatry*. 1963, 109(460): 359–363.
- KNAPP, F., ŠÍP, F. Vražda novorozeného dítěte matkou. *Kriminalistický sborník*. 1965. 12, 732–734.
- KNOBLOCH, Eduard. *Duše a zločin*. Hradec Králové: Nakladatelství Družstvo Máje, 1948.
- KNOBLOCH, Ferdinand, KNOBLOCHOVÁ, Jiřina. *Soudní psychiatrie pro právníky a lékaře*. Praha: Orbis, 1957.
- KNOBLOCH, Ferdinand, KNOBLOCHOVÁ, Jiřina. *Soudní psychiatrie pro právníky a lékaře*. Druhé vydání. Praha: Orbis, 1965.
- KRAFFT EBING, Richard. *Psychopathia Sexualis: eine Klinisch-Forensische Studie*. Stuttgart, 1886.
- KRAVČÍK, Ján. Recidíva ako problém. *Kriminalistický sborník*. 1965, IX(14), 9–16.
- KRETSCHMER, Ernst. Die Orbitalhirn- und Zwischenhirnsyndrome nach Schädelbasisfrakturen. *Archiv für Psychiatrie und Zeitschrift Neurologie*. 1949, 182, 452–477.

KUFFNER, Karel. *Psychiatrie: pro studium i praktickou potřebu lékaře*. Praha: Bursík & Kohout, 1897.

LAMBO, Thomas A. The Role of Cultural Factors in Paranoid Psychosis Among the Yoruba Tribe. *Journal of Mental Science*. 1955, 426(101): 239–266.

LAMBO, Thomas Adeoye. Malignant Anxiety. A Syndrome Associated with Criminal Conduct in Africans. *Journal of Mental Science*. 1962, 108(454): 256–264.

LANGELÜDDEKE, Albrecht. *Gerichtliche Psychiatrie*. Berlin: De Gruyter, 1950.

LAUBER, Hans-Ludwig. Sexuelle Enthemmung und Exhibitionismus bei Frontalhirnverletzten. *Archiv für Psychiatrie und Nevenkrankheiten*. 1958, 197, s. 293–306.

LEFERENZ, HEINZ. Die Seuxaldelikte des E62. *Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft*. 1965, 79(3-4): 279–397.

LIEPMANN, Moritz. *Krieg und Kriminalität in Deutschland*. Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt, 1930.

LINHART, Josef. Pavlovovo učení a kus obecné psychologie na pedagogických gymnásiích. *Pedagogika*. 1951, 1–2, 85–93.

LITTLE, Alan. The increase in crime 1952—62: An empirical analysis on adolescent offenders. *The British Journal of Criminology*. 1965(1): 77–82.

MANNHEIM, Hermann. *Criminal Justice and Social Reconstruction*. Oxford University Press: 1946.

MALY, K. BOUŠKA, I. Vražda novorozeného dítěte matkou: předneseno na klinické konferenci Fakultní nemocnici Motole a Fakulty dětského lékařství UK v Praze dne 17.9.1984. *Československá pediatrie*. 1985, 40(7): 427–428.

MATYS, Karel. *Trestní zákon – komentář*. 2 díl. Část zvláštní. Praha: Panorama, 1980.

MAUDSLEY, Henry. Homicidal Insanity. *The Journal of Mental Science*. 1863, 9(47): 327–343.

MEDVECKÝ, J., KAFKA, J. O usmrtění novorodence matkou z psychiatrického hľadiska. *Československá psychiatrie*. 1972, 68(1): 16–21.

- MEDVECKÁ, Elena, MEDVECKÝ, Josef. Príspevok k charakteristike psychopatologických prejavov u cigánov. *Československá psychiatrie*. 1986, 82(5): 328–33
- MEYER, Joachim-Ernst. Die sexuellen Störungen der Hirnverletzten. *Archiv für Psychiatrie und Nevenkrankheiten*. 1955, 193, 449–469.
- MEZEY, Alexander G. Psychiatric Illness in Hungarian Refugees. *Journal of Mental Science*. 1960, 106(443): 628–637.
- MILNER, K. Delinquent Types of Mentally Defective Persons. *Journal of Mental Sciences*. 1949, 95(401): 842–859.
- MYERS, S. Charles. A Contribution to the Study of Shell Shock. *The Lancet*. 1915, 185(4772): 316–320.
- MYSLIVEČEK, Zdeněk. *Soudní psychiatrie*. In HÁJEK, František. Soudní lékařství. Díl II., Praha: Nakladatelství Jaroslava Tožičky, 1937, 857–943.
- MYSLIVEČEK, Mysliveček. *Repetitorium všeobecné psychiatrie a speciální psychiatrie*. Praha: SPN, 1952.
- MYSLIVEČEK, Zdeněk. *Obecná psychiatrie*. Praha: SZN, 1959.
- NEDOMA, Karel. Adaptační léčba sexuálních deviací u mužů. *Československá psychiatrie*. 1964(4): 234–239.
- NEUMANN, Jan, CHODURA, Ilja. Příspěvek forenzní psychologie k problematice kriminálního recidivismu. In STUHLÍK, Svatopluk (ed.). *Aktuální problémy soudní psychiatrie*. Sborník prací přednesených na III. celostátní soudněpsychiatrické konferenci v r. 1971, Pardubice: Socialistická společnost pro vědu, kulturu a politiku, 1971, 47–52.
- NEUSTATTER. W. Lindsay. *Psychological Disorder and Crime*. Philosophical Library: New York, 1957.
- NEUSTATTER. W. Lindsay. *The Mind of the Murderer*. Christopher Johnson: 1958.
- NEUSTATTER. W. Lindsay. The State of Mind in Murder. *The Lancet*. 1965, 258(7390): 861–863.
- NEVOLE, Světozár. *Psychiatrická péče v ČSSR*. Praha: Státní zdravotnické nakladatelství, 1960.

OKRUHLICA, Ľubomír, VEJBOROVA, X. Niektoré aspekty psychiatrickej chorobnosti cigánskych detí. *Psychológia a patopsychológia dieťaťa*, 1986, 21(5): 425–431.

OKRUHLICA, Ľubomír. Niektore zvlastnosti psychiatrickej chorobnosti u príslušníkov cigánskeho etnika. *Československá psychiatrie*. 1987, 83(4-5): 243–250.

ORAVCOVÁ, V., Ľubomír OKRUHLICA a Margita LUKÁČOVÁ. Výskyt mentálnej retardácie a proces vývoja cigánskej populácie. *Zdravotná výchova*. 1986, 22(1): 17–23.

PAVLOV, Ivan P. Psychiatrie jako pomocnice fysiologie mozgových hemisfér. *Neurologie a psychiatrie československá* 1951, 14, 46–56.

PETRYSCHYN, J.T. Untersuchungen zum Problem der Konstitutionstypologie bei Ukrainern. *Archiv für Psychiatrie und Zeitschrift Neurologie*. 1951, 186, 30–45.

PODLESNÝ, Jiří a kol. První poznatky z výzkumu kriminální recidivy. *Kriminalistický sborník*. 1965, 9(14): 321–341.

PROKOP, Jan. O zločinnosti s hlediska psychiatrického. *Thomayerova sbírka přednášek a rozprav z oboru lékařského*. 1947, 246(9): 1–26.

RABOCH, J., NEDOMA, K. Indikace testikulární pulpektomie u sexuálních delikventů. *Československá psychiatrie*. 1970(3): 152–157.

ROSEN, Ismond. *The Pathology and Treatment of Sexual Deviation: A Methodological Approach*. London: Oxford University Press, 1964.

REES, J. John. *Shaping of Psychiatry by War*. London, 1945.

RESNICK, Phillip J. Child Murder by Parents: A Psychiatric Review of Filicide. *The American Journal of Psychiatry*. 1969, 126(3. September): 325–334.

RESNICK, Phillip J. Murder of the Newborn: A Psychiatric Review of Neonaticide. *The American Journal of Psychiatry*. 1970, 126(10. April): 1414–1420.

SCHMIDTOVÁ, Marie, TESAŘ, Jaromír. Vražda dvouletého chlapce s předcházejícími nepoznanými opakovanými pokusy. *Soudní lékařství*. 1961, 5(1): 9–16.

SCHNEIDER, Kurt. *Die psychopathischen Persönlichkeiten*. Šesté vydání. Deuticke: Wien, 1943.

SCHNEIDER, Kurt. Die psychopathischen Persönlichkeiten. In ASCHAFFENBURG, Gustav (ed.). *Handbuch der Psychiatrie*. Spezieller Teil. Leipzig, 1923.

SIMONS, Jack. H. Mental Disease in Africans: Racial Determinism. *British Journal of Psychiatry*. 1958, 104: 377–388.

SPRIKIN, A.G. Učení I.P. Pavlova o dvou signálních soustavách ve světle marxisticko-leninské teorie poznání. *Pedagogika* 1951, 7–8, 454–461.

SOVÁK, Miloš. Pojetí defektologie podle učení I.P. Pavlova. *Pedagogika*, 1953, 4, 239–243.

STEIGLEDER, Emmanuel. Gewalttaten unter protrahiertem Affekt. *Deutsche Zeitschrift für gerichtliche Medizin*. 1967, 59, 141–147.

STEIGLEDER, Emmanuel. *Mörder und Totschläger. Die forensisch-medizinische Beurteilung von nicht geisteskranken Tätern als psychopathologische Problem*. Stuttgart: Ferdinand Enke Verlag, 1968.

STORR, Anthony. *Sexual Deviation*. London: Pelican Orginial, 1964.

STUHLÍK, Jaroslav. Válka a duševní zdraví. *Zdravotnické revue*. Věstník Ministerstva zdravotnictví. 1946, 21(1): 6–10.

SUCHÝ, Jaroslav. Vývoj cikánských dětí v měnících se životních podmínkách. *Československá pediatrie*. 1972, 27(9): 430–431.

SUVOROV, Miloslav. Jak chránit společnost před pachateli sexuálních deliktů? *Kriminalistický sborník*. 1967, 11(16): 641–660.

ŠÍMÁK, Jaroslav. *Trestní zákon: komentář k zákonu ze dne 12. července 1950, č. 86 Sb.* Praha: Orbis, 1953.

ŠTUDENT, Vladimír. „Endogenní agresivita“ a paranoidní psychózy. *Československá psychiatrie*. 1966, 62(1): 18–24.

ŠTUDENT, Vladimír. Zlostný afekt a agresivní reakce. In DIAMANT, Jiří, ČERNÝ, Milan, ŠTUDENT, Vladimír. *Emoce*. Praha: SZdN, 1969, 227–242.

ŠTUDENT, Vladimír. O Agresi všeobecně. *Praktický lékař*. 1972, 52(2): 786–788.

TARDY, Vladimír. Význam učení I.P. Pavlova pro pedagogiku. *Pedagogika*. 1952, 9–10, 595–602.

TENT, Lothar. Psychologische Tatbestandsdiagnostik (Spurensymptomatologie, Lügendetektion). In UNDEUTSCH, Udo (ed.) *Handbuch der Psychologie*. Forensische Psychologie. Band 11. Göttingen: Verlag für Psychologie, 1967, 197–248.

TESAŘ, Jaromír. *Vražda dítěte ze soudně psychiatrického hlediska*. Knižice pro kriminalistiku, č. 1, roč. 1954.

TESAŘ, Jaromír, TOŠOVSKÝ, Václav. Vražda 6měsíčního dítěte podáváním hřebíčků per os. *Československá pediatrie* 1956, 11(6): 431–434.

TESÁREK, E. Poznatky z běžného hygienického dozoru při řešení cigánskej otázky v okrese Prešov. *Acta Universitatis Carolinae. Medica. Supplementum*. 1964, 19, 337–343.

TOCH, Hans. *Legal and Criminality Psychology*. New York, Rinehart and Winston: 1961.

TOPIAŘ, A., UHLÍŘ, F. K problematice sebevražď matek spojených s usmrcením dítěte. *Československá psychiatrie*. 1967, 63(2): 127–130.

TUTEUR, Werner, GLOTZER, Jacob. Murdering Mothers. *The American Journal of Psychiatry*. 1959, 116(5): 447–452.

VAN DER HOEVEN, J.A. Psychiatrisch-neurologische Beobachtungen bei Papuas in Neu-Guinea. *Archiv für Psychiatrie und Zeitschrift Neurologie*. 1956, 194, 415–431.

VÁŇA, Josef. Problém normality z hlediska transkulturního. In SYŘIŠŤOVÁ, Eva. *Normalita osobnosti*. Praha: Avicenum, 1972, s. 181–201.

VÁŽNÝ, Jan. Sexuální vrah. *Kriminalistický sborník*. 1967, 11(16): 129–144.

VILÍMEK, Zdeněk. Některé zkušenosti z objasňování znásilnění. *Kriminalistický sborník*. 1966, 10(15): 449–463.

VLČEK, Evžen. K otázce objektivismu a kosmopolitismu v psychiatrii. *Neurologie a psychiatrie československá*. 1953, 14, 134–141.

VONDRÁČEK, Vladimír. Delikvence z hlediska psychiatrického. *Praktický lékař*. 1966, 46(24): 913–914.

VONDRÁČEK, Vladimír. Afekt vzteku. *Thomayerova sbírka přednášek a rozprav z oboru lékařského*. 1949, 272(11).

VONDRÁČEK, Vladimír, HORVAI, Ivan, ŠTUDENT, Vladimír. Die Aggression nach dem Kopftrauma. *Psychiatrie, Neurologie und medizinische Psychologie*. 1964. 16(3): 104–107.

VONDRÁČEK, Vladimír, ŠTUDENT, Vladimír. Agrese u psychopatií a neuróz. *Československá psychiatrie*. 1966, 62(2): 79–86.

WALTON, J.H., FOULDS G.A., LITTMANN, S.K., PRESLY, A.S. Abnormal Personality. *British Journal of Psychiatry*. 1970, 116(534): 497–510.

WALLRABE, Daghild. *Zur forensisch-psychiatrischen Begutachtung des Täters bei Kindestötung, Kindesmord und Kindesmißhandlung unter besonderer Berücksichtigung des sozialen Milieu und der Persönlichkeitsentwicklung*. Disertační práce. Humboldtova Univerzita, Berlin: 1968.

WOLFGANG, Marvin. *Patterns in Criminal Homicide*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1958.

WINNIK, H., HOROVITZ, H. The Problem of Infanticide. *The British Journal of Criminology*. 1961, 2(1): 40–52.

WYRSCH, Jakob. *Gerichtliche Psychiatrie*. Bern: Verlag Paul Haupt, 1946.

Základy kriminalistiky. Ministerstvo vnitra: Hlavní správa Veřejné bezpečnosti, 1954.

ZEMAN, L. Vývoj cikánských dětí v kojeneckém ústavu. *Praktický lékař: časopis pro další vzdělání lékařů*. 1968, 48(15): 581–584.

ZUZÁNEK, T. Vražda novoroděného dieťaťa matkou. *Kriminalistický sborník*. 1960, 4(9): 538–540.

Literatura

AEDER T. *Crime and Madness: The Origins and Evolution of the Insanity Defense*. New York, Harper & Row, 1985.

ALAMGIR, Alena. Plně mobilní pracovní síla: Vietnamská pracovní migrace do Československa, 1967-1989. *Paměť a dějiny*. 2021, 4, s. 69–81.

ALAMGIR, Alena. Race Is Elsewhere: State-socialist ideology and the racialisation of Vietnamese workers in Czechoslovakia. *Race & Class*. 2013, 54(4): 67–85.

ALEXOPOULOU, Maria. Vom Nationalen zum Lokalen und zurück? Zur Geschichtsschreibung in der Einwanderungsgesellschaft in Deutschland. *Archiv für Sozialgeschichte*. 2016, 56, 463–484.

ANDOH, Benjamin. The M’Naghten Rules. The Story So far. *Medico-Legal Journal*. 1993, 61(2): 93–103.

ANTIĆ, Ana. Decolonising madness : Transcultural Psychiatry, International Order, and the Birth of a Global Psyche in the Aftermath of WWII. *Journal of Global History*. 2022, 17(1): 20–41.

ANTIĆ, Ana. *Non-Aligned Psychiatry in the Cold War. Revolution, Emancipation and Re-Imagining the Human Psyche*. London: Palgrave Macmillan, 2021.

ANTIĆ, Ana. Raising a True Socialist Individual: Yugoslav Psychoanalysis and the Creation of Democratic Marxist Citizens. *Social History*, 2019, 44(1): 86–11.

ANTIĆ, Ana. The Pedagogy of Workers’ Self-Management: Terror, Therapy, and Reform Communism in Yugoslavia after the Tito-Stalin Split. *Journal of Social History*, 2016, 50(1): 179–203.

ARENDT, Hannah. *O násilí*. Praha: OIKOYMENH, 1995.

AREND, Jan, ELBERFELD, Jens. Psychologien der Menschenführung: Gouvernamentalität und Therapeutisierung in Ost- und West (1960er-1980er Jahre). *Geschichte und Gesellschaft*. 2022, 48(2): 177–196.

BALÁZS Apor, PÉTER Apor, REES, E. A. (eds.) *The Sovietization of Eastern Europe: New Perspectives on the Postwar Period*. Washington, New Academia Publishing, 2008.

BALOUN, Pavel. „Metla našeho venkova!“ *Kriminalizace Romů od první republiky až po prvnotní fázi protektorátu (1918-1941)*. Praha: Scriptorium, 2022.

BALOUN, Pavel. Od „metly venkova“ k „příživníkům“, „fluktuantům“ a „kriminálně závadovým osobám“: reprezentace „cikánů“ v československé kriminologii mezi léty 1945 a 1970. *Soudobé dějiny*. V tisku.

BARHAM, Peter. From the Asylum to the Community: the Mental Patient in Postwar Britain. In GIJSWIJT-HOFSTRA, Marijke, PORTER, Roy (eds.). *Cultures of Psychiatry and Mental Health Care in Postwar Britain and The Netherlands*. Leiden: Brill, 1998.

BAUMANN, Immanuel. *Dem Verbrechen auf der Spur. Eine Geschichte der Kriminologie und Kriminalpolitik in Deutschland 1880 bis 1980*. Göttingen: 2006.

BECKER, Peter. *Verderbnis und Entartung. Eine Geschichte der Kriminologie des 19. Jahrhunderts als Diskurs und Praxis* (= Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte. Band 176). Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2002.

BINNEVELD, Hans. *From Shellshock to Combat Stress. A Comparative History of Military Psychiatry*. Amsterdam University Press: 1997.

BLOCH, Sidney, REDDAWAY, Peter. *Soviet Psychiatric Abuse: The Shadow Over World Psychiatry*. London: Routledge, 1985.

BLÖSER, Klaudia. Degree of Responsibility in Kant's Practical Philosophy. *Kantian Review*. 2015, 20(2): 183–209.

BOBEK, M., MOLEK, P., ŠIMÍČEK, V. (eds.) *Komunistické právo v Československu. Kapitoly z dějin bezpráví*. Brno: Masarykova univerzita, 2009.

BONNELL, Victoria E., HUNT, Lynn (eds.) *Beyond the Cultural Turn: New Directions in the Study of Society and Culture*. Berkeley: University of California Press, 1999.

BORECKÝ, Vladimír. Psychoanalýza v ilegalitě. Osudy Freudova učení v českých zemích. *Dějiny a současnost*. 2006, 28(4): 34–36.

BORTLOVÁ-VONDRÁKOVÁ, Hana. „Horká krev ve výrobě“ – kubánští gastarbeiři v Československu jako příklad pracovní migrace uvnitř socialistického bloku. *Střed.* 2019, 2, 35–60.

BRADLEY, Kathleen. Becoming Delinquent in the Postwar Welfare State: England and Wales, 1945-1970. In ELLIS, H. (ed.) *Juvenile Delinquency 1850-2000: East-West Perspectives*. London: Palgrave Macmillan, 2014, 227–247.

BRENNER, Christiane, BRAUN Karl, KASPER, Tomáš (Hg.). *Jugend in der Tschechoslowakei. Konzepte und Lebenswelten (1918-1989)*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2015.

BRENNER, Christiane. *Sex and Scientific Observation. Research on Prostitution in Socialist Czechoslovakia*. Mitteilungen des Sonderforschungsbereichs 1369. ‚Vigilanzkulturen‘, 2021, 1, 11–17.

BRINK, Cornelia. *Grenzen der Anstalt. Psychiatrie und Gesellschaft in Deutschland 1860-1980*. Göttingen: Wallstein Verlag, 2010.

BROWNING, Christopher. *Obyčejní muži: 101. záložní policejní prapor a „konečné řešení“ v Polsku*. Praha: Argo, 2002.

BRÜCKWEH, Kerstin. *Mordlust. Serienmorde, Gewalt und Emotionen im 20. Jahrhundert*. Frankfurt/New York: Campus Verlag, 2009.

BRÜCKWEH, Kerstin, SCHIMANN, Dirk, WETZELL, RICHARD F. a ZIEMANN, BENJAMIN (eds.). *Engineering Society. The role of the human and social sciences in modern societies, 1880-1980*. London: Palgrave Macmillan London, 2012.

BURLEIGH, Michael (ed.). *Tod und Erlösung. Euthanasie in Deutschland 1900–1945*. Zürich: Pendo Verlag, 2002.

BURLEIGH, Michael. Psychiatry, German Society and the Nazi "Euthanasia" Programme. In BARTOV, Omer (ed.) *The Holocaust Origins, Implementation, Aftermath*. London: Routledge, 2000.

BUTLER, Judith. *The Psychic Life of Power: Theories in Subjection*. Stanford: Stanford University Press, 1997.

CONNELLY, John. *Zotročená univerzita. Sovětizace vysokého školství ve východním Německu, v českých zemích a v Polsku v letech 1945–1956*. Praha: Karolinum, 2008.

CRANE, Jennifer. *Child Protection in England, 1960-2000. Expertise, Experience, and Emotion*. London: Palgrave Macmillan, 2018.

CROUTHAMEL, Jason, LEESE, Peter (eds.). *Psychological Trauma and the Legacies of the First World War*. London: Palgrave Macmillan, 2016.

D'CRUZE, Shani, CREWE, Ivor. *Everyday Violence in Britain, 1850-1950: Gender and Class*. London: Routledge, 2000.

DALBY, John. The case of Daniel McNaughton: Let's get the story straight. *The American journal of forensic psychiatry*. 2006, 27, 17–32.

DALE, Robert Testing the Silence: Trauma and Military Psychiatry in Soviet Russia and Ukraine During and After World War II. In KIVIMÄKI, Ville, LEESE, Peter. *Trauma, Experience and Narrative in Europe after World War II*. London: Palgrave Macmillan, 2022, 55–87.

DARNTON, Robert. *Velký masakr koček a další epizody z francouzské kulturní historie*. Praha: Argo, 2013.

DAVIES, Hannah Catherine. „Gastarbeiterkriminalität“ und die Anfänge der Polizeilichen Kriminalstatistik in der frühen Bundesrepublik. *Geschichte und Gesellschaft*. 2021, 47(3): 467-497.

DAVISON, Kate. Cold War Pavlov. *History of the Human Sciences*. 2021, 34(1): 89–119.

DEÁK, István, GROSS, Jan, JUDT, Tony. *The Politics of Retribution in Europe*. Princeton: Princeton University Press, 2000.

DIETZ, Bernhard, NEUMAIER, Christopher, RÖDDER, Andreas. *Gab es den Wertewandel? Neue Forschungen zum gesellschaftlich-kulturellen Wandel seit den 1960er Jahren*. Oldenbourg Wissenschaftsverlag, 2014.

DIGBY, Anne, ERNST, Waltraud, MUKHARJI, B. Projit. *Crossing Colonial Historiographies: Histories of Colonial and Indigenous Medicines in Transnational Perspective*. Cambridge Scholars Publishing, 2010.

DOERING-MANTEUFFEL, Anselm. *Wie westlich sind die Deutschen? Amerikanisierung und Westernisierung im 20. Jahrhundert*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1999.

DONERT, Celia. *The Rights of the Roma: The Struggle for Citizenship in Postwar Czechoslovakia*. Oxford University Press 2017.

DREYFUS, Hubert L. a RABINOW, Paul. *Michel Foucault. Za hranicemi strukturalismu a hermeneutiky*. Praha 2010.

DUTTON, David. *British Politics Since 1945: The Rise, Fall and Rebirth of Consensus*. London: Macmillan Press, 1996.

DUDOVÁ, Radka. Regulation of Abortion as State-Socialist Governmentality: The Case of Czechoslovakia. *Politics and Gender*, 2012, 8(1): 123–144.

DUŠKOVÁ, Lucie. “Yet It Is Still Necessary to Struggle for a Better World”: Media Images of Crime in Relation to Criminal Activities in People's Democratic Czechoslovakia (1945-1961). *Střed*. 2020, 12(1): 108–140.

DVOŘÁK, Tomáš. „Vzbudíme iluze, které nebudeme moci splnit.“ Zahraniční dělníci v Československu v letech 1945-1950. *Paměť a dějiny*. 2021, 15(4): 18–29.

EGHIGIAN, Greg. The Psychologization of the Socialist Self. East German Forensic Psychology and its Deviants, 1945-1975. *German History*. 2004, 22(2): 185–190.

EGHIGIAN, Greg, LUENBERGER, Christine (eds.) *The Self as Project: Politics and the Human Sciences in the Twentieth Century*, *Osiris* 22, 2007.

EGHIGIAN, Greg. Deinstitutionalizing the history of contemporary psychiatry. *History of Psychiatry*. 2011, 22(86): 201–214.

EGHIGIAN, Greg. Drifting Concept for an Unruly Menace: A History of Psychopathy in Germany. *Isis*. 2015, 106(2): 283–309.

EGHIGIAN, Greg. *The Corrigible and the Incurable. Science, Medicine, and the Convict in Twentieth-Century Germany*. Michigan: Michigan University Press, 2015.

EIGEN, Joel Peter, ANDOLL, G. From mad-doctor to forensic witness: the evolution of early English court psychiatry. *Journal of Law and Psychiatry*. 1986, 9, 159–169.

EIGEN, Joel Peter. Mad-doctors in the dock: Forensic psychiatry's early claims to expert knowledge. *Transactions and Studies of the College of Physicians of Philadelphia*. 1991, 13, 445–462.

EIGEN, Peter Joel. Delusion in the Courtroom: The Role Of Partial Insanity in Early Forensic Testimony. *Medical History*. 1991, 35(1): 25–49.

ENGSTROM, Eric. Cultural and social history of psychiatry. *Current Opinion in Psychiatry*. 2008, 21, 585–592.

ERNST, Waltraud, MUKHARJI, Projit B. From History of Colonial Medicine to Plural Medicine in a Global Perspective. Recent Works on History of Medicine in Colonial/Postcolonial Contexts. *NTM Journal of the History of Science, Technology and Medicine*. 2009, 17(4): 447–458.

ERNST, Waltraud a MUELLER, Thomas (eds.). *Transnational Psychiatries: Social and Cultural Histories of Psychiatry in Comparative Perspective, c. 1800–2000*. Cambridge: 2010.

EVANS, Suzanne E. *Forgotten Crimes: The Holocaust and People with Disabilities*. Chicago, IL: 2004.

EYSENCK, HANS J. *Crime and Personality*. London: Routledge, 1964.

FOUCAULT, Michel, MARTIN, Luther H., GUTMAN, Huck. *Technologies of Self: A Seminar with Michel Foucault*. Massachusetts: University of Massachusetts Press, 1988.

FOUCAULT, Michel. *Myšlení vnějšku*. Praha: Herrmann & synové, 1996.

FOUCAULT, Michel. *Dějiny sexuality I. Vůle k vědě*. Praha: Hermann & synové, 1999.

FOUCAULT, Michel. *Dohlížet a trestat*. Staré Město pod Landštejnem: Dauphin, 2000.

FOUCAULT, Michel. Subjekt a moc. In DREYFUS, Hubert L. a RABINOW, Paul. *Michel Foucault Za hranicemi strukturalismu a hermeneutiky*. Praha: Herrmann & synové, 2010.

FORSBACH, Ralf. Friedrich Panse – etabliert in allen Systemen. *Nervenarzt*, 2012, 83(3): 329–336.

FREEMON, Frank The Origin of the Medical Expert Witness: The Insanity Of Edward Oxford. *Journal of Legal Medicine*, 2001, 22, 349–373.

FRIEDLANDER, Henry. *Der Weg zum NS-Genozid. Von der Euthanasie zur Endlösung*. Berlin Verlag, 2002.

FROMM, Erich. *Anatomie lidské destruktivity. Můžeme ovlivnit její podstatu a následky?* Praha: NLN, 1997.

FUSSINGER, Catherine. Therapeutic Community, psychiatry's reformers and antipsychiatry: reconsidering changes in the field of psychiatry after the World War II. *History of Psychiatry*. 2011(22): 146–163.

GARLAND, David. *The Culture of Control: Crime and Social Order in Contemporary Society*. University of Chicago Press, 2001.

GATRELL, Petr, BARON, Nick (ed). *Warlands: Population Resettlement and State Reconstruction in the Soviet-East European Borderlands, 1945–50*. Basingstoke: Palgrave, 2009.

GEERTZ, Clifford. *Interpretace kultur. Vybrané eseje*. Praha: SLON, 2000.

GEORGE, Victor. *Social Security: Beveridge and After*. London: Routledge and Kegan Paul Ltd: 2002.

GINZBURG, Carlo. Checking the Evidence: The Judge and the Historian. *Critical Inquiry*. 1991, 18(1): 79–92.

GINZBURG, Carlo. *Sýr a červi*. Praha: Argo, 2000.

GJURIČOVÁ, Adéla. Bohatství pod neviditelným pláštěm? K psychoterapii v Československu po roce 1968. *Soudobé dějiny*. 2017, 24(3): 311–334

GJURIČOVÁ, Adéla. Proměna socialistického člověka v liberální individuum? Psychoterapie v Československu po roce 1968, in: KOPEČEK, Michal, GJURIČOVÁ, Adéla (eds.) *Architekti dlouhé změny: expertní kořeny postsocialismu v Československu* Praha: Argo, Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2019.

GOLTERMANN, Svenja. *Die Gesellschaft der Überlebenden. Deutsche Kriegsheimkehrer und ihre Gewalterfahrungen im Zweiten Weltkrieg*. München: Pantheon, 2011.

GOLTERMANN, Svenja. Gewalt und Trauma: zur Verwandlung psychiatrischen Wissens in Ost- und Westdeutschland seit dem Zweiten Weltkrieg. In WOLTERS, Christine; BEYER, Christof; LOHFF, Brigitte. *Abweichung und Normalität: Psychiatrie in Deutschland vom Kaiserreich bis zur Deutschen Einheit*. Bielefeld: transcript Verlag, 2013.

GRIVNA, T. Trestní právo hmotné. In BOBEK, M., MOLEK, P., ŠIMÍČEK, V. (eds.). *Komunistické právo v Československu. Kapitoly z dějin bezpráví*. Brno: Masarykova univerzita, 2009, 553–581.

HAACK, Kathleen, KUMBIER, Ekkehardt, HERPERTZ, Sabine C. Der „Fall Sefeloge“. Ein Beitrag zur Geschichte der forensischen Psychiatrie. *Der Nervenarzt*. 2007, 78, 586–593.

HAACK, Kathleen. Zur Geschichte der forensischen Psychiatrie unter besonderer Berücksichtigung der Kinder- und Jugendpsychiatrie und des Jugendstrafrechtes. In Häßler F, KINZE W, Nedopil N (Hrsg.). *Praxishandbuch Forensische Psychiatrie des Kindes-, Jugend- und Erwachsenenalters*. MWV, Berlin, 2015, 5–20.

HAGEMANN, Karen, JARAUSCH, Konrad, HOF, Tobias. Introduction: Burdens and Beginnings: Rebuilding East and West Germany after Nazism. *Central European History*. 2020, 53(2): 275–293.

HANUŠ, Jiří, FASORA, Lukáš a NEČASOVÁ, Denisa (eds.). *Svědnost sociálního experimentu: Nový člověk 20. století*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2018.

HARRIS, Ruth, *Murders and Madness. Medicine, Law, and Society in the fin de Siecle*. Oxford: University Press, 1991.

HARRISON, Brian. *Seeking a Role: The United Kingdom 1951–1970*. Oxford University Press, 2009.

HAUSNER Milan, SEGALOVÁ, Erna. *LSD – výzkum a klinická praxe za železnou oponou*. Praha/Kroměříž: Triton, 2016.

HAVELKOVÁ, H., OATES-INDRUCHOVÁ, L. (eds.) *Vyvlastněný hlas: Proměny genderové kultury české společnosti 1948–1989*. SLON: 2015.

HAYWARD, Rhodri. *The Transformation of the Psyche in British Primary Care, 1870-1970*. London: Bloomsbury, 2014.

HEALEY Dan. Russian and Soviet forensic psychiatry: Troubled and troubling. *International Journal of Law and Psychiatry*. 2014, 1(37): 71–81.

HEALEY, Dan. *Bolshevik Sexual Forensics: Diagnosing Disorder in the Clinic and Courtroom, 1917–1939*. DeKalb: Northern Illinois University Press, 2009.

HEARNE, Siobha. *Policing Prostitution: Regulating the Lower Classes in Late Imperial Russia*. Oxford University Press, 2021.

HELLBECK, Jochen. *Revolution on My Mind: Writing a Diary Under Stalin*. Cambridge: Harvard University Press, 2009.

HENSCHER, Frank. Defectology, the State, and Eugenic Biopolitics in Czechoslovakia 1938-1989. In SCHMIDT, V. (ed.) *The Politics of Disability in Interwar and Socialist Czechoslovakia. Segregating in the Name of the Nation*. Amsterdam University Press, 2019, 109–144.

HENSCHER, Frank. Embodiment of Deviance. The Biopolitics of the “Difficult Child” in Socialist Czechoslovakia’. *East European Politics and Societies*. 2020, 34(4): 837–57.

HERBERT, Uhlrich. *Wandlungsprozesse in Westdeutschland. Belastung, Integration, Liberalisierung, 1945–1980*. Göttingen 2002.

HERBERT, Uhlrich. Europe in High Modernity. Reflections on a Theory of the 20th Century. *Journal of Modern European History*. 2007, 5(1): 5–21.

HERBERT, Uhlrich. Evropa v době vrcholné modernity: úvahy k teorii 20. století. *Střed.* 2010(2): 101–116.

HERBERT, Uhlrich. *Geschichte Deutschlands im 20. Jahrhundert*. C.H. Beck, München 2014.

HERZOG, Dagmar. 'The aggression problems of our time'. Psychoanalysis as moral politics in post-Nazi Germany. In FFYTCHÉ, Matt, PICK, Daniel. *Psychoanalysis in the Age of Totalitarianism*. London: Routledge, 2016, 87–102.

HERZOG, Dagmar. The struggle between Eros and Death. In HERZOG, Dagmar. *Cold War Freud. Psychoanalysis in an Age of Catastrophes*. Cambridge University Press, 2017, 123–151.

HESS, Volker, MAJERUS, Benoit. Writing the history of psychiatry in the 20th century. *History of Psychiatry*. 2011 22(2): 139–145.

HEUMOS, Peter. *Vyhrňme si rukávy, než se kola zastaví! Dělníci a státní socialismus v Československu 1945-1968*. Praha: ÚSD AV ČR, 2006.

HIML, Pavel, Jan SEIDL and Franz SCHINDLER. *"Miluji tvory svého pohlaví". Homosexualita v dějinách a společnosti českých zemí*. Praha: Argo, 2013.

HOBSBAWM, Eric. *Age of Extremes. The Short Twentieth Century 1914-1991*. London: Abacus, 1995.

HOFSTRA-GIJSWIJT, Marijke a OOSTERHUIS, H. *Psychiatric Cultures Compared: Psychiatry and Mental Health Care in Twentieth Century*. Amsterdam: University Press, 2006.

HOGAN, M. *The Marshall Plan: America, Britain and the Reconstruction of Western Europe*. Cambridge University Press, 1987.

HOŘÁK, Jaromír. Trestněprávní a kriminologické aspekty vraždy. Disertační práce, PF UK, 2010.

HROCH, Miroslav. *Národy nejsou dílem náhody*. Praha: SLON, 2009.

HUISMAN, Frank, Harry OOSTERHUIS (ed), *Health and Citizenship: Political Cultures of Health in Modern Europe*. London: Routledge, 2014.

JARAUSCH, Konrad. *After Hitler: Recivilizing Germans, 1945-1995*. Oxford University Press, 2008.

JARAUSCH, Konrad. *Out of Ashes. A New History of Europe in the Twentieth Century*. Princeton University Press, 2015.

JONES, Edgar. War and the Practice of Psychotherapy: The UK Experience 1939–1960. *Medical History*. 2004, 48(4): 493–510.

JONES, Kathleen. *Asylums and After: A Revised History of the Mental Health Services: From the Early 18th Century to the 1990s*. Oxford: Athlone Press, 1993.

JOYCE, Patrick. What is the Social in Social History? *Past and Present*. 2010, 206(1): 213–248.

JUDT, Tony. *Poválečná Evropa. Její historie od roku 1945*. Praha: Prostor, 2017.

KALINA, Kamil. *Terapeutická komunita. Obecná model a jeho aplikace v léčbě závislostí*. Praha: Grada, 2008.

KALINA, Kamil. SUR v proudu terapeutických komunit. In RŮŽIČKA, Jiří (ed.). *Komunitní a skupinová psychoterapie v české perspektivě*. Praha/Kroměříž: Triton, 2011, 37–40.

KALINOVÁ, Lenka. *Východiska, očekávání a realita poválečné doby: K dějinám české společnosti v letech 1945-1948*. Praha: ÚSDA AV ČR, 2004.

KAPLAN, Karel. *Kronika komunistického Československa. Kořeny reformy 1956–1968: společnost a moc*. Brno: Společnost pro odbornou, 2008.

KENNEFICK, Louise. Introducing a New Diminished Responsibility Defence for England and Wales. *The Modern Law Review*. 2011, 74(5): 750–766.

KLEMPER, Claudia. Wann ist der Krieg vorbei? Gewalterfahrungen im Übergang vom Nachkrieg zum Frieden. *Zeithistorische Forschungen/Studies in Contemporary History*. 2018, 15, 340–357.

KNAPP, Viktor. *Velké právní systémy. Úvod do srovnávací právní vědy*. Praha: C.H. Beck, 1996.

KNOBLOCH, Ferdinand, KNOBLOCHOVÁ, Jiřina. 2.vyd. *Integrovaná psychoterapie*. Praha: Grada, Avicenum, 1999.

KOCKA, Jürgen. Comparison and Beyond. *History and Theory*, 2003, 42(1): 39–44.

KÖHLER, D. SCHAMRACH, K. Zur Geschichte der Rechtspsychologie in Deutschland unter besonderer Betrachtung der Sektion Rechtspsychologie des BDP. *Praxis der Rechtspsychologie*, 2013, 23(2), 455–468.

KOLÁŘ, Jan. *O problému, který měl nebyť: drogy v socialistickém Československu*. Brno: Doplněk, 2018.

KONRÁD, Ota, BARTH, Boris, MRŇKA, Jaromír. *Collective Identities and Post-War Violence in Europe, 1944-1948: Reshaping the Nation*. London: Palgrave Macmillan, 2021.

KONRÁD, Ota, KUČERA, Rudolf. *Cesty z apokalypsy. Fyzické násilí v pádu a obnově střední Evropy 1914-1922*. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 2018.

KOŚCIAŃSKA, Agnieszka. *Gender, Pleasure, and Violence: The Construction of Expert Knowledge of Sexuality in Poland*. Indiana University Press, 2021.

KRÖBER H. L. Entwicklungstendenzen der Forensischen Psychiatrie — von der Phrenologie zur klinischen Kriminologie. In Schneider F. (eds) *Entwicklungen der Psychiatrie*. Springer, Berlin, Heidelberg, 2006, 349–359.

KŘÍŽEK, G. O. Vzácné psychiatrické poruchy. *Česká a slovenská psychiatrie*, 2006, 102(5): 261–265.

KUČERA, Rudolf, LEIDINGER, Hannes. Challenges for Science, Threats to the Nation. Austrian and Czech War Neurotics as Examples of a Transnational History of Trauma (1914–1938). *Zeitgeschichte*. 2020, 1(47): 15–32.

KUDRNA, Ladislav, STÁREK, František. *Kniha v barvě krve. Násilí komunistického režimu vůči undergroundu*. Praha: ÚSTR-Academia, 2020.

KUKLÍK, Jan. *Dějiny československého práva 1945-1989*. Auditorium: 2011.

LAMMEL, Matthias. Über die forensisch-psychiatrische Beurteilung der Kindstötung nach der Geburt bei abgewehrter Schwangerschaft unter besonderer Berücksichtigung des Verhältnisses von Privilegierungs- und Dekulpierungsgründen. In SCHLÄFKE, D (ed.). *Kindstod und Kindstötung*. Berlin: Medizinisch Wissenschaftliche Verlagsgesellschaft, 2008, 96–103.

LEESE, Peter. *Shell Shock: Traumatic Neurosis and the British Soldiers of the First World War*. London: Palgrave Macmillan, 2002.

LEM, Stanisław. *Návrat z hvězd*. Praha: Labyrint, 2011.

LIŠKOVÁ, Kateřina. Sex under Socialism: From Emancipation of Women to Normalized Families in Czechoslovakia. *Sexualities*. 2016, 19(2): 211–235.

LIŠKOVÁ, Kateřina. ‘Now you see them, now you don’t’. Sexual deviants and sexological expertise in communist Czechoslovakia. *History of the Human Sciences*. 2016, 29(1): 49–74.

LIŠKOVÁ, Kateřina. *Sexual liberation, socialist style: Communist Czechoslovakia and the science of desire, 1945-1989*. Cambridge: Cambridge University Press, 2018.

LIŠKOVÁ, Kateřina a Andrea BĚLEHRADOVÁ. ‘We Won’t Ban Castrating Pervs Despite What Europe Might Think!’ Czech Medical Sexology and the Practice of Therapeutic Castration. *Medical History*. 2019, 63(3): 330–351.

LOHFF, Brigitte. Von der Normalität des Unglücklichseins. Überlegungen zum Phänomen Psychotherapie als Teil des Alltagslebens ab den 1960er Jahren. In Wolters C., Beyer C., Lohff B. *Abweichung und Normalität: Psychiatrie in Deutschland vom Kaiserreich bis zur Deutschen Einheit*. Bielefeld: transcript Verlag, 2013.

LORENZ, Konrad. *Takzvané zlo*. Praha: Mladá Fronta, 1992.

MANCHIA, Mirko et. al. Neurobiology of Violence. In CARPINIELLO, Bernardo, VITA, Antonio, MENCACCI, Claudio (ed). *Violence and Mental Disorders (Comprehensive Approach to Psychiatry 1)*. Springer, 2020, 26–46.

MARKS, Sarah, SAVELLI, Mat. *Psychiatry in Communist Europe*. London: Palgrave Macmillan, 2015.

MARKS, Sarah. ‘Suggestion, Persuasion and Work: Psychotherapies in Communist Europe’. *European Journal of Psychotherapy & Counselling*. 2018, 20(1): 10–24.

MARKS, Sarah. From Experimental Psychosis to Resolving Traumatic Pasts: Psychedelic Research in Communist Czechoslovakia, 1954-1974. *Cahiers du monde russe*. 2015(1): 53–75.

MAZOWER, Mark. Reconstruction. The Historiographical Issues. *Past and Present*. 2011, 210(Supplement 6): 17–28.

MESSINA, Anthony M. The Impacts of Post-WWII Migration to Britain: Policy Constraints, Political Opportunism and the Alteration of Representational Politics. *The Review of Politics*. 2001, 63(2): 259–285.

MICALE, Mark S. *Discovering the History of Psychiatry*. Oxford University Press., 1994.

MICHALIK, Kerstin. Vom "Kindsmord" zur Kindstötung: Hintergründe der Entwicklung des Sondertatbestandes der Kindstötung (§ 217) im 18. und 19. Jahrhundert. *Feministische Studien*. 1994, 12, 44–55.

MILLINGTON, Richard. State Power and „Everyday Criminality“ in the German Democratic Republic, 1961-1989. *German History*. 2020, 38(3): 440–460.

MILWARD, Alan. *The Reconstruction of Western Europe, 1945-1951*. University of California Press, 1987.

MOTEJL, Otakar. Soudnictví a jeho správa. In BOBEK, M., MOLEK, M., ŠIMÍČEK, V. (ed.). *Komunistické právo v Československu. Kapitoly z dějin bezpráví*. Brno: Masarykova univerzita, 2009.

MORGAN, O. Kenneth. *Britain since 1945. The People's Peace*. Oxford University Press, 2001.

MRŇKA, Jaromír. *Limity lidskosti. Politika a sociální praxe kolektivního násilí v českých zemích 1944–1946*. Praha: ÚSTR, 2019.

MÜLLER, Helmut, VOLLRATH, Hanna, KRIEGER, Friedrich Karl. *Dějiny Německa*. Praha: NLN, 1995.

MÜLLER, Thomas (Hg.). *Zentrum und Peripherie in der Geschichte der Psychiatrie. Regionale, nationale und internationale Perspektiven*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2017.

NAIMARK, Norman. *The Russians in Germany. A History of the Soviet Zone of Occupation, 1945–1949*. Cambridge: Harvard University Press, 1995.

NAIMARK, Norman M. *Fires of Hatred: Ethnic Cleansing in Twentieth-Century Europe*. Cambridge: Harvard University Press, 2002.

NEČASOVÁ, Denisa. *Nový socialistický člověk. Československo 1948–1956*. Brno: Host, 2018.

NEVŠÍMAL, Petr. Původ a vývoj terapeutické komunity pro drogově závislé. In *Terapeutická komunita pro drogově závislé I.: Vznik a vývoj*. Praha: Středočeský Kraj, Mníšek pod Brdy, Magdaléna, 2004.

NICOLOSI, Riccardo, HARTMANN, Anne (eds.). *The Discourse on Criminality and the Practice of Punishment in Late Imperial Russia and Early Soviet Union. Interdisciplinary Approaches*. London: Transcript, 2017.

OLŠÁKOVÁ, Doubravka. *Věda jde klidu! Československá společnost pro šíření politických a vědeckých znalostí a popularizace věd v Československu ve 20. století*. Praha: Academia, 2014.

OLŠÁKOVÁ, Doubravka, JANÁČ, Jiří. *Kult jednoty. Stalinský plán na přetvoření přírody v Československu, 1948-1968*. Praha: Academia 2018.

OOSTERHUIS, Harry. Self-Development and Civic Virtue: Mental Health and Citizenship in the Netherlands (1945–2005). *Osiris*, 2007, 22(1): 223–248.

OWE, Keith. *Savage Continent: Europe in the Aftermath of the World War II*. Picardo: 2013.

PINEROVÁ, Klára, LOUČ, Michal, BUŠKOVÁ, Kristýna. *Vězení jako zrcadlo společnosti. Nerovný souboj vědy, politiky a humanity 1965-1992*. Praha: Karolinum, 2021.

PORTER, Roy a WRIGHT, D. *The Confinement of the Insane: International Perspectives 1800–1965*. Cambridge: University Press 2003.

PORTER, Roy. *A Social History of Madness: The World Through the Eyes of the Insane*. London: Weidenfeld & Nicolson, 1988.

PORTER, Roy. History of Psychiatry in Britain. *History of Psychiatry*, 1991, 2(7): 271-279.

PRINCE, Raymond H. John Colin D. Carothers (1903-1989) and African Colonial Psychiatry. *Transcultural Psychiatric Research Review*. 1996, 33(2): 226–240.

PŘIBÁŇ, Jiří. Na stráži jednoty světa: marxismus a právní teorie. In BOBEK, M. MOLEK, P. ŠIMÍČEK, V. (eds.). *Komunistické právo v Československu. Kapitoly z dějiny bezpráví*. Brno: Masarykova univerzita: 2009.

PULLMANN, Michal, ZIMMERMANN, Volker (Hg.). *Ordnung und Sicherheit, Devianz und Kriminalität im Staatssozialismus. Tschechoslowakei und DDR 1948/49–1989*. München, Vandenhoeck & Ruprecht, 2011.

QUEN, Jacques M. An Historical View of the M’Naghten Rules. *Bulletin of the History of Medicine*, 1968, 4(1): 43–51.

QUIGLEY, John. Socialist Law and the Civil Law Tradition. *The American Journal of Comparative Law*, 1989. 37(4): 783–784.

RÁKOSNÍK, Jakub. *Sovětizace sociálního státu: Lidově demokratický režim a sociální práva občanů v Československu 1945–1960*. Praha: FF UK, 2010.

RÁKOSNÍK, J., TOMĚŠ, I. a kol.: *Sociální stát v Československu: právně-institucionální vývoj v letech 1918-1992*. Praha: Auditorium, 2012.

RÁKOSNÍK, Jakub. Kontinuita a diskontinuita vývoje sociálního státu v Československu (1918-1956). *Soudobé dějiny*. 2013, 20(1–2): 15–39.

RÁKOSNÍK, Jakub, ŠUSTROVÁ, Radka. *Rodina v zájmu státu. Populační růst a instituce manželství v českých zemích 1918-1989*. Praha: NLN, 2016.

RANDÁK, Jan. Defektní a přece socialističtí? O normalitě žáků zvláštních škol v počátcích československé komunistické diktatury. *Historie-Otázky-Problémy*. 2018, 10, 44–59.

RANDÁK, Jan a FAPŠO, Marek. Dobré osvícenství — špatný stalinismus? Komparace na poli tělesné výchovy. *Historie-Otázky-Problémy*. 2018, 10, 85–104.

RIMEK, Heidi, HUNT, Alant. From Sinners to Degenerates: The Medicalization of Morality in the 19th Century. *History of the Human Sciences*. 2002, 15(1): 59–88.

RIX, Keith J.B. Towards a more just insanity defence: Recovering moral wrongfulness in the M'Naghten Rules. *BJPsych Advances*. 2016, 22(1): 44–52.

ROELCKE, Volker. Psychotherapie in Westdeutschland nach 1945. Brücke, Kontinuitäten, Thematisierungen und Reflexionen zur nationalsozialistischen Vergangenheit. *Psychotherapeut*. 2012, 57, 103–112.

ROSE, Nikolas. *Governing the Soul: The Shaping of the Private Self*. London: Routledge, 1989.

ROSE, Nikolas. Engineering the Human Soul: Analyzing Psychological Expertise. *Science in Context*, 1992, 2, 351–399.

ROSE, Nikolas. *Governing the Soul: The Shaping of the Private Self*, 2nd edition. Michigan: Free Association Books, 1999.

SAVELLI, Matt. "Peace and Happiness Await Us Somewhere in the Distant Future and at that Level, Psychotherapy Can Act": Psychotherapy in Yugoslavia, 1945-1985. *History of the Human Sciences*. 2018, 31(4): 38–57.

SCOTT, James C. *Seeing like a State. How Certain Schemes to Improve the Human Condition Have Failed*. Yale University Press, 1998.

SCULL, Andrew. Psychiatry and its historians. *History of Psychiatry*, 1991, 2(7): 239–250.

SCULL, Andrew. *Madness in Civilization: A Cultural History of Insanity, from the Bible to Freud, and from the Madhouse to Modern Medicine*. Princeton University Press and Thames and Hudson, 2015.

SEIDL, Jan. Homosexuálové v Československu v letech 1945-1989. In PAŽOUT, Jaroslav; PORTMANN, Kateřina. "Nechtění" spoluobčané“ Skupiny obyvatel perzekvovaných či marginalizovaných z politických, národnostních, náboženských i jiných důvodů v letech 1945-1989. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, Technická univerzita v Liberci, 2018, 154–164.

SHEPARD, Ben. *A War of Nerves. Soldiers and Psychiatrists in the Twentieth Century*. Cambridge: Harvard University Press: 2000.

SHORTER, Edward. *A History of Psychiatry. From the Era of the Asylum to the Age of Prozac*. Chichester: John Wiley & Sons, 1998.

SCHIRMAN, Felix. The wondrous eyes of a new technology. A history of the early electroencephalography (EEG) of psychopathy, delinquency, and immorality. *Frontiers in Human Neurosciences*, 2014, 8(1): 1–9.

SCHILLING, Britta. *Postcolonial Germany: Memories of Empire in Decolonized Nation*. Oxford: Oxford University Press, 2014.

SCHWAMM, Christoph. *Irre Typen? Männlichkeit und Krankheitserfahrung von Psychiatriepatienten in der Bundesrepublik, 1948-1999*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag Stuttgart, 2018.

SMITH, C. Theresa, OLESZCZUK, Thomas. *No Asylum: State Psychiatric Repression in the Former USSR*. New York: Palgrave Macmillan, 1996.

SMITH, R. History of the prison medical services. *British Medical Journal*, 1983, 287(6407): 1786–1787.

SOKOLOVÁ, Věra. Planned Parenthood Behind the Curtain: Population Policy and Sterilization of Romani Women in Communist Czechoslovakia, 1972-1989. *The Anthropology of East Europe Review*, 2005, 23(1): 79–98.

SOKOLOVÁ, Věra: *Cultural Politics of Ethnicity: Discourses in Communist Czechoslovakia*. Stuttgart: Ibidem-Verl., 2008.

SOKOLOVÁ, Věra. *Queer Encounters with Communist Power: Non-Heterosexual Lives and the State in Czechoslovakia, 1948–1989*. Praha: Karolinum, 2021.

SOMMER, Vítězslav, HOPPE, Jiří. How the “Richta Team” Was Born: The Scientific and Technological Revolution and Political Decision-making in Czechoslovak Reform Communism. *Zeitschrift für Ostmitteleuropa Forschung / Journal of East Central European Studies*. 2020, 69(4): 495–518.

SOMMER, Vítězslav. Výzkum sexuality za socialismu jako přivlastněný hlas. *Biograf*. 2020, 71–72: 113–127.

SPURNÝ, Matěj. *Nejsou jako my. Česká společnost a menšiny v pohraničí (1945-1960)*. Antikomplex, Praha 2011.

SPURNÝ, Matěj. *Most do budoucnosti. Laboratoř socialistické modernity na severu Čech*. Praha: Karolinum, 2016.

SPURNÝ, Matěj. Pokus o převýchovu: Romové v objetí stalinské péče o člověka v 50. letech. *Paměť a dějiny*. 2017, 11(3): 3-14.

STŘELEČEK, Jakub. *Československá psychiatrie mezi Východem a Západem*. Percepce psychoterapeutického vědění napříč železnou oponou. Diplomová práce. FF UK, 2018.

STŘELEČEK, Jakub. Genealogie socialistické subjektivity? Přístup k dějinám psy-disciplín v Evropě po roce 1945 v soudobé historiografii a sociologii. *Dějiny-Teorie-Kritika*. 2020(17): 222–244.

STŘELEČ, Jakub. Historické souvislosti současné reformy péče o duševní zdraví v České republice. *Fórum sociální práce*. 2021 (6): 37–47.

SÜß, Sonja. *Politisch mißbraucht? Psychiatrie und Staatssicherheit in der DDR*. Berlin: Ch. Links Verlag, 2000.

ŠIMÁK, Jaroslav. *Trestní zákon: komentář k zákonu ze dne 12. července 1950, č. 86 Sb.* Praha: Orbis, 1953.

TAKABAYASHI, Akinobu. Surviving the Lunacy Act of 1890: English Psychiatrists and Professional Development during the Early Twentieth Century. *Medical History*, 2017, 61(2): 246–269.

TESAŘ, Jan. *Zamlčená diagnóza*, Praha: Triáda, 2003.

THER, Philipp. Comparisons, Cultural Transfers, and the Study of Networks. Towards a Transnational History of Europe. In KOCKA, Jürgen, HAUPT, Heinz-Gerhard. *Comparative and Transnational History. Central European Approaches and New Perspectives*. New York: Berghahn Books, 2009, 204–223.

THER, Philipp. *The Dark Side of Nation States: Ethnic Cleansing in Modern Europe*. New York: Berghahn Books, 2016.

VENCOVSKÝ, Eugen. *Čtení o psychiatrii*. Praha: Avicenum, 1983.

VENCOVSKÝ, Eugen. *Sto let české psychiatrické kliniky: 1886–1986*. Praha: Karolinum, 1987.

VENCOVSKÝ, Eugen, SLÍPKA, Jaroslav. *Psychiatrie dávných věků: od Hippokrata k Pinelovi*. Praha: Karolinum, 1996.

VEVERA, Jan, ČERNÝ, Martin. Zvládání agitovanosti a násilného chování. *Psychiatrie pro praxi*. 2011, 2(12): 69–71.

VEVERA, Jan, STŘELEČ, Jakub. Rozhovor s panem doc. Pavlem Pavlovským o studiu psychiatrie v šedesátých letech, vývoji soudní psychiatrie i současných lékařských výzvách. *Česká a slovenská psychiatrie*. 2022, 118(2): 89–92.

VIRGILI, Fabrice. *Shorn Women: Gender and Punishment in Liberation France*. Oxford University Press, 2002.

VOJTĚCHOVSKÝ, Ondřej, PELIKÁN, Jan. *V čase odkvétání. Československo a Jugoslávie v období pozdního socialismu, 1969–1989*. Praha: Filozofická fakulta, Univerzita Karlova, 2021.

VOJTĚCHOVSKÝ, Ondřej. „Na dočasné práci“ v socialistické zemi. Jugoslávští dělníci v Československu od šedesátých do osmdesátých let 20. století. *Paměť a dějiny*. 2021. 4, 30–45.

VOLAVKA, Jan. The Neurobiology of Violence. *Neuropsychiatry*. 1999, 11(3): 307–317.

WAGNER, Peter. *A Sociology of Modernity. Liberty and Discipline*. Palgrave, 1992.

WARD, Tony. The Sad Subject of Infanticide: Law, Medicine and Child Murder, 1860-1938. *Social & Legal Studies*. 1999, 8(2):163–180.

WEISS, Petr. *Sexuální deviace: Klasifikace, diagnostika a léčba*. Praha: Portál, 2002.

WEIßER, Ansgar (Hg.). *Psychiatrie – Geschichte – Gesellschaft. Das Beispiel Eiceklborn im 20. Jahrhundert*. Bonn: Psychiatrie-Verlag, 2009.

WELSKOPP, Thomas, HITZER, Bettina (Hg.). *Die Bielefelder Sozialgeschichte. Klassische Texte zu einem geschichtswissenschaftlichen Programm und seinen Kontroversen*. Transkript Verlag, 2010.

WESSELY, Simon. Twentieth-Century Theories on Combat Motivation and Breakdown. *Journal of Contemporary History*. 2006, 41(2): 269–86.

WESTON, Janet. *Medicine, the Penal System and Sexual Crimes in England 1919-1960s. Diagnosing Deviance*. London: Bloomsbury, 2017.

WETZELL, F. Richard. *Inventing the Criminal. A History of German Criminology 1880-1945*. The University of North Carolina Press, 2003.

WILSON, Claudia, HAGUE, Gill. *The Silenced Pain: Domestic Violence 1945-1970*. Bristol: Policy Press, 1996.

WOLFGANG, Marvin, FERRACUTI, Franco. *The Subculture of Violence: Towards an Integrated Theory in Criminology*. London: Tavistock Publications. 1967.

WOLTERS, Christine, BEYER, Christof, LOHFF, Brigitte (ed). *Abweichung und Normalität. Psychiatrie in Deutschland vom Kaiserreich bis zur Deutschen Einheit*. Bielefeld: transcript Verlag, 2013.

WULF, Stefan. „Schlagt das Hitlerei zu Brei“ Politische Strafsachen, Psychopathie und verminderte Zurechnungsfähigkeit im Spiegel psychiatrischer Gutachten Albrecht Langelüddeckes, 1937–1945. *Medizinhistorisches Journal*. 2020, 55, 47–74.

YOSHID-ARAGON, Amber. *Lustmord and Loving the Other: A History of Sexual Murder in Modern Germany and Austria (1873-1932)*. Washington University in St. Louis. Disertační práce, 2011.

ZAJICEK Benjamin. *Scientific psychiatry in Stalin's Soviet Union: The politics of modern medicine and the struggle to define 'Pavlovian' psychiatry, 1939–1953*. Doktorská práce, University of Chicago, 2009.

ZAJICEK, Benjamin. Banning the Soviet Lobotomy: Psychiatry, Ethics, and Professional Politics during Late Stalinism. *Bulletin of the History of Medicine*. 2017, 91(1): 33–61.

ZIMBARDO, Philip. *Luciferův efekt. Jak se z dobrých lidí stávají lidé zlí*. Praha: Academia, 2014.

ZIMMERMANN, Volker. „Böhmischer Zirkel“ und „typischer Charakterzug der slavischen Kriminalität“. Zur Ethnisierung von Kriminalitätsdiskursen im Deutschen Kaiserreich und in der Habsburgermonarchie. *Střed*, 2020, 12(1): 80–107.

ZIMMERMANN, Volker. Race and Ethnicity in German Criminology. On Crime Rates and the Polish Population in the Kaiserreich (1871-1914). In DAY, Lara, HAAG, Oliver (ed.). *The Persistence of Race. Continuity and Change in Germany from the Wilhelmine Empire to National Socialism*. New York/Oxford 2017, 129–153.

Online zdroje

A summary of recorded crime data from 1898 to 2001/02. Home Office. Historical Crime Data. [online] dostupné z: <https://www.gov.uk/government/statistics/historical-crime-data> [13.4.2022]

BORNEMAN, Ernst. Warum etwas dagegen tun? [online] *Der Spiegel* 52/1971. [cit 22.11.2021]. Dostupné z: <https://www.spiegel.de/kultur/warum-etwas-dagegen-tun-a-f6b89e76-0002-0001-0000-000044914589>

BINDER, Guyora. *Homicide*. In DUBBER, D. Markus, HÖRNIE, Tathana (ed). The Oxford Handbook of Criminal Law. IV. The Utilitarian Critique of Homicide Law. [online] dostupné z: <https://www-oxfordhandbooks-com.ezproxy.is.cuni.cz/view/10.1093/oxfordhb/9780199673599.001.0001/oxfordhb-9780199673599-e-31#oxfordhb-9780199673599-e-31-div1-4> [9.6.2022].

BIRGER, Antholz. Morde 1950 bis 2015. *Die Kriminalpolizei*. Zeitschrift der Gewerkschaft der Polizei. 2017 (März). [online] dostupné z: <https://www.kriminalpolizei.de/ausgaben/2017/maerz/detailansicht-maerz/artikel/morde-1950-bis-2015.html> [13.04.202]

FROMM, Erich. The Erich Fromm Theory of Aggression. [online] New York Times. 27. 2. 1972, s. 14. Dostupné z: <https://www.nytimes.com/1972/02/27/archives/the-erich-fromm-theory-of-aggression.html> [citováno 26. 11. 2021].

Population in the former territories of the Federal Republic of Germany and the German Democratic Republic from 1950 to 2016 [online]. Dostupné z:

<https://www.statista.com/statistics/1054199/population-of-east-and-west-germany/> [citováno 21. 11. 2022].

POWELL, Enoch. Water Tower Speech [online]. The Health Foundation [cit. 8. 12. 2020] Dostupné z:

<https://navigator.health.org.uk/theme/enoch-powells-water-tower-speech>

Mental Health Act 1959 [online]. Dostupné z: https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1959/72/pdfs/ukpga_19590072_en.pdf [16. 12. 2021]

Seznam příloh

Příloha č. 1: Punchball (obrázek), zdroj: Some Considerations on the Phenomenon of Aggression. *Journal of Mental Science*, 1953, 99(416), s. 481.

Příloha č. 2: Aggression machine (obrázek), zdroj: Buss, A. *The psychology of aggression*, s. 47.

Příloha č. 3: Místo činu Londýn (fotografie), zdroj: The National Archives, Central Criminal Court, CRIM 1/1746.

Příloha č. 4: Novinový článek „Brockley Axe Murderer Found Insane“ (obrázek), zdroj: Sydenham, Forest Hill & Penge Gazette. February 18, Friday, 1949, s. 1.

Příloha č. 5: Německy psaná učebnice soudní psychiatrie z r. 1946 (obrázek), zdroj: WYRSCH, Jakob. *Gerichtliche Psychiatrie*. Bern: Verlag Paul Haupt, 1946.

Přílohy

Příloha č. 1: Punchball

FIG. 1.—Dummy fixed on an iron stick ending in a ball-articulation only movable in one direction.

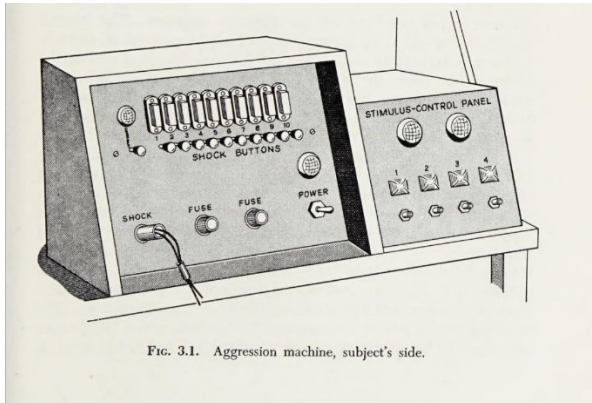
Příloha č. 2: Aggression machine

FIG. 3.1. Aggression machine, subject's side.

Příloha č. 3: Místo činu Londýn (1946)

Příloha č. 4: Londýnský novinový článek z r. 1949

Lawrie Park Hotel, SYDENHAM
1 mile. Station. Tel. 2772-2122
Very Comfortable Modern Hotel
All Bedrooms fitted with Hot and Cold Running Water, Gas Fire and Range
Open to non-residents for Meals
Proprietors
Miss A. W. TRICKEY

Sydenham, Forest Hill & Penze
Gazette & Borough News
No. 3,961 LARGEST NET SALE FRIDAY, FEBRUARY 18, 1949 REGISTERED AS A NEWSPAPER. THREEPENCE

BROCKLEY AXE MURDERER FOUND INSANE

Psychiatrist's Vital Evidence
"Tests Show Verrall Had Mental Disease"

FOOD CONTROL AND POLITICS
Mr. Joy Makes a Statement
"MEMBER HAILED OVER THE COALS AFTER VOTING"
A member of Lewisham Food Control Committee, Mr. G. E. T. Joy, alleged on Wednesday that a woman member of the committee had been "hauled over the coals" by a political party for her voting on an issue at the last meeting.

MORRISON REPLIES TO ELLIOT
"Come to Lewisham to Fight Me"
Mr. Herbert Morrison, M.P. for East Lewisham, and prospective Labour candidate for South Lewisham, has replied to Tory Lt.-Col. Walter Elliot's challenge to oppose him in the Kalmegrove Division at the General Election.
Mr. Morrison, in his reply, extended a "cordial invitation" to Lt.-Col. Elliott to "descend on Lewisham

OPEN-AIR GIRL

A MOBILE FORCE OF CLERGY
To Act Against Indifference
PLAIN SPEAKING AT LOCAL CONFERENCE
A mobile force of clergymen and nuns, which could be transferred at a moment's notice for special tasks, was introduced by the Rev. Selwyn Gannote, B.A., Vicar of Bromley, Chislehurst, when he addressed the 1948

CATFORD WIDOW IS

Příloha č. 5: Německy psaná učebnice soudní psychiatrie z r. 1946

